

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskernes Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almenyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

FRA VIBORG AMT

FRA VIBORG AMT

1956

ÅRBOG

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND
FOR VIBORG AMT

Redaktion:

M. E. Gulddal

O. Løye

H. Paulsen

Fra Viborg Amt

Indholdsfortegnelse over årgangene 1929—1954

1929. V. Milthers: Viborgegnens geologiske udvikling.
J. Brøndsted: Viborgeggen i oldtiden.
Hugo Mathiessen: Viborgs beliggenhed i historisk belysning.
P. Skautrup: Ordforrådet i midt- og vestjyske dialekter.
Jens Westergård: Træk af hedeopdyrkningens historie.
Kr. Pedersen: Viborgegnens fauna og flora.
C. E. Flensborg: Om hedeplantningens historie.
Georg Saxild: St. St. Blichers fader, præsten Niels Blicher i Vium.
Jeppe Aakjær: St. St. Blicher og hjemstavnen.
P. Severinsen: Viborg stifts kirkelige historie i middelalder og reformation.
Georg Saxild: Viborg Domkirke og dens dekoration.
1930. Albert la Cour: Viborg thing.
Chr. Bokkenheuser: Træk af Viborgegnens historie.
Hans Knudsen: Viborgs kulturelle og politiske betydning.
M. Brandt: Ørslevkloster.
L. Andersen: Minder fra den sydøstlige del af Rinds herred.
Hans Knudsen: Aunsbjerg.
1931. Kjeld Galster: Sven Grate.
Ejnar Poulsen: Magister von Havens testamente.
Erh. Qvistgård: En skatteklage i 1743 fra en fattig landsbypræst.
F. Elle Jensen: Degnen Christen Schreiner i Laastrup.
J. P. Aaboe: Fra Kragelund sogn.
M. E. Gulddal: Knud Skytte.
1932. P. Severinsen: Viborg Domkirke med Stad og Stift. (Særudgave.)
1933. Chr. Bokkenheuser: Hans von der Hude.
Johan Hvidtfeldt: Bidrag til Aunsbjergs økonomiske historie.
Otto Smith: Viborg smedelaug til 1857.
Aage Philipsen: Viborg smedelaug efter 1857.
J. P. Jepsen: Blade af Røsefolkets sagabog.
Aug. F. Schmidt: Fra Lundø.
Erh. Qvistgård: Fra Viborg stifts gamle landemodeprotokoller.

1934. Reesens Atlas: Viborg Bispedømme. (Særudgave.)
1935. Vilh. Lorenzen: Gråbrødre klostres og kirkes bygningshistorie.
P. Severinsen: Personligheder knyttede til Gråbrødre kloster og kirke.
M. E. Gulddal: Hieronymus Justesen Ranch.
Brage Løvind: Jacob Worm.
Chr. Bokkenheuser: Viborg hospital.
1936. Jens Østergaard: Jydepotteindustrien i Gammelstrup.
J. C. Hansen: Trækstien og Pramfarten paa Gudenaa.
N. Kyø: Sydvesthimmerlands sidste Rakker.
J. P. Jepsen: Kræmmer Hans.
P. M. Hedeland: Faldborg Kirke.
J. Lind: Carl Jacobson Brostrøm.
1937. Otto v. Spreckelsen: Stadsmusikanter og Organister i Viborg 1675—1875.
Kr. Pedersen: Fortegnelse over urter i Viborg stift 1743.
N. P. Munk: Navntoft Kirke.
Højskoleforst. Povl Hansen: Gammeldags poesier om bondens liv og kår i ældre dage.
Pastor emer. Erh. Qvistgård: Thomas Kingo Nielsen Stenberg.
1938. Dr. Sofus Larsen: Kongemordet i Finderup.
Dr. Sofus Larsen: Kongemordet i Finderup.
Pastor J. P. Lundø: Gamle Fjandboansigter fra Vridsted Sogn.
Kr. Pedersen: Ulvenes forekomst i midtjylland.
Apoteker A. Ravnholdt: En skolefundats fra 1745.
Mag. art. S. Preben Skov: Nørrejydske bogtrykkeri 1738.
1939. Skolebest. S. Kristensen: Domestiquer og betiente paa et stort Gods.
Cand. theol. F. Elle Jensen: Et Par Breve fra 1848.
Museumsass. E. Albrechtsen: Naturfredningsloven og højfredningerne i Viborg amt.
N. P. Munk: Fra Vorde Kirke.
1940. Viborg Købstads Historie. (Særudgave.) I—IV samt Kortbind.
1941. Cand. mag. J. C. Hansen: Løvelbro-Indskriften og dens Tydning.
Civiling. V. Marstrand: Indskriften fra Løvel Bro.
Erling Albrechtsen: Nogle yngre Stenalders Grave i Rinds Herred.
N. P. Munk: Langvejle.
J. Carl Christensen: Et lille Blad af Viborg-Husets Saga.
Mølleb. S. Sejersen: Dagligt Liv i Hids Herred i forrige Aarhundrede.
Forst. F. Elle Jensen: H. Michael Feld til Vammen-Lindum og Bigum.
Kr. Pedersen: Klage over Hoveriet til Frisenvold.

1942. Cand. mag. J. C. Hansen: Undersøgelser over Urban Skouboe-Slægten.
Chr. Heilskov: Personalhistoriske Indskrifter i Middelsom Herred.
Kr. Pedersen: Jylland og Jyderne af Thomas Mortensen Bredsdorff.
P. Nielsen: Kommunestyre i Hinge-Vinderslev for 100 Aar siden.
Cand. phil. G. Hansen: Biskoppernes Indberetninger om Viborg Stift i Aarene 1779—1790.
1943. Kr. Pedersen: Clemen Fischer: Relation over Silkeborg Amt.
J. P. Lundø: Om Lundø og Lundøboere i gamle Dage.
Domorg. G. Foss: Af en gammel Kunstners Erindringer.
F. Elle Jensen: Visitatsoptegnelser af Biskop Otto Laub.
Kr. Pedersen: Naturalie af Viborg Stigt (Stift).
1944. Kr. Pedersen: Indberetning fra nogle Herreder og Sogne i Viborg Amt 1743.
G. Emil Tegner: Viborg-Slægten Daae.
Anth. Fuglsang: Alhedens Sandflugts Historie.
J. Carl Christensen: Skoleforhold i Viborg for godt 200 Aar siden.
1945. J. P. Lundø: Et Blad af Hids Herreds Historie efter Reformatio-
nen.
J. C. Hansen: Faarbækgaard.
F. Elle Jensen: Oberst C. D. Lüttichau paa Tjele og hans Præst.
A. Sørensen: Lidt om Præsten Hr. Otto Weis til Højslev, Dom-
merby og Lundø.
1946. Knud Lund: De første Skoler i Lysgaard Herred.
Ernst Haderup: En gammel Skive-Slægt.
Erik Borch: Moselund gennem 500 Aar.
1947. Viborg Amts Stednavne. (Særudgave.)
1948. Bertel Laugesen: Fra Aalum Sogn.
Holger Schou Thomsen: Slægten Boye.
Kjeld Galster: Fra Viborg Amt under Besættelsen.
Anker Vestergaard: Gerning Kirke.
J. K. Johansen: Viborg Amt i den grundlovgivende Rigsforsamling.
Richard Fangel: De kirkelige Forhold i Vridsted-Fly (Igl sø) Sogne
fra ca. 1830 til ca. 1930.
1949. F. Elle Jensen: En Præstetragedie.
Carl Lindberg Nielsen: Kammerherre Schinkel på Hald og hans
præst.
J. P. Lundø: Af præsters og degnes saga i Højslev med annekser.
Chr. Heilskov: Borgen Kællinghøl eller Hølingsholm i Hjorthede
sogn.
Jørgen Pedersen: Rind — åløb eller bjerg.
Johan Hvidtfeldt: Da kvinderne i Viborg amt skulle bindes til
stavnen.
F. Elle Jensen: Biskop Swane og indremissionær Jens Fisker.
Vilhelm Marstrand: Løvel bro's alder.

1950. Carl Lindberg Nielsen: St. Keld af Viborg.
 Henning Paulsen: Af Asmildklosters ældre historie.
 F. Elle Jensen: Proprietær Vilh. Bruhns erindringer.
 Chr. Bokkenheuser: Nogle Viborg-skikkelser.
 O. von Spreckelsen: »Den enøjede prokurator« og »Den poetiske klokke«.
 Hans Ellekilde: Klejtrup volde i egnens sagnoverlevering.
 M. E. Gulddal: Kresten Pedersen.
1951. Erik Moltke: Asmild-runestenen.
 O. von Spreckelsen: Stænderpladsen i Viborg før og nu.
 Chr. Bokkenheuser: Borgmester Claus Christensen Skriver.
 F. Elle Jensen: Kirke- og kulturhistoriske småting.
 Therkel Mathiasen: Viborg amts oldtidsmindesmærker.
 C. C. Petersen: Birgitte Agerskovs kaffekande.
1952. F. Elle Jensen: I Mørket.
 N. P. Munk: Fra Vorde Kirke.
 Henning Heilesen: Om gråbrødrenes fordrivelse fra deres kloster i Viborg.
 Johs. Christensen og Jens Østergaard: Taterkongens søn.
 J. P. Lundø: Nogle særprægede gamle ansigter fra Sejling og Sinding.
 C. J. Pape: Slægten Pape på Viborgeggen.
 Asta Paulsen: Eline Begtrups første år på Levring højskole.
 R. Asklov: En skolelærer i Engesvang.
1953. M. E. Gulddal: 25 år.
 F. Elle Jensen: Virksund færgested.
 C. Klitgaard: Troløvelsesgildet i Thorup præstegård.
 Henning Heilesen: Lones Kilde i Viborg.
 Anne Rising: Viborg Hattemagerlavs udenbys forbindelser i det 18. århundrede.
 Finn H. Lauridsen: Det kongelige danske Landhusholdningsselskab og kalkværkerne i Dagbjerg og Mønsted.
 Johan Hvidtfeldt: Optegnelser om præster i Vester-Velling og Skjerne sogne 1536—1771.
 Alf. Saabye: Fra gendarmernes tid.
1954. M. E. Gulddal: Hald.
 F. Elle Jensen: Menighedshuset i Viborg.
 C. J. Pape: På Randrup hovedgård i klunketiden.
 A. C. Fiil Pedersen: Tre Vandmøller.
 Peder Jensen: Houlbjerg herreds beboere hylder Frederik VII.
 C. Klitgaard: Wiborg-Hoveders Beskrivelse Anno 16...

SOGN OG PASTORAT

BIDRAG TIL VIBORG STIFTS HISTORIE I SENMIDDELALDEREN

Af *Troels Dahlerup*

I lange Tider har det indenfor dansk Historieforskning været nærmest et Dogme, at der med Reformationen fulgte en voldsom Nedgang i saavel Kirkers som Præsters Tal, hvorved det endnu i vor Tid saa almindelige Flersognspastorat skulde være opstaaet. I Allens Skildring af Kirkeforandringens Virkninger møder vi vel først og fremmest et Angreb paa den ham saa forhadte Adel, naar han skriver, at denne »... istedenfor at vedligeholde dem (c: Kirkerne) — plyndrede dem, — lod dem aldeles forfalde, ja endog nedbrød dem«,¹⁾ men Helveg gav Teorien Form og udtalte med Henvisning til Kirkeordinansens Bestemmelser om Annektering, at »... der var Kirker nok allevegne, ja mange flere end man nu kunde bruge, — Kirkernes Antal maatte indskrænkes især i Købstæderne, for at sikre de ansatte Sognepræster en rundelig Løn«,²⁾ en Opfattelse, der direkte overtages af Møllerup³⁾ og siden af Arup⁴⁾ og Hans Lund.⁵⁾

Fra kirkeligt Hold synes man at have følt en Brod i denne Opfattelse, hvorfor man møder Skildringer, der ligesom søger at forsvare Reformationen mod et evt. Angreb, dettes Karakter af ubevist Teori til Trods; saaledes fremhæves Ordningens Nødvendighed kraftigt af Hans Lund og især af L. P. Fabricius, der fremhæver, at der jo nu skulde underholdes en hel Præstefamilie af Embedet, samt fører »Krigen over i Fjendens Lejr« ved at paavise, at Kir-

kenedlæggelser og Annekteringer heller ikke var ukendte i den katolske Tid.⁶⁾ Forsigtigt skriver P. Johs. Jørgensen ved Omtalen af Middelalderen, at »mange Kirker blev dog i Tidens Løb henlagte under (inkorporerede i) et Kapitel eller Kloster —, og i Slutningen af Middelalderen forekom det heller ikke sjældent, at et Sogn var annekeret et andet«; men den traditionelle Opfattelse slaar dog igennem, da Reformationens Virkninger skildres saaledes: »En Del smaa Sogne, der ikke kunde underholde en Præst, blev nedlagte, og navnlig blev mange Sogne annekerede til andre«.⁷⁾

Helt isoleret staar A. D. Jørgensens Opfattelse, at Fler sognspastoratets Oprindelse skyldtes, at mange Kirker ved deres Grundlæggelse ikke funderedes med Kirkebol, og »... flere Sogne har som følge deraf endnu samme Præst«.⁸⁾

Nu ligger det uden for enhver Tvivl, at der efter Reformationen nedbrødes talrige Kirker i Byerne, specielt i Stiftstæderne (jfr. Helvegs: især i Købstæderne!), ligesom der kendes en Del Exempler paa Nedlæggelse af Landsbykirker. Men det er et Spørgsmaal, dels om man uden videre har Lov til at drage en Parallel fra By til Land, dels om Recessers m. fl. Aktstykkers Bestemmelser om Annekteringers Tilladelighed skal opfattes som Indførelsen af et nyt System, eller om det muligvis blot er en Konstatering af gammel Praxis. Og i Betragtning af at Baggrunden for Reformationen i ikke ringe Grad maa kunne ses som Lægfolkets Protest mod utilfredsstillende kirkelig Betjening, forekommer den traditionelle Opfattelse lidet plausibel.

Her er det af Interesse, at to Forskere, der begge har gjort netop Landsogdenes Forhold til Genstand for Undersøgelser, kommer til ganske andre Resultater, saaledes Severinsen, der dels advarer mod at bygge for kraftigt paa Klemmebrevenes Indhold, da de kongelige Paabud langt fra altid førtes ud i Livet, dels paaviser, at det var ganske almindeligt, at samme Mand sad i Sognepræsteembede før

og efter Kirkeforandringerne, og for saavel Nordfyns som Sallings Vedkommende finder samme Hovedsogne, mens der i de efter-reformatoriske Annekser ej heller kendes Præster før 1536.⁹⁾ Langt kraftigere udtaler L. Vesten sig i sin Skildring af Vendsyssels Sognehistorie om Senmiddelalderens Embedsophobninger: »Ud fra dette kirkelige Misbrug, der stedse tog til —, er dette Annekssystem fremgaaet, som man forefandt ved Reformationen, og som man da har opretholdt og opereret med siden da.«¹⁰⁾

For Viborg Stifts Vedkommende er vi i Besiddelse af et usædvanligt rigt Materiale til Belysning af Reformations-tiden, vist især fordi det spændte Forhold mellem Kongen og den stridbare Biskop Jørgen Friis medførte en stor Omhu for Breve, Regnskaber og Kvitteringer Stiftet angaaende. Derfor vil jeg her søge Problemet klareret, hvilken Rolle Reformationen har spillet for Kirke-, Sogne- og Pastorats-historien i Viborg Stift. Hvad angaar Kirkenedrivninger, saa forsvandt der i Viborg By et Dusin Kirker, nogle Klostre og Stiftelser, ligesom den ene af Aalborgs tre Sognekirker, St. Peders, blev nedbrudt. Paa Landet ophævedes 7 Kirker og mindst 2 Kapeller (6 i 16., 2 i 17. og 1 i 18. Aarhundrede), mens Gug Kirke (Fleskum H.) sidst nævnes 1526, men var nedlagt 1545, dvs. at Reformationen utvivlsomt har medvirket dertil. Men disse Tal maa ses paa Baggrund af, at der kendes endnu 27 middelalderlige Kirkebygninger i Stiftet, og omend de fleste vel kun var Kapeller (ofte nær Kilder), synes mindst 8, maaske hele 13, at have været Sognekirker, der var gaaet til Grunde inden Middelalderens Udgang, dvs. at Reformationen her blot fuldender en Udvikling, der forlængst var i fuld Gang (Bilag I).

Hvornaar denne Kirkenedlæggelsestendens tager sin Begyndelse kan næppe besvares, før samtlige Kirkeruiner underkastes en nærmere Undersøgelse, men mon ikke den er et

Resultat af den almindelige Tilbagegang, der sætter ind i 14. Aarhundrede (se nedenfor).¹¹⁾

I det følgende vil jeg herredsvis gennemgaa Stiftets Landsogne og med Udgangspunkt i Listen over Kirke- og Præstegæsteri fra 1545¹²⁾ søge de senmiddelalderlige Pastoratsforhold fastslaaet. Det viser sig da, at der praktisk taget kun nævnes Præster i de senere Hovedsogne, evt. møder vi samme Navn baade i det senere Hoved- og Anneks sogn, mens det er uhyre sjældent, at der indenfor samme Periode i Senmiddelalderen nævnes forskellige Præster i et efterreformatorisk Pastorats forskellige Sogne. Desværre er det næsten kun i Pave- og Kongebreve, at den middelalderlige Præst benævnes ved samtlige sine Sogne, og i disse tit bare ved Hovedkirken »cum sua annexa«, hvorfor det ofte kun er ved et rent Tilfælde, at et i allerhøjeste Grad sandsynligt Annekteringsforhold med fuld Vished kan fastslaaes. For Exempel kaldes Kjeld Sørensen 1469 og 1490 Præst i Kongerslev, uden at det fremgaar, om det er i begge, evt. kun Nørre- eller Sønder-Kongerslev, at han er Præst. Tilfældigvis optræder han 3/12 1480 som Præst i Nørre-Kongerslev paa Nørre-Kongerslev Kirkestævne og selvsamme Dag som Præst i Sønder-Kongerslev paa Sønder-Kongerslev Kirkestævne, uden at det af noget af Brevene fremgaar, at han havde mere end een Kirke. For flere Sognes Vedkommende svigter Kilderne totalt, men omvendt har jeg kun ganske faa Steder fundet Pastoratsforhold, der adskiller sig fra de efterreformatoriske, og her mener jeg i de fleste Tilfælde at kunne give fyldestgørende Grunde til en saadan Afvigelse fra, hvad jeg postulerer er Hovedreglen, at Pastoratsinddelingen er overtaget fra Senmiddelalderen.

Foruden ovennævnte Kirke- og Præsteliste fra 1545 har jeg især anvendt en Opgørelse over Sognekirkernes Skat 1526,¹³⁾ da denne herredsvis synes at opføre Stiftets Kirker i ganske bestemt Orden. Saaledes sættes Sogne med Særret-

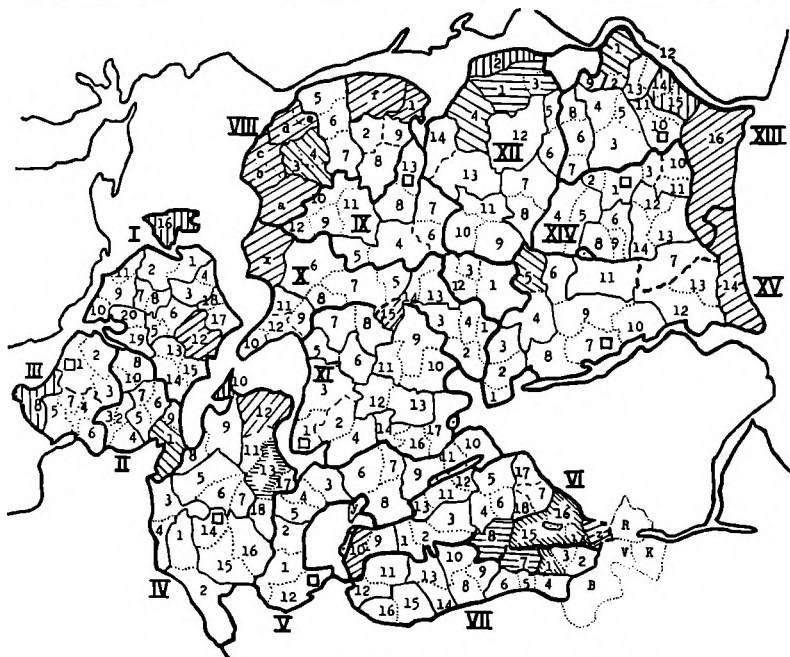
tigheder (for Exempel Patronatskirker) fortrinsvis først eller sidst indenfor Herredet, mens de almindelige Kirkers Rækkefølge næsten overalt kan bringes i Overensstemmelse med den senere kendte Pastoratsinddeling. (Paa Kortet har jeg anvendt denne Listes Rækkefølge til at nummerere Kirkerne herredsvis, og i det følgende vil Sognene blive anført med et saadant Løbenummer. De i 1526 manglende Kirker er forsynet med et af mig tilføjet Bogstav.) De faa Steder, hvor denne Inddeling tilsyneladende ikke passer til de efter-reformatoriske Pastorater, viser sig som Regel at skyldes Rettelser i og Tilføjelser til Listen.

Selve Stiftets Omfang har været Genstand for Diskussion, idet det foruden Himmersyssel sikkert kun bestod af Dele af Salling- og Omersysler. Skønt de jyske Stiftsgrænser (udenfor Sønderjylland) ellers normalt fulgte Sysselgrænserne, anser jeg det for yderst tvivlsomt, om Mors og de fire østligste Herreder af Omersyssel nogensinde har lydt under Viborg. Saaledes funderer Aarhusbispens 1277 et Præbende i sin Domkirke ved heri at incorporere Albæk Kirke (Støvring H.), uden at det af Stiftelsesbrevet paa nogen Maade fremgaar, at nævnte Kirke skulde ligge i en anden Biskops Jurisdiction,¹⁴⁾ og da han 1309 vil begunstige Omersysselprovsten, der paa den Tid fungerede som Aarhus Stifts Generalofficial, sker det ved at annekttere en Kirke i Tørrild Herred til samme Provsti.¹⁵⁾ Der findes da ogsaa kun eet eneste Vidnesbyrd om, at det modsatte skulde være Tilfældet, nemlig Viborgbispens Niels Glob's Klage af 1484 over, at hans Forgængere paa Dronning Margretes Tid skulde have pantsat de fire Herreder til Aarhus Stift. Og rent bortset fra det principielt betænkelige ved uden videre at godtage den ene af to stridende Parter's Klage er Bispens Bevisførelse interessant derved, at den følger samme Linier som de senere Topografer, idet det først bevises, at Stifts-staden ligger i Omersyssel, hvorefter det jo saa maa følge, at

hele Syslet hører med dertil.¹⁶⁾ Tilsyneladende har Samtiden ikke taget Bispens Ord for gode Varer, og af en langt senere Dom faar man Mulighed for at danne sig en ganske anden Baggrund for Bispens Paastande. I en Strid mellem Bispens efterreformatoriske Arvtager, Stiftsbefalingsmanden paa Hald, og en Sognepræst om Retten til Anneksgaardens Herlighed m. m. hævdes det uimodsagt, at først Niels Glob tog Gæsteri m. m. af Præstegodset, fordi han vilde genindløse de nævnte pantsatte Herreder.¹⁷⁾ Hvad enten Bispens Hensigt var alvorlig ment eller ej, har han i hvert Fald faaet kontant Udbytte deraf.

Hvad angaar Mors, saa udgjorde det i Senmiddelalderen sammen med Hanherred det ene af Børglum Stifts 3 Sysselprovstier, og allerede 1297 nævnes Mors i Børglum Stift.¹⁸⁾

I *Sallings* fire Herreder fandtes der 1545, Eetsognskøbstaden Skive medregnet, 38 Kirker fordelt paa 19 Pastoraater. Desuden kendes der Ruiner af Kirker og Kapeller nedlagte paa ukendt Tid, men antagelig i Middelalderen, i Harre Sogn (»Vor Frue«) og i Selde Sogn (Lund Kirke), mens Benævnelsen »Gust Sogn« sikkert skyldes, at Balling Sogns Præstegaard, saa længe den har været kendt, laa i Gust.¹⁹⁾ Efter Reformationen nedlagdes Gretttrup Kirke ved kongelig Befaling 1552,²⁰⁾ og Sognet lagdes under Junget. I Middelalderen fandtes der et Salling Sysselprovsti, det mest sejglivede af Stiftets Provstier, der først under Niels Glob lagdes under Bispem, hvorefter Officielen paa Spøtrup besad Jurisdictionen.²¹⁾ Maaske skyldtes den højere Gæsterialgift, der paahvilede Sallings Kirker, dette Forhold.²²⁾ Senest 1420 var Tøndering Kirke incorporeret i Provstiet. Om Fjends Herred ogsaa hørte med til Sysselprovstiet, anser jeg for yderst tvivlsomt; naar dette af og til kaldes Sallingholm Provsti, synes det at indebære, at det kun omfattede Halvøen.²³⁾

VIBORG STIFT I SENMIDDELALDEREN

Tallene angiver for hvert Herred Sognenes Rækkefølge i Kirkeskatte-listen af 1526 og anføres i Teksten ved Sognenes Navne. Bogstaverne a - f og x betegner Vitskøl Klosters Sogne, R, V, K og B Sogne i Aarhus Stift, der var nær knyttet til Nabsognene i Viborg Stift, særlig til Hornbæk: z

Romertal betegner Herrederne:

- I Harre og Nørre
- II Hindborg
- III Rødding
- IV Fjends
- V Nørlyng
- VI Sønderlyng
- VII Medelsom
- VIII Slet
- IX Aars
- X Gislum
- XI Rinds
- XII Hornum
- XIII Fleskum
- XIV Hellum
- XV Hindsted

■ ■ ■ Herredsgårder

— — — Pastoratsgrænser

..... Sognegrænser

▨ Sogne under Domkapitlets Patronat

▧ Klosters

▩ Kongens

▬ Adeliges

□ Stifthovedgaardene: Spøttrup, Smøllerup, Hald, Lynderup, Halkjær, Gudum, Næs og Ove.

Efter Reformationen udgjorde Harre-Nørre og Hindborg-Rødding Herreder hver eet Provsti, og allerede i 1526-Listen behandles Kirkerne i de to nordlige Herreder under eet.²⁴⁾ Af Kirker med specielle Forhold maa nævnes de to til Domkapitlet henlagte Fur og Lime.

Fur (Harre H. Nr. 16) fik Kapitlet Pavens Bekræftelse paa 1169,²⁵⁾ og i 1526 laa Øen dels under Ærkedegnen M. Anders Skovgaard, der havde Patronatsretten, og dels under Kantoren Niels Friis (se nærmere under Sebber Kloster), der havde det bedste Præbende i Stiftet.²⁶⁾ 1532—36 hed Sognepræsten Christen Nielsen, vel oprindeligt Prælatens residerende Kapellan.²⁷⁾

Lime (Rødding H. Nr. 8) kom til Kapitlet ca. 1176,²⁸⁾ og her kendes der af Præster Niels 1410,²⁹⁾ 1549 Eske Bunde, som da synes at have haft høj Anciennitet blandt Herredets Præster,³⁰⁾ og 1554 Kanikken Splid Fastis Kapellan Knud Nielsen.³¹⁾

Grinderslev Kloster (Nørre H. Nr. 12) var som typisk for Augustinerkonventer organiseret om en Sognekirke, hvorfor det ved Reformationen let blev almindeligt Sogn, 1540 skænkede Kongen det nye Kald en Præstegaard,³²⁾ medens Klostergodset efterhaanden overgik til Kronen, og 1545 og 55 var Oluf Sognepræst her.³³⁾ Baade i Senmiddelalderen og i 1545 kaldtes det »Kloster Sogn«;³⁴⁾ et Vidnesbyrd om dets gamle Broderskabsforbindelse med Domkapitlets Forgængere af regulære Kanikker har vi vel i, at Domkapitlet 1524 skulde gøre Rede for Klosteret i Landeskatten.³⁵⁾

Skive Købstad (Hindborg H. Nr. 1) laa paa Grænsen til Fjends Herred, men var administrativt nærmere knyttet til Salling, hvis Lensmand residerede her, ligesom det havde et Sallingsogn til Anneks, nemlig *Resen* (Nr. 9). 1469 nævnes Sognepræsten Tøger Pedersen;³⁶⁾ en Jens Pedersen, der

skal have været der 1511, var vel kun Kapellan.³⁷⁾ I Kong Valdemars Jordebog optræder Byen som kongeligt Birk, og sandsynligvis har Kongen bygget Kirken, da han ses at have haft Patronatsret. Saaledes præsenterer Christiern II 1514 Jacob Mouridsen til Skive-Resen, »vor og kronens kirke«, efter Mag. Mads Nielsens Resignation,³⁸⁾ og 1515 annekteredes det til det af Niels Clementsen funderede St. Nicolai Alter i Domkirken.³⁹⁾ I 1520erne var der voldsom Strid mellem Bispnen og Sognepræsten Oluf Libbert, vel fordi denne hørte til de af Frederik I støttede lutherske Prædikanter, og 1526 og 29 nævnes han i Resen.⁴⁰⁾ Eftermanden Mads Dagbjærg siger i 1539, at det var Skik, at Sognepræsten boede i Resen og holdt Kapellan i Skive By, vel fordi det var i Resen, at den Præstegaard laa, som Kaldet mistede 1542 mod til Gengæld at faa Skives Kongetiende.⁴¹⁾ Endnu 1540 levede Oluf Libbert som Vicar til St. Nicolai Alter, men Sognet maa han have givet Slip paa, da Mads Dagbjærg sad her i 1545.⁴²⁾ Fra 1548 var Peder Juel Sognepræst i begge Sogne.⁴³⁾

I Nørre og Harre Herreder fandtes der foruden ovennævnte Fur (16) og Grinderslev (12) 1545 18 Kirker fordelt paa 8 Pastorater:

Hjerk(19)-*Harre*(20) havde 1545 Thomes Simensen, der sad der allerede 1534.⁴⁴⁾ Blandt Underskriverne af Landefreden 1375 var der en »Thomas af Hermon« (=Harre?⁴⁵⁾ 1429 nævnes en Peder i Harre,⁴⁶⁾ men derefter kun Præster i det senere Hovedsogn Hjerk, navnlig Søren Torbernsen 1474—1500,⁴⁷⁾ der synes at have gjort Karriere, da en Kanik og Generalofficial i Viborg 1501—04 bærer samme Navn.⁴⁸⁾ 1537 nævnes en afdød Præst Jens, vel Thomes Simensens Forgænger.⁴⁹⁾ 1555 havde Sognene fælles Degn.⁵⁰⁾

Nautrup(9)-*Sæby*(10)-*Vile*(11) havde 1545 Niels, vel den samme, der 1526 havde ihvertfald Nautrup og Vile.⁵¹⁾

I Følge Wiberg skulde Niels være død 1534 og efterfulgt af Christiern Pedersen, hvilket sikkert skyldes en Forveksling med en af hans Forgængere, der 1468 og 74 som Præst i Naurup førte Sag om Præstegaarden i Sæby Sogn, som hans Forgænger Jeb sagdes at have haft.⁵²⁾ Endnu 1488 hed Præsten Christen.⁵³⁾

Durup(7)-Tøndering(8) havde 1545 Christen, der ogsaa sad der 1549.⁵⁴⁾ Tøndering var som før nævnt annekteret til Sysselprovstiet. Den Sognepræst Didrik, der nævnes 1425, er vel identisk med den af Paven 1420 udnævnte Sysselprovst Theodorik Grube.⁵⁵⁾ Ellers synes de færreste Provster at have resideret, og maaske har Anneksforholdet sin Oprindelse i, at man ansatte en Nabopræst til at varetage Sjælesorgen. En Peder Christensen, der 1474 nævnes i Tøndering, kendes ikke blandt Sysselprovsterne, hvorfor han maaske har været Vikar, jfr. Hem Sogn.⁵⁶⁾ I Durup sad 1471—91 Niels Christensen,⁵⁷⁾ 1526 var en Anders i Restance med begge Kirker,⁵⁸⁾ sikkert identisk med den Anders, der med en ellers ukendt Henrik 1548 omtales som tidligere Præster.⁵⁹⁾

Torum(3)-Junget(4) (nu omvendt, og Grettrup lagt under Junget) havde 1545 Peder Savstrup, der 1537 fulgte efter den ivrigt lutherske Peder Thomesen, da denne blev Superintendent i Børglum. Denne maatte naturligvis 1526 være i Besiddelse af et kongeligt Beskærmelsesbrev, men sad maaske da i Roslev-Rybjerg?⁶⁰⁾ Han forveksles let med Menings- og Navnefællen i Grettrup, begge fik 1532 kongelig Beskærmelse mod deres Biskops Stævning, og da sad han i hvert Fald i disse Sogne.⁶¹⁾ 1503 var Niels Pøgh Sognepræst i Torum,^{62a)} 1518 gav Paven en italiensk Klerk begge Sognene efter Morten Krabbes Død, samme Aar og-saa tildelt en Kølnerklerk.⁶²⁾

Selde(1)-Aasted(2) havde 1545 Søren Nielsen, vel den

Søren, der 1531 var i Strid med sin Biskop,⁶³⁾ og som 1532 fik kongeligt Beskærmelsesbrev.⁶⁴⁾ 1471 nævnes Jens Christensen i Aasted,⁶⁵⁾ omend han først 1478 fik Pavens Brev paa begge Sogne ved Anders Pedersens Resignation.⁶⁶⁾ 1505 gav Paven Sognene til Morten Krabbe i Stedet for Niels Friis, men da Jens Mikkelsen samme Aar faar Brev derpaa, er det maaske ved denne Lejlighed, at Morten Krabbe kom til Torum-Junget,⁶⁷⁾ 1511 faar Niels Friis i hvert Fald atter Selde »cum annexa«, 1521 Iver Juel efter Claus Varberg, men dennes Retskrav kan næppe have været særlig godt funderede, da Gunde Lange 1524 skal have Selde »cum annexa« efter Niels Friis, der maaske har haft den reelle Besiddelse fra før 1505.⁶⁸⁾ Allerede 1481 nævnes, at Landgilden af en Gaard i Aasted tilfaldt Selde Kirke.⁶⁹⁾

Roslev(5)-Rybjerg(6) havde 1545 Christiern, men Sognenes Historie er ellers ganske ukendt. De synes 1526 at høre sammen, jfr. Torum.⁷⁰⁾

Jebjærg(13)-Lyby(14) havde 1545 Kjeld, der som Forgænger skal have haft en Peder.⁷¹⁾ 1526 nævnes Sognene sammen.⁷²⁾ I Middelalderen nævnes ellers kun Præster i Lyby, der, saafremt Annekteringen er af ældre Dato, maa formodes at have været Hovedsognet: 1425—27 Peder Kynniksen⁷³⁾ og 1442 Jens Pedersen.⁷⁴⁾

Grettrup(18)-Tise(17) havde 1545 Peder Thomesen, der 1532 havde kongelig Beskærmelse.⁷⁵⁾ Han siges ellers 1544 at have forladt Kaldet paa Grund af dets Ringhed og synes at være flyttet til Farsø som Kapellan.⁷⁶⁾ At Grettrup Kirke 1552 befaledes nedbrudt og Sognet lagt under Torum skyldtes vel især de store Vanskeligheder, man havde med at finde en Efterfølger, der turde binde an med det usle Kald. 1524—26 nævnes Jacob i Grettrup.⁷⁷⁾

Grønning(15) var efter Reformationen Anneks til det tidligere Klostersogn Grinderslev. Det kan have ligget hertil

tidligere, men mon det ikke snarere hørte sammen med de nærliggende Jebjærg-Lyby Sogne; en Johannes, der 1390 beseglede et Brev bl. a. omhandlende Gods i Jebjærg Sogn, kaldes maaske Præst i »Greninge«⁷⁸⁾

Et Overblik over de to Herreders Forhold viser os, at vi bortset fra Gretttrup, Tise og Grønning Sogne møder Sandsynlighed, i langt de fleste Tilfælde absolut Vished for, at Annekteringsforholdene gaar tilbage til før Reformationen. Sammenligner vi Sognene med Skattelisten 1526 og dennes Nummerering, kan efter min Opfattelse ingen Tvivl blive tilbage derom (se Kortet).

Hindborg Herred omfattede som nu 9 Landsogne, hvoraf eet, Resen (9), som før nævnt var annekeret det kongelige Patronat Skive (1), mens de øvrige 8 Sogne 1545 fordeltes paa tre Pastorater.

Brøndum(2)-*Hvidbjærg*(4) havde 1545 Laurids Nielsen, der da fik Tingsvidne om, at *Volling* (3) indtil hans Formand Poul Andersens Død for fire Aar siden, ogsaa havde hørt med til Pastoratet,⁷⁹⁾ og fra 1549 findes et Vidnesbyrd om, at Hvidbjærg Præstegaard i tre Bispers Tid (dvs. fra Niels Friis' Tid 1498—1508) havde hørt under Brøndumpræsten.⁸⁰⁾ Følgelig møder vi i Restanceregisteret 1526 alle tre Sogne nævnt sammen umiddelbart før følgende Hindborg og Dølby Kirker.⁸¹⁾

Hem(5)-*Hindborg*(7)-*Dølby*(6) havde 1545 Jens Mikkelsen, der 1555 førte en Tiendesag med Skivepræsten, hvoraf det fremgaar, at han i hvert Fald allerede i Bisp Jørgen Friis' Tid havde Hem-Dølby; han nævnes 1541—45 i Lensregnskaberne.⁸²⁾ 1459 nævnes Peder Chrestiernsen i Hem,⁸³⁾ 1482 Peder Krag, Præst og Kapellan,⁸⁴⁾ og maaske identisk med den Peder Christensen, der 1489 var Præst i Stiftet, jfr. dog Tøndering.⁸⁵⁾

Oddens(8)-Otting(10) havde 1545 Jacob Jensen Libbert, der 1549 var Provst i Hindborg-Rødding Herreder.⁸⁶⁾ 1498 gav Paven Sognene til Niels Torkilsen Kid fra Børglum Stift, idet Præsten Johannes Nielsen fra Fyn var død;⁸⁷⁾ men Aaret efter førtes Sag for Stiftets Generalofficial herom, eftersom Kapitlet havde benyttet sin Ret til at udstede Kaldsbreve under Bispevacance, hvorved Kanikken Esbern Stigsen havde opnaaet Sognene og nu i Henhold i Førsteinstansprivilegiet indankede sin Sag for Rigets Prælater.⁸⁸⁾ Maaske havde Ribekantoren Oluf Munk dem 1526,⁸⁹⁾ men 1530—35 sad her den kendte lutherske Prædikant Peder Jensen, der var blandt de til Herredagen 1530 indkaldte Præster.⁹⁰⁾

En Sammenligning med 1526-Listen viser tilsyneladende Uoverensstemmelse paa to Steder, men begge let forklarlige. Om Brøndum-Hvidbjærg ved vi, at Volling tidligere havde hørt med til Pastoratet, og Oddens-Ottings springende Nummerering skyldes simpelthen, at Skive-Resen først fejlagtigt er opført under Nørre-Harre Herred, men her streget ud og siden med anden Skrift tilføjet, hvor der kunde blive Plads, Skive øverst paa Siden og Resen klemmt ind mellem disse to Sogne, som vi positivt ved hørte sammen.

I Rødding Herred var der 1545 8 Sogne med 5 Præster, men her er vor Viden om de tidligere Forhold langt ringere end andetsteds, og tilsyneladende savner vi her de faste Pastoratsforhold, der kendetegner de øvrige Sallingherreder. Aarsagen er utvivlsomt den, at i dette Herred laa det biskoppelige Administrationscentrum Spøttrup, hvor Officialen residerede og ligesom synes at have suget Sognekaldene til sig, blandt andet til Aflønning af Forvaltningspersonalet. Saaledes vidner 1549 Anders i *Rødding(1)-Krejbjerg(2)*, at han før Reformationen var Skriver og siden Provst paa Spøttrup, og Laurids Christensen i *Vejby(7)-Lem(5)*, at han da var Skriver der samt Præst til nogle Kir-

ker.⁹¹⁾ Eftertiden erindrede ham som Laurids Rytter eller »Den ridende Præst«,⁹²⁾ og begge nævnes 1545 i henholdsvis Rødding og Lem. Følgelig kan 1526-Listen ikke give os større Klarhed, maaske kan de i Listen tre først nævnte Sogne (Rødding, Krejbjærg og Balling) have hørt umiddelbart under Officialen og først være skilt, da Volling (Hindborg H. Nr. 3) lagdes til *Balling* (3), hvis Præst 1545 og 49 hed Anders Christensen.⁹³⁾ De fire resterende Sogne (Haasum, Lem, Ramsing og Vejby) betjenes i saa Fald af Officialernes Skrivere, maaske som deres Kapellaner; Fællesskabet antydes i et Sognevidne fra 1461 af Rødding Sogn paa Haasum Kirkes Jord i Volling Sogn.⁹⁴⁾

Haasum(4)-*Ramsing*(6) havde Christen Bygsen 1545 og 1549,⁹⁵⁾ og 1548 havde Sognene fælles Degn.⁹⁶⁾ Antagelig er et selvstændigt Pastorat først opstaaet efter Reformationen, jfr. ovenfor.

Lime (8) indtog som Kapitelskirke en Særstilling, jfr. Indledningen om Salling i Almindelighed.

Spøttrup kom til Stiftet 1404 og var længe Bispernes Hovedslot. Godset bestyredes dels af verdslige Lensmænd, dels af gejstlige Officialer (hyppigt tituleret Provster), og det har vel oprindelig været Meningen, at de skulde tage sig af henholdsvis verdslige og gejstlige Anliggender. Men skønt vi nu og da finder begge Embeder besat paa samme Tid, er det tydeligt at se, at Officialen paa ingen Maade har afholdt sig fra den almindelige Godsadministration, og det kunde saaledes tyde paa, at han i de lange Perioder, hvor der ingen verdslig Lensmand kendes, i Realiteten har fungeret som saadan. 1420 nævnes Peder, Præst i Spøttrup,⁹⁷⁾ 1426 Præsten Niels fra Spøttrup,⁹⁸⁾ 1442 Job i Spøttrup,⁹⁹⁾ 1463 Jens Lauridsen,¹⁰⁰⁾ 1469 og 1503 en Niels,¹⁰¹⁾ men skønt Væbneren Jens Hvas 1517 udtrykkeligt kaldes Provst i Spøttrup, maa han opfattes som verdslig

Lensmand, der maaske saa omvendt har overtaget en Del af de gejstlige Administrationsforretninger;¹⁰²⁾ i hvert Fald er Titlen et Vidnesbyrd om Senmiddelalderens Sammenblanding af gejstlige og verdslige Funktioner. 1522—33 nævnes Jep (Ib) Lauridsen som Official,¹⁰³⁾ især kendt gennem de talrige Lovhævder, han lod tage for at sikre det i denne Tid saa udsatte Bispegods, og som før nævnt vidnede Anders, den senere Sognepræst i Rødding, at han en Tid havde været Skriver og siden Provst i Spøttrup.¹⁰⁴⁾

Fjends Herred har vel næppe hørt med til Salling Sysselprovsti, men havde sin egen Official, saaledes kaldes Niels Spytrup 1442 Herredsprovst.¹⁰⁵⁾ 1468 tilmageskiftede Bisen sig Smollerupgaard, der 1542 nævnes som biskoppelig Hovedgaard,¹⁰⁶⁾ og her ser vi senere en Official residere, nemlig Jens Jensen i 1502 og 1514.¹⁰⁷⁾ I Middelalderen fandtes her en 20 Kirker, hvoraf Revn dog ikke kendes efter 1480¹⁰⁸⁾ og Iglslø ikke efter 1474.¹⁰⁹⁾ Ørslev(12) var ved Siden af at være Sognekirke under Bispens Tilsyn ogsaa Sognekirke for Benediktinernonnerne sammesteds. 1543 hed Præsten Mikkell Christensen, men først 1573 udgik kongelig Befaling til Lenet om at udlægge ham en Præstegaard.¹¹⁰⁾ Halvøen Lundø(10) var maaske som saa mange andre Smaaøer oprindeligt Krongods, men kom tidligt i Domkapitlets Eje, ligesom Kirken eller Kapellet ogsaa tilhørte dette, vel fordi det var Godsejeren, der havde funderet Kirken;¹¹¹⁾ men det ganske lille Sogn er sikkert tidligt blevet betjent fra en Nabokirke, lokal Tradition henviser til en Forbindelse med Ørslev;¹¹²⁾ efter dets geografiske Placering og især 1526-Listen finder jeg dog den senere kendte Forbindelse med Højslev rimeligere. 1545 var der 18 Kirker og vel 8 Præster i Herredet.

Højslev(9)-Dommerby(8)-Lundø(10)? havde 1545 Søren (Ibsen eller Jensen). Tilsyneladende har Bisen frygtet

fremmedes Patronatskrav, idet der 1456 og 71 blev taget Vidner om, at Højslev var Bispens, og at Ørslev Kloster ingen Ret havde, hvilket 1472 bekræftedes af Kongen, der maaske ogsaa kunde tænkes interesseret, idet der allerede i Kong Valdemars Jordebog nævnes Krongods her.¹¹³⁾ 1346 nævnes Præsten Niels i Højslev,¹¹⁴⁾ 1467—69 Eskild Jensen¹¹⁵⁾ og 1535—37 Ib Jensen.¹¹⁶⁾ 1526 nævnes Højslev og Dommerby sammen, sidstnævntes Historie er ellers ukendt.¹¹⁷⁾

Dagbjærg(15) - *Mønsted*(16) - *Smollerup*(14) havde 1545 Provsten Oluf Bonde, der nævnes som Præst i Herredet allerede 1526.¹¹⁸⁾ Maaske var det oprindeligt Smollerup-Officianten, der havde samlet en Række Sogne om sig, i alt Fald synes Smollerup-Mønsted-Gammelstrup 1526 at høre sammen;¹¹⁹⁾ 1545 var der Annekspræstegaard i Smollerup.¹²⁰⁾ 1343 førte Timme Jensen fra Ribe Stift Proces for Kurien om »Dadbjærg« i Ribe Stift(!).¹²¹⁾

Vridsted(4)-*Fly*(3) havde 1545 Ib. 1465 nævnes Jens Pedersen i Vridsted.¹²²⁾ 1526 nævnes Fly og Vrove sammen, se flg.¹²³⁾

Vrove(1)-*Resen*(2) havde 1545 Christen Nielsen, der efter et Brev af 1537 synes at have været her fra ca. 1532, medens hans Forgængere i begge Sogne skulde være: Oluf i 50 Aar, Peder Bleg, nu i Beg (s. d.), i 2 Aar og Søren Jepsen i 18 Aar.¹²⁴⁾ 1545 var der en Annekspræstegaard i Resen.¹²⁵⁾

Taarup(13)-*Kvols*(17) havde 1545 Christen Nielsen i Dalsgaard, hvilken Ejendom 1422 blev Præstegaard, da Jens Kaas ved et Forlig med Bispens fik Patronatsret til Taarup Kirke.¹²⁶⁾ Ogsaa efter Reformationen fik Taarupgaards Ejere Kaldsretten, men heraf findes intet Spor paa denne Tid, i alt Fald ydede Kirken de for almindelige Sognekirker gængse Afgifter i 1545, hvilket maaske skyldtes Bispernes energiske Arbejde for at indskrænke Patronats-

rettighedernes Omfang.¹²⁷⁾ 1526 nævnes Jens i Kvols, der maaske er identisk med den i M. Mogens Kaas' Testamente omtalte Sognepræst Jens.¹²⁸⁾ 1526 nævnes umiddelbart efter Kvols Taarup og Borris, hvilket sidste 1524 siges aldrig før at have betalt Skat, det være sig til Konge eller Bisp.¹²⁹⁾ Hvis dette er rigtigt, er det vel tænkeligt, at det, Sognets ringe Omfang taget i Betragtning, oprindeligt blot har været et Kapel, der maaske ved det nærliggende Revns Nedlæggelse (Taarup Sogn) er blevet ophøjet til Sognekirke. 1555 var Borris den ene af de to Kirker i Stiftet, der skulde nedbrydes paa Grund af Kaldets Ringhed, og Sognet lægges under Gammelstrup, men den blev dog staaende som Annekskirke.¹³⁰⁾

Ørum (11), der 1545 havde Jens Lauridsen som Sognepræst, vides senere at have *Gammelstrup* (7) og *Borris* (18) som Annekser, hvilket dog synes en nyere Ordning, jfr. ovenfor. 1545 stod Præstegaarden først opført som gæsteriydende Anneksgaard, hvilket var ændret med Tilføjelsen, at Præsten bebor den,¹³¹⁾ og 1568 nævnes ingen Præst.¹³²⁾ Rent geografisk synes det naturligere at lægge Borris til Taarup-Kvols og Gammelstrup til Kobberup-Feldingbjerg, hvilket antagelig var Tilfældet i 1526 (jfr. Nummereringen); men 1545 ser det ud til, at Mogens Jostsen Skovgaard til Lundsgaard hævdede visse Patronatskrav til Gammelstrup, hvorfor os ukendte lokale Hensyn kan have spillet ind.¹³³⁾ Selve Hovedsognets Forhold var omstridt, idet Bispem 1472 tog Vidne paa, at det nærliggende Ørslev Kloster ingen Ret havde til Kirken, maaske fordi den var blevet betjent af Klosters Præster.¹³⁴⁾ Iøvrigt er Sogdenes Forhold ukendte.

Kobberup(5)-*Feldingbjerg*(6) havde 1544 Ib i Røgelhede, maaske den samme som den Jep Christensen, der nævnes 1514—16,¹³⁵⁾ men maaske død kort efter, da han ikke fin-

des i 1545-Listen. I Kobberup kendes 1492 en Jens, antagelig identisk med Jens Offesen 1512.¹³⁶⁾ Sognene skulde have haft fælles Degn fra 1530,¹³⁷⁾ og Feldingbjærg maa tidligt være blevet Anneks, idet Bispen 1510 kunde bortmageskifte Præstegaarden mod andet Gods til Stift og Kirke, hvilket synes at have givet Anledning til Strid.¹³⁸⁾

En Sammenligning med 1526-Listen gør en Pastoratsordning som den efterreformatoriske til langt den sandsynligste for de fire første og sidstnævnte Pastorat, mens Forholdene i Sognene ved Hjarbæk Fjord er uklare, maaske fordi Tilstedeværelsen af saavel et Kloster, et à to verdslige Patronater som af Smøllerup Official kan have bevirket flydende Grænser, ligesom Nedlæggelsen af Revn Kirke paa ukendt Tidspunkt kan have spillet ind.

Som nævnt i Indledningen hørte af *Omersyssel* sikkert kun Nør- og Sønderlyng samt Medelsom Herreder til Viborg Stift, de Sysselprovster, der nævnes i 15. Aarhundrede, var i alt Fald kun aarhusianske Embedsmænd alene knyttet til Syslets østlige Del.¹³⁹⁾ Derimod kendes 1442—43 en Jens Lund, Provst i Medelsom Herred, og senere udfoldede Generalofficialerne, især Søren Torbernsen, en rig Virksomhed her, hvilket kunde tyde paa, at disse for Stiftsstaden og senere for Hald saa bekvemt liggende Herreder lige saa godt kunde administreres herfra uden Hjælp af lokale Embedsmænd.¹⁴⁰⁾

I Nørlyng Herred fandtes der efter Reformationen 13 Kirker, idet Navntoft var nedlagt, vel kort efter 1471,¹⁴¹⁾ og 1551 befaledes det gamle Kapel i Finderup nedbrudt.¹⁴²⁾ Der findes adskillige Spor af Generalofficialens Virksomhed,¹⁴³⁾ idet der ingen Herredsprovst fandtes, men til Gengæld møder vi her en ret sjælden Titulatur, idet Præsten i Vorde 1473 kaldes Viceofficial i Viborg, vel et indirekte Bevis for ovenanførte Antagelse, at Generalofficialen ved

Siden af sine Opgaver i Centraladministrationen havde saa mange andre, lokale Gøremaal, at Aflastning var nødvendig.¹⁴⁴⁾

Skønt Asmild Kloster strengt taget laa i Herredet, opføres det i Skattelister m. m. ofte under Sønderlyng Herred, men som exempt Stiftelse med Birkeret har den rent geografiske Beliggenhed næppe haft nogen Betydning. Allerede 1166/67 lagdes Augustinernonnerne under Domkapitlets Tilsyn, hvorfor dette 1170 fik Bispegæsteriet deraf.¹⁴⁵⁾ Naar Viborgs Domprovst derfor 1483 faar pavelig Bekræftelse paa sit Anneks »Ostenild«,¹⁴⁶⁾ drejer det sig sikkert om nævnte Forhold, idet saadanne Navnefordrejelser er ganske almindelige i pavelige Skrivelser. Blandt Klosters Breve findes registreret talrige Lovhævder paa nærliggende Sognekirker og disses Gods,¹⁴⁷⁾ men formodentlig skyldes dette en Sammenblanding af Stiftets og Klosters Arkiver i efterreformatorisk Tid. 1526 hed Præsten Jesper, se ellers under Tapdrup i Sønderlyng H.¹⁴⁸⁾

De øvrige 12 Sogne fordeltes efter Reformationen paa 4 Pastorater, men den tidligere Sognehistorie er meget mager, maaske fordi Nærheden af saavel Stiftsstad Viborg som Bispeborgen Hald havde medført en udstrakt Brug af Kapellaner.

Dollerup(12)-*Finderup*(1)-*Ravnstrup*(2) havde 1545 Thomas Orum, der var fritaget for Gæsteri, da han ikke havde nogen Præstegaard. Dette i Forbindelse med absolut manglende Kendskab til tidligere Præster her kunde tyde paa, at Sognene havde været betjent fra Viborg, respektive Hald, hvis Official 1535 var Laurids Jensen, nævnt endnu 1537, men da formodentlig i Gang med at overdrage Administrationen til verdslige Efterfølgere.¹⁴⁹⁾

Vorde(3)-*Fiskebæk*(4)-*Romlund*(5) havde 1545 Peder Juel, der følgende Aar nævnes i Romlund.¹⁵⁰⁾ 1263 nævnes

som Legatar en sacerdos (Sognepræst) de Fiskebæk,¹⁵¹⁾ og 1488 var Claus Sejersen Præst dér.¹⁵²⁾ Som før nævnt var Viborgs Viceofficial 1473 Anders Jacobsen, Sognepræst i Vorde, 1499 nævnes Anders Truedsen i Vorde.¹⁵³⁾ Her laa det nedlagte Navntoft Sogn.

Rødding(8)-Løvel(7)-Pederstrup(6) havde 1545 Jens Nielsen, der ikke ydede Gæsteri, maaske fordi han manglede Præstegaard. Men da han i hvert Fald havde Annekspræstegaard i Pederstrup,¹⁵⁴⁾ skyldtes hans privilegerede Stilling maaske andre Forhold, idet han utvivlsomt er identisk med den Jens Nielsen, der allerede 1525 var evig Vicar i Viborg, men tidligt reformatorisk, eftersom han 1535 var forjaget fra sin Kirke af Bispen; han restitueredes selvfølgelig efter Kirkeforandringerne og nævnes da hyppigt i Kapitelsakter m. m. baade som Sognepræst til Rødding og Vicar i Kapitlet, og omkring 1555 avancerede han til Prædikant i Stiftsstadén.¹⁵⁵⁾ Forbindelsen mellem Kaldet og Domkirken er maaske af ældre Dato, saaledes kunde den Knud Nielsen, der 1498 var Sognepræst i Løvel, være identisk med den samtidige Vicar, senere Kannik af samme Navn.¹⁵⁶⁾

Vammen(9)-Bigum(11)-Lindum(10) havde 1545 Søren. 1501 nævnes en Præstegaard i Vammen,¹⁵⁷⁾ 1472 en Præst Claus i Bigum¹⁵⁸⁾ og 1545 en Annekspræstegaard i Lindum.¹⁵⁹⁾

Ikke blot for Tiden før, men i næsten ligesaa høj Grad efter Reformationen er Herredets Sognehistorie mager, bl. a. mangler det ganske i Hyldingerne 1568. Til Gengæld giver 1526-Listen os virkelig Klarhed, da Sognene her opføres i den mest regelmæssige Orden, ganske svarende til de senere kendte Pastoratsforhold med een interessant Undtagelse, der blot bekræfter Reglen, idet Dollerup Sogn er føjet til nederst paa Listen paa et senere Tidspunkt, selvfølgelig fordi det som hørende direkte under det her liggende Hald

har været betjent af en Official eller dennes Skriver. Til Herredet hørte strengt taget ogsaa Loldrup Gaarde, der siden regnedes til Graabrødre Landsogn. Af Kongsskatte-registret for 1525 fremgaar det, at de dengang regnedes til Viborg St. Nicolai Sogn (4).¹⁶⁰⁾

Ogsaa Sønderlyng Herred synes at have staaet direkte under Generalofficialen, muligvis med Aalumpræsten som en Slags Viceofficial.¹⁶¹⁾ 1545 fandtes der, Skjern (8: se Medelsom H.) og Asmild medregnet, 18 Kirker; dertil kommer en ellers ukendt Kirke ved Hvidding i Vorning Sogn, maaske dog kun at regne for et Kapel. 1656 nedlagdes Foulum Kirke, og Sognet lagdes under Tjele. 1545 var der dér 7 Præster, mens Skjern og maaske Hornbæk laa under en udenherreds Sognepræst.

Øster-Bjergegrav(16)-*Aalum*(15)-*Taanum*(14) havde 1545 ikke egentlig Sognepræst, men to Kapellaner, Laurids i Bjergegrav og Mikkell i Taanum. Først 1557 siges Aalum-Præsten at have et Tresognspastorat.¹⁶²⁾ Da de tre Sognes Placering i 1526-Listen skyldes en senere Tilføjelse, finder vi maaske her Vidnesbyrd om en Officials Virksomhed, idet den Jens Jensen, der 1498 nævnes til Bjergegrav og 1494 til Aalum, kunde være identisk med den under Smollerup omtalte Generalofficial.¹⁶³⁾ I Taanum kendes ellers kun Præsten Niels Poulsen, der 1409 gav Vidnesbyrd om en Vielse, der skulde være foretaget af en afdød Præst fra det nærliggende Randers.¹⁶⁴⁾ I Aalum nævnes 1455 Præsten Wædæch, 1466 en unævnt Sognepræst,¹⁶⁵⁾ 1512 Per Jensen.¹⁶⁶⁾ Mens det er muligt, at Aalum i Perioder var Embedsløn til Official eller Generalofficial, der saa maatte holde Kapellaner i Annekserne Taanum og Bjergegrav, og som maaske ogsaa en Tid havde haft de to ogsaa i 1526-Listen tilføjede Sogne Nørbæk og Læsten, kunde de særlige Forhold her tænkes forklaret paa anden Maade. Egnen om-

kring Randers var fra de ældste Tider en af Kronens største og vigtigste Besiddelser, saavel Fussing i Bjærgegrav, Aalum og Taanum som Randers (R) og Krstrup (K) i Sønder-Hald og Øster-Velling i Medelsom Herred var egne Birker; sammesteds laa der et af de største og ældste adelige Birker i Skern - Vester-Velling, og de fire Nabosogne af Galten Herred dannede et særligt Krongodsomraade, Brofjerding (B). Maaske er da flere af Kirkerne bygget af Kronen, der vides at have haft Patronatsret til flere af dem, saaledes Nabokirken

Hornbæk (z), der mangler i Kirkefortegnelserne, fordi Kronen 1452 havde skænket sine Rettigheder til Mariager Kloster. Dette tilmageskiftede sig 1456 de biskoppelige Rettigheder undtagen Cathedriticum og fik 1466 og 68 pavelig Bekræftelse derpaa.¹⁶⁷⁾ 1347 nævnes Præsten Oluf,¹⁶⁸⁾ 1440 gav Viborgbispens Kollats til den af Christiern I præsenterede Hans Nielsen,¹⁶⁹⁾ og naar Sognepræsten Eskild Jensen i den Grad gør Karriere, at han 1399 af Paven faar et Præbende i Aarhus Kapitel,¹⁷⁰⁾ er det vel et Vidnesbyrd om en bagved staaende kongelig Indflydelse, men ogsaa om, at vi her har et Grænsesogn ikke uden Forbindelse med Nabostiftet. Naar der saaledes ikke er levnet ringeste Spor af Klosterets Kapellaner, kan Forklaringen være den, at det har ladet Sognet betjene fra Nabobyen Randers, hvor saavel Vor Frue Kirke som St. Hans Kapel, vist i Vorup (V), i hvert Fald fra Aarhundredets Midte tilhørte Mariager.¹⁷¹⁾ Hvorledes Sogneforholdene ordnedes efter Reformationen, ved vi ikke, men 1601 beordredes Hornbæk skilt fra Krstrup, da man fandt det upassende at annektiere Kirker fra forskellige Stifter, men allerede 1609 tillodes det atter at lægge dem sammen,¹⁷²⁾ og da der allerede fra Midten af 16. Aarhundrede findes Vidnesbyrd om Sognets Forbindelser over Stiftsgrænsen,¹⁷³⁾ er det ikke umuligt, at denne Annekttering gaar tilbage til Middelalderen.

Tapdrup(9)-*Asmild*(10) havde 1545 Ib, maaske identisk med Viborg Graabrødrekirkes Præst Ib Poulsen, til hvem Sognene samme Aar (7. Febr.) annekteredes.¹⁷⁴) Da Asmild Kloster efter Reformationen forlenedes til Stygge Krumpen, fulgte Forsvaret af Kirken med.¹⁷⁵)

De resterende 12 Sogne fordeltes 1545 paa 4 Pastorater:

Vorning (5) - *Kvorning* (4) - *Hammershøj* (6) havde 1545 Mads Mortensen Hegelund, der ca. 1527 havde afløst sin Broder Morten, der tog til Aalborg som luthersk Prædikant, og som 1535 var kommet i Konflikt med Bispem om sit Tresognspastorats Anneksgaarde.¹⁷⁶) En Præst, Morten, sad her senest 1483.¹⁷⁷)

Ørum(3)-*Viskum*(2)-*Vejrum*(1) havde 1545 Jens Ravn, nævnt 1544, der vel er lig den Jens Hansen, der 1535 nævnes til Vejrum.¹⁷⁸) Antagelig var hans Forgænger den Niels Pors i Ørum, der var død under Grevefejdens Uroligheder, og som var gift med Dorette Jensdatter.¹⁷⁹)

Nørbæk(17)-*Sønderbæk*(7)-*Læsten*(18) havde 1545 Peder Blik, der 1537 sagdes tidligere (ca. 1514?) at have været Præst i Vrove-Resen (s. d.). I 1560—70erne førte Nørbæk-Præsten Sag om sin Annekspræstegaard i Sønderbæk, og da hævdedes det, at den ca. 1535 havde givet sine Afgifter til Nørbækpræsten, mens Gæsteriet i Følge Udskrift af Stiftets gamle Jordebog tilhørte Bispem.¹⁸⁰) 1517 tog Peder Blik i Nørbæk Lovhævd paa Bæks Præstegaard, men da nævnes en Peder Lauridsen i Sønderbæk,¹⁸¹) og at vi her undtagelsesvis finder en anden Pastoratsordning end den efterreformatoriske, bestyrkes ved et Blik paa 1526-Listens Nummerering, idet Nørbæk og Læsten er tilføjet udfor Sønderbæk, men umiddelbart under de andre tilføjede Sogne Taanum m. fl.

Tjele(11)-*Nørre-Vinge*(12)-*Foulum*(13) havde 1545 Jens Stigsen, efter hvis Død Sognemændene 1559 kaldte Niels

Eriksen til de tre Sognes Præst.¹⁸²⁾ 1396 nævnes Mads i Vinge,¹⁸³⁾ 1472 Christen Nielsen sammested,¹⁸⁴⁾ og 1526 siges det, at Hr. Mogens Lauridsen Løvenbalk (til Tjele) har frtaget Aarhus Kanikken M. Thomes alle tre Kirker.¹⁸⁵⁾ Da Tjele er en typisk Gaardkirke, og Herregaarden en Tid var i Kapitlets Besiddelse, har Tjelegaards Ejer vel hermed villet hævde en Patronatsret.

En Jævnføring med 1526-Listen viser os, at langt de fleste Sogne kan fordeles efter ovennævnte Pastoratsinddeling, idet Skjern og Hornbæk falder udenfor, og kun Nørbæk og Læsten passer ikke ind i den ellers regelmæssige Nummerring, idet de begge er føjet til Listen senere, og maaske skyldes dette, at de en Tid sammen med Aalum m. m. laa under Officialen.

I Medelsom Herred fandtes efter Reformationen 16 Kirker, af hvilke Faldborg (=Brandstrup, Vindum Sogn) nedlagdes efter 1663¹⁸⁶⁾ og Torup (Langaa Sogn) efter 1777.¹⁸⁷⁾ Skjern regnedes i Datiden normalt til Sønderlyng Herred, men da Sognet paa eengang var eget Birk og verdsligt Patronat, havde dets formelle Tilknytning til et Herred ikke praktisk Betydning. I Hjerminde skal der endnu i 18. Aarhundrede have været Ruiner af en Kirke, »Kapellet« kaldet. Antagelig laa ogsaa dette Herred i Senmiddelalderen under Generalofficialen, men som ovennævnt fandtes der dog 1442—43 en Herredsprovst Jens Lund.¹⁸⁸⁾ 1545 var her 16 Kirker fordelt paa 7 Pastorater, hvoraf

Vester-Velling (7) havde Skjern i Sønderlyng H. til Anneks, idet begge Kirker laa under Skerngaards Patronat, var saaledes skattefri 1526,¹⁸⁹⁾ omend Rettighederne en Tid havde været omtvistede under Biskop Knud Mikkelsen.¹⁹⁰⁾ 1492 nævnes Villom i Velling, vel den samme, der nævnes i Restanceregisteret 1526 med begge Kirker under Betegnelsen: er fri til Skern.¹⁹¹⁾ Efter Wiberg skulde han være for-

blevet her efter Reformationen, og den Hr. Christiern, der 1535 fik kgl. Stadfæstelse paa Skjern Kirke, har vel hørt til i Ribe Stift.¹⁹²⁾

Øster-Velling(1)-Helstrup(3)-Grensten(2) havde 1545 Peder Jensen. Helstrup nævnes 1216 som incorporeret i Domkapitlet, men af dette Forhold møder vi intet Spor siden hen, og 1434 synes den at ligge under Bispens Tilsyn.¹⁹³⁾ I Grensten nævnes 1345—49 en Lydekinus,¹⁹⁴⁾ men ellers kendes Sognet kun i Forbindelse med Øster-Velling, hvor der 1472 nævnes en Peder,¹⁹⁵⁾ 1526—35 Laurids Jensen, der 1532 utvetydigt benævnes efter alle tre Sogne, og før ham skulde en Christen Winter have været Præst. Laurids Jensen synes at have været reformatorisk, i alt Fald stod han sig godt med Kronen, der bl. a. kom ham til Hjælp, da hans Sognebørn nægtede at betale Tiende.¹⁹⁶⁾ Ovennævnte Peder Jensen sad her senest fra 1539 til 1546,¹⁹⁷⁾ og 1547 og 1551 hed Præsten Niels Troelsen.¹⁹⁸⁾ Øster-Velling udgjorde Hovedbestanddelen af det gamle Velling Birk, og maaske skyldtes Kongernes særlige Interesse for Præsterne, at de havde eller hævdede Patronatsrettigheder, ligesom Kapitlets gamle Ret til Helstrup kunde stamme fra en kgl. Gave, maaske afstaaet ved Mageskifte, eventuelt ophørt ved Annekteringen.¹⁹⁹⁾

Langaa(4)-Torup(5)-Vinge(6) havde 1545 Peder Nielsen, før hvem Wiberg kender en Jens Lam. Ellers vides intet om de senmiddelalderlige Forhold bortset fra, at Langaa Kirke 1526 var i Restance.²⁰⁰⁾ 1777 befaledes Torup Kirke nedbrudt.²⁰¹⁾

Hjermind(8)-Lee(10)-Hjorthede(9) havde 1545 Jens Lassen.²⁰²⁾ Om Annekssognene vides intet. Jens Truelsen sad 1447 i Hjermind,²⁰³⁾ 1465—70 kendes Simon Nielsen,²⁰⁴⁾ mens den 1517 nævnte Jacob Hansen vist næppe var Sognepræst, men identisk med Generalofficialen.²⁰⁵⁾ 1526 hed Præsten Søren.²⁰⁶⁾

Bering(14)-*Mammen*(13) havde 1545 Kjeld, vel Kjeldsen Stair, der i 1574 vidnede 57 Aar tilbage om Jord i Bering. I samme Vidne nævnes vist hans Sønner, Kristen, Kapellan sammesteds, der vidnede 30 Aar tilbage, og Niels i Hjeremind, der vidnede for 26 Aar.²⁰⁷⁾

Vindum(15)-*Brandstrup*(16) havde 1545 Niels Høg i Brandstrup (ogsaa kaldet Faldborg), der var fritaget for Gæsteri, da han ikke havde Præstegaard. Denne var nemlig bortmageskiftet af Biskop Erik Kaas mod Gods i Fræer, og først 1573 fik Kaldet ved kgl. Gavmildhed atter Præstegaard.²⁰⁸⁾ 1349 nævnes Præsten Esbern i Vindum, 1470 Marcus Jensen i Brandstrup.²⁰⁹⁾ Niels Høg nævnes allerede 1526 som Præst i Herredet, og 1537 siges hans Forgængere at have heddet Hr. Mogens og Hr. Jens Hjeresen.²¹⁰⁾ Faldborg Kirke befaledes nedbrudt 1656.²¹¹⁾

Vinkel(11)-*Rind*(12) havde 1545 Just Lauridsen Ranch, der som Forgænger »i Bispens Tid« havde Mikkell Kudal, der maaske sad her allerede 1499, og som efterlod sig en Søn.²¹²⁾ 1263 nævnes i et Testamente baade Præst i Rind og i Vinkel, hvorfor de næppe da var annekterede,²¹³⁾ 1393 Thomes Bendtsen i Vinkel²¹⁴⁾ og 1498 Niels Samsing i Rind.²¹⁵⁾ 1558 henlagdes Kaldene til Supplering af Superintendentens Løn, men i Følge Series Pastorum kaldes allerede den første reformatoriske Præst »Kjeld, Medtjener ved Domkirken«, mens Wiberg lader Just Lauridsen sidde her allerede fra 1529; ingen af Delene har vist større Sandsynlighed for sig.²¹⁶⁾

Bortset fra de to Velling-Pastorater og Vindum-Brandstrup har vi ikke tvingende Beviser for, at den efterreformatoriske Pastoratsinddeling skulde have eksisteret i Senmiddelalderen. Men ogsaa her er 1526-Listen til stor Nytte, idet dennes Nummerering af Sognene med største Tydelighed viser en Gruppering efter de senere kendte Pastorater.

Himmersyssel udgjorde oprindeligt Stiftets største Sysselprovsti; som Provster nævnes 1278 Erik, Kannik i Lund,²¹⁷⁾ 1279—86 Johannes, der var Kannik i Aarhus,²¹⁸⁾ og 1298 udnævntes ved pavelig Provision Provst Peder til Stiftets Biskop.²¹⁹⁾ Den Provst Esger, der nævnes 1322, er utvivlsomt Omersyssels Provst.²²⁰⁾ Sidst i 14. Aarhundrede synes Provstiet at være ophørt, 1387—96 nævnes Provst Troels, der 1392 blot kaldes Troels af »Myelthrup« og 1388—97 kun Provst i Sletherred, dvs. at vi her synes at kunne iagttage Overgangen fra beneficieret Sysselprovst til simpel Herredsofficial, der formodentlig har resideret paa en biskoppelig Hovedgaard i Mjellerup (Løgsted S.).²²¹⁾ I 15. Aarhundrede og senere møder vi i alt Fald udelukkende Officialer, ofte tituleret Provster, for de enkelte Herreder.

I Slet Herred fandtes efter Reformationen Sebber og Vitskøl med dettes incorporerede Kirker medregnet, ialt 15 Kirker, hvoraf Aale dog maa være gaaet til Grunde mellem 1545 og 1568. I Herredets største Sogn Farstrup skal der ved Lundegaarde endnu være en Kirketomt, men der eksisterer ingen Overlevering derom.²²²⁾ I 15. Aarhundrede kendes ingen Officialer, dog kan det tænkes, at de to Præster Hans Eggertsen (1442—75) og Jens Rask (1489—1500), der saa hyppigt tager Lovhævder paa Kirkernes Gods m. m., har fungeret som saadanne;²²³⁾ men da Halvdelen af Herredet laa under Klostrene Sebber og Vitskøl, dette endog paa talrige Punkter exempt, er det vel muligt, at den resterende Halvdel administreredes fra et Naboherred. 1545 nævnes ingen Præster i Herredet, idet man her som omkring andre store Herreklostre syntes at opretholde en Slags reformeret Klosterliv med at lade Præsterne bo sammen i Vitskøl.²²⁴⁾

Sebber(1) Kloster havde efter Reformationen *Lundby*(2) som Anneks, og efter dets Placering 1526 er der intet i Vejen for at tænke sig en saadan Forbindelse allerede i Sen-

middelalderen. Klosteret, der vist var for Benediktinernonner, maatte som de fleste mindre Klostre anerkende Bispens Overhøjhed, saaledes 1497.²²⁵) 1524 og 26 var det i Resistance med Extraskatten, og dets Indehaver, Niels Friis, Kapitlets Kantor, var da i Besiddelse af et kgl. Beskærmelsesbrev, saa meget mere nødvendigt, som han i Modsætning til sin biskoppelige Broder var ivrigt reformatorisk, hvilket i Forbindelse med Forsømmelse af sine Pligter mod Nonnerne bragte ham i Vanskeligheder.²²⁶) Den ovennævnte Jens Rask kaldes 1489 i »Liungby«. ²²⁷)

Vitskøl (a), et af Landets største og fornemste Cisterciencerklostre, er grundlagt efter 1158, vist nok over en gammel Sognekirke.²²⁸) Senere synes Klosterkirken dog kun at være til internt Brug, formodentligt har Befolkningen søgt den nærliggende Aale Kirke, der saa kunde nedrives, da Vitskøl nogen Tid efter Reformationen under Navnet Bjørnsholm blev almindelig Sognekirke. Tidligt samlede det en Række af Omegnens Kirker under sig og erhvervede sig den videst mulige Immunitet saavel fra Konge som Bisp; saaledes bekræftede Bispens 1322 dets Besiddelse af Sognekirkerne Strandby, Aale, Malle og Farstrup med Ret til her at indsætte Munke som Præster, skønt Strandby oprindeligt var skænket Klosteret paa Betingelse af, at der holdtes residerende Kapellan. 1340 gentoges 1322-Privilegiet, og 1440 skænkede Bisp Torlav det yderligere Kornum-Løgsted.²²⁹)

De øvrige Kirkers Forhold er gennemgaaende ret daarligt belyste, først 1568 findes en fuldstændig Præstelige,²³⁰) der viser os ialt 6 Pastorater; foruden Sebbler-Lundby:

Malle (c), der 1568 havde Jacob Jensen; efter Wiberg hed Kapellanen 1544—52 Niels Pedersen, vel den samme, der 1544 med Jens Eriksen kaldes Broder og Præst i Vitskøl,²³¹) der under Navnet Bjørnsholm siden fik Malle til Anneks. Oprindeligt blev det vel sammen med *Aale* (b) be-

tjent af Munke direkte fra Klosteret; 1555 skulde Kapellaniet være forbundet med Stillingen som Prædikant i Klosterkirken.²³²⁾

Kornum(d)-Løgsted(e) udgjorde siden eet Pastorat, og naar disse Sogne sammen af Biskop Torlav skænkedes Vitskøl,²³³⁾ skyldtes dette vel, at de i Forvejen hørte sammen, hvilket Indtryk man ogsaa faar af de bevarede Vidnesbyrd optagne efter Reformationen for at sikre Kaldet dets Præstegaard; denne stadfæstedes ganske vist i Klemmebrevet 1555,²³⁴⁾ og naar det alligevel atter i 1570'erne er nødvendigt at kunne dokumentere ældre Adkomst, skyldes det vel, at Klosteret formelt havde haft Ejendomsret til alle Kaldets Besiddelser, hvilke nu var overgaaet til Kronens Varetægt; men da Sognene laa for langt væk til, at de forsvarligt kunde betjenes fra Klosteret, havde man vel udlagt den lejede Vikar en Gaard som hans Løn, og mon ikke det er dette prekære Forhold, der 1555 gøres til en Ejendomsret for Kaldet. Omkring 1503 skulde Mourids Kaarsgaard have haft Sognene, efter ham Peder Nielsen, maaske en Hans Poulsen, død 1565, og 1573 Niels Simonsen,²³⁵⁾ der sad her 1568.

Farstrup (f) havde siden *Store-Astrup (9)* til Anneks. Der vides intet om deres ældre Historie, dog kunde det efter 1526-Listen tænkes, at *Astrup* hørte sammen med *Gundersted (8)*, hvis Historie ligeledes er ukendt, men som efter Reformationen lagdes sammen med *Ulstrup* i Aars H. 1568 var Jørgen Madsen Sognepræst i *Farstrup*.

Skarp-Salling (6) - Næsborg (5) - Outrup (7) havde 1568 Provsten Jens Hemand. 1462 fik Jacob Jensen Salling ved Jacob Nielsen de Spentrups Død, men var vist en ikke-residerende Kurial.²³⁶⁾ 1519 nævnes Søren Nielsen i Næsborg, og i Restanceregisteret 1526 nævnes Hr. Søren umiddelbart før Salling og Næsborg, og han havde da kgl. Be-

skærmelsesbrev.²³⁷) En 1426 nævnt Jens Trudsen hørte vist snarere hjemme i Næs (se Hellum H.), og Wibergs Jens Eggertsen, der skulde have været Præst i Begyndelsen af 16. Aarhundrede, er vist en Erindring om den ovennævnte Hans Eggertsen, der 1442 tog Lovhævd paa Næsborg Kirkes Ejendom, og som muligvis var Herredsofficial.²³⁸) 1517 var der en bortfæstet Præstegaard i Salling.²³⁹)

Vildsted(3)-Vindblæs(4) havde 1568 Jacob Jensen. 1519 nævnes Erik Selgensen, omend han først 1526 fik kgl. Præsentation paa Kaldet ved Laurids Ølmands Resignation, dvs. at Kongen havde Patronatsretten hertil, hvilket ogsaa fremgaar af Regnskaberne 1524, 26 og 29, der udtrykkelig anfører Kirken som kongelig. 1526 stadfæster Frederik I et Kong Christierns Brev om Fritagelse for at yde Subsidium, men fastslaaer en Gæstetripligt paa 2 Mk. (samme Beløb som i 1545), og samme Aar havde Erik Selgensen kgl. Beskærmelsesbrev.²⁴⁰) Vindblæs har utvivlsomt allerede da hørt med til Kaldet, og Patronatsretten skyldes vel gamle kgl. Besiddelser, saaledes nævnes Vindblæs i Kong Valdemars Jordebog, og Vilstedgaard blev 1407 Krongods.²⁴¹)

Som nævnt er dette Herreds førreformatoriske Forhold daarligt overleverede, idet de syv Kirker laa under Klostre, og to var kgl. Patronatskirker. Men følger vi de senere kendte Forhold og sammenligner dem med 1526-Listen, finder jeg, at en Fordeling som ovennævnte har størst Sandsynlighed for sig.

Aars Herred omfattede 1545 13 Kirker fordelt paa 5—6 Præstekald, idet det senere oprettede Overlade Sogn laa under Vitskøl (se Slet H.). Desuden kendes et St. Anne Kapel i Brorstrup Sogn, mens en Tradition om Kirke i Giver Sogn vel snarere skyldes et Kildekapel end en Sognekirke; desuden skal der i Flejsborg Sogn have ligget en Kirke i Lille Sørup, men paalidelige Efterretninger derom

savnes.²⁴²) Herredsofficialen residerede ofte paa Halkær i Ejdrup Sogn, hvis Kirke i Senmiddelalderen vist var forbundet med Officialatet; ellers var Sognepræsterne i Herredets største Sogn Aars hyppigt Provster. 1416 nævnes Peder i Halkær,²⁴³) siden synes Præsten i Aars Jens Jensen 1466—78 at optræde som Official,²⁴⁴) 1492 hed Provsten Thomes, maaske den samme som nedennævnte Præst i Aars,²⁴⁵) 1493 (?)—1510 sad Officialen Gregers Jensen (Pust?) paa Halkær,²⁴⁶) og 1525 Poul sammesteds.²⁴⁷) Den 1500 nævnte Jens Jensen var vel Generalofficialen.²⁴⁸)

Aars(4)-Giver(6)-Havbro(5)? havde 1545 Peder Stub, der 1551 som en af de ældste Præster i Herredet sagdes at kunne mindes 43 Aar tilbage,²⁴⁹) og i 1536 skulde han have haft alle tre Sogne.²⁵⁰) Dog nævnes der foruden ham 1555 en Søren Andersen i Aars, af hvem den længstlevende skulde have Aars-Havbro, maaske et Slags Ventebrev for sidstnævnte, der 1520 var Peder Stubs Kapellan.²⁵¹) 1415 nævnes en Præst i Aars, 1452 Peder Odtz,²⁵²) derefter de ovennævnte Herredsofficialer Jens Jensen 1466—78²⁵³) og Thomes Pedersen Skeg 1480—95,²⁵⁴) maaske dog en Eggert 1474,²⁵⁵) mens Halkærofficialerne Gregers Jensen og Poul daarligt kan have været Sognepræster i Aars, hvis Peder Stub var her fra ca. 1508. Om Annekserne vides ikke andet, end at Giver 1555 var lagt sammen med

Skivum (7), der 1555 havde Peder Villomsen.²⁵⁶) Ellers kendes her ingen Præster lige efter Reformationen, muligvis var der 1545 en Præstegaard med Fæster i.²⁵⁷) 1555 fik Kaldet økonomiske Privilegier²⁵⁸) paa Grund af manglende Præstegaard i Giver, hvilket kunde tyde paa, at Skivum lige som Giver havde været annekeret en Nabokirke (efter 1526-Listen kunde man tænke sig Blære). 1394 nævnes en Niels i »Skythum«,²⁵⁹) og 1466—88 Tydik (Didrik?) Svan, der optræder saa hyppigt i Herredets andre Sogne, at han maaske en Tid har fungeret som Official.²⁶⁰)

Ravnkilde (1) - *Brorstrup* (2) - *Haverslev* (3) havde 1545 Provsten Mads Skytte i Smorup, der maaske var evangelisk allerede før Reformationen, i alt Fald var han i heftig Strid med Bispen.²⁶¹⁾ Smorup skulde 1281 være skænket til Præstegaard af Præsten Hr. Ove Frost,²⁶²⁾ og for at sikre Kaldet denne overordentlig vigtige Besiddelse samtidig med, at Sognepræsten bevarede de tre almindelige Præstegaarde, optoges adskillige Vidner og førtes flere Stridigheder med Bisperne om Herlighed m. m., hvorfor dette Pastorats Historie er saa langt bedre belyst end Herredets øvrige Sogne. I Haverslev nævnes 1454 Niels Thuresen,²⁶³⁾ 1476 Laurens Andersen²⁶⁴⁾ og 1484 Mikkell Nielsen, vel den Hr. Mikkell, hvis Havreland nævnes 1480.²⁶⁵⁾ Ravnkilde synes ovennævnte Skivumpræst Didrik Svan at have været interesseret i, da hans Lovhævd 1488 gjordes magtesløs,²⁶⁶⁾ ellers nævnes her Thames Wildt 1501, der, mens han boede i Smorup, skulde have haft Kapellaner her, først en Lille Niels og derefter en Peder.²⁶⁷⁾ Et Kongebrev af 1529 i Striden mellem Bisp og Præst om de tre Anneksgaarde faldt ud til Fordel for den sidste, idet Bispens Udvisning af Fæsterne omstødtes, med mindre Præsten selv eller eventuelle af ham indsatte Kapellaner vilde bebo dem,²⁶⁸⁾ og Sogdenes nære Forbindelse fremgaar ogsaa af et Tingsvidne af 1554, der hævder, at Smorup i mindst 50 Aar havde været Præstegaard til de tre Sogne.²⁶⁹⁾ Om de tre i Haverslev nævnte Præster kan have været Sognepræster i de andre Sogne samtidig eller maaske kun Smoruppræstens Kapellaner, er det umuligt med Vished at udtale sig; men det er dog værd at bemærke, at heller ikke her kendes der fra samme Tid forskellige Præster indenfor Pastoratets forskellige Sogne. 1547 nævnes Christen Madsen Skytte til de tre Sogne, antagelig Formandens Søn, og ogsaa han blev Provst.²⁷⁰⁾ 1555 forlangtes det, at der i det store Tresognspastorat skulde holdes Kapellan, som det ogsaa havde været Tilfældet før Re-

formationen; Klemmebrevet foreslaar Haverslev, men samme Aar nævnes Kapellanen Christen Jensen i selve Hovedsognet Ravnkilde, hvilket givet skyldes, at Sognepræsten foretrak at bebo den større Gaard Smorup i Brorstrup Sogn.²⁷¹⁾

Blære(8)-Ejdrup(13) var 1545 vacant, da Præsten Christen Lauridsen 1543 var blevet fradømt Kaldet for sin Vedhængen ved den papistiske Lære, og efter Dommens Sagsfremstilling maa han antages at have siddet der før Reformationen, skønt Wiberg før ham kender en Niels.²⁷²⁾ At vi indenfor et vitterligt Pastorat møder en ganske uregelmæssig Nummerering i 1526-Listen, har atter sin naturlige Forklaring i, at Ejdrup er tilføjet nederst paa Listen. Dette skyldes utvivlsomt, at her laa Officialssædet, den biskoppelige Hovedgaard Halkær, hvis Indehaver sikkert som andre Hovedgaardsofficialer betragtede Sognekaldet som en Del af sin Løn.

Ulstrup(11) havde 1545 Niels Lauridsen, der 1541 streddes med Anders Vinter i Næsborg om sit Arvegods i Tøtrup i Thy, vel den Niels, der 1526 havde kgl. Beskærmelsesbrev.²⁷³⁾ Efter Reformationen var Gundersted i Slet Herred Anneks til Ulstrup, men om de middelalderlige Forhold vides ikke andet, end at 1468 var Anders Ydsen Præst i Ulstrup,²⁷⁴⁾ se flg.

Vester-Hornum(9) - Flejsborg(10) - Hyllebjerg(12) havde 1545 Søren Lauridsen (Lang), der 1541 vidnede om Hornum Præstegaards Tillingende for over 30 Aar tilbage, 1544 om Farsø Præstegaards Forhold i førreformatorisk Tid, 1547 atter om sin egen Præstegaard og endelig 1551 om Smorup Præstegaards Forhold for 40 Aar siden, hvorefter vi antagelig kan slutte, at hans Virksomhed begyndte ca. 1511.²⁷⁵⁾ At han virkede som Præst i Hornum omkring 1532 er givet,²⁷⁶⁾ men samtidig synes han at have været

ansat ved Stiftsadministrationen fra ca. 1523 og fortsat dermed under de to første kongelige Stiftsbefalingsmænd, saaledes at hans Kendskab til Herredets Præstegaarde baade skyldtes lokal Viden og administrativt Arbejde. Maaske er Aarsagen til denne Dobbeltthed ganske simpelt, at han som Skriver paa Hald i Lighed med Officialer og andre Hovedgaardsskrivere lønnedes med Sognekald.²⁷⁷⁾ 1468 nævnes ovennævnte Ulstruppræst Anders Ydsen ogsaa i Hyllebjerg,²⁷⁸⁾ og efter 1526-Listen synes Ulstrup at høre med til nærværende Pastorat, hvilket yderligere sandsynliggøres i Betragtning af, at dets Indehaver var knyttet til Stiftets Ledelse.

Ogsaa for dette Herreds Vedkommende kan 1526-Listens Rækkefølge give os et Fingerpeg om den førreformatoriske Pastoratsinddeling, der efter al Sandsynlighed maa svare til ovenanførte med det Forbehold, at Skivums Forhold er ukendte, og sandsynligvis laa Ulstrup en Tid under Vester-Hornum.

Gislum Herred havde efter Reformationen 6 (senest 1544: 7) Pastorater med ialt 15 Kirker, hvoraf Svingelbjerg dog blev nedrevet efter kgl. Befaling af 1566.²⁷⁹⁾ 1216 fik Domkapitlet Stadfæstelse paa dets Kirke i Fredbjerg (nu i Farsø Sogn), men den synes at være gaaet til Grunde ret tidligt, da der ellers kun kendes Sagn om Aarsagen til dens Nedlæggelse.²⁸⁰⁾ Af sikre Herredsofficialer findes kun een, Ib Lauridsen 1532—33,²⁸¹⁾ men Præsterne i Farsø og Forstanderne i Testrup (Rinds H.) synes at have fungeret som saadan.

Lovns(10)-Alstrup(12) havde 1545 »Ib«, vel lig Jon Brasen, der 1544 vidnede om Farsø Præstegaards Forhold for 38 Aar siden, og som vist ogsaa havde de to følgende Sogne under sig.²⁸²⁾ Ca. 1517 og 1533 var der Præstegaarde i begge Sogne, og 1517 boede Præsten i Lovns.²⁸³⁾ 1389 nævnes

Tuco Pedersen i »Lønnes«,²⁸⁴) 1443 Hans,²⁸⁵) 1466—99 Peder Pedersen »Snur«, der 1470—77 ogsaa kendes i Annekset.²⁸⁶)

Ullis(9)-Foulum(11) havde 1545 Willom, sikkert Peder sen Brasen, efter hvem 1568 nævnes Anders Villumsen Brasen, vel hans Søn, der ogsaa synes at have haft de ovennævnte Sogne.²⁸⁷) 1517 var der en bortfæstet Præstegaard, antagelig i Foulum, mens der 1533 tilsyneladende laa Præstegods i Ullis.²⁸⁸) 1464—95 var Søren Jensen Præst i Ullis.²⁸⁹)

Strandby(x) kom ca. 1215 til Vitskøl Kloster, der forpligtede sig til at holde residerende Vicar her.²⁹⁰) 1555 bestemtes det, at Kapellanden skulde være Skolemester i Vitskøl og have sit Underhold dér, hvilket formodentlig ogsaa havde været Tilfældet i Senmiddelalderen.²⁹¹)

Thisted(13)-Binderup(14) havde 1545 Laurids Eriksen, der 1554 blandt de ældste Præster i Herredet vidnede om Smorupgaards Forhold for 30 Aar siden. Dog har han dengang næppe været Sognepræst her, da der 1537—38 nævnes Mads Pedersen som Sognepræst.²⁹²) 1533 var der Præstegaard i begge Sogne, ligeledes 1517 i Binderup, mens Jordebogen da mangler Thisted Sogn.²⁹³)

Durup(3) - Stenild(2) - Grynderup(4) - Rørbæk(4) havde 1545 Jens Nielsen, der 1554 var Provst og da vidnede som en af Herredets ældste Præster om Smorupgaards Forhold 26 Aar tilbage, og allerede 1535 nævnes han i Stenild.²⁹⁴) 1555 paalagdes det Præsten i det usædvanligt store Pastorat at holde Kapellan i Rørbæk, og efter Præstens Død skulde det deles i to.²⁹⁵) 1485 nævnes en Præstegaard i Durup, 1533 Præstegaarde i alle fire Sogne, og følgelig finder vi de tre Anneksgaarde opført i Lensregnskabet som gæsteriydende.²⁹⁶) 1480 nævnes Laurids Andersen i Durup,²⁹⁷) 1517 Jep Lavesen, vel den Jep, der 1526 havde kgl. Beskærmelsesbrev.²⁹⁸)

Farsø(6)-*Vonsild*(7)-*Svingelbjærg*(8)-*Gislum*(5) skal omkring Reformationstiden i Forbindelse med Hospitalet i Thestrup (Rinds H.) have udgjort eet Pastorat, ofte under Hospitalsforstanderen, der hyppigt optræder som en Slags Official. Der kendes talrige Præster, men det er uhyre vanskeligt blot med nogen Sikkerhed at skelne mellem egentlige Sognepræster, Hospitalsforstandere, eventuelle Officialer og simple Kapellaner, af hvilke der indenfor det udstrakte Omraade sikkert har været mange. Den vigtigste Ledetraad udgøres ogsaa i dette Pastorat af en Række Aktstykker om Præstegaarden, idet der ved Siden af de almindelige Anneksgaarde fandtes en saa værdifuld Besiddelse i Torupgaard, at denne fristede Viborgbispen, som 1529 søgte at indsætte Fæstere dér.²⁹⁹) Men da Mester Anders Grønning 1544 kaldedes til *Farsø-Vonsild-Svingelbjærg*, lod han en lang Række Vidnesbyrd optage om Gaardens tidligere Forhold, hvorefter Kongen 1545 bevilgede Kaldet den.³⁰⁰)

Paa Grundlag af disse Vidner kan vi stort set rekonstruere Præsterækken fra Midten af 15. Aarhundrede, hvor *Farsøpræsten* hed Mikkel Blok, der residerede i Torup ligesom sin Eftermand Simon (Madsen) Borch, der ogsaa kendes i *Svingelbjærg*, og som synes at optræde som Official. Han levede i Tiden 1466—90,³⁰¹) hvorfor den samtidige Præst Peder Bang 1476—92, der hyppigt optræder paa Herredets forskellige Kirkers Vegne, vel kun var hans Kapellan, saaledes tituleres han 1492, og at han 1478 kaldes Præst i Fanderup (*Farsø S.*), en Landsby uden Kirke, indebærer vel ikke andet, end at han som Kapellan en Tid har boet dér.³⁰²) Den næste Sognepræst, Christen Nielsen, fungerede allerede 1499 som Official, og han siges at være flyttet til Testrup, hvor han senest fra 1500 var Forstander, hvorfor han bortfæstede Torupgaard, hvilket synes at have givet Bispen Paaskud til at rejse Spørgsmaalet om Gaardens Herlighed, Gæsteri m. m. Ganske naturligt møder vi i Christen

Nielsens Tid en Del ellers ukendte Navne, idet denne selvfølgelig i udstrakt Grad maatte benytte Kapellaner, saaledes 1507 en Broder Peder Pedersen (fra Vitskøl?), Kapellan i Farsø.³⁰³) Hvor længe Christen Nielsen var Sognepræst er svært at sige, men i Testrup maa han i Begyndelsen af 1520erne være afgaaet,³⁰⁴) maaske er han da identisk med den Christen Jensen, der 1525 nævnes i Gislum, ellers var denne snarere Kapellan her.³⁰⁵) Den Erik Selgensen, der 1519 nævnes i Vilsted (Slet H.), og som 1526 fik kgl. Præsentation derpaa, skal ogsaa have været Præst her, men vel ogsaa blot en Kapellan, i hvert Fald synes han ikke at have siddet i Testrup.³⁰⁶) Ca. 1523 boede en Hr. Peder i Farsø, som ogsaa havde Svingelbjærg Kirke; han er maaske identisk med den samtidige Hr. Peder Jensen, der synes at have fungeret som Official i Rinds-Gislum H.³⁰⁷) Den sidste før Mester Anders Grønning kendte Sognepræst var Laurids Jensen, hvem det ved Lensmands og Superintendents Hjælp lykkedes at faa de 1529 af Bispen indsatte Fæstere ud af Torupgaard, hvor han boede til sin Død 1544. Maaske indsattes han først efter 1536, paa hvilken Tid Svingelbjærg synes at høre sammen med Vester - Øster-Bølle (Rinds H., s. d.). 1541—45 nævner Lensregnskaberne en Hr. Gregers i Farsø, der betalte Gæsteri af en Gaard, vel lig den »Gudik(?)« Jensen, der 1544 tituleres »den Dag Præst til Farsø«, formentlig Laurids Jensens Kapellan.³⁰⁸) Omtrent samtidig med at Mester Anders Grønning fik de tre Kirker, blev Peder Thomesen, forhen i Grettrup, hans »Medtjener« i Torup og boede siden i Svingelbjærg som Kapellan, skønt han 1551 kaldes Sognepræst til Farsø, da han vidnede om Smorupgaards Forhold 31 Aar tilbage; at han dér kaldes en af de ældste Præster i Herredet, kan ikke betyde, at han har haft Embede der saa længe, men blot, at hans Anciennitet som Præst først i Salling og siden her var større end de flestes.³⁰⁹) Mester Anders Grønning var 1568 Provst

og holdt da Kapellan i Vonsild, skønt Svingelbjærg fra omkring 1552 atter synes forbundet med Vester - Øster-Bølle, og da dette efter kgl. Befaling nedlagdes paa Grund af sin Lidenhed (kun syv Tiendeydere), henlagdes Omraadet til Vester-Bølle, hvis Præst tildeltes Landgilden af Svingelbjærg Præstegaard.³¹⁰) 1517 nævnes bortfæstede Præstegaarde baade i Farsø og Svingelbjærg og 1533 foruden Torupgaard Præstegaard i Vonsild og maaske i Farsø og Gislum.³¹¹)

Gislum og det dermed forbundne Testrup blev senest 1544 selvstændige, men maaske allerede ved Reformationen, da ovennævnte Laurids Jensen aldrig optræder i Dokumenter angaaende disse Kirker. Mens Gislum sikkert fra først af betjentes fra Testrup, vendes Forholdet siden om, maaske ikke uden Forbindelse med, at Testrupgaard 1545 lagdes under Viborg Hospital, hvorefter Klemmebrevet 1555 maa indskærpe, at Gislumpræsten skal have Tiende af Testrup.³¹²) I den senere Tradition forveksles ovennævnte Laurids Jensen ofte med den lidt senere Laurids Eriksen i Tisted, og desuden kender den en Laurids, død i Testrup 1551. Hvis en saadan tredje Laurids har existeret, kan han tænkes at have været Præst i Testrup-Gislum. 1568 var der Præster i begge Sogne, Testruppræsten dog vel kun Kapellan.³¹³)

En Sammenligning med 1526-Listen bekræfter atter Formodningen om, at Pastoratsinddelingen efter Reformationen i alt væsentligt eksisterede før, dog synes de fire vestlige Sogne (Nr. 9—12) en Tid at have hørt sammen, ligesom de fire centrale Sogne (Nr. 5—8) har hørt under Forstander-officialen i Testrup.

Rinds Herred havde efter Reformationen, Testrup medregnet, 17 Kirker, der 1545 fordeltes paa 8 Pastorater. Om Kirkebygninger i Hejring og Mintrup findes intet over-

leveret i Kilderne ud over en Tradition om, at Mintrup skulde have udgjort et eget Sogn annekteret Tostrup.³¹⁴) Biskoppen havde en Hovedgaard i Lynderup, hvor der 1525 nævnes Officialen Jens Andersen,³¹⁵) ellers synes de administrative Forretninger at være varetaget fra Testrup Hospital, der vist en Tid endog anvendtes til Borgeleje.³¹⁶) Dets Placering i 1526-Listen synes at skyldes en Tilføjelse.

Testrup (15) Hospital skal efter Traditionen være stiftet 1432, Opførelsen begyndt 1434 og Indvielsen sket kort efter ved Biskop Torlav.³¹⁷) Som før nævnt benyttedes det i Senmiddelalderen som Administrationscentrum for Gislum (og Rinds?) Herred, og nu og da sad der verdslige Lensmænd; men oftest toges Forstanderen blandt Omegnens Sognepræster. De senere Traditioner³¹⁸) synes overvejende at gaa tilbage til et Tingsvidne af 1557,³¹⁹) efter hvilket Forstanderrækken skulde være: 1. Hr. Christen, der kom fra Farsø (s. d.), kendes 1499—1519³²⁰) og havde 1510 Laurids Nielsen som Kapellan i Testrup.³²¹) 2. Hr. Ove, se Vester-Øster-Bølle S. 3. Hr. Villads, se Simested S. 4. M. Christen (Pusil?), der nævnes som Forstander 1526 og vel er den M. Christen, der paa denne Tid optraadte som Official.³²²) 5. Jørgen Ebbesen, der 1532 stævnedes Viborgbispens, idet han hævdede at have Ret til Gaarden, som skulde være bortskænket af hans Forfædre,³²³) men da var formodentlig hverken han eller den anden verdslige Forstander, 6. Erik Høg, her næppe mere, da den sidste førreformatoriske Forstander, 7. Hr. Ib Lauridsen, sikkert var her senest 1532, da han tog Lovhævd paa Kirkegods i Herredet, og 1533 kaldes han Official i Gislum Herred.³²⁴) 1535 synes han at være forjaget fra Testrup og boede da i Aarup (vist i Vonsild S.).³²⁵) At der efter Reformationen skulde have været en Laurids Eriksen, beror vist paa ovennævnte Sammenblanding af Tistedpræsten og Laurids Jensen i Farsø m. m. Maaske sad her da en helt tredie Laurids (for Ex-

empel Kapellanen 1510 Laurids Nielsen), idet en Tradition lader en Laurids dø 1551 (jfr. Farsø og Gislum S.). Den Hr. Peder, der ca. 1523 sad i Farsø, synes en enkelt Gang at optræde som en Slags Official og skal maaske indsættes her mellem Hr. Christen og Hr. Ove?

Ulvbjerg(3)-Lynderup(1) havde 1545 Anders Ibsen (Brasen). 1460 nævnes Morten Jensen, Præst i Lynderup,³²⁶⁾ 1525 en Official her (se ovenfor).

Laastrup(2)-Skals(4) havde 1545 Ib Sort, der nævnes her 1542 og 1548, og som efter Traditionen skulde have haft en Per Høg som Formand.³²⁷⁾ Da Ib Sort 1548 synes at have haft stor Anciennitet blandt Herredets Præster,³²⁸⁾ og da Per Jensen Høg var Præst her endnu 1568, skulde man snarere formode, at det omvendte havde været Tilfældet. Men Forholdene her er betydeligt mere indviklede, dels synes Sognene tidligere at have staaet i Forbindelse med Lynderup (Officialssæde), dels var der Strid om Sognene netop mellem ovennævnte Præster. Saaledes stævner Hr. Jep Sort 1542 Per Høg (uden Hr.!) til at møde for Rettertinget, eftersom han lader en Bonde besidde Præstegaarden i Skals,³²⁹⁾ og det er vel denne Sag, der kort efter har sat sig Spor i et Stadfæstelsesbrev til Per Høg paa et Forlig om Skals Kirke, hvilken gode Mænd havde tildømt ham.³³⁰⁾

Hvad ovennævnte Sag egentlig har drejet sig om, fremgaar klarere af en Sag, som Hr. Per Høg 1557 rejste mod Christoffer Rosenkrantz til Lynderupgaard om hans Præstegaard samt om Skals Kirke.³³¹⁾ Sagsøgte hævder, at da han var Lensmand paa Hald (1541—46), studerede Per Høg i København, hvorfor han holdt Kapellan i Skals (vel ovennævnte Ib Sort), og denne boede i et Gadehus, mens Præstegaarden var bortfæstet. Da forlangte Superintenden-ten, at Laastrup Kirke lagdes til Kapellanen, og denne fik som Bolig udlagt en Gaard, der ydede Landgilde til Kir-

ken, og som tidligere havde været Præstebolig. Da Kapellanen døde (vel kort efter 1548), opnaaede Per Høg da begge Kirker, men Kapellanboligen maa have været udlagt af Stiftets Gods under Lynderup, idet Christoffer Rosenkrantz fik den med ved Købet af Lynderupgaard i 1544.³³²⁾ Han benægter blankt at have befattet sig med Sognenes virkelige Præstegaarde, kun Gadehuset i Skals har han stedet bort. Desværre kendes Sagens videre Forløb ikke, idet den afvises paa Grund af forkert Stævning. Tilsyneladende genoptog Per Høg den ikke, maaske har hans Paastande ikke været altfor vel funderede.

Her har vi et morsomt Exempel paa, hvordan man efter Reformationen søgte at skaffe sig veluddannede Præster, men Per Høgs enestaaende Begunstigelse har vel været et Særtilfælde. Da han i 1546 søgte at opnaa det nærliggende Bartum Præbende (Peder Jensen Høg, stadig uden Hr!), hentede han sig dog et Nederlag.³³³⁾

1487 nævnes en Mads Gerlusen i Skals.³³⁴⁾

Gedsted(5)-Fjelsø(6) havde 1545 Peder Jacobsen (Brasen), der allerede 1548 var afløst af Jacob Pedersen Brasen, vel hans Søn.³³⁵⁾ 1478—92 sad Laurens Blegh i Gedsted,³³⁶⁾ 1526 nævnes Jens, maaske i Forbindelse med Øster-Bølle,³³⁷⁾ og allerede 1307 nævnes Gedsted sammen med Bølle og Aarestrup (eller Alstrup?).³³⁸⁾

Vester - Øster-Bølle(7—8) havde 1545 Christen. Traditionen kender saavel en Chr. Nielsen som dennes Søn Chr. Christensen her, men da sidstnævnte skal have siddet her helt ned mod Aarhundredskiftet, er der vel størst Sandsynlighed for førstnævnte.³³⁹⁾ 1355 nævnes Hr. Peder i Bølle, hvilken Stedbetegnelse kunde tyde paa, at Sognene allerede da hørte sammen.³⁴⁰⁾ 1478 sad Clement Madsen i Bølle,³⁴¹⁾ 1532 Ove, der efter Traditionen skulde ligge begravet i Vester-Bølle, og som synes at have været Forstander i Te-

strup (s. d.), utvivlsomt den Hr. Ove Ibsen, der 1552 førte Sag mod en Hans Mikkelsen i Vejrum, som skulde have taget hans tre Kirker fra ham (dvs. ogsaa Svingelbjærg); men han tabte Sagen i Henhold til et Forlig af 1536, hvorefter Sagsøgte Farbroder skulde have dem. Da ingen af Parterne kendes efter Reformationen, har Traditionen maaske ret i at kalde Hr. Ove den sidste papistiske Præst her, idet ovennævnte Strid kunde tænkes i Realiteten at dreje sig om Retten til Pension af Kaldets efterreformatoriske Indehaver.³⁴²⁾

Simested(9)-Hvilsom(10)-Hvam(11) havde 1545 Ib Pedersen Bigum i Evildrup, der var Provst.³⁴³⁾ Klemmebrevet 1555 paalagde ham at holde Kapellan i Hvam, hvilket han i hvert Fald opfyldte 1568.³⁴⁴⁾ 1365 nævnes Niels i »Ebthorp«, vel det Evildrup, hvor Præstegaarden laa,³⁴⁵⁾ 1451 Peder i Hvam,³⁴⁶⁾ 1526—29 Villads i Evildrup, vel ovennævnte Forstander i Testrup,³⁴⁷⁾ og 1535 Ib Villadsen i Evildrup:³⁴⁸⁾ men maaske skyldes denne ellers ukendte Præst blot en Sammenblanding af Forgængers og Efterfølgers Navne, idet et Vidnesbyrd om Præstekaldets Indkomster fra 1570 har en Præsterække, som følger: Hr. Laurids Christensen, Hr. Trude, Hr. Villads (1528—34) og Hr. Jep Pedersen.³⁴⁹⁾

Hersom(16) - Klejtrup(17) - Vester-Bjærgegrav(14) havde 1545 en Jens, der siden efterfulgtes af Anders Madsen.³⁵⁰⁾ Traditionen har i Stedet for Jens en Willum og en Ib Pedersen før Anders Madsen, men dette skyldes vel blot en Sammenblanding med forrige Sogn.³⁵¹⁾

Tostrup(12)-Roum(13) havde 1545 Mourids Jensen, der som Forgængere skulde have haft en ellers ukendt Søren og en Niels.³⁵²⁾ Ellers er dette og forrige Pastorats Forhold ukendte.

Da Testrup sandsynligvis er føjet senere til 1526-Listen, er der intet, der strider mod at placere Vester-Bjærgegrav

sammen med Hersom-Klejtrup, som det efter Reformationen var knyttet til, og da det er muligt, at de fire førstnævnte Sogne (Nr. 1—4) laa sammen under Lynderups Official, opnaas fuldstændig Overensstemmelse med 1526-Listen.

Hornum Herred havde efter Reformationen 14 Kirker, idet Albæk (Suldrup S.) ikke nævnes efter 1498, Sørup (Buderup S.) ikke efter 1464, og Rodsted (Sønderup S.) sammen med de andre i hvert Fald var gaaet til Grunde, inden Reformationen tog sin Begyndelse. Albæk nævnes udtrykkeligt som Sognekirke.³⁵³⁾ Sørup var det maaske ogsaa, selv om den Niels af »Nørrup«, der 1462 nævnes i et Brev om Gods i Veggerby Sogn, snarere var fra Tørrild Herred.³⁵⁴⁾ Da her ingen biskoppelig Hovedgaard laa, benævnedes Officialen normalt efter sin Sognekirke. Den Niels Jensen, der 1463 kaldes Official, var dog vist Aalborg St. Bodils Sognepræst og Official dér;³⁵⁵⁾ men 1478—83, 1493—95 og 1505—08 møder vi Veggerby-Bislev-Præsten Peder Poulsen som Herredsprovst eller Official.³⁵⁶⁾ I den mellemliggende Tid synes Embedet at være blevet varetaget fra Naboherredet, idet Palle Thomesen i Gunderup optræder her 1487—94 samt 99 og 1491 ligefrem tituleres Provst i Fleskum og Hornum Herred.³⁵⁷⁾ Om Aarsagen til Peder Poulsens lange Fraværelser kan der næppe siges noget med Vished, men det er dog at bemærke, at 1488—90 hed Viborgs Generalofficial netop Peder Poulsen.³⁵⁸⁾ Der kunde altsaa foreligge et Avancement, men da Generalofficialen normalt blev Medlem af Domkapitlet, er det mærkeligt, at Veggerbypræsten i saa Fald aldrig kaldes Kannik, da han i anden Omgang optræder som Herredsofficial, og Navnet er for almindeligt til at tillade sikker Identificering. 1512—20 var Buderup-Gravlev-Præsten Niels Pedersen Official,³⁵⁹⁾ men den Ib Lavesen, der 1527 tog Lovhævd paa Kirkegods, var næppe

Official endsige identisk med den i Gislum Herred og andetsteds optrædende Ib Lauridsen, men sikkert blot Sognepræst i Øster-Hornum.³⁶⁰) Efter Reformationen var de 14 Kirker fordelt paa 9 Pastorater, Bislev medregnet som Pastorat.

Nørholm (2) havde 1568 Christen Lauridsen Libbert;³⁶¹) men Sognet mangler i 1545 og andre Lister, fordi det som nævnt i 1526-Listen tilhørte Domkapitlet, der allerede 1216 fik Bekræftelse paa denne Besiddelse.³⁶²)

Sønderholm(1) - *Frejlev*(3) havde 1568 Tue Nielsen,³⁶³) mens der ingen Præst nævnes 1545, idet Sognene laa under Store-Restrups Patronat, hvilket allerede 1445 stadfæstedes af Paven. Alligevel lykkedes det Bispens 1477 at faa sin Kandidat Ove Jensen presset ind i Embedet paa trods af Patronernes Vidnesbyrd om at have haft Kaldsret i det mindste fra Aarhundredets Begyndelse.³⁶⁴) Peder Bille, der var gift med en Datter af Store-Restrups Ejer Knud Henriksen Gyldenstjerne, viste sin Interesse for Kirken ved i sit Testamente (før 1508) at betænke »Sønderholm Kirke udenfor Restrup«.³⁶⁵) 1492—1500 sad Henrik Skeel her, vist af en Aalborgfamilie, maaske den Henrik de N., efter hvis Død Paven 1507 gav Sognene til Jens Nielsen.³⁶⁶) Muligvis er denne lig den Hans, som sad der 1526, var gift og havde kgl. Beskærmelsesbrev; 1524 laa Sognene ubestridt til Restrup, mens Kirkeværgerne var opsætsige mod Bispens.³⁶⁷) 1517 boede Præsten i Sønderholm Præstegaard.³⁶⁸)

Vokslev (4) kaldtes 1545 regale beneficium, og da der allerede i Kong Valdemars Jordebog fandtes Krongods her, kan Patronatsretten gaa tilbage til Kirkens Grundlæggelse. Den Ritgert (Rutger) Henriksen, der 1380—1426 var Præst her,³⁶⁹) synes at have været en Standsperson, da han var meget anvendt som Medbesegler; hans Efterfølger Lokke, nævnt 1436, skal have funderet Kapellet i Nibe, St. Jodocii

Kapel kaldet.³⁷⁰⁾ 1460 var Sognepræsten Laurids Valtersen, der senere ogsaa var Vicar i Aarhus, Kapellan i Nibe og Forstander til St. Jost, han kendes endnu i 1481,³⁷¹⁾ og 1484 nævnes Jens Brun som »vor Kapellan og Kirkeherre i Nibe«, hvilket Udtryk tyder paa, at han var Sognepræst og vel ogsaa havde Vokslev.³⁷²⁾ Her kendes 1496 Roskildekannikken Peder Didriksen,³⁷³⁾ og den Jens Rød, der nævnes 1510 i Forbindelse med Nibe,³⁷⁴⁾ var vel kun hans Kapellan, thi 1514 præsenterede Kongen Mester Jacob Krumpen til Kirke og Kapel efter Peder Theodorici Død.³⁷⁵⁾ 1513 skulde Patronatsretten være bortmageskiftet til Bispemod Bartum Præbende,³⁷⁶⁾ men Notatet er i Registranten overstreget og dermed sikkert kasseret, idet vi ogsaa senere ser Virkningerne af de kgl. Rettigheder. Efter Jacob Krumpens Død præsenteredes 1518 Niels Pedersen, der synes at have nydt sine Patroners fulde Bevaagenhed og modtog adskillige Friheds- og Beskærmelsesbreve. Saaledes stadfæstedes 1522 og 24 hans Fritagelse for alle biskoppelige Krav med Undtagelse af Cathedriticum, 1528 stadfæstede Kongen hans Lovhævd paa Kaldets Besiddelser, og da han havde byttet sine Kirker bort til Rentemesteren Christen Hvid, fik han 1528—29 Kongens Tilladelse til at gøre Byttet om, mens Christen Hvid fik Ventebrev derpaa. Denne synes dog at være blevet træt af at vente og søgte at fortrænge Niels Pedersen ved at angribe ham for hans Holdning under Grevefejden; men denne sad her dog endnu 1546.³⁷⁷⁾ Som Fiskerlejet Nibe voksede, fik Kapellet efterhaanden Rang af Sognekirke og blev til sidst anset for Hovedsogn, hvorfor Præsten 1572 beordredes at tage Bopæl der, men slap dog mod at holde Kapellan.³⁷⁸⁾

Ellidshøj(6)-Svendstrup(5) havde 1545 Jens Pedersen (Borch). Ellers kendes kun Præster i Svendstrup, der 1493 kaldes St. Mortens Kirke,³⁷⁹⁾ saaledes Torkil 1376.³⁸⁰⁾ Tilsyneladende har Gug i Fleskum Herred en Tid hørt med

herunder, da Svendstrup-Ellidshøjs Præst 1555 faar nedsat sit Gæsteri fra 6 til 4 Mk. paa Grund af Gug Kirkes Nedbrydelse.³⁸¹⁾ 1533 fandtes der Præstegaard i Ellidshøj.³⁸²⁾

Buderup(7)-Gravlev(8)-Aarestrup(9) havde 1545 Christen Poulsen, der 1547 som Præst i Gravlev fik Vidne om sin Anneksgaard i Buderup.³⁸³⁾ 1268 nævnes Gravlev Kirke.³⁸⁴⁾ 1461 var Torbern Præst i Buderup, det »Yfløf«, en Torbern 1459 skriver sig til, er maaske Gravlev (jfr. dog Nøvling i Fleskum H.).³⁸⁵⁾ Kun 1493 nævnes Præst i Aarestrup, nemlig Jens Pedersen, der maaske er den samme som Sønderuppræsten (s. d.).³⁸⁶⁾ Fra 1514 var Herredsofficialen Niels Pedersen, nævnt endnu 1520, Præst i Buderup, vel den Hr. Niels, der 1533 boede i Præstegaarden. 1517 var der Præstegaarde i alle tre Sogne, men i hvert Fald Gravlevs og Aarestrups var bortfæstede.³⁸⁷⁾

Sønderup(10)-Suldrup(11) havde 1545 Trud. Kun Hovedsognets Forhold er kendte, her var 1476—78 Jens Pedersen Præst,³⁸⁸⁾ maaske den samme, der 1493 var Præst i Aarestrup (s. d.), 1505—08 Peder Lauridsen,³⁸⁹⁾ og 1520 gav Paven Sønderup med Anneksler til Johan Wulf efter Palne Nielsens Død;³⁹⁰⁾ om samme Palne, der 1493 fik Tilladelse til at lade sig præstevie i Rom og da var evig Vicar i Viborg, nogensinde har haft Kirkerne i reel Besiddelse, eller om han som Kurial blot betragtede dem som en Indkomst, er svært at sige.³⁹¹⁾ 1533 boede en Hr. Peder i Buderup Præstegaard, 1517 fandtes der Præstegaarde i begge Sogne, men den i Suldrup var i hvert Fald bortfæstet.³⁹²⁾

Øster-Hornum(12) havde 1545 Eske Ibsen, der nævnes allerede 1541.³⁹³⁾ Per Fil i Hornum 1484 kunde lige saa godt være fra Vester-Hornum eller Horne i Vendsyssel,³⁹⁴⁾ men 1489—91 var Niels Jensen Præst her,³⁹⁵⁾ 1512 Jacob Hansen,³⁹⁶⁾ den Niels Pedersen, der 1520 tog Lovhævd paa Kirkens Gods, er dog nok Officialen,³⁹⁷⁾ 1527 sad Ib Lauridsen her, 1534 Jens Nielsen.³⁹⁸⁾

Veggerby(13)-*Bislev*(14) var 1545 delt mellem Hans i Kirketerp (*Veggerby S.*) og Svend i Bislev, men sidstnævnte ydede dog kun Gæsteri efter den for Kapellaner sædvanlige Taxt paa 2 Mk. 1397 var Laurens Præst i Bislev,³⁹⁹⁾ 1502 Peder Poulsen, der 1477—96 nævnes i *Veggerby*, og som til ca. 1508 optraadte som Herredsofficial.⁴⁰⁰⁾ Baade 1517 og 1533 var der Præstegaarde i begge Sogne, men 1517 synes begge bortfæstede.⁴⁰¹⁾

1526-Listen viser atter, at de efterreformatoriske Pastoratsforhold da kan have bestaaet, Bislevs Selvstændiggørelse var maaske en Frugt af Reformationen, Aarestrup kan have været selvstændigt eller under saavel Buderup som Sønderup, hvortil kommer, at det siden nedlagte Gug (*Fleskum H.*) lige omkring Reformationen synes at have ligget under Ellidshøj-Svendstrup.

Fleskum Herred havde 1545 15 Kirker fordelt paa 7 Pastorater, hvortil kom Gug (se *Tranders S.*); en middelalderlig Kirke i Mjels er maaske identisk med Volsted (s.d.). Herredet prægedes af det nærliggende Aalborg, der havde tre Sognekirker, hvoraf Vor Frue samtidig var Klosterkirke for Nonnerne, mens St. Peder og St. Bodil var under kgl. Patronat.⁴⁰²⁾ Den blomstrende Handelsby krævede et talrigt Præsteskab, hvorfor den tidligt fik sin egen Official: 1322 nævnes en Provst Niels,⁴⁰³⁾ 1460 Peder Vinter,⁴⁰⁴⁾ 1463 Niels Jensen,⁴⁰⁵⁾ 1472—89 Oluf Hemmingsen,⁴⁰⁶⁾ 1504 Hans Andersen,⁴⁰⁷⁾ 1510—13 Peder Nielsen Stirme⁴⁰⁸⁾ og 1517 Gødik Pedersen.⁴⁰⁹⁾ Før Reformationen kendes kun een Herredsofficial i Fleskum, og denne residerede i det største Pastorat:

Gunderup(3)-*Nøvling*(4)-*Tordrup*(5), som 1545 Peder havde. Antagelig var en Johannes Præst her 1444,⁴¹⁰⁾ 1463 nævnes Torbern i *Gunderup*, maaske den Torbern, der 1459 kaldtes til »Yfløf«, lig *Nøvling*?⁴¹¹⁾ 1478 nævnes her Knud

Hansen og Mikkel Vognsen, denne siden i Aalborg,⁴¹²⁾ og 1483—1508 Palle Thomesen, der var Herredsofficial ikke blot her, men en Tid ogsaa i Hornum Herred, samt, hvad der er meget sjældent saavel for en simpel Landsbypræst som for en Official, Kannik i Viborg. 1483 boede han i Gunderup, mens Tordrups Præstegaard var bortfæstet.⁴¹³⁾ 1547 fik Gunderupprovsten Kjeld Jensen Tingsvidne paa, at Palle Thomesen og hans Efterfølgere i Gunderup Præstegaard havde haft Herligheden af en Nøvling Kirke tilhørende Gaard,⁴¹⁴⁾ ligesom Gunderup og Nøvling 1551 havde fælles Degn.⁴¹⁵⁾ Endnu 1545 opføres Tordrup særskilt i Tiende- og Gæsterilisterne, men da det ikke nævnes 1547 og senere, er det sikkert nedlagt kort Tid efter.⁴¹⁶⁾ Nøvling fik Anders Pedersen 1434 ved Henrik Kruses Død, 1491 tog Palle Thomesen Lovhævd paa Kirkejorden, og det er vel først under ham, at det annekeredes Gunderup.⁴¹⁷⁾ 1517 fandtes en bortfæstet Præstegaard i Nøvling.⁴¹⁸⁾ Den Provst Palle, der 1446 nævnes i Forbindelse med Aalborg, kan vist ikke være ovennævnte Palle Thomesen.⁴¹⁹⁾

Romdrup(13)-*Klarup*(12) havde 1545 Laurids i Klarup, hvilket vist i ældre Tid var Hovedsognet, saa meget mere naturligt som her laa en af Stiftets Hovedgaarde, der indtaget ved Reformationen bortmageskiftedes 1540.⁴²⁰⁾ Ved samme Lejlighed synes den 1517 nævnte Præstegaard at være kommet i Fare, idet Klemmebrevet 1555 maatte bekræfte Præstens Rettigheder.⁴²¹⁾ 1478—80 var Oluf Poulsen Præst her.⁴²²⁾ Den Palle Thomesen, der 1499 beboede en Kirkegaard i Romdrup, var vel Officialen.⁴²³⁾

Ferslev(6)-*Dal*(8)-*Volsted*(7) havde 1545 Hans. 1488 nævnes Peder, mon den Peder Wolafsen, der 1465 og 1472 var Præst i Herredet?⁴²⁴⁾ 1474 kaldes Palle Thomesen Sognepræst for en Mand i Dal, 1486 tog han Lovhævd paa Ferslev Præstegaard m. m., og 1517 havde baade Ferslev og Volsted Præstegaarde, men i hvert Fald den sidste var bort-

fæstet.⁴²⁵⁾ I Ferslev skal der have været Rester af Mjels Kirke, der efter Traditionen skulde være flyttet til Volsted, hvis Kirke dog stammer fra den romanske Tid. En anden Tradition henlægger Nedbrydelsen til Valdemar Atterdags Slotsbyggeri.⁴²⁶⁾

Nørre - Sønder-Tranders (1—2) havde 1545 Christiern. 1359—64 nævnes Thomes Nielsen (»Rodsteen«) i Tranders, vel den Thomes, der omtales i et Brev af 1406, hvori det bl. a. nævnes, at Kongen nød Herligheden af flere af Nørre-Tranders Kirkes Gaarde.⁴²⁷⁾ 1487—88 var Niels Andersen Præst her, vel den Niels Andersen, der 1465—72 nævnes som Præst i Herredet.⁴²⁸⁾ 1452 og 1505 lod Bispem tage Vidner paa, at Sønder-Tranders Kirke laa under Bispens Myndighed, utvivlsomt foraarsaget af Angst for, at Kongen skulde udstrække sine ubestridelige Rettigheder i Nørre-Tranders til Annekssagnet. Saaledes mangler der i Bispedømmets Registratur ganske Breve om Nørre-Tranders,⁴²⁹⁾ fordi som ovennævnt Kongen tog Herligheden, Skatteregistret 1524 udelader den som andre Patronatskirker, og i 1526-Listen kaldes den ligeud ecclesia regis.⁴³⁰⁾ Da allerede Kong Valdemars Jordebog nævner Krongods i Tranders, gaar Patronatet vel helt tilbage til Grundlæggelsen. I nuværende Sønder-Tranders laa

Gug (9), der 1425 udtrykkeligt kaldes Sogn, som 1511 havde Præstegaard, men som maa være gaaet tilgrunde mellem 1526 og 1545.⁴³¹⁾ Paa Reformationstiden maa det have været knyttet til Ellidshøj (s. d.).

Stor - Vorde(14)-*Sejflod*(15) havde 1545 Kapitlets Kapellan Jens (Poulsen), og allerede 1214 var Sejflod efter Sognebeboernes Ønske henlagt til Kapitlet, hvis Ret til begge Kirker 1216 bekræftedes.⁴³²⁾ 1552 udstedtes et Tingsvidne om, at Kapitlet i Mands Minde havde haft Forsvar, Gæsteri, Præsteindsættelse m. m. til de to Kirker.⁴³³⁾ 1461 var Laurids Pedersen Præst til Stor-Vorde,⁴³⁴⁾ 1480 Jens Juel.⁴³⁵⁾

Gudum(10)-*Lilvorde*(11) havde 1545 Jacob, Kapellan til Guding. Disse, de to førnævnte og Romdrup-Klarup Sogne udgjorde tilsammen Gudingholm, hvor Bisp og Kapitel var langt de største Jordejere, hvorfor Præsten vel fik sit Underhold paa Gudumlund, indtil det 1555 indskærpedes Lensmanden at udlægge Kaldet dets Gaard i Lilvorde.⁴³⁶) 1455 gav Kongen Bisen samme Birkerettigheder her som Kapitlet.⁴³⁷) 1459 nævnes Villads som Præst,⁴³⁸) 1462 tog en Hr. Knud Lauridsen Lovhævd paa Kirkegods,⁴³⁹) og 1478—80 nævnes Oluf Andersen.⁴⁴⁰)

Mov (16) tilhørte oprindeligt Nørkloster (Glenstrup) og kom med dettes Ejendomme til Mariager, der omhyggeligt sikrede sine Rettigheder, saavel Kaldsret som gejstlig Jurisdiction.⁴⁴¹) 1435 fik Sognepræsten Jens Andersen Tilladelse til at lade sig præstevie i Rom, men naaede dog først Aaret efter Diakongraden.⁴⁴²) 1511 nævnes Per i »Mo«,⁴⁴³) 1550 afsattes Præsten Oluf for Trolddom, og da kaldes han udtrykkeligt Klosterets Kapellan.⁴⁴⁴)

Den efterreformatoriske Pastoratsinddeling passer ogsaa for dette Herreds Vedkommende med 1526-Listens Nummerering, den eneste Uregelmæssighed fremkommer ved den under Reformationen nedbrudte Gug Kirke, der efter sit Nummer maatte antages at høre sammen med Ferslev m. fl. Kirker, men vi ved med Sikkerhed, at den netop umiddelbart før sin Nedlæggelse laa under en udenherreds Kirke, Ellidshøj i Hornum Herred (s. d.).

I Hellum Herred var der 1545 14 Kirker, antagelig fordelt paa 5 Pastorater, idet Gjerding sikkert var vacant. I Tulsted (Torup S.) skal der have været et Kapel, som Valdemar Atterdag ogsaa skal have nedbrudt.⁴⁴⁵) Allerede 1341 nævnes Bispeofficianten Johannes Nielsen i Hellum Herred,⁴⁴⁶) senere residerede Provsterne paa Stiftshovedgaarden Næs, og da var de vel samtidig Sognepræster til Blendstrup

m. m. Der kendes 1426 Jens Trudsen,⁴⁴⁷⁾ 1440—80 Gregers Andersen, der synes at have samlet talrige Kirker under sig,⁴⁴⁸⁾ og 1509—17 Peder Knudsen i Næs, maaske lig den Per Tyll, der nævnes 1511.⁴⁴⁹⁾ Paa Grund af Officialens mange Hverv maatte han holde Kapellan, saaledes 1504 Niels Mikkelsen, maaske den Hr. Niels paa Næs, der nævnes endnu 1519.⁴⁵⁰⁾ Skønt der nu og da nævnes verdslige Adelsmænd i Næs, synes Officialen efter det bevarede Materiale at have ledet den almindelige Forvaltning, ogsaa Godsbestyrelsen.⁴⁵¹⁾ 1509 nævnes et St. Bricii Kapel, antagelig et Slotskapel.⁴⁵²⁾

Gjerding(2) - *Blendstrup*(1) manglede 1545 Præst. Efter Traditionen skulde her som første reformatoriske Præst sidde en Jens Sørensen, forhen Munk, hvorved Eftertiden dog under et kendetegner alle tidligere gejstlige, ogsaa Verdenspræster. 1555 bekræftedes Præstens Ret til Tiende og til de to Præstegaarde, hvilket vel gjordes nødvendigt nu, hvor Sognepræst og Godsbestyrer ikke længere var samme Person.⁴⁵³⁾ 1459 nævnes en Henrik i Gjerding, som før havde været Præst i Skjörping.⁴⁵⁴⁾

Skjörping(4)-*Frær*(5) havde 1545 Jens Nielsen. Navnlig Hovedsognets Forhold er kendt paa Grund af Kirkens Helligkorsalter; der nævnes 1459 blandt tidligere Præster her Jens Esbernsen og Jens Ingvarsen, nu i Aalborg, samt Henrik, nu i Gjerding, der vidnede om Alterets Gods.⁴⁵⁵⁾ Maaske er de dog snarere at betragte som Alterpræster, hvilket vist ogsaa kunde gælde for den 1454 nævnte Per Bang.⁴⁵⁶⁾ Ellers nævnes 1461 Steffen Trudsen,⁴⁵⁷⁾ 1477 Laurids Christensen⁴⁵⁸⁾ og 1508—12 Anders Mikkelsen⁴⁵⁹⁾ som Præster.

Store-Brøndum(6)-*Seem*(8)-*Torup*(9) havde 1545 en Poul, vel den samme, der nævnes 1526 med Annekset Seem, og den Poul Jensen, der 1535 fik kgl. Beskærmelsesbrev.⁴⁶⁰⁾ Naar Traditionen kender en Poul Andersen som første efterrefor-

matoriske Præst, er det vel snarest en Forveksling med Saltingpræsten.⁴⁶¹⁾ Naar Gregers Andersen 1457 nævnes i Brøndum, er det vel i Egenskab af Official.⁴⁶²⁾ 1477—78 var Christen Nielsen Præst her⁴⁶³⁾ og 1504 Simon Mortensen, der ogsaa kendes i Skibsted.⁴⁶⁴⁾ Anneksernes Historie er ukendt, dog var der vist 1517 Præstegaard i Torup.⁴⁶⁵⁾

Skibsted(12)-*Lyngby*(14)-*Bælum*(13) havde 1545 Ib Lauridsen, der nævnes 1547, og som sikkert er den Ib, der 1535 fik kgl. Beskærmelsesbrev.⁴⁶⁶⁾ 1440 optræder Provsten Gregers Andersen i Bælum, 1478—80 i Skibsted⁴⁶⁷⁾ og synes derved at have fulgt den almindelige Officialsskik at lægge saa mange Sogne som muligt under sig. 1490 hed Skibsted-Præsten Simon Mortensen, og naar vi ogsaa møder denne i Store-Brøndum, og det paa en Tid, hvor der ingen Official kendes, er Aarsagen maaske den, at denne Flersognspræst ogsaa har været Herredsprovst.⁴⁶⁸⁾ 1512 nævnes Niels Nielsen, vel den Niels, som sad der endnu 1526.⁴⁶⁹⁾

Sønder- og Nørre-Kongerslev(11-10)-*Komdrup*(3) havde 1545 Christen, efter Traditionen Olufsen 1517—56. 1390 nævnes Poul Olafsen i Nørre-Kongerslev,⁴⁷⁰⁾ medens Kjeld Sørensen 1469—80 i hvert Fald en Tid havde begge Kongerslevsogne og sikkert er den Kjeld »Svendsen», der nævnes 1490 i en daarlig Afskrift.⁴⁷¹⁾ Den Hans Madsen, der sad her 1508, kan vist ikke være den Hans Madsen, der 1463 optraadte i Komdrup, sidstnævnte var snarere Præst i Aalborg.⁴⁷²⁾ 1552 fik Hvaserne i Komdrup Patronatsret til Komdrup Kirke, uden at det synes at have influeret paa dens Annektering til Kongerslevsognene.⁴⁷³⁾

Solbjerg (7) skylder sin 1526-Placering en Tilføjelse til Listen. Dets Historie er ganske ukendt, før det 1578 siges at ligge sammen med Skelum i Hindsted Herred; 1580 lagdes det under Bælum, mens Skelum blev Hovedsogn for Visborg.⁴⁷⁴⁾

En Sammenligning med 1526-Listen frembyder visse Vanskeligheder, utvivlsomt fordi Tilstedeværelsen af Officialerne paa Næs medførte ustabile Anneksforhold. Sandsynligvis existerede 1526 de efterreformatoriske Pastorater i Hovedsagen, dog synes Komdrup at høre under Gjerding-Blendstrup, vel et Vidnesbyrd om Næs-Officialens Tiltrækningskraft, og naar Solbjærg Sogn skylder en Tilføjelse sin Tilstedeværelse, kan Aarsagen tænkes at være den, at det laa under et udenherreds Sogn, som Tilfældet var første Gang, vi kender noget til dets Historie. Dog synes disse Forhold ikke at have Rødder langt tilbage i Udviklingen, idet vi før sporer andre Annekteringsforhold, som naar Skibsted og Store-Brøndum synes at have haft fælles Præst.

I Hindsted Herred fandtes der efter Reformationen 14 Kirker, men tidligere skal der have været adskilligt flere, saaledes 1469 Tostrup (i Rostrup S.), men om de øvrige vides ikke andet end de blotte Navne, Oplev (Ove S.), Stenstrup (Rostrup S.), Kirketerp (Hørby S.), True (Vebstrup S.) og Finderup (Døstrup S.). Maaske fordeltes Kirkerne paa en 5—7 Pastorater, men ogsaa dette Herreds Historie er vanskeligt gennemskueligt paa Grund af Officialens Virke. Denne residerede paa Ovegaard, og den Mads, der nævnes 1322 som Præst i Ove, var vel i Realiteten en Slags Official eller i hvert Fald dennes Forløber, eftersom han, skønt simpel Sognepræst, beseglede et biskopeligt Privilegiebrev sammen med flere Honoratiores.¹⁷⁵⁾ 1456—1502 nævnes Ejler Iversen, den af Stiftets Embedsmænd, vi har bedst Kendskab til som Følge af hans livlige Virksomhed, dels som Bisidder og Medbesegler paa Herredstinget, dels som Godsbestyrer, i hvilken Egenskab han optog talrige Lovhævder, og som sine Kolleger andetsteds lagde han de belejlige Sogne under sig.¹⁷⁶⁾ Derefter fulgte 1503—06 Jacob Hansen, maaske den samme

som Stiftets senere Generalofficial,⁴⁷⁷⁾ og 1510—12 Jep (Ib) Lavesen, der ogsaa kunde tænkes identisk med den senere i Stiftets vestlige Del saa velkendte Official.⁴⁷⁸⁾ Skønt der ogsaa nu og da nævnes verdslige Lensmænd, synes Officialen dog dominerende, indtil Bisp Jørgen Friis 1536 forlenede sin Broder Hr. Christen Friis med Ovegaard og Tiende af en Række Sogne, der desværre ikke nævnes, men som maaske er identiske med flg.

Vive(10)-*Ove*(7)-*Valsgaard*(8)-*Rostrup*(9)-*Store-Arden*(6), hvilke fem Sogne 1555 havde to Præster, hvorfor een Kirke skulde nedrives og to To-Sogns-Pastorater oprettes.⁷⁴⁹⁾ 1545 møder vi de to Præster Mourids i Vive og Niels i Ovegaard, der kaldes Hr. Christen Friis' Kapellaner,⁴⁸⁰⁾ og Oprindelsen til dette udstrakte Fem-Sogns-Pastorat ligger givet i Officialens Bjærgsomhed, hvilket nødvendiggjorde Kapellaner. Klemmebrevets Paabud fulgtes dog ikke, idet de tre førstnævnte Sogne kom til at udgøre eet Pastorat, og Rostrup, hvis Præst Jens Christensen 1558 fradømtes sit Kald for grove Misgerninger,⁴⁸¹⁾ kom 1567 med Store-Arden som Annekser under Astrup.⁴⁸²⁾ Ellers kendes kun Vive og Oves Historie, idet vi her ved Siden af den titulære Sognepræst Officialen hyppigt møder Kapellaner, saaledes i Ove 1452 Mikkell Nielsen,⁴⁸³⁾ 1453—54 Hans Hansen, der maaske er identisk med den 1436 nævnte Hans Hansen, som muligvis da var Official,⁴⁸⁴⁾ 1466 var Simon Pedersen, 1480 Gerd Christensen Kapellan,⁴⁸⁵⁾ mens vi i Vive, der nævnes 1268,⁴⁸⁶⁾ 1499 møder Jens Knudsen⁴⁸⁷⁾ og 1500 Mads Nielsen,⁴⁸⁸⁾ og mens Officialtitlen normalt lød »Præst og Official (Provst) i Ove(gaard)«, kaldes baade Ejler Iversen og Jacob Hansen lejlighedsvis udtrykkeligt for Sognepræst til Vive.⁴⁸⁹⁾

Als (14) tilhørte allerede 1255—61 Glenstrup Kloster og fulgte med dettes Ejendomme til Mariager, der 1454—1514

skaffede sig adskillige biskoppelige Bekræftelser paa sine Rettigheder.⁴⁹⁰) 1452 nævnes Præsten Hans,⁴⁹¹) 1473 Knud Lauridsen,⁴⁹²) 1512 Jens Jensen,⁴⁹³) og efter Reformationen lader Traditionen Christen Stefansen sidde her.

Skelum (13) havde 1545 Palle. Sognets Historie er ellers ganske ukendt, maaske laa Solbjærg (Hellum H.) allerede hertil.

Astrup (11) havde 1453 Mogens Olsen,⁴⁹⁴) 1461 Laurens Andersen,⁴⁹⁵) mens den Erik Nielsen, der 1526 havde Astrup i Aars H.(!), næppe var gejstlig.⁴⁹⁶) 1541 fik Axel Juul Kirken i Forsvar med alle dens Indtægter for at opbygge og forbedre den, hvilket vist er Grunden til, at baade Kirken og dens eventuelle Præst mangler 1545.⁴⁹⁷) 1543 afstod Ovegaards Lensmand Hr. Christen Friis af Ovegaards Bøndergods en Præstegaard m. m. i Astrup til Kaldet, hvis Gods Officialerne antagelig havde lagt under sig.⁴⁹⁸)

Visborg (12) sagdes 1544 at lyde under Enevold Jensen Seefeldt, hvis Forgænger paa Visborggaard Jacob Munk 1526 skattede af to Tjenere i Skelum og to i Visborg, maaske Gods, hvortil han som Patron havde Herligheden; i det mindste trættes hans Bedstefar Hr. Jens Madsen (Munk) til Visborg 1464 med Viborgbispens om tre Kirker,⁴⁹⁹) maaske denne og de to ovennævnte, evt. Solbjærg (Hellum H.). 1487 hed Præsten Oluf Ovesen, 1535 nævnes en Hr. Jens paa Visborg, maaske Slotskapellan?⁵⁰⁰) 1574 klagede Præsten Niels Riis over, at Kaldet manglede Præstegaard, hvorfor Kronen eller Visborggaard skulde udlægge en, og 1580 lagdes det under Skelum med Henvisning til, at det før altid havde været Anneks.⁵⁰¹)

Øls(1)-Hørby(2)-Døstrup(3) havde 1545 Søren, vel den Søren Jensen, som sad der 1568.⁵⁰²) 1518 tog Hr. Villads Sørensen Lovhævd i Øls.⁵⁰³)

Rold(5)-Vebbestrup(4) havde ingen Præst 1545, men 1544 nævnes Søren i Rold, maaske den samme, der da havde Øls m. m., og den Villads, der 1535 nævnes i »Ruldrøp«, kan tænkes identisk med ovennævnte Villads Sørensen.⁵⁰⁴⁾ 1480—89 havde Tue Pedersen Vebbestrup,⁵⁰⁵⁾ mens Rold ganske savnes i Registraturen over Stiftets Breve, utvivlsomt fordi dette Sogn, hvori Kronen allerede efter Kong Valdemars Jordebog havde store Besiddelser, var kongeligt Patronat. Saaledes siges det 1526 i en Klage over, at Bønderne ikke vilde yde Tiende, at de alle var Kronens Tjenere. Dette Aar hed Præsten Søren, mon ovennævnte? Ved Jacob Latters Død præsenterede Kongen 1530 Anders Pedersen, og ved dennes Resignation 1532 Jacob Olsen.⁵⁰⁶⁾ 1568 sad Hr. Klement i Rold.⁵⁰⁷⁾

Ved Hjælp af 1526-Listen faar vi følgende mest sandsynlige Pastoratsinddeling: De fem vestligste Sogne (1—5) udgjorde to, i Perioder eet Pastorat, de fem centrale Sogne (6—10) eet under Officialen, der normalt holdt to Kapellaner, Als udgjorde eet Pastorat incorporeret i Mariager Kloster, mens de tre resterende Sogne ikke synes at have haft konstante Forhold, men maaske i Forbindelse med Solbjerg (Hellum H.) en Tid dannede to Pastorater.

*

Med Udgangspunkt i Kirke- og Præstelisterne af 1526, 1545 og 1568 skulde det nu være muligt at naa et klarere Billede af Kirkeforholdene omkring Reformationstiden. Alle middelalderlige Kirkebygninger og Traditioner om saadanne medregnet faar vi et Maximumstal paa om ved 250, hvoraf dog mindst 14 kun har været Kapeller. 1526 fandtes der udenfor Viborg og Aalborg Købstæder 220 Sognekirker (Bilag II). At beregne Antallet af Kapeller med blot nogen Nøjagtighed er næppe muligt; de to eneste kendte kongelige Tilladelser til Nedrivning af saadanne kan

ikke tages til Indtægt for den Opfattelse, at der efter Reformationen ikke var flere tilbage. Snarere maa man formode, at Kirkeværger og andre interesserede i al Stilfærdighed har taget sig af Nedbrydningen uden at ulejlige Stiftsmyndighederne om skriftlig Tilladelse.

Indtil 1545 forsvinder blot een Sognekirke, Gug i Fleiskum H., i Resten af Christian III's Regeringstid antagelig endnu tre (Grettrup, Tordrup og Aale? samt de to Kapeller), og først i Løbet af de følgende 200 Aar nedlægges andre fire, hvilket ikke kan henregnes til Reformationens Virkninger. Og tildels modsvarede Nedlæggelserne af Oprettelsen af nye Sogne, saaledes var Nibe i Periodens Begyndelse utvivlsomt at regne som Kapel, men med Fiskerlejets Vækst fik det større Betydning og opfattedes i 16. Aarhundredes sidste Del som Sognekirke, hvilken Titel den allerede i Aarhundredets Begyndelse rent uofficielt synes at tiltage sig. Det er næppe muligt paa Dato at afgøre, hvornaar Vitskøl (Bjørnsholm) blev Sognekirke; men Aarsagen til, at det skete, er ganske givet, at der ved Aales Nedlæggelse blev Brug for en Kirke paa Egnen. Og dertil kommer, at Kirker som Lundø, Borris og Thestrup kunde tænkes oprindeligt at have været Kapeller, og først hen mod Reformationstiden være blevet anerkendt som egentlige Sognekirker.

Langt vanskeligere er det at danne sig et Indtryk af Pastoratsantallet før Reformationen i ovennævnte Omraade. Men da jeg efter Sognegennemgangen finder, at der ikke kan være sket gennemgribende Ændringer i Stiftets Inddeling, vil jeg formode, at der 1526 var en 89 Sognepræster og residerende Kapellaner med Sognepræstearbejde samt mindst 10, men antagelig endnu flere, almindelige Kapellaner. Hovedvanskeligheden ved en saadan Optælling ligger i at adskille de forskellige Slags Kapellaner fra hinanden, for Exempel er det indlysende, at Kapellanerne i Ka-

pitlets incorporerede Sogne maa opfattes som faktiske Sognepræster til nedsat Løn, blandt andet tituleres flere af dem afvekslende Kapellan og Sognepræst. Naar derimod Præsten i Aars-Havbro Pastorat har Kapellan, er denne antagelig en underordnet Medhjælper, ligesaa Farsøpræstens Medtjener, skønt denne engang til og med tituleres Sognepræst; men i mange Tilfælde beror det i allerhøjeste Grad paa et Skøn og en Sammenligning med de senere kendte Forhold, om en Præst henregnes til den ene eller den anden Kategori. (I Bilag II dækker »Præst« over saavel virkelige Sognepræster som residerende Kapellaner i Kapitels- og Klostersogne og Betegnelsen »Kapellan« over de underordnede Medhjælpere.)

1545 var der i de 219 daværende Sogne en 96 Sognepræster (og mindst 6 Kapellaner), 1568 i 217 Sogne 93 (95?) Sognepræster og formodentlig 12 (14?) Kapellaner. Der foreligger altsaa lige efter Reformationen en Stigning i Tallet paa Præster med Sognepræstearbejde, og skønt den er meget beskeden, viser en Undersøgelse af dens eventuelle Aarsager, at det ikke drejer sig om en Tilfældighed, men at saavel Stigningen til 1545 som den mindre Nedgang i 1568 er Udslag af Regeringens Kirkepolitik.

Da Kirkeordinansen 1539 kun fastlagde de store Linier for Fremtiden, herunder at et Pastorat ikke burde bestaa af mere end to Sogne,⁵⁰⁸⁾ indsendte Superintendenten et Forslag om Ordning af de kirkelige Forhold i Viborg Stift, hvorpaa Konge og Rigsraad 1540 gav Svar.⁵⁰⁹⁾ Resultatet maa dog siges at være pauvert, kun de absolut nødstedte Præster skal Stiftsbefalingsmanden skaffe Hjælp, og det kun indtil Kongen personligt kommer tilstede og træffer endelig Afgørelse; alene Grinderslev faar tildelt en Præstegaard, en Gavmildhed, der maa ses paa Baggrund af, at hele Klostergodset nu stod til Kronens Disposition. Problemer om gejstlige og verdslige Patronatsrettigheder udskydes

ligeledes; men til Gengæld træffes der een principielt vigtig Afgørelse, at Udgifterne til Skolevæsnet skal afholdes af tidligere Altergods, ikke, som foreslaaet i Udkastet til Christiern II's Lov for Landet § 5, ved Tildeling af Sognekald.⁵¹⁰⁾

Det er sikkert betegnende for Regeringens Holdning, at den er ganske positivt indstillet over for Reformen, men kun saafremt disse kan gennemføres uden større Udgifter; thi ikke blot var man endnu ikke kommet Borgerkrigen paa Afstand, men der var stadig Krig med Europas Stormagt Kejseren, hvorfor man maatte improvisere sig igennem Vanskelighederne.

Da Axel Juul oprettede Godset Villestrup, fik han selvfølgelig Interesse for sin Sognekirke Astrup, 1541 fik han overdraget Forsvaret derover med Kirke- og vist ogsaa Kongetiende mod at bygge og vedligeholde den,⁵¹¹⁾ og det ser ud til, at han skaffede Kaldet en Præstegaard.⁵¹²⁾ Selv om Godsejerens Indblanding maaske alene skyldtes egoistiske Ønsker om Patronatsret m. fl. Fordele, kunde det vel være en Fordel for en forarmet og forfalden Kirke at faa en formaaende Beskytter. At Kronen 1542 skænkede Skives Sognepræst en Kongetiende, havde dog en rent forretningsmæssig Aarsag, idet Præsten omvendt overdrog Kronen sin Anneksgaard i Resen.⁵¹³⁾ Først efter Freden i 1544 møder vi egentlige Gaver til mere eller mindre kirkelige Formaal, som naar Skives Skolemester 1545 faar en Kongetiende,⁵¹⁴⁾ naar Testrup Hospital lægges under det nyoprettede Viborg Hospital,⁵¹⁵⁾ og naar de forskellige Stridigheder mellem Stiftsmyndigheder og Sognepræster om Anneksgaarde m. fl. Rettigheder efterhaanden i vid Udstrækning afgøres til Fordel for Præsterne. Saaledes bekræftes samme Aar Farsøpræstens Ret til Torupgaard.⁵¹⁶⁾

I denne Periode skal vi derfor ikke vente af finde skriftlige Kilder i Form af Gavebreve o. lign.; men ved at søge

bagom Kilderne har vi Mulighed for at iagttage en aktiv Kirkepolitik paa et andet, men nok saa vigtigt Omraade, nemlig det stigende Præstetal. Skønt Kirkeordinansen undtagelsesvis tillod Tresognspastorater, gik den dog i den Grad ind for Tosognspastorater som optimalt Maximum, at den siden nærmest opfattedes som et Forbud mod Tresognspastorater, hvilket ses af Indledningen til en tjenstlig Undersøgelse mod en Præst i 1557.⁵¹⁷⁾ Udviklingen gik i Retning af Opløsning af de større Pastorater, saaledes afgav Brøndum-Hvidbjærg ca. 1541 Balling til Volling Sogn. Dette havde vist før hørt under Officialen, hvilket tyder paa, at de kirkelige Forhold i Rødding Herred netop nu er blevet ordnet. Muligvis er Laastrup og Skals ca. 1540 udskilt fra Officialspastoratet omkring Lynderup og Skalspræsten sendt til København for at studere; ved Indsættelsen af M. Anders Grønning i Farsø 1544 blev i hvert Fald det enorme Officialspastorat under Testrup opløst, og maa-ske stammer den korte Adskillelse af Lovns-Alstrup og Ullis-Foulum ogsaa fra Tiden omkring 1540. I hvert Fald er det soleklart, at den mærkbare, omend beskedne Stigning i Præstetallet først og fremmest stammer fra Opløsning af Officialspastoraterne.

Først 1554 udgik der Kongebrev til Superintendenten om i Forening med Stiftslensmanden at undersøge Forholdene og afgive Indstilling om Sogdenes Fordeling og Præsternes Aflønning.⁵¹⁸⁾ Paa dette Grundlag traf Kongen i Klemmebrevet af 1555 den endelige Ordning.⁵¹⁹⁾ Det var langt fra revolutionerende Ændringer, dette indeholdt. To Kirker (vist de fattigste) skulde nedrives; men netop paa dette Punkt toges Klemmebrevet ikke til Følge. Ellers er Hovedindholdet forskellige Gratificationer og Bevillinger af Kongetiender, Præstegaarde eller Stadfæstelser paa saadanne (Grinderslev), navnlig i de tidligere Kloster- og Kapitelssogne (Ørslev, Lime, Gudum-Lilvorde, Storvorde-Sejl-

flod, Kornum-Løgsted) og Officialssogne (Gjerding-Blendstrup, Sognene under Ovegaard); men ogsaa den kirkelige Betjenings Effektivitet tænkes der paa, idet man fortsætter med at søge de større Pastorater afviklet, først og fremmest Femsognspastoratet om Ovegaard, ligesom der kræves ansat en Kapellan i Firesognspastoratet Durup m. m., samt at det skal deles efter Indehaverens Død. Ligeledes kræves Kapellaner ansat i Tresognspastoraterne Ravnkilde m. m. og Simsted m. m.

Dog er der paa et enkelt Punkt tale om et væsentligt Tilbageskridt, idet Vejen atter aabnes for de i Senmiddelalderen saa populære Incorporeringer, som man endnu i 1540 var gaaet imod. Allerede 1545 lagdes Asmild-Tapdrup til Viborg Graabrødre-Præst, nu faar Sortebrødre-Præsten Løfte paa Rødding m. m. ved Præstens Død,⁵²⁰) ligesom Strandby Kapellani forenes med Skolemesterstillingen i Vit-skøl. Antagelig paa denne Tid lagdes ved Præstens Død Tranders-Sognene under Aalborg Vor Frue,⁵²¹) 1558 fik Superintendenten Vinkel-Rind som Del af sin Løn, omend mod Forpligtelse til at holde Kapellan,⁵²²) hvilket Krav normalt gentoges ved de senere Incorporationer, hvoraf det fremgaar, at Hensigten alene var økonomiske Manipulationer uden Hensyntagen til Præstens og Sognets Tarv. 1583 fik Viborg Hospitalsforstander Vorde m. fl. Sogne, og under Enevælden tog denne Uskik Fart.⁵²³) I disse Incorporationer har vi da Hovedaarsagen til, at Sognepræstetallet i 1568 atter er faldet en Smule.

At Samtiden ansaa Annekterings-, Incorporerings- og Resideringsproblemet for et meget centralt Punkt, fremgaar med al Tydelighed af den kirkelige Debat omkring Reformationen. En lille Menneskealder senere (ca. 1570) skrev Hans Christensen Sthen Skuespillet »Kortvending«, hvis Metamorfoser i alt Fald for Gejstlighedens Vedkommende

maa henlægges til Reformationen. Stykkets gejstlige Skurke er dels en Munk, der forsømmer sine to Landsogne, dels en Kannik, der lader en usselt lønnet Kapellan passe sine fire Sogne. Helten er derimod netop en saadan Kapellan, der efter Reformationen overtager de to Munkesogne. Digtets Sognepræst er næsten den interessanteste, han har tre Sogne og skildres lidet flatterende; men man gaar som en Selvfølgelighed ud fra, at han bliver siddende efter Reformationen, ligesom Kanniken bevarer sit Præbende.⁵²⁴⁾

Selve Resideringsspørgsmaalet synes ikke at have spillet en større Rolle i Viborg Stift, hvor alle Kapitels- og vist de fleste Klostersogne havde residerende Kapellaner, og hvor vi ser en Kannik, maaske ikke uden Forbindelse med Klemmebrevets Reorganisation, 1554 overdrage sin residerende Kapellan en Præstegaard.⁵²⁵⁾ Men saa meget mere maatte Annekterings- og Incorporeringsspørgsmaalet mærkes i et Stift med ca. 90 Sognepræster etc. til 220 Kirker.

Allerede i »Brøst —, som har været klaget —« (vist et Regeringsudkast fra ca. 1521⁵²⁶⁾) som Forløber for Christiern II's kirkelige Lovgivning) ankes over Ikke-Residering og over Oprettelsen af Tre-Fire-Sognspastorater samt Henlæggelse af Kirker til Stiftsgaarde (Officialerne!). I Udkastet til Christiern II's »Lov for Landet« gaar man radikalt til Værks; § 7 rammer Ondets Rod ved at forbyde at præstevie Personer, der ikke har et anstændigt Levebrød, dvs. Tilgangen til Præsteproletariatet søges standset, og § 8 sætter som det absolutte Maximum et To-Sognspastorat. Kan Præsten ikke leve af det, har Bispens Pligt til at hjælpe ham, og tilmed anbefales det at holde Kapellan i Annekset.⁵²⁷⁾ Efter et Bondeopløb i Frederik I's Tid forebragte Rigshofmesteren Mogens Gøye Kongen Klager over, at der paa Skanderborgkanten var et Herred med 14—16 Kirker med kun 2—3 residerende Præster, og lad være, at dette

maaske er propagandistisk Overdrivelse, det viser, at her var et Punkt, hvor man ansaa det for Umagen værd at søge en Opinion rejst.⁵²⁸) I hvert Fald indskærpede Kirkeordinansen Resideringspligten og forlangte Ansættelse af virkelige Sognepræster i Stedet for de billige Kapellaner.⁵²⁹)

Endnu 1537 fastslog man principielt Eetsognpastoratet,⁵³⁰) et Udkast til Ordning af de skaanske Kirkeforhold (ca. 1538) gaar endog saa vidt at fordre de Kirker nedlagt, der ikke kan underholde en Præst; dog kan den siddende Sognepræst, der altsaa formodes at have et Flersognspastorat, for sin Livstid beholde sit Anneks mod at holde Kapellan, og dennes Stilling betrygges til Gengæld ved at skulle efterfølge ham i Hovedsognet (jfr. Aars-Havbro).⁵³¹) Dette Hensyn til de aktuelle Forhold og især til bestaaende Rettigheder er maaske een af Grundene til, at man maatte vente med Klemmebrevenes gennemgribende Ordninger helt til 1555. Men den endelige Kirkeordinans af 1539 maa give op overfor de konkrete Vanskeligheder ved Gennemførelsen af et saa rigoristisk Program;⁵³²) den tillader uden videre Tosognspastorater, men kun med yderste Modvilje tilsteder den, at rent undtagelsesvis tre Sogne lægges sammen, og som førnævnt opfattedes dette senere som et principielt Forbud herimod. Klemmebrevet forlangte da ogsaa Kapellaner i flere af de daværende Tresognspastorater, og saaledes finder vi 1568 fortrinsvis Kapellanerne i de endnu eksisterende Tresognspastorater. Dette var vel ogsaa Synspunkter, der havde Mulighed for at vinde Gehør i Præstestanden, som ikke kunde ønske Lavgejstligheden proletariseret ved fortsat Ansættelse af usselt lønnede Kapellaner med fuldt Sognepræstearbejde, men som næppe kunde have noget imod at erhverve (eller beholde) et bekvemt liggende Anneks med Annekspræstegaard, større Offer, Tiende etc.

Det turde nu være klart, at Annekssystemet var blandt de Forhold, man mødte ved Reformationen, og som man trods

visse Forhaabninger om dets Afskaffelse var nødt til fortsat at basere den kirkelige Betjening paa. I alt væsentligt finder vi samme Pastoratsinddeling 1526, 45 og 68, og Spørgsmaalet bliver da, fra hvilken Tid dette System har sin Oprindelse. Sognesammenlægningen staar utvivlsomt i Forbindelse med de talrige Nedlæggelser af Kirker og Kapeller, og en nærmere arkæologisk Undersøgelse af disse vil maaske engang kunne bidrage til at give et nøjagtigt Svar, hvad de skriftlige Kilder ikke formaar. At verdslige Patronatskirker som V.-Velling-Skjern og Sønderholm-Frejlev sikkert fra før 1400 har hørt sammen parvis har vel tidligt fristet til at lade dem betjene af samme Præst, ligesaa naar Kornum-Løgsted 1440 sammen skænkes Vitskøl, jfr. at saadanne Incorporationer hyppigt fandt Sted ved den tidligere Indehavers Død eller Resignation. I saa Fald er maaske Dobbel incorporationerne Sejlflod-Storvorde (1214/16) og Aale-Malle (før 1322) de tidligste Vidnesbyrd om Annektering; først naar vi kommer ned i 2. Halvdel af 15. Aarh., begynder de senere kendte Pastorater at dukke op, men da med en saadan Selvfølgelighed, at man maa formode, at kun Kildernes Tavshed forhindrer en langt ældre Datering.

Men vi kan sikkert nærme os Problemets Løsning ad anden Vej: ved at søge efter Aarsagen til saavel Kirkenedlæggelser som Annektering. Vender vi os til andre Stifter, finder vi i Roskildebispens Jordebog 27 Sogne paa Rügen, hvoraf allerede de fem er Annekssogne.⁵³³) Da M. Petrus Gervasius 1331 besøgte Strängnäs Stift, optalte han i et bestemt Omraade syv Pastorater, der var i Restance med Afgiften til Paven, deraf nævnes de fire udtrykkeligt »cum annexa«. ⁵³⁴) Omend den i Roskildebispens Jordebog nedskrevne Visitatsordning kan være laant fra udenlandske Kilder, ⁵³⁵) er det dog interessant, at den bemærker, at fattige Kirker har Lov til at slaa sig sammen to og to om Udgifterne ved Bispevisitsatsen.

Nu gør der sig det gældende, at vi ikke uden videre har Lov til at parallellisere Forholdene i Viborg Stift med dem, man kan finde andre Steder, for Exempel finder vi næsten ingen Vidnesbyrd om middelalderlige Kirkenedlæggelser i det gamle Odense Stift, paa selve Fyn (udenfor Byerne) maaske en tre Sognekirker og ligesaa mange Kapeller, efter Reformationen derimod en ni Sognekirker og fire Kapeller; men til Gengæld oprettes der nye Sogne, især paa Smaa-øerne. Disse Forhold genfinder vi i endnu tydeligere Form paa Lolland-Falster, hvor maaske to Kapeller og umiddelbart efter Reformationen to Sognekirker nedlagdes, mens omvendt ikke blot Smaaøerne, men ogsaa to store Halvøer (Vignæs og Kapel) faar deres hidtidige Kapeller forfremmet til virkelige Sognekirker.⁵³⁶⁾ Enten maa man formode, at man i Højmiddelalderen alene i Midtjylland skulde have forbygget sig langt over Evne, eller ogsaa, at der er sket en Forskydning af økonomisk eller befolkningsmæssig Art til Ugunst for Midtjylland, og — i alt Fald relativt — til Gunst for Øerne, en Opfattelse, som Mackeprang finder bekræftet ved Undersøgelse af de senmiddelalderlige Kirkeudvidelser, og som Aksel E. Christensen paa Grundlag af Kirketal, Skattelister m. m. afgørende begrundet.⁵³⁷⁾

Et nok saa godt Argument for denne Opfattelses Rigtighed faas ved en Sammenligning af Annekteringsforholdene i de to Stifter, idet vi umiddelbart før Reformationstiden til 122 nordfynske Kirker finder vel 73 Præster,⁵³⁸⁾ paa hele Fyn (udenfor større Købstæder og Smaaøer) en 188 Kirker med antagelig 125 Præster, dvs. ca. 2 Præster pr. 3 Kirker, paa Lolland-Falster (ogsaa udenfor Købstæder og Smaaøer) vel 89 Kirker og 57 Præster,⁵³⁹⁾ altsaa ligeledes 2 Præster pr. 3 Kirker, mens vi for Viborg Stifts Vedkommende maa regne med 220 Kirker og 89 Præster, dvs. at der pr. 2 Præster gaar 5 Kirker! Nu maa man selvfølgelig erindre, at en Annektering ikke behøver anden Grund end en entrepre-

nant Gejstligs Ønske om Indkomstforbedring, saaledes de viborgske Officialer; men Systemets Gennemførelse som Norm i store Dele af Landet forudsætter, at der ogsaa har været mere gennemgribende og varigere Aarsager bag, først og fremmest Ændringer i Landets Økonomi. I Modsætning til A. D. Jørgensen anser jeg det for utænkeligt, at man ved 12. Aarhundredes Kirkebyggeri ikke skulde have Eetsogns-Pastorater som Maal. Er dette rigtigt, indebærer det, at man i Viborg Stift ved Siden af flere Kirkenedrivelser ogsaa har maattet ophæve 60 % af de resterende Præstekald, mens man i Fyns Stift har kunnet undgaa Nedrivelserne og nøjes med at nedlægge 40 % af Embederne, næppe fordi Gejstligheden dér var mere beskeden, men simpelthen fordi man var relativt bedre stillet end i Jylland.

Hele denne Udvikling kan efter min Mening kun ses som et Resultat af den almindelige europæiske Krise, der sætter ind kort før Midten af 14. Aarhundrede, og som efter ovennævnte Forskeres Opfattelse netop rammer Jylland betydeligt haardere end Øerne. Naturligvis gennemførtes det kirkelige Nedskæringsprogram ikke paa eengang, helt ned i Slutningen af Middelalderen møder vi Kirkenedlæggelser i Viborg Stift, og flere af de efterreformatoriske maa sikkert ogsaa ses i denne Belysning og ikke blot som rene Virkninger af den nye Kirkepolitik. Paa samme Maade fortsættes Annekteringerne gradvis, maaske lige til 1526, men her siger Reformationen Stop og forsøger, omend uden større Held, at dreje Udviklingen tilbage.

Ogsaa paa andre Punkter er der stor Forskel paa Forholdene i Viborg og i Odense Stift, idet de verdslige Patronaters Tal dér var langt større. Saaledes synes Kongen paa Fyn og Langeland at have Præsentationsret m. m. til mindst 42 Kirker foruden Kapeller og Altervicariater, ja paa Lolland-Falster synes Kongen af 96 undersøgte Kirker at

have hævdet Præsentationsretten til i det mindste de 60, omend Bispen bestred mange af disse kongelige Rettigheder og vel især Christiørn II's Paastand om, at Bispen kun havde Ret til fire af Kirkerne(!)⁵⁴⁰) I Viborg Stift har vi kun sikre Vidnesbyrd om seks kongelige Kirker paa Landet, desuden Skive, to Aalborgkirker og maaske visse Krav i Viborg (Altre og Kanonikater) samt muligvis Øster-Bjærgegravssognene og Nibe Kapel. Tidligere havde Tallet dog været noget større, idet mange gejstlige Patronatsrettigheder sikkert havde deres Oprindelse i kongelige Gaver (f. Ex. Hornbæk, maaske Helstrup, Lundø m. fl.). For de kongelige Patronatskirkers Vedkommende har jeg flere Gange berørt Muligheden af, at de kunde stamme fra Kirkens Oprettelse, idet der er en ganske slaaende Overensstemmelse med det Krongods, vi finder i Kong Valdemars Jordebog, saaledes Vindblæs, Vokslev, Nørre-Tranders, Rold, eventuelt Lundø, og især det store sammenhængende Godsomraade omkring Randers. Vilstedgaard erhvervede Kronen 1407 og fik formodentlig ved denne Lejlighed de Præsentationsrettigheder, som den senere hævdede her. Af andre verdslige Patroner synes alene Ejerne af Store-Restrup og Skern at have opretholdt deres Krav og det endda kun i haard Kamp med Bisperne, desuden synes Taarupgaard, Tjele og Visborgs Ejere i det mindste for en Tid at hævde saadanne Krav. Først efter Reformationen ændrede Billedet sig, og det blev hver Godsejers Maal at faa sin Sognekirke »i Forsvar«.

Heller ikke de i gejstlige Institutioner incorporerede Kirker udgjorde noget større Tal; ved Reformationen havde Kapitlet 8 (incl. Lundø), Vitskøl 7 foruden selve Klosterkirken og Mariager 3, og mens disse stod ret frit over for Bispen, havde denne, respektive Kapitlet, fuld Myndighed over Testrup Hospital, Ørslev, Sebber, Grinderslev og Asmild Klostre. Betragter man disse gejstlige Incorporationers

Placering indenfor Stiftet, er det iøjnefaldende, at de næsten alle ligger i Stiftets Udkanter. Omend økonomiske og materielle Gevinsthensyn kan have været medvirkende til Incorporeringen, er det vel værd at erindre, at Befolkningen skulde spørges, inden en saadan Ændring iværksattes;⁵⁴¹⁾ som det hævdedes at være sket ved Sejlflod 1214, og lad være, at det ofte kun var en Forms Sag; det forekommer mig indlysende, at fjerntliggende Øer som Fur og Lundø, Halvøer som Nørholm, de seks Sogne paa Gudingholm og de i det yderste Østhimmerland liggende Mov og Als, adskilt fra Omverdenen ved store Skove og Moser, at netop saadanne Sogne maatte kunne faa Besvær med at faa Embederne besat, hvorfor det kunde være en for alle Parter gunstig Løsning at overdrage denne Kategori af Kirker til velkonsoliderede kirkelige Institutioner.

Personlige Oplysninger om Stiftets Sognepræster har vi praktisk taget ikke. For langt de flestes Vedkommende har vi kun de blotte Navne og disse endog som Regel Patronymer, eventuelt intetsigende Tilnavne som Hvid, Sort, Lang og lignende. Enkelte bærer Stednavne, og Navne som Orum (vel Ørum), Grønning, Bigum, Spøttrup, Savstrup, Dagbjærg og maaske Spenstrup tyder paa i Stiftet fødte Præster; der kendes kun eet »de Feonia« (Fynbo), mens Navnet Samsing ikke kan tages til Indtægt for Antagelsen af en udenstifts Præst, da det blev baaret af en Viborgfamilie, og Niels Kid »de Burglanensis« skal sikkert opfattes som Embedsjæger. Blandt de øvrige Tilnavne møder vi mange, der bringer Egnens Selvejaristokrati i Erindring, som Kudal, Blok, Bork, Skytte, Fil, Ravn, Bonde, Bygsen m. fl., ja Stiftets første evangeliske Biskop, M. Jacob Schønning, kunde tænkes at stamme fra Selvejerslægten af samme Navn i Sønderlyng H. Men de fleste af disse Navne kan dog ogsaa træffes hos Fæstere, ja saamænd hos Inderster og lignende.⁵⁴²⁾ Virkelige Standspersoner møder vi kun blandt

Beneficiarerne, dvs. de gejstlige, for hvem alene Kaldets Indkomst spillede en Rolle, mens en Kapellan udførte Sognearbejdet. Dog synes enkelte Præster at have tilhørt Lavadelen, saaledes ovennævnte Niels Kid, der var af Slægten Krag, Peder Bleg i Nørbæk, der antages at tilhøre den i Stiftet udbredte, men ganske ubetydelige Familie Blik, hvortil maaske Laurens Bleg i Gedsted ogsaa skal regnes, ligesom Didrik Svan i Aars H. kan tænkes at være en Slægting af den paa samme Tid i Himmerland kendte Væbner Morten Svan. Den ved Midten af 14. Aarhundrede levende Tranders-Præst Thomes Nielsen førte samme Vaaben som den senere Rodsteen-Slægt.⁵⁴³)

For enkelte Præsters Vedkommende er Millieuet dog givet. Henrik Skeel i Sønderholm-Frejlev tilhørte sikkert Aalborgslægten af samme Navn, endvidere har de forskellige Bærere af Navne som Libbert, Stub, Samsing, Juel, Hege-lund m. fl. sikkert tilhørt de viborgske Patricierslægter. Søren Lauridsen Lang i V.-Hornum, Niels Lauridsen i Ulstrup og Jens i Hjerik synes at være af Selvejerslægt, idet de nævnes i Gods- og Arvetrætter; men har der været Præster af ringere Stand, har vi ingen Mulighed for at faa det konstateret. Det synes dog, som om Sognepræsterne ikke udgør nogen særlig anset Stand, en Betragtning, der bestyrkes, naar man ser, at pratisk taget ingen Sognepræst i Senmiddelalderen avancerer til højere kirkelige Embeder, de adelige Embedsjægere m. fl. selvfølgelig undtagne, da de kun rent formelt kan betegnes som Sognepræster. Kun eet kunde en almindelig Præst haabe paa, nemlig Udnævnelse til Herredsofficial, da disse ligesom deres lutherske Efterfølgere Provsterne toges blandt Herredets Præsteskab. Og af disse ses atter kun ganske faa at have gjort Springet til den ikke særlig ansete, men til Gengæld uhyre indflydelsesrige Stilling som Generalofficial, foruden Søren Torbernsen fra Hjerik maaske Jacob Hansen fra Ovegaard og Peder

Poulsen fra Hornum Herred; med denne Stilling forbandtes normalt et simpelt Præbende i Kapitlet. Rent undtagelsesvis blev Fleskum Herreds Official Palle Thomesen Kannik; at denne ansaas for et betydelig Person ses af, at han i Perioder administrerede saavel sit eget som det store Hornum Herred. At Skivepræsten Oluf Libbert var i Besiddelse af et Vicariat i Domkirken skyldtes kongelig Indflydelse, idet denne som hans Patron havde iværksat Sogns og Alters Forening. Ligeledes havde Røddingpræsten paa Reformations-tiden et Vicariat i Viborg, men muligvis havde han begyndt sin Karriere i Stiftsstadens og først derefter opnaaet Sog-net.⁵⁴⁴) I Praxis synes der en næsten uoverstigelig Skranke mellem Højgejstligheden i Kapitlet, Stiftets Ledelse og de gemene Sognepræster.

Allerede tidligere har Spørgsmaalet om de almindelige Sognepræsters Stilling til Reformationsbevægelsen været behandlet, især af Severinsen for Sorø Amts, Nord-Fyns og Sallings Vedkommende,⁵⁴⁵) i Følge hvilken det skulde være ganske normalt, at samme Præst sad i Embede før som efter Reformationen. Selv om Materialet for den øvrige Del af Stiftet ikke er saa godt som for Sallings Vedkommende, bekræftes generelt Severinsens Antagelse, at ret faa Præster modsatte sig de nye Tendenser, og tværtimod adskillige hørte til Reformationens aktive Forkæmpere. Det viser sig, at i mindst 41 Sogne finder vi enten Præster, der før 1536 aktivt gaar ind for det nye, eller Præster, der i hvert Fald ikke har noget imod at fortsætte paa de ændrede Vilkaar, foruden at adskillige Munke i Vitskøl Kloster ogsaa har været samarbejdsvillige. Dertil kommer saa, at de resterende Sognes Stillingtagen er ganske ukendt, kun eet Exempel paa Fastholden af det gamle er kendt, idet Præsten i Blære-Ejdrup efter længere Tids Respit 1543 dømmes fra Kaldet. Naturligvis kan flere Præster frivilligt være veget, inden det blev nødvendigt at bruge Magt, noget kunde tyde

paa, at Vester-Bølle-Præsten havde ladet sig pensionere efter Reformationen; men det ser stærkt ud til, at Hans Christensen Sthen havde Ret, naar han i »Kortvending« som en Selvfølge gaar ud fra, at Sognepræsternes Embeder normalt ikke berørtes af Reformationen.

Til Studiet af Viborg Stifts Kirkehistorie har jeg modtaget Understøttelse af den grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse, for hvilken jeg beder Direktionen modtage min bedste Tak.

<i>Navn</i>	<i>Herred</i>	<i>Art</i>	<i>Nedlagt</i>	<i>Kilder</i>
»Frue Kirke«	Harre	Kapel	?	Jy. Saml. II S. 108 og III S. 409 f.
Lund	Nørre	Kilde	?	Da. Atl. IV S. 743.
Grettrup	—	Sogn	1552 22/7	K. B. S. 175.
(Lem S.)	Rødding	Kilde	?	Da. Atl. IV S. 734.
Iglsø	Fjends	Sogn	1474—1526	Æ. A. II S. 224.
Revn	—	Sogn	1480—1526	Ibid. S. 233.
Navntoft	Nørlyng	Sogn	1471—1526	Fra Viborg Amt 1937 S. 105 f.
Finderup	—	Kapel	1551 23/12	K. B. S. 105.
(Vorning S.)	Sønderlyng	Kilde	?	Trap.
Foulum	—	Sogn	efter 1656	Jy. Saml. 3 II S. 124.
Torup	Middelsom	Sogn	1777	Trap.
Faldborg (Brandstrup)	—	Sogn	efter 1653	Jy. Saml. II S. 281 f. og IV S. 13 f.
(Hjermind S.)	—	Kapel	?	Trap.
Aale	Slet	Sogn	1545—68(55?)	Kh. Saml. 7 III S. 7.
»Lundegaard«	—	Sogn?	før 1526?	Trap: samlet længde 68 Fod.
(Giver S.)?	Aars	Kilde?	?	Trap.
St. Anne	—	Kapel	1552 21/5	K. B. S. 157 f.
Lille Sørup	—	Sogn?	før 1526?	Trap.
Fredbjerg	Gislum	Sogn	før ca. 1450	Da. Atl. VI S. 548.
»Gunderup«?	—	Kilde	?	Jy. Saml. 3 II S. 404 f.
Svingelbjerg	— (nu Rind)	Sogn	1566 5/12	K. B. S. 110.
Hejring	Rind	Sogn?	før 1526?	Trap.
Mintrup	—	Sogn	før 1526	Da. Atl. IV S. 654.
Albæk	Hornum	Sogn	før 1526	Æ. A. II S. 298.
Sørup	—	Sogn	1464—1526	Da. Atl. V S. 51 (ca. 35 Alen lang).
Rodsted	—	Sogn?	før 1526?	Jy. Saml. III S. 219.
Miels?	Fleskum	?	?	Da. Atl. V S. 55.
Tordrup	—	Sogn	1545—(55?)	Kh. Saml. 7 III S. 7.
Gug	—	Sogn	1526—45	Ibid.
St. Bricii	Hellum	Kapel	efter 1509	Trap (Slotskapel).
Tulsted	—	Kapel	efter 1494	Da. Atl. V S. 46.
Stenstrup	Hindsted	?	?	Da. Atl. V S. 34.
Tostrup	—	Sogn	1469—82?	Æ. A. II S. 335 (3) og 338 (30).
Oplev (Ophøj)	—	Kilde	?	Jy. Saml. X S. 16 f.
Kirketerp	—	?	før 1489?	Æ. A. II S. 338 (23).
Finderup	—	?	?	Trap.
True	—	Sogn?	før 1526?	Trap.

BILAG II
FORHOLDET MELLEM ANTALLET AF KIRKER
OG ANTALLET AF PRÆSTER

Herred	1526		1545		1568		P., positive overfor Reform.
	K.	P. og Kap.	K.	P. og Kap.	K.	P. og Kap.	
Harre-Nørre Hindborg-	20	10+x	20	10+x	19	10+1	6
Rødding	18	7?+1?	18	9+x	18	9+1	6
Fjends	18	7?+x	18	8+x	18	7?+1	3(4?)
Nørlyng	12	4+x	12	4+x	12	(3?+x)	1
Sønderlyng	19	6+2	19	5+2	19	5+1	3
Middelsom	16	7+x	16	7+x	16	7+2	5
Slet	14	7?+x	14	7?+x	14	6+0	2*)
Aars	13	5+1	13	6+1	13	6+2	4
Gislum	15	4+2?	15	6+1	14	7+2	3
Rind	17	7+1?	17	8+x	17	7+2	2(3?)
Hornum	14	8+1	14	9+x	15	8+0	2
Fleskum	16	7+x	15	7+x	14	6+x	0
Hellum	14	5+x	14	5+x	14	5+0	3(4?)
Hindsted	14	5?+2	14	5+2	14	6+0	1
	220	89+(10)	219	96+(6)	217	93+(12)	41 m. fl.

K.: Kirker. P. og Kap.: Sognepræster og Kapellaner. *) + Vitskøl og Sebber.

NOTER

Rødding H.: 1526 formodes et Officialssogn (1—3) og en »Ridepræst« (4—8).

Fjends H.: 1526 og 68 kendes ingen Præst i Ørum. Mon under Ørslev i 1568?

Nørlyng H. mangler i 1568-Listen, men bestod utvivlsomt af fire Pastorater, det ene maaske annekteret Viborg Sortebrødre (Kapellan?). (Se Note 520.)

Sønderlyng H.: Asmild er medtalt her, 1568 sammen med Tapdrup regnet for annekteret Viborg Graabrødre (Kapellan?). Øster-Bjærgegrav m. m. havde 1545 kun to Kapellaner. Hornbæk var maaske annekteret et Sogn i Aarhus Stift.

Slet H.: Vitskøls Kirker formodes 1526 og 68 fordelt paa residende Kapellanier efter den senere kendte Ordning. Vitskøl medtalt efter Aales Nedlæggelse.

Gislum H.: For de under Testrup lagte Sogne er 1526 medtalt en Kapellan, 1545 en Præst i Farsø samt en Kapellan, 1568 baade Præst i Farsø og i Gislum, mens Præsten i

Rinds H.: Testrup 1526 og 45 er medtalt her som Præst, men 1568 som Kapellan. 1526 formodes Lynderupofficialen at have 4 Sogne (1—4).

Hornum H.: Nibe er 1568 regnet for Sognekirke under Vokslevpræsten.

Fleskum H.: Tranderssognene er 1568 regnet for annekeret Aalborg Vor Frue (Kapellan?).

Hellum H.: Solbjærge Forhold er ganske ukendte, her formodes det annekeret Skelum i

Hindsted H.: Skelum, se forrige H. 1545 er i Ovegaardsognene (6—10) medtalt 2 Kapellaner. Maaske udgjorde Sognene 1—5 en Tid eet Pastorat, her dog regnet for 2.

Kilder: 1526: D. Mag. 4 II S. 46 f. 1545: Kh. Saml. 7 III S. 13 f. 1568: Ibid. 3 V S. 512 f.

NOTER OG HENVISNINGER

I Noterne er følgende Forkortelser anvendt: Acta (Pontifica), Bull (arium) Dan(icum), D(anske) Kancellireg(istraturer), D(anske) Mag (azin), D(anske) Atl(as), Dän(ische) Bibl(iothek), Dipl(omatorium) Dan (icum), Dipl(omatorium) Vib(ergense), Fr(ederik) I's Reg(istranter), Hofman (:Fundationer), Hvass (Samlinger af Meddelelser om Personer af Navnet Hvas), Jy(ske) Saml(inger, tidl. Rækker: Saml. til det jyske Sprog og Historie), K(ancelliets) B(revbøger), Kh. Saml. (= Kirkehistoriske Samlinger), Lindbæk og Stemann (:De danske Helligaandsklostre, Dipl.), NLA (Viborg Landsarkiv), RA (Rigsarkivet), Rep(ertorium Danicum) I og II Række, Wiberg (:Præstehistorie), Æ(ldre) A(rkivregistraturer).

Hyppigst benyttet, og som Regel citeret uden Kildeangivelse er en Kirkeliste fra 1526, trykt i D. Mag. 4 II S. 46f., en Kirke- og Præsteliste fra 1545, trykt i Kh. Saml. 7 III S. 1f., samt Bilag og Restancelister til Kirkeskatterne 1524—26 (RA. Registrant 108 A Nr. 13), delvis trykt i Kh. Saml. 3 II S. 677 (men dateret efter Regnskabsaflæggelsen i 1526 og 1529), det utrykte her citeret: Lensr. 13.

1) Fædrelandshistorie S. 366 (1849). 2) Den danske Kirkes Historie efter Reformationen S. 48 (2. Udg. S. 17 f.). 3) Danmarks Riges Historie 3. Bd. II S. 74 (1900). 4) Danmarks Historie II S. 508 (1932). 5) Schultz' Danmarkshistorie II S. 745 (1941). 6) Kirkehistorie II, S. 275 f. (1936). 7) Dansk Retshistorie S. 400 og 413 (1940). 8) Den nordiske Kirkes Grundlæggelse S. 533 (1874—78). 9) Folkekirkens Ejendomshistorie S. 31, Skivebogen 1927 S. 76 f., Aarb. for Odense og Assens Amter 1929 S. 584 f. 10) Vendsysselske Aarb. 1931 S. 7. 11) Aksel E. Christensen: Danmarks Befolkning i Middelalderen S. 37 f. (Nordisk Kultur II) og O. A. Johnsen: Bohus Len S. 53 f. 12) Kh. Saml. 7 III S. 1 f. 13) D. Mag. 4 II S. 46 f. 14) Dipl. Dan. 2 II S. 255, jfr. at Østrupgaard i Albæk Sogn fra før 1191 var en af Aarhus Stifts vigtigste Besiddelser (D. Atl. IV S. 416 f., jfr. Rep. I og II). 15) Dipl. Dan. 2 VI S. 146, o. m. a. Vidnesbyrd om nær Forbindelse mellem Sysselprovst og Aarhus Stift. 16) Stadfeldt: Randers Beskrivelse S. 6 f., Dipl. Vib. S. 354. 17) Kolderup-Rosenvinge: Gamle danske Domme III S. 238. 18) Dipl. Dan. 2 IV S. 205. 19) Trap. 20) K. B. S. 175. 21) Sysselprovstiets Historie, se Skivebogen 1934 S. 105 f. og Severinsen: Viborg Domkirkes Historie S. 175. 22) Kh. Saml. 7 III S. 11. 23) F. Ex. Dipl. Dan. VIII S. 271, jfr. »Thyholm« om Provstiet i Thy. 24) 1522 havde Nørre og Harre Herreder fælles Tinghus, Rigens Dombog A. S. 129. 25) Rep. I 24. 26) Lensr. 13, Kh. Saml. 2 V S. 530 f. og 3 II S. 677. 27) Dipl. Vib. S. 186 og 196. 28) Severinsen: Viborg Domkirke S. 151 f. 29) Rep. I 5090. 30) Dipl. Vib. S. 272. 31) Ibid. S. 297. 32) Ibid. S. 220. 33) Kh. Saml. 7 III S. 14 og Wiberg. 34) Ca. 1467—70, Æ. A. II S. 357, 1545 Kh. Saml. 7 III S. 14. 35) Lensr. 13. 36) Rep. II 2614. 37) Skivebogen 1922 S. 73. 38) Suhms Ny Saml. I S. 60. 39) Ibid. S. 83 og 91. 40) Lensr. 13, Dipl. Vib. S. 175 og S. 315. Den Laurids Nielsen, der 1531 nævnes i Skive (Fr. I's Reg. S. 368) hørte hjemme i Skagen, se Lindbæk-Stemann S. 535. 41) Dipl. Vib. S. 216 og 229. 42) Rigens Dombog A 1540²⁷⁴; jfr. Kh. Saml. 2 V S. 552 f, Dipl. Vib. S. 249. 43) Dipl. Vib. S. 263. 44) Kh. Saml. 2 V S. 562. 45) Hvass III S. 105 (efter Suhms Danmarkshistorie), jfr. dog Huitfeldt S. 533: Thomas og Hermænd. 46) Dueholms Dipl. S. 67. 47) Ibid. S. 94, Dipl. Vib. S. 58, Rep. II 6298 og 8476, Æ. A. II S. 353, 357. 48) Acta 4008, Æ. A. II S. 202, 209 m. fl. 49) Herredagsdombog Nr. 1 fol. 47 r. 50) Dipl. Vib. S. 313, 317 og 318. 51) Lensr. 13, Dipl. Vib. S. 167 (1528). 52) Dipl. Vib. S. 50 og 58. 53) Rep. II 6298, jfr. Hofmann III S. 476. 54) Dipl. Vib. S. 272. 55) Ibid. S. 25, Acta 5714, 16. 56) Dipl. Vib. S. 58. 57) Ibid. S. 94, Rep. II 6298, Hofmann III S. 476. 58) Lensr. 13. 59) Dipl. Vib. S. 299, med galt Aar, jfr.

Skivebog 1934 S. 110. 60) Lensr. 13. 61) Fr. I's Reg. S. 418, samt Kh. Saml. 2 V S. 558 f. og 3 II S. 677. 62) Acta 4647,74. 62a) Rep. II 9880. 63) Fr. I's Reg. S. 360. 64) Ibid. S. 418, jfr. Kh. Saml. 2 V S. 564. 65) Hofman III S. 476. 66) Acta 2728. 67) Ibid. 3970,87. 68) Acta 4240, 4858, 4969. 69) Rep. II 4842. 70) Lensr. 13. 71) Skivebogen 1927 S. 87. 72) Lensr. 13. 73) Dipl. Vib. S. 25, Dueholms Dipl. S. 73. 74) Ibid. S. 72. 75) Fr. I's Reg. S. 417 f. 76) Kh. Saml. 2 V S. 562 f. 77) Lensr. 13, Skivebog 1926 S. 57 f. 78) Hvass III S. 120, jfr. dog Rep. I 3773; 1566 anbefales en Præst til det ledige Grinderslev med Anneks (Kh. Saml. 2 V S. 441). 79) Dipl. Vib. S. 242. 80) Ibid. S. 272. 81) Lensr. 13. 82) Dipl. Vib. S. 314 f., Hald Lens Regnskab 1541—46 (R. A.). 83) Rep. II 1018. 84) Ibid. II 5062. 85) Ibid. II 6495. 86) Dipl. Vib. S. 272. 87) Acta 3641, 3700. 88) Dipl. Vib. S. 113 f. 89) Lensr. 13. 90) Kh. Saml. 2 V S. 556 f. og D. Mag. 3 IV S. 209. 91) Dipl. Vib. S. 272. 92) Wiberg, Skivebogen 1927 S. 83. 93) Dipl. Vib. 242 og 272. 94) Æ. A. II S. 349, jfr. 346. 95) Dipl. Vib. S. 272. 96) Ibid. S. 261, 263, 264. 97) Dueholms Dipl. S. 55. 98) Acta 1511. 99) Dueholms Dipl. S. 72. 100) Æ. A. II S. 345. 101) Æ. A. II S. 346, jfr. Nyrop: Danske Gilde- og Lavsskraaer I S. 653. 102) Skivebogen 1922 S. 79. 103) Lensr. 13, Kh. Saml. 2 V S. 534, Æ. A. II passim. og under Gislum H. 104) Dipl. Vib. S. 272. 105) Ibid. S. 347. 106) Æ. A. II S. 229 og 233. 107) Rep. II 9591, Skivebogen 1920 S. 2; netop paa denne Tid hed Generalofficielen Jens Jensen (Dipl. Vib. S. 114 og Rep. II 9138), men Navnet er for almindeligt til at tillade videregaaende Slutninger. Jfr. S.-Lyng H. 108) Æ. A. II S. 233. 109) Ibid. S. 224. 110) K. B. S. 291 og Wiberg. 111) Jfr. Danske Atlas IV S. 663: »Kapellet«. Lensr. 13. 112) Fra Vib. Amt 1943 S. 85. 113) Æ. A. II S. 228, 229 og 224. 114) Rep. I 2072. 115) Rep. II 2299 og 2614. 116) D. Mag. 3 IV S. 198 og 215 samt Herredagsdom-bog Nr. 1 fol. 50 r. 117) Lensr. 13. 118) Ibid. Mon allerede Provst? 119) Ibid. 120) Hald Lens Regnskab 1541—46. R. A. 121) Acta 5268. 122) Ibid. 2356. 123) Lensr. 13. 124) Dipl. Vib. S. 207 f. 125) Hald Lens Regnskab 1541—46. R. A. 126) Æ. A. II S. 225. 127) Kh. Saml. 7 III S. 8 f. og nedenfor. 128) Dipl. Vib. S. 233 (ca. 1543). 129) Lensr. 13. 130) Rørdam: Kirkelove I S. 447 f. 131) Hald Lens Regn-skab 1541—46 (R. A.). 132) Kh. Saml. 3 V S. 512 f. 133) Kh. Saml. 7 III S. 10. 134) Æ. A. II S. 226. 135) Langebæks Dipl. 1514 u. d. og Top. Perg. Fjends H. 38 (R. A.). 136) Æ. A. II S. 246 og 232. 137) Skivebogen 1912 S. 53. 138) Æ. A. II S. 227, 229 og 232. 139) Rep. I 7356, II 2001 m. fl. 140) Æ. A. II passim. 141) Vib. Amt 1937 S. 105 f. 142) Rørdam: Kirkelove I S. 322. 143) Æ. A. II S. 202

og 204. 144) Dipl. Vib. S. 57. 145) Suhm: Historie af Danmark VII S. 200, jfr. Dipl. Vib. S. LIX f.; Dipl. Arnemagnæanum I S. 24. 146) Acta 2852. 147) Æ. A. II S. 204—5. 148) Lensr. 13. 149) Dipl. Vib. S. 194, Herredagsdombog Nr. 1 fol. 55 r. 150) Dipl. Vib. S. 252. 151) Erslev: Testamenter S. 13. 152) Dipl. Vib. S. 88. 153) Ibid. S. 57 og 115. 154) Æ. A. II S. 206 f. og Dipl. Vib. S. 204. 155) Lensr. 13, Bilag 1525; Dipl. Vib. 235, 298 og 315; Kh. Saml. 2 V S. 726 f.; D. Mag. 3 IV S. 195, 204 og 212. 156) Rep. II 8613, Dipl. Vib. S. 67, 127 og 357. 157) Æ. A. II S. 204. 158) Rep. II 3068,69. 159) Hald Lens Regnskab 1541—46, R. A. 160) R. A. Registrant 108 A S. 34. 161) Æ. A. II S. 209. 162) Dipl. Vib. S. 320. 163) Rep. II 8553, Æ. A. II S. 209. 164) Rep. I 5061. 165) Rep. II 540, 2216. 166) Rep. II 12373. 167) Æ. A. II S. 378, V S. 707 f., 724; Acta 5948,62. 168) Æ. A. V S. 706 = Rep. I 2132. 169) Æ. A. V S. 708. 170) Acta 935. 171) Kh. Saml. 3 III S. 170 f. og Suhms Nye Saml. 1 I S. 66. 172) K. B. 1601 S. 630, 1609 S. 33. 173) Ibid. 1558 S. 230 og især 1587 S. 648 o. m. fl. 176) D. Mag. 4 I S. 54. 175) Kh. Saml. 7 III S. 8 og 20. 176) D. Mag. 3 IV S. 194 og 199, Kh. Saml. 2 V S. 721 f. og 767. 177) Rep. II 13032. 178) 1544 17/6 (Kirkens Arkiv i R. A.), D. Mag. 3 IV S. 203. 179) D. Mag. 3 IV S. 191, jfr. dog D. Kancellireg. S. 1, hvor Ørum antages at ligge i Thy (en Beliggenhed paa Randerskanten vil dog passe bedre) samt Kh. Saml. 2 V S. 733 f. 180) Jy. Saml. X S. 26 f.; Jordebogen, mon = Dipl. Vib. S. 197 f.? 181) Dipl. Vib. S. 140. 182) Ibid. S. 332. 183) Rep. I 4088. 184) Rep. II 3068,69. 185) Lensr. 13. 186) Jy. Saml. II S. 281 f. og IV S. 1 f. 187) Trap: Danmark. 188) Dipl. Vib. S. 347 og Stadfeldt S. 76. 189) Lensr. 13. 190) Dipl. Vib. S. 348. 191) Rep. II 7168, Lensr. 13. 192) D. Mag. 3 IV S. 209 og Wiberg. 193) Bull. Dan. 106, Æ. A. II S. 242. 194) Rep. I 2043,78 og 2110,32 og 80. 195) Rep. II 3083. 196) Dipl. Vib. S. 161, 181 f., Fr. I's Reg. S. 450, D. Mag. 3 V S. 54. 197) Dipl. Vib. S. 216, 250. 198) Ibid. S. 259 og 284. 199) Om de kgl. Birker: jfr. ovenfor, desuden Kong Valdemars Jordebog og Skattelisterne 1525 f. (R. A. Reg. 108 A). 200) Lensr. 13. 201) Trap. 202) Kh. Saml. 3 V S. 516. 203) Jy. Saml. 1 II S. 176. 204) Æ. A. II S. 220 og Rep. II 2761. 205) Æ. A. II S. 218. 206) Lensr. 13. 207) Kh. Saml. 3 V S. 516 f. 208) Kh. Saml. 7 III S. 18, Dipl. Vib. S. 209 og Rørdam: Kirkelove II S. 199. 209) Rep. I 2187, II 2761. 210) Lensr. 13, Dipl. Vib. S. 209. 211) Jy. Saml. II S. 281, IV S. 1 og Vib. Amt 1936 S. 109. 212) Kh. Saml. 2 V S. 765, Dipl. Vib. S. 116. 213) Erslev: Testamenter S. 13. 214) Rep. I 3916, kan dog være andetsteds. 215) Rep. II 8613. 216) Rørdam: Kirkelove I S. 544 f.

217) Dipl. Dan. 2 II S. 273. 218) Ibid. S. 281, 2 III S. 172. 219) Bull. Dan. 904. 220) Dipl. Dan., se Registre. 221) Rep. I 3619, 3815, 82, 3933, 45, 4046, 3666, 3881, 4118, 23. 222) Trap. 223) Æ. A. II S. 328, 333, 305, 332. 224) Kh. Saml. 7 III S. 11. 225) Æ. A. II S. 334. 226) Lensr. 13, Kh. Saml. 3 II S. 677 og 2 V S. 761 f. 227) Æ. A. II S. 305. 228) Aarb. for Nord. Oldkyndighed 1896 S. 65 f. 229) Dipl. Dan. 2 VIII S. 378, Dän. Bibl. VI S. 162 f., ibid. S. 158 (1215). 230) Kh. Saml. 3 V S. 512 f. 231) Farstrup-Axelsens Dagbøger S. 293 f. 232) Rørdam: Kirkelove I S. 447 f. 233) Dän. Bibl. VI S. 163. 234) Rørdam: Kirkelove I S. 447 f. 235) Jy. Saml. X S. 33 f. 236) Acta 2269. 237) C 6 a) Adkomst. Nørrejylland. (R. A.), 1519 297/9, Lensr. 13, Kh. Saml. 3 II S. 677. 238) Rep. I 6261, Æ. A. II S. 332. 239) Dipl. Vib. S. 202. 240) C 6 a) Adkomst. Nørrejylland. 1519 297/9 (R. A.), Fr. I's Reg. S. 95 og 118, Lensr. 13, jfr. under Farsø. S. 241) Molbech-Pedersen S. 312, jfr. Rep. I 4890. 242) Jfr. Trap. 243) Rep. I 5573. 244) Dipl. Vib. S. 49, Rep. II 3462, 4022 og 4158. 245) Ibid. 7096. 246) Ibid. 9325, Dipl. Vib. S. 117, Æ. A. II S. 262. 247) Lensr. 13. 248) Jfr. under Smøllerup og Ø-Bjærgegrav. 249) Dipl. Vib. S. 299. 250) D. Atl. V S. 21; eneste Vidnesbyrd om Givers Forbindelse med Aars. Ellers kunde man snarere tænke sig den senere kendte Forbindelse med Skivum. 251) Farstrup-Axelsens Dagbøger S. 326 f., jfr. S. 221. 252) Rep. I 5514, Æ. A. II S. 270. 253) Se S. Note 7. 254) Dipl. Vib. S. 67, Rep. II 4638, 6291, 7904 og Lindbæk og Stemmann S. 186. 255) Æ. A. II S. 270. 256) Farstrup-Axelsen S. 221. 257) Hald Lens Regnskab 1540—45, R. A. 258) Rørdam: Kirkelove I S. 447 f. 259) Rep. I 3933. 260) Rep. II 4022, Dipl. Vib. S. 50, Nyrop: Gilde- og Lavsskraaer S. 653, samt Æ. A. II S. 262, 266 og 270. 261) Jy. Saml. X S. 44. 262) Hofman III S. 492, Dipl. Vib. S. 49. 263) Rep. II 314. 264) Ibid. 3800. 265) Ibid. 5496, Dipl. Vib. S. 67, jfr. 294. 266) Æ. A. II S. 262. 267) Rep. II 9402, Dipl. Vib. S. 117. 268) Hofman III S. 491 f. 269) Dipl. Vib. S. 298. 270) Kh. Saml. 2 V S. 709 og Dipl. Vib. S. 305, Farstrup-Axelsen S. 221. 271) Dipl. Vib. S. 299. 272) Ibid. S. 234 f. 273) Rigens Dombog A S. 78 f., jfr. Forfølgningsbog II fol. 250, Lensr. 13 (R. A.). 274) Rep. II 2442. 275) Dipl. Vib. S. 226, 237, 257 og 298—9 med Note. 276) Fr. I's Reg. S. 449, Forfølgningsbog I fol. 142 v og 148 r (R. A.). 277) Jy. Saml. X S. 44. 278) Rep. II 2441. 279) K. B. S. 110. 280) Bull. Dan. 106 og Da. Atl. IV S. 548. 281) Æ. A. II S. 255, 247, Dipl. Vib. S. 190, jfr. under Spøttrup, Øster-Hornum m. m. Maaske var han Generalofficial? 282) Dipl. Vib. S. 240, jfr. Farstrup-Axelsen S. 297 f. 283) Dipl. Vib. S. 191, 201, 203. 284) Rep. I 3687. 285)

Rep. I 7343 s., Evald Tang-Kristensen: Lerchenfeldt, S. 68. 286) Rep. II 2036, 43, 3462, 4403, 8871, 2779, 4057, Nyrop: Danske Gilde- og Lavsskraaer I S. 655. 287) Kh. Saml. 3 V S. 512 f. 288) Dipl. Vib. S. 191 og 201. 289) Rep. II 6299, 7999, 6464(?), Æ. A. II S. 252 f. 290) Dän. Bibl. VI S. 158. 291) Rørdam: Kirkelove I S. 447 f. 292) Dipl. Vib. S. 299, 212, D. Mag. 3 VI S. 193. 293) Dipl. Vib. S. 190 og 212. 294) Ibid. S. 299, Forfølgningsbog Nr. 1 fol. 112 v (R. A.). 295) Rørdam: Kirkelove I S. 447 f. 296) Æ. A. II S. 251, Dipl. Vib. S. 190, Hald Lens Regnskab 1541—46 (R. A.). 297) Dipl. Vib. S. 69. 298) Lensr. 13, jfr. Kh. Saml. 3 II S. 677. 299) Dipl. Vib. S. 172. 300) Ibid. S. 237 og 243, de vigtigste Dokumenter om Torupgaard findes i Dipl. Vib. S. 237 og 239 f., samt Farstrup-Axelsen S. 219, 239 og 316, hvilke synes at danne Grundlaget for de fleste senere Behandlinger heraf. Jfr. desuden Hospitalet i Testrup (Rind H.). 301) Rep. II 2135 og 2785, Æ. A. II S. 249—51, 253 f., 256 f. og 335, Tang-Kristensen S. 6, Nyrop: Danske Gilde- og Lavsskraaer I S. 654. 302) Ibid. I S. 653, Tang-Kristensen S. 7 og 13, Rep. II 4185, jfr. Hellum H. 303) Jy. Saml. I S. 367. 304) Jfr. Testrup, Rinds H. 305) Lensr. 13. 306) Farstrup-Axelsen S. 219, jfr. Vilsted. 307) Jy. Saml. X S. 34, Herredagsdombog Nr. 6 fol. 121 f. 308) Hald Lens Regnskab 1540—45 (R. A.), og Dipl. Vib. S. 239. 309) Ibid. S. 299, jfr. Grettrup. 310) Kh. Saml. 3 V S. 512 f. og Herredagsdombog Nr. 6 fol. 121 f., K. B. 1566 5/12. 311) Dipl. Vib. S. 190 og 200. 312) Dipl. Vib. S. 244, Rørdam: Kirkelove I S. 447 f. 313) Kh. Saml. 3 V S. 512 f. 314) Da. Atl. IV S. 654. 315) Lensr. 13, Bilag. 316) Om Anvendelsen af Stiftets Hovedgaarde, jfr. Dipl. Vib. S. 237. 317) Da. Atl. IV S. 695, jfr. Dipl. Vib. S. 25. 318) Især Jy. Saml. 1 I S. 370, der navnlig har præget Eftertidens Opfattelse. 319) Dipl. Vib. S. 321. 320) Rep. II 11720, Jy. Saml. 1 I S. 370 f. og 2 I S. 213, Æ. A. II S. 251, Dipl. Vib. S. 131, 240 og 321, Torstedlund Godsarkiv 1514 8/2 og 1519 24/8 (R. A.) samt Dalsgaard Godsarkiv 1515 23/4 (N. L. A.). 321) Rep. II 11476. 322) Aagaard Godsarkiv 22/9 (R. A.), Herredagsdombog Nr. 6 fol. 121 f. (jfr. Kh. Saml. 2 V S. 730). 323) F. I's Reg. S. 421. 324) Æ. A. II S. 255, 247, Dipl. Vib. S. 190, jfr. Spøttrup, Gislum H. og Ø-Hornum S. 325) D. Mag. 3 IV S. 210. 326) Rep. II 1127. 327) Jy. Saml. I S. 372. 328) Dipl. Vib. S. 262. 329) D. Mag. 3 VI S. 328. 330) Forfølgningsbog Nr. 1 fol. 129 r. 331) Kh. Saml. 2 VI S. 707 f. 332) Jfr. Trap. 333) Kh. Saml. 2 VI S. 252 f. 334) Dipl. Vib. S. 87 f. 335) Dipl. Vib. S. 262. 336) Tang-Kristensen S. 69 og 73. 337) Lensr. 13. 338) Erslev: Testamenter S. 58. 339) Jy. Saml. I S. 373, Farstrup-Axelsen S. 331. 340) Æ. A. II S. 244. 341) Rep. II 4185. 342)

Herredagsdombog Nr. 6 fol. 121 f. og Fr. I's Reg. S. 449. 343) Hald Lens Regnskaber 1541—46, R.A. 344) Rørdam: Kirkelove I S. 447 f., Kh. Saml. 3 V S. 512 f. 345) Rep. I 2758. 346) Rep. II 19. 347) Lensr. 13 og Jy. Saml. X S. 30. 348) D. Mag. 3 IV S. 210. 349) Jy. Saml. X S. 30—33. 350) Kh. Saml. 3 V S. 512 f., Æ. A. II S. 247. 351) Jy. Saml. I S. 372. 352) Ibid. S. 372. 353) Æ. A. II S. 298. 354) Lindbæk og Stemmann S. 33. 355) Rep. II 1607, Lindbæk og Stemmann S. 35. 356) Rep. II 4322, 4501, 4497, 5184, D. Mag. 5 II S. 34, Æ. A. II S. 305 f., 293 og 295 f. 357) Ibid. S. 297 og 299 f., Lindbæk og Stemmann S. 80. 358) Jfr. Rep. II 6314, 6860, 8498 og 12851, jfr. Kh. Saml. 2 II S. 335. 359) Rep. II 12197, Torstedlund Godsarkiv 1519 24/8 og 17/8 (R.A.), Æ. A. II S. 300, jfr. Dipl. Vib. S. 165. 360) Æ. A. II S. 303 = Dipl. Vib. S. 165 f. 361) Kh. Saml. 3 V S. 512 f. 362) Bull. Dan. 106. 363) Kh. Saml. 3 V S. 512 f. 364) Acta 1869, jfr. Rep. I 7492, Rep. II 4061—63. 365) Rep. II 12971. 366) Ibid. 7463, 7881, 9171, Lindbæk og Stemmann S. 81 og 85, Acta 4124. 367) Lensr. 13, Kh. Saml. 3 II S. 676 f. 368) Dipl. Vib. S. 199. 369) Rep. I 3286, 3470, 3815, 82, 6261, Molbech og Pedersen S. 130. 370) Rep. I 6816 og Nyrop: Danske Gilde- og Lavsskraaer I S. 653. 371) Ibid. S. 654, Eline Gøyes Jordebog S. 257 og 273, Lindbæk og Stemmann S. 30. 372) Dipl. Vib. S. 80. 373) Æ. A. II S. 298. 374) Ibid. S. 297—99. 375) Suhm: Nye Saml. I S. 68, jfr. Acta 4429. 376) Suhm: Nye Saml. I S. 55. 377) Fr. I's Reg. S. 62, 158 f., 219 og 418, Suhm: Nye Saml. I S. 296, 376, Dipl. Vib. S. 168, Lensr. 13, Herredagsdombog Nr. 1 fol. 97 v, D. Mag. 3 IV S. 209, 215 og 4 I S. 156, Kh. Saml. 2 V S. 730 f. 378) Jfr. allerede 1484, Dipl. Vib. S. 79, D. Atl. V S. 9 f., Lensr. 13, K. B. 1572 26/1, 20/5 og 25/7. 379) Lindbæk og Stemmann S. 85, jfr. Dipl. Vib. S. 189. 380) Rep. I 3083. 381) Rørdam: Kirkelove I S. 447 f. 382) Dipl. Vib. S. 189. 383) Ibid. S. 260. 384) Erslev: Testamenter S. 16. 385) Rep. II 1343, Dipl. Vib. S. 350. 386) D. Mag. 5 II S. 34. 387) Jfr. S. og Note og Dipl. Vib. S. 189 og 197 f. 388) Rep. II 3877, 4158, Gjerding: Helligum Herred S. 138. 389) Rep. II 10868, Æ. A. II S. 295 f., Thestrup: Krigsarmatur S. 235. 390) Acta 4761. 391) Acta 3359, jfr. 6168. 392) Dipl. Vib. S. 189 og 199. 393) Æ. A. II S. 304. 394) Rep. II 5526. 395) Ibid. 6464, Lindbæk og Stemmann S. 80. 396) Rep. II 12197. 397) Dipl. Vib. S. 165 og 279, jfr. Æ. A. S. 303. 398) Dipl. Vib. S. 165, Herredagsdombog Nr. 1 fol. 55 r, Dipl. Vib. S. 193. 399) Rep. I 4123. 400) Rep. II 4022, Lindbæk og Stemmann S. 91, Æ. A. II S. 296. 401) Dipl. Vib. S. 188 og 199. 402) Suhm: Nye Saml. I S. 159. 403) Dipl. Dan. 2 VIII S. 389. 404) Lindbæk og Stemmann

S. 30. 405) Rep. II 1607. 406) Ibid. 6464, Lindbæk og Stemmann S. 43 og 50. 407) Ibid. S. 121. 408) Ibid. S. 136 f., 141, Rep. II 11780, Top. Saml. Pap. Aalborg 1513 29/11 (R.A.). 409) Langebek 1517 24/12. 410) Da. Atl. V S. 56. 411) Dipl. Vib. S. 350, Rep. II 1628. 412) Ibid. 4207. 413) Ibid. 6034, 6148, 6464, Lindbæk og Stemmann S. 80, 87, 121, Æ. A. II S. 297, 300, 307 f., 303, 322, Thestrup: Krigsarmatur S. 236 og Dipl. Vib. S. 77. 414) Ibid. S. 257, jfr. S. 277. 415) Aalb. Bispearkiv B 10 fasc. 2 A 9 (N.L.A.). 416) Hald Lens Regnskaber 1541—46. 417) Acta 1722, Æ. A. II S. 308. 418) Dipl. Vib. S. 202. 419) Rep. I 7651, jfr. Geistlige Sigiller 705 (er Rep. II 6034). 420) Da. Kancellireg. S. 124. 421) Æ. A. II S. 317, Rørdam: Kirkelove I S. 447f. 422) Rep. II 4207, Dipl. Vib. S. 69. 423) Æ. A. II S. 322. 424) Rep. II 6363, 1886 og 3104. 425) Lindbæk og Stemmann S. 48, Æ. A. II S. 308, Dipl. Vib. S. 202. 426) Da. Atl. V S. 55, Jy. Saml. VII S. 187. 427) Rep. I 2570, 2722, Molbech og Pedersen S. 250. 428) Lindbæk og Stemmann S. 73, Rep. II 6344, 1886, 2292 og 3104. 429) Æ. A. II, især S. 308 og 326. 430) Lensr. 13. 431) Rep. I 6195, Æ. A. II S. 309. 432) Suhms Historie IX S. 744, Bull. Dan. 106. 433) Dipl. Vib. S. 291. 434) Rep. II 1343, 44. mon = 12282? 435) Dipl. Vib. S. 69. 436) Rørdam: Kirkelove I S. 447 f. 437) Æ. A. II S. 317, om Birkeretten se: Dipl. Vib. Register og Æ. A. II S. 306—27. 438) Dipl. Vib. S. 350. 439) Æ. A. II S. 316. 440) Rep. II 4207, Dipl. Vib. S. 69. 441) Æ. A. II S. 224 og V S. 727—29. 442) Acta 1757, 68. 443) Nyrop: Danske Gilde- og Lavsskraer I S. 684. 444) Dipl. Vib. S. 276. 445) Jy. Saml. VII S. 187. 446) Dipl. Vib. S. 343. 447) Gjerding: Hellum H. S. 57 og Rep. I 6261. 448) Ibid. I 7072, II 2698, Lindbæk og Stemmann S. 28, Æ. A. II S. 277, 289, D. Mag. 2 VI S. 142, 5 II S. 198, vel lig »Oluf« Andersen Rep. II 2698. 449) Rep. II 11847, 12268, 11300, Dipl. Vib. S. 357, Æ. A. II S. 281 og 286, Gjerding: Hellum H. S. 40, Hvass: IV S. 333 f., Refsnæs Godsarkiv 1515 3/4 (R.A.), Æ. A. II S. 296. 450) Thestrup: Krigsarmatur S. 236, Nyrop: Danske Gilde- og Lavsskraer I S. 690. 451) Jfr. Æ. A. II S. 271—292. 452) Rep. II 11300. 453) Rørdam: Kirkelove I S. 447 f. 454) Dipl. Vib. S. 350. 455) Ibid. 456) Æ. A. II S. 278 med Note. 457) Rep. II 1343. 458) Gjerding: Hellum H. S. 138. 459) Rep. II 11847, 12268, Dipl. Vib. S. 357, jfr. Thestrup: Krigsarmatur S. 236. 460) Lensr. 13, Kh. Saml. 2 V S. 734, Gjerding: Hellum H. S. 232, D. Mag. 3 V S. 108. Af Brevene paa Aalborghus fremgaar Sogdenes nære Forbindelse fra før Reformationen (Æ. A. II S. 68 f.). 461) Jfr. S. . 462) Æ. A. II S. 282. 463) Rep. II 4175, Gjerding: Hellum H. S. 138. 464) Lindbæk og Stemmann S. 122. 465) Dipl. Vib. S. 202. 466) Ibid. S. 256, D. Mag. 3 V

S. 108, jfr. de samtidige Ib Lauridsen'er paa Spøttrup, i Gislum H. m. m. 467) Rep. I 7072, II 4175, 4729, 30. 468) Dipl. Vib. S. 355. 469) Rep. II 12268, Gjerding: Hellum H. S. 232, Lensr. 13. 470) Gjerding: Hellum H. S. 197. 471) Rep. II 2698, 4729, 30, Dipl. Vib. S. 355. 472) Thestrup: Krigsarmatur S. 235, Rep. II 1630. 473) K. B. S. 121. 474) K. B. 1578 S. 385 og 1580 S. 48 f. 475) Dipl. Dan. 2 VIII S. 389. 476) Rep. II 2148, 77, 1766, 1909, 2139, 3205, 13, 14, 4224, 55, 4598, 4666, 69, 5939, 40, 38, 6037, 8698, 8826, 8953, 8804, Aage Brask: Volstrup S. 11, Æ. A. II S. 337, 340, 341, 343, 339. 477) Rep. II 10615, jfr. 2584, Note. 478) Rep. II 11605, 12201, 91, 12254, Æ. A. II S. 338 og 343, jfr. Gislum H. m. m. 479) Rørdam: Kirkelove I S. 447 f. 480) Kh. Saml. 7 III S. 20. 481) Kh. Saml. 6 II S. 461, jfr. Herredagsdombog Nr. 7 fol. 70 f. 482) K. B. 18/4. 483) Dipl. Vib. S. 40. 484) Ibid. S. 42, Rep. II 388, Rep. I 6844. 485) Rep. II 4669. 486) Erslev: Testamenter S. 16. 487) Rep. II 8986. 488) Rep. II 9090. 489) Ibid. 3214, 9693, 9847, 8953. 490) Bull. Dan. 505, Æ. A. V S. 727—29, jfr. II S. 224. 491) Dipl. Vib. S. 40. 492) Rep. II 3323, 24. 493) Ibid. 12254. 494) Dipl. Vib. S. 42. 495) Rep. II 1343, 44. 496) Lensr. 13. 497) Da. Kancellireg. S. 212 f. 498) Ibid. S. 261, Relator: Axel Juul! 499) Lensr. 13, Æ. A. III S. 49. 500) Rep. II 6026, D. Mag. 3 IV S. 217. 501) K. B. 1574 S. 543, 1580 S. 48 f. 502) Kh. Saml. 3 V S. 512 f. 503) Æ. A. II S. 339. 504) D. Mag. 3 IV S. 195. 505) Rep. II 4598, 5938, 39, 40, 6037, 6496, Dipl. Vib. S. 71. 506) Lensr. 13, Fr. I's Reg. S. 248, 296. 507) Kh. Saml. 3 V S. 512 f. 508) Rørdam: Kirkelove I S. 98, se flg. 509) Dipl. Vib. S. 219f. 510) Kolderup-Rosenvinge: Saml. af gamle da. Love IV S. 4 f. Jfr. at mens Luther ikke principielt gik imod Patronatsforhold, var han afgjort Modstander af Inkorporationssystemet (Zeitschr. d. Savigny Stiftung kan. Abt. I S. 309). 511) Jfr. S. . 512) Ibid. 513) Jfr. S. . 514) Dipl. Vib. S. 245. 515) Ibid. S. 245. 516) Se her og i det flg. i Texten for de enkelte Sogne. 517) Dipl. Vib. S. 320, Rørdam: Kirkelove I S. 98, jfr. S. 111 samt S. 79 og 102, samt Fortolkning af 1555 S. 464. 518) Dipl. Vib. S. 302. 519) Rørdam: Kirkelove I S. 447 f. 520) Efter Wiberg, der har forskellige Præsterækker for Sortebrødre og Rødding Sogn, maa man dog formode, at Sammenlægningen først traadte i Kraft 1728. 521) Wiberg I S. 29. 522) Rørdam: Kirkelove I S. 545. 523) Jfr. Trap: Ulbjærg m. m. 1670, Gunderup m. m. 1675—80, Nørbæk m. m. 1680 og Laastrup m. m. 1686. 524) Danske Saml. I S. 196 f., 213 og 242 f., 238 og 241. 525) Dipl. Vib. S. 297. 526) D. Mag. 1 VI S. 359 f., jfr. O. Andersen: Overfor Kirkebruddet S. 140 f. 527) Kolderup-Rosenvinge: Saml. af gamle da. Love IV S. 4f. 528) Huit-

feldt S. 1337 og især 1332. 529) Rørdam: Kirkelove I S. 100. 530) Krag: Chr. III's Historie I S. 542f. 531) Kh. Saml. 2 II S. 706. 532) Jfr. S. Note . 533) S. R. D. VII S. 147 f. 534) P. A. Munch: Pavelige Nuntiers Regnskabs- og Dagbøger S. 130. 535) S. R. D. VII S. 129, jfr. E. Jørgensen: Fremmed Indflydelse paa den danske Kirke S. 167 f. 536) Jfr. Trap. 537) Festskrift til Kr. Erslev S. 187 ff., Nordisk Kultur II: Danmarks Befolkning i Middelalderen S. 34 f. 538) Stiftsregnskaber i R.A., især Reg. 108 A Nr. 15 og 22 (delvis udnyttet af Severinsen i Aarb. for Odense og Assens Amter 1929 S. 548 ff.); *ibid.* Nr. 49 og 51. 539) Især beregnet paa Grundlag af Præsents- og Kollatsbrevs Meddelelser om Anneksler, jfr. *Acta passim.*, Suhms Saml. 1 I, 2 S. 7 ff. og Fr. I's Reg. 540) Især paa Grundlag af Suhms Saml. 1 II, 2 S. 7 ff. og Fr. I's Reg. (Præsentsbreve). 541) Hinschius: Das Kirchenrecht der Katholiken und Protestanten in Deutschland II S. 406 og 423. 542) Jfr. Dipl. Vib. (Register) og Skattemandtal 1525—28 (Reg. 108 A, R.A.). 543) Thiset og Wittrup: Adelslexicon. 544) Se under de enkelte Sogne. 545) Sorø Amts Aarb. 1928, Aarb. for Odense og Assens Amter 1929 og Skivebogen 1927 S. 76 ff. Jfr. desuden: Fra Kirkehus og Skolestue i Aarhus Stift I S. 10 f.

SCT. KJELD I BILLEDKUNSTEN

—
Af Henning Høirup

Sct. Kjeld af Viborg er i vort århundrede så småt blevet draget frem af den glemsel, der mere og mere havde sænket sig over hans navn. I den stad, hvor han vandt sit helgenry, ses hans navn nu atter, som i middelalderen, knyttet til »broderskaber« af forskellig art, og den hvide brønd, der rinder på Nytorv, tjener også til at værne det lyse minde om den såre gavmilde og sympatiske provst, der — i den tid, da Domkirken byggedes — fandt sin glæde i at tjene ulykkelige og stifte fred mellem stridende.

Lige fra reformationen og indtil man i 1864 så pietetsløst skred til at nedrive kirkens kapeller synes alle kræfter at have sammensvoret sig om at slette samtlige synlige erindringer om byens helgen ud. »Sct. Kjelds Ark«, det drageskibs-formede skrin, hvori hans ben blev nedlagt efter helgenkåringen, gik til ved den store brand 1726. Måske har vi dog en rest deraf, idet en lueforgylt hank af messing, formet som et grif-hoved, fandtes i kirkens gulv 1864 (nu i Nationalmuseet). Også korstolene blev luernes bytte, og dermed forsvandt indskriften, der så længe havde mindet om miraklet, der skete, da Kjeld ved sin bøn fra tårnet standsede ilden ved kirkens fod: »O Kjeld, vor gode, ærværdige skytshelgen! Vis dig nådig, øv din gamle tjeneste og besegl os således, at Kristus for din vedholdende bøns kunst borttager de hævnende luer.«

Da man så endelig, under den store restaurering, i 1865 nedbrød Sct. Kjelds Kapel, kirkens ældste, hvor også biskop Gunner var stedt til hvile, var alle spor af Kjeld fjernet fra den kirke, der gennem tiderne havde nydt så stor gavn af hans gerning og ry.

Heller ikke ude i stiftets kirker var der dengang mindste vidnesbyrd at se om den folkekære helgen. Reformationen for hårdt frem mod helgenerne, som havde været den katolske kirkes mægtige aktiv. Når man tænker på det uhyre misbrug, der var drevet med relikvierne, forstår man, religiøst betragtet, reformatorerens energiske kamp mod den indgroede helgendyrkelse og afladsvæsenet. Men fra et kulturhistorisk synspunkt må vi nu beklage, at man med relikvierne udryddede mængder af kunstnerisk værdifulde helgenminder.

Formodentlig er der i jyske kirker ødelagt træskårne fremstillinger af Kjeld, og kalkmalerier af ham er overhvidtet. Han havde jo ikke blot været Domkirkens patron, men også Viborg Stifts egen helgen og iøvrigt anråbt vidt om i det dansk-norske tvillingrige, fra Slesvig og op til Norge. Trods dette kendte man, lige indtil slutningen af forrige århundrede, ikke en eneste større billedlig gengivelse af Kjeld-skikkelsen i vore kirker. Man var henvist til de nødtørftige rids af ham, som fandtes på middelalderlige Viborg-segl, hidrørende fra en tid, hvor legenderne allerede — ganske imod al pålidelig overlevering — havde omskabt ham til en martyrhelgen.

En snes år efter, at Sct. Kjelds Kapel var faldet, kom der imidlertid — takket være den voksende historiske interesse — et par hidtil ukendte fremstillinger for dagen, hvorefter den ene, fra Skive gamle kirke, med sikkerhed, og den anden, fra Hvidbjerg Kirke (vistnok Hvidbjerg Kirke på Mors, Morsø Søndre Herred), med al sandsynlighed viser os kirkekunstens opfattelse af Sct. Kjeld.

I Skive Kirke afdækkedes i 1887 en rig mangfoldighed af helgenbilleder, to på hver af hvælvingernes otte kapper. Slyngede ranker i gult, rødt og grønt løfter store blomsterkalke, hvori de hellige mænd — menneskehedens skønneste blomst! — er anbragt. Identifikationen af de mange skikkelser var såre nem, idet der over dem alle stod skriftbånd med helgennavnet. Her var også afbilledet de danske helgener: Knud Konge, Knud Hertug, Kjeld af Viborg, Thøger af Vestervig og Vilhelm af Æbelholt.

Dette kalkmaleri af Sct. Kjeld er velkendt og ofte gengivet, f. eks. i R. Broby-Johansens værk »Den danske billedbibel« og i P. Severinsen: »Viborg Domkirke«. Kjelds skikkelse gror op af blomsterbægeret — symbolikken svarer nydeligt til ordene i indledningen til hans helgenlevned: »Han skød op som en lilje i renhed og de øvrige dyder og blomstrede som en retfærdig mand til evig tid for Herrens åsyn.« Kjeld bærer augustinernes flade, mørke kannikehue og ordenens hvide kjortel. I venstre hånd ses — trods nogen beskadigelse af billedet — tydeligt en kalk. Historisk interesserede må ikke forsømme, ved besøg i Skive, at gøre sig den oplevelse rigere at finde frem til dette billede på hvælvingen i den kønne gamle kirke.

Omtrent samtidig med at det anselige helgengalleri i Skive afdækkedes af professor Magnus-Petersen, fandt en muremester ved navn Frohne ude på Nørrebro i København to endestykker af en egetræs kirkestol, noget medtagne af lang tids ophold i fri luft. De opgaves at hidrøre fra degnestolen i Hvidbjerg Kirke. Frohne købte dem og forærede dem til Nationalmuseet (i hvis protokol de er indført som Inv. nr. D 2235).

Den smukt skårne stol fra Hvidbjerg er nu restaureret og opstillet i Nationalmuseets samling af kirkeinventar. På den ene gavl ses Hellig Knud Konge. Han er iført krone, rustning og kappe og står trædende en drage under fode. Scep-

teret i højre hånd er borte. Den anden stollegavl, hvis billedfelt her gengives, viser en klerk, der har væsentlige ligheder med det lige omtalte kalkmaleri i Skive: man ser den flade augustinerhue og i venstre hånd kalken, mod hvilken han holder den højre hånd i velsignende stilling (det ses tydeligere end på maleriet, at kun de tre første fingre bruges — som symbol på treenigheden).

Henry Petersen, som i sin beskrivelse af disse to basrelieffer i Nationalmuseets protokol sætter et spørgsmålstegn efter identifikationen af den gejstlige skikkelse med Sct. Kjeld, omtaler ganske kort stolen i »Aarbøger for nordisk Oldkyndighed« 1888.

Mærkeligt nok skriver han her, at figuren i kannikedragt er fremstillet »med en Bog i

venstre Haand«, og han tør stadig kun med forbehold betegne ham som Viborg-provsten. På det tidspunkt, hvor Henry Petersen skrev dette, var imidlertid den hvælvkappe i Skive, hvor Kjeld er afbildet, endnu ikke afdækket (oplyst mig af magister Tage E. Christiansen), og ingen kunne altså ane, at alterkalken — på et billede, der med fuld sikkerhed fremstiller Kjeld — bruges som denne helgens kende-tegn. Derimod vidste den kyndige forsker — og det gjorde ham usikker —, at Kjeld på Viborg-bispen Lave Globs segl fra 1421 er fremstillet med to andre, almindelige helgenattributter: evangeliebogen og palmegrenen. Også på Viborg Domkapitels smukke segl (hvis midtermotiv er Jomfru Marias himmelkrøning) ses i højre sidefelt en klerk med palmegren, som sikkert er Sct. Kjeld.

Nu er palmegrenen som bekendt attribut for martyrer. Men Kjeld døde jo en stille og fredelig død, som det så troværdigt er skildret i den bevarede levnedsskildring (forfattet af en kannik i Viborg, der selv havde levet nogen tid sammen med den fromme provst): »Da Kjeld nærmede sig fuldendelsen af sit løb, erkendte han ved Helligåndens åbenbaring, at hans bortgang stod for, og han rejste sig fra sit leje — skønt hans legeme var nedbrudt og svagt — og forlangte at blive ført over i kirken. Da dette var sket, så han i et syn englenes mangfoldighed og Kristus i midten, for hvilke han bøjede sig dybt, støttet af sine ledsageres hænder. Da han havde sluttet sin bøn i kirken, vendte han tilbage til sit leje, og dér talte han til de sammenkaldte brødre, som stod om ham, om sin tilstundende bortgang og om det,

han nu ene havde behov: skriftemålets, salvelsens og Herrens hellige Legems Sakramente. Efter at dette var fuldført, befalede han sin ånd i Herrens hånd, og således sov han hen, den 27. september (1150).«

Hvordan går det til, at denne beretning, kort efter helgenkåringen (1188), skydes til side af legenden om, at Kjeld døde som blodvidne for sin tro? I Viborg vidste man dengang besked; men længere borte kunne legender gro frem. I Slesvig Domkirkes breviar, hvor der — ligesom i andre domkirker — efter Kjelds kanonisation optoges læsestykker om hans liv, er fortællingen om drabet af biskop Eskil i 1133 meddelt således, at den ligesåvel kan opfattes som gældende Kjeld. Efterhånden trænger sammenblandingen af Eskil og Kjeld således igennem, at Kjeld ofte i overleveringen gøres til martyrbiskop. Endog i Viborg er, ifølge den bevarede afskrift af biskop Peders privilegium for Viborg Domkapitel 1346, Kjeld kommet med i bisperækken. Er afskriften rigtig, er det således muligt, at biskop Glob og Domkapitlet i god tro har ladet gravøren udstyre Kjeld med palmegren. Men til trods herfor har der altså i Viborg Stift levet en anden og bedre tradition, som udstyrede Kjeld med kalken.

At det er en kalk — og ikke en bog —, kanniken på Hvidbjerg-stolen bærer, forekommer mig uomtvisteligt. Henry Petersens udtalelse må skyldes en fejlhuskning; han har da også selv i Nationalmuseets protokol betegnet genstanden som en kalk uden at nævne anden mulighed. At den gejstlige figur er Sct. Kjeld støttes også af selve det forhold, at stolens anden gavl forestiller Knud den Hellige. Kombinationen af disse to helgener er kendt i den folkelige overlevering. I Norge har man således ordsproget:

Konning Knut
og Kjeld Fut
drive bonden med leen ut.

Knud Konges dag, den 10. juli, og Kjeld »Foged«s dag, den 11. juli, minder om, at der ikke kan tøves længere med høhøsten. Kjelds dag øver altså den fogedforretning at genne bonden til høslæt.

Den 11. juli — dagen for Kjelds translation (skrinlæggelse som helgen) 1189 — var i århundreder helligdag i Viborg Stift. Det vides, at gamle bønder også kaldte dagen for »Kjeld Svidebyg« — ikke noget ærbødigt tilnavn, men desto mere realistisk: på denne tid blev byggen i tørre somre ofte udsat for at svides og blive svang. Også efter reformationen levede de gamle helligdagsnavne videre. Såvel i Hans Tausens som i Hans Thomissøns salmebøger angives således de nævnte to dage som Knud Konges og Kjeld Confessors (Bekenders) dag. (I senere almanakker er der kommet kludder — Kjeld er sat til den 8. juli, formentlig ved en forveksling med den hellige Kilian).

Det er derfor i fuld overensstemmelse med den folkelige overlevering — og særlig naturligt i en kirke ret nær Viborg —, at Knud Konge og Kjeld, ganske som i kalenderen, optræder i fællesskab på kirkestolen. Sammen med maleriet i Skive Kirke giver dette træskærerarbejde os da et godt indtryk af, hvorledes billedet af Kjeld i gammel tid har stået menigheden for øje.

Begge de bevarede fremstillinger af Sct. Kjeld i billedkunsten svarer kønt til skildringen af ham i digtekunsten, i den række kirkelige sange, som benyttedes til gudstjenesterne på hans helgendag. I en af disse latinske hymner lyder et vers (i P. Severinsens gengivelse):

Fra de første ungdomsdage
ydmyg, from og ren og blid,
var han kendt af Gud som gavmild,
lysende af kærlighed,
allerede da en tjener,
mere værd end nogen ved.

LITTERATUR

Vita et miracula S. Ketilli (Scriptores rerum Danicarum bd. 4, 1776, s. 425—42).

Provst Kjeld (Danske Helgeners Levned, oversat af Hans Olrik 1893—94, s. 149—64).

St. Kjelds Levnetsløb (af J. F. Fenger i Ny kirkehistoriske Samlinger 1857—59. Bd. 1, s. 526—37).

St. Kjelds Helgenskrin i Viborg Domkirke (af Henry Petersen i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1888, s. 110—14).

J. J. Lohmann: Kalkmalerierne i Skive Kirke, 1890, s. 59—61.

P. Severinsen: Viborg Domkirke med Stad og Stift i 800 Aar, 1932, s. 124—29 og 154—70.

Nationalmuseets protokol Inv. nr. D 2235.

— — —

Henry Petersen bestemmer i ovennævnte Aarb. f. nord. Oldk. 1888 s. 111 den kirke, som stolegavlene skal stamme fra, som Hvidbjerg Kirke i Viborg Stift, hvilket formentlig må betyde Hvidbjerg Kirke i Hindborg Herred, en milsvej vest for Skive (omtalt i samme skrift s. 99). Men i marginaltilføjelsen i Nationalmuseets protokol formodes hjemstedet — ud fra visse af de våben, der smykker gavlenes topstykker — at være Hvidbjerg Kirke på Mors, som imidlertid før 1475 kom under Børglum Stift. Stolens heraldik fortjener iøvrigt en nærmere undersøgelse.

ET BLAD AF VIBORG STIFTS GAMLE MESSEBOG

—
Af Carl Lindberg Nielsen

I 1950 var det 800 år, siden Viborg-helgenen St. Keld døde. I den anledning bragte »Fra Viborg Amt« en længere artikel om St. Keld og en gennemgang af messen til hans ære, som den lød i middelalderen i Slesvig bispedømme. Egentlig og ganske naturligt havde det været tanken at offentliggøre messen for St. Keld efter Viborg stifts egen gamle messebog, Missale Vibergense. Denne blev trykt i 1500, men kun ét eksemplar af den gamle bog har man kendskab til. Det fandtes indtil den sidste verdenskrig i Riga. Under krigen kom bogen til Tyskland og er dér forsvundet eller ødelagt. Desværre er bogen ikke blevet fotograferet i sin helhed, kun af enkelte sider findes der fotografier.

Af det udmærkede værk »Vitae sanctorum Danorum« (»Danske helgeners levned«) side 257 fremgår det, at udgiveren professor M. Cl. Gertz har været i besiddelse af et fotografi af siden med messen for St. Keld. Da en del af Gertz's sager opbevares i Det kgl. Bibliothek, blev der i foråret 1950 rettet en henvendelse til bibliotheket om udlån af fotografiet, men desværre kunne det ikke findes. Først ved nytårstid 1951 dukkede fotografiet op. Det viste sig, at det fandtes i en kapsel, der hedder Materiale til udgaven af Vitae SS. Danorum (Ny kgl. Samling nr. 2688 in 4).

Denne kapsel var blevet overset af bibliothekets embedsmænd, fordi katalogsedlen på den hverken fandtes under »Gertz« eller »Vitae«, men under »Helgener«, og denne seddel var ikke placeret under dansk kirkehistorie, hvor man måtte vente at finde den, men under theologi.

Hosstående findes en gengivelse af den side, hvor messen for St. Keld findes. Messen begynder i venstre spalte på siden, der er mærket XIII, hvor der findes et stort O, og slutter i spalten til højre lige før det store D.

Gangen i en messe er der gjort rede for i »Fra Viborg Amt« 1950 side 20—25. Der er her gjort opmærksom på, at en messe består af faste og bevægelige dele. De faste dele er ens hver eneste dag året igennem og kommer i samme rækkefølge i alle bispedømmer. Men ind i denne faste ubevægelige del puttes så de bevægelige dele, der skifter dag for dag, og som ikke behøver at være ens i de forskellige bispedømmer. For eksempel er St. Keld blevet dyrket og påkaldt i Danmark. Derfor kan man finde hans messe i danske messeböger. Men kommer man til Tyskland, kender man næppe St. Keld dér, og til gengæld er der udenlandske helgener, man ikke træffer i danske messeböger.

Idet der henvises til den mere detaljerede gennemgang af en messe i »Fra Viborg Amt« 1950, skal her kun mindes om, at messens bevægelige eller skiftende dele er: introitus eller indgangsverset, kirkebønnen eller kollekten, epistlen eller lektien, gradualet, sekventsens, evangeliet, offertorium, secreta eller stillebøn, kommunionverset og postcommunio eller complenda.

Det har sin interesse at lære messen for St. Keld at kende, således som den lød i middelalderen i hans eget stift, Viborg bispedømme. Messeteksten er noget forskellig fra den, der findes i den lidt ældre messebog for Slesvig stift, Missale Slesvicense, og som er optrykt i »Fra Viborg Amt« 1950. Teksten i Missale Vibergense er følgende:

XIII

desripidos suos dicit. Erre me
mea et fets mei. Quicūq; eū se
rene volūtate p̄ris mei q̄ i rel
q̄re me' frat' & soror et mar' est
Sathis p̄s p̄mā nra i ere lere
plentib' q̄s dūc antēde placat'
& mēdētib' scis tuis deuorōi
nre p̄ficiat et saluti. **P** rō Qui
Oūs op̄s de dōl' cūq; fēciē eie
us: ut mēdētib' scis tuis illi'
salutaris capiam' effereū: cur'
p̄ hre misteria pign' accepim'
P xelli. **M** s' Oūs m̄i i ere col
Omps sempitē de' qui es
scōs tuos splēdor mirabi
lis: quq; hodierna die b̄m ke
rillū dēstōrē sathōrēq; tuū b̄i
tūdis etne glā s̄blumasti: crede
p̄m: ut cur' mēdēti ueneram'
in tris mēdētiōis ei' auēlio a
pub' tuā miam m̄iām i rel' **P**
epla. **D**ēdē dūs dēstōrē ei' g
Oūs m̄i i ere. **P** xelli. **M** s' Oūs m̄i i ere
māres famulos deuorōis p̄rāts alme
pat' dño kerillū rēdētiōe tuā. **B**i
gulate ḡ ee dōl' p̄rāts nra k i lēc
Propiciatē q̄s dūc supplicatō
m̄i' nris: & mēdēti p̄ noli be
ato kerillū dēstōrē tuo h̄q; sa
crāntis celestib' ab oīni culpa
liberos esse crede: ut pūificace
nos grā tua. rēdēti q̄s famula-

mur misterijs emūdem. **P** rōm
Dignus ipe dōl' dūs seru' k i
tue salutis lūmēres. eīemētiā
tuā dūc sp̄lo: am': ut beato ke
rillo dēstōrē tuo interueniente.
celestis uice p̄mā dēstōrē mēdē
amur. **P** xelli. **M** s' Oūs m̄i i ere
Daploz tuorū labia in or
be terrae disseminasti scienciā
salutaris dōrē tunc tribue q̄s.
ut p̄dicatōis ap̄lice uertare h̄i
daci. rēdēti q̄s p̄dicatōis ad
p̄fēi mēdēti. **P** xelli. **P** rōm
mus aut ap̄lorū i ere. **C**ōstōrē
es rēdēti. **P** xelli. **M** s' Oūs m̄i i ere
tuā. **E**uētiōis in m̄iām p̄mā
dēstōrē e' dēstōrē dūs i ei
dōl' **I**n omni terrā i ere. **S**erreta
Euētiōis in m̄iām p̄mā
omps deus. amur q̄s p̄rāts
nris: ut cor' suffragis sathōrē
um nre tibi effētiā accepit.
quorū dōrētiōis m̄iām eredi
mus esse saluatiōē. **D**ata est
Sacrosanctū dōl' m̄iām dēstōrē
dōrētiōis m̄iām beatorū ap̄lo
rum ueneratōib' celebrata no
bis auētiōis. qui quasi duo
denum fidus orbis quadrifidi
clymata a noctis p̄dētiā illumi
nauerūt: quorū q̄s m̄iām se

Introitus, indgangsverset. Som i Missale Slesvicense.

Oratio. Omnipotens sempiterne deus, qui es sanctorum tuorum splendor mirabilis: quique hodierna die beatum ketillum, confesorem sacerdotemque tuum, beatitudinis eterne gloria sublimasti: concede propitius: ut cujus merita veneramur in terris, intercessionis eius auxilio apud tuam misericordiam muniamur in celis. Per Dominum nostrum Jesum Christum, Filium tuum: Qui tecum vivit et regnat in unitate Spiritus Sancti Deus: per omnia sæcula sæculorum. Amen.

Kollekt. Almægtige, evige Gud, du, som er dine helliges forunderlige glans, og som på denne dag har ophøjet din salige bekender og præst Keld til den evige saligheds herlighed, forund os nådigt, at han, hvis fortjenester vi ærer på jorden, må skærme os ved sin forbøns hjælp hos din barmhjerlighed i himlen. Ved Vor Herre Jesus Christus, din søn, som med dig lever og regerer i Helligåndens enhed, Gud fra evighed til evighed. Amen.

Lectio, lektien. I de gamle messebøger er messens enkelte led ikke altid aftrykt i deres helhed. For at spare på pladsen er ofte kun begyndelsesordene anført, og man må så slå op et andet sted i bogen for at få hele teksten. Af lektien til St. Kelds messe er således kun anført begyndelsesordene »Dedit dominus confessionem«. Resten skulle findes et andet sted i bogen. Men da denne er forsvundet, og da man kun har fotografi af nogle ganske få sider, må man lede andesteds efter fortsættelsen til disse ord. Missale Slesvicense har denne lektie på blad L. VII. b. Det viser sig, at teksten er taget fra to steder i den bog, der i den latinske bibel, Vulgata, kaldes Ecclesiasticus (i den danske bibeloversættelse Jesu Sirachs Visdom), nemlig kapitel 47,9-13 (i den danske oversættelse 47,10-16) og 24,1-4. Stykket fra kapitel 47 er fra en lovprisning af David, og stykket fra kapitel 24 er en lovprisning af visdommen. De to stykker er hægtet sammen med ordene »et usque in eternum benedicetur« (»og han skal velsignes til evig tid«) og anvendes på St. Keld.

Graduale. Os justi meditabitur sapientiam, et lingua ejus loquetur judicium. Lex Dei ejus in corde ipsius: et non supplantabuntur gressus ejus. Alleluja, alleluja. Ad te clamantes famulos veniamque precantes alme pater domino ketille reconciliato.

Graduale. En retfærdigs mund skal overtænke visdom, og hans tunge skal tale ret. Hans Guds lov er i hans hjerte, og hans skridt skal ikke snuble. Alleluja, alleluja. Hulde fader Keld, forson os, dine tjenere, der råber til dig og beder om nåde, med Herren.

Sequentia, sekvents. Sekventsen er meget lang (16 vers). Den er udgivet i »Analecta hymnica medii aevi« LIV 1915 side 85—86. Udgiverne erklærer, at meningen på flere steder er dunkel, fordi teksten åbenbart er korrumperet. Som prøve på dette meget svulstige stykke »poesi« skal her gengives begyndelsen og slutningen:

1. Ave, praeclara
matris uteri fecunditas
atque beata,
sancte Ketille.

2. Euge, decus lucis
flore primaevio
te splendificavit,
ut auri color
optimus ne mutaretur
aemula rubigine;

3. Virtutum arte celsum
regendae curae
te praedestinavit
in virga, pane,
baculo, adiuncto cane
vigilis custodiae.

4. Te sanctum pneuma
deebriavit nectare

1. Hil dig,
herlige og salige frugt
af din moders liv,
Sankt Keld.

2—3. Eja, dig gav
det skønne lys glans
i din ungdoms blomstring,
så at den ypperlige
gyldne farve ikke om-
byttedes med
den misundelige rust.
Dig, den høje i dyders
kunst, har han
forudbestemt til hersker-
omsorg med ris, brød,
stav og derhos til den
årvågne vogtende hund.

4—5. Dig berusede Hellig-
ånden med den hellige

sanctae sophiae, verbum
fecit salutare
cunctis ructuare,	visdoms nektar,
han lod dig tale frelsens
ord for alle, dig,
den prøvede dyrker
af det apostoliske liv,
der gør krigstjeneste
under vor fader
Augustins
regels fane.
5. Te cultorem vitae
probatum apostolicae,
militans canonicae
Augustini patris
sub vexillo regulae.	
14. Da salutem languentibus,
da tuis laudatoribus
portum tranquillae	14—15. Frels de trætte, giv os,
der lovsynger dig,
den rolige freds havn;
thi din nådes
store gerninger stråler
vidunderligt,
hellige Keld.
15. Pacis, nam tuae gratiae
magnalia fulgent mire,
sancte Ketille.	
16. Christum interpella,
qui est Alpha,
via, finis;
usitata
nos exutos vetustatis tunica
ad te facias transire.	16. Bed for os til Christus,
til ham, der er begyndelsen,
vejen og enden,
og når vi har afført os
vor gamle kjortel,
lad os så komme til dig.

Evangelium. Matthæus 24,42-47.

Offertorium. Veritas mea, et misericordia mea cum ipso: et in nomine meo exaltabitur cornu ejus.

Secreta. Propiciare quaesumus domine supplicationibus nostris: et intercedente pro nobis beato ketillo confessore tuo hijs sacramentis celestibus ab omni culpa

Offertorium. Min sanddruhed og min barmhjertighed er med ham, og i mit navn skal hans kraft ophøjes.

Stillebøn. Vi beder dig, Herre, lad dig forsones ved vore ydmyge bønner, og på forbøn af den salige Keld, din bekender, forund os ved disse himmelske sakramen-

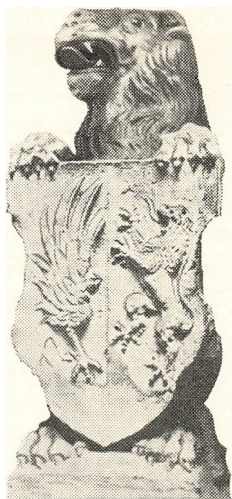
liberos esse concede: ut purificante nos gratia tua eisdem quibus famulamur misterijs emundemur. Per Dominum nostrum Jesum Christum etc.

ter at være fri for enhver skyld, at vi må blive rene ved nåden og renses ved de samme mysterier, som vi tjener. Ved Vor Herre Jesus Christus o. s. v.

Communio, kommunionverset. Som i Missale Slesvicense.

Complenda, postcommunio. Pignus tue salutis sumentes clementiam tuam domine imploramus: ut beato ketillo confessore tuo interveniente celestis vite premia consequi mereamur. Per Dominum nostrum Jesum Christum etc.

Complenda, postcommunio. Herre, lad os, der modtager pantet på din frelse og anråber din mildhed, på forbøn af din salige bekender Keld blive værdige til at opnå det himmelske livs belønninger. Ved Vor Herre Jesus Christus o. s. v.

FAMILIEN RENDTORFF PÅ HIMMESTRUP OG VINDUM OVERGÅRD

Af C. J. Pape

Den gamle herregård Himmestrup i Le sogn, Viborg amt, deler skæbne med så mange andre af de mindre, jyske herregårde: Tidens tand har gnavet så mange bidder af arealet fra den engang anselige besiddelse, at dens jordtilliggende i dag, 176 tdr. ld. ager og eng, ikke er meget større end en stor bondegårds og nu svarer til den hyggelige, trefløjede hovedbygning, der ganske vist stråler med hvidpudsede facader og store frontspicer mod både gård- og havesiden, men alligevel ikke er nogen særlig stor eller bemærkelsesværdig herregårds-hovedbygning.

Derimod er det imponerende, hvad der kendes om ejendommens historie helt fra middelalderen til omkr. 1700, og dette skyldes, at dokumenterne vedrørende gården og dens dengang tilhørende bøndergods tildels er bevaret. Dette sjældne materiale er offentliggjort i Jyske Samlinger. Det skal her derfor kun ganske kort nævnes, at Himmestrup

gennem middelalder og reformationstid ejedes af de adelige slægter Hvass, Galt og Kaas. Rigsråd Mogens Kaas til Støvringgård, den store godssamler, efterlod en herregård til hvert af sine mange børn, da han døde 1656, og datteren jomfru Mette Kaas, som døde ugift 1695, arvede Himmestrup. Der hørte dengang til ejendommen 39 tdr. hrtk. samt 201 tdr. hrtk. bøndergods, mest i Mammen, Le, Hjorthede og Hjermind sogne. Hendes arvinger solgte ved auktion samme år ejendommen til Hans Christensen Juul til Tyrrestrup, hvis broder og brodersøn ejede den til 1801 sammen med nabogården Viskum, hvor de boede. Ved salget 1801 havde Himmestrup ialt 94 tdr. hrtk. inclusive det resterende bøndergods og blev solgt for 26.000,- rdl. til Christen Hedegaard, som 1803—15 var birkedommer for Skjern birk og fik titel af kancelliråd.

Hidtil havde gården været et aktiv indenfor de adelige familier og vel navnlig interesseret dem, når der skulle skiftes mellem arvinger. Den havde meget ofte været ejet af en søskendeflok i fællesskab. Mette Kaas arvede den dog til ene-eje, men hun flyttede sikkert ikke dertil, men blev på Støvringgård, som hun ejede i fællesskab med sine søskende. Støvringgård var familiens hjemsted, og dér fandtes jo en langt mere herskabelig beboelse i bekvem afstand fra byen.

Som det ses af matrikulskortet fra 1791¹⁾ bestod Himmestrups stuehus dengang kun af den nuv. søndre sidefløj samt halvdelen af midterfløjen, hvilket vil sige, at der foruden køkken og bryggers kun fandtes et par stuer og kamre. Huset var en lav bindingsværksbygning, hvor loftet endnu år 1900 var kornloft, og bekvemmeligheder har der ikke været mange af. Således var der selvfølgelig ikke indlagt vand, for den slags installationer blev først almindelige ca. 100 år senere ude på gårdene. Men man undres dog over, at den eneste adgang til vand på Himmestrup var de to damme lige udenfor gården, hvor heste og kvæg blev

vandet. Der var ingen brønd, og alt drikkevand måtte derfor hentes pr. hest og vogn ved Kulsøbækken ude i skoven.

Så længe det udstrakte bøndergods hørte til ejendommen, og hovbønderne skulle udføre det meste af gårdens arbejde, måtte de beskedne boligforhold på Himmestrup strække til for forpagterens familie samt et par tjenestefolk, men efter at bøndergodset efterhånden blev frasolgt, og hovedgården skulle have et større folkehold boende, må det have været et problem at huse dette, — muligvis blev der indrettet folkekamre i en af staldlængerne.

Efter at Christen Hedegaard var rykket ind som ejer i 1801 har han taget fat på at forbedre boligforholdene, og af en brandtaksation i 1806 kan man se, hvorledes han har fået gården opbygget:*)

- a. Forbygningen eller Stuehuset væster i Gaarden, 21 Fag, 14 Alen dyb, Grundmur, Fyr Overtømmer, tægelhængt, Stuer, Kamre og Kiøkken med Fiælgulve overalt, dobbelte Døre med indstukne hollandske Laase, engelske Vinduer overalt, ligesom Værelserne for største Deelen ere gipsede og tildels betrukne og forresten med optrukne Vægge, trende Etage Iern Vindovne og trende 2 Etages Dito, alle sex med Iern Rør og Døre, og en Iern Bielæggerovn, samt trende Skorsteene af brændte Steen, taxeret a Fag 190 Rdl. 3.990,- Rdl.
Under denne Taxation ere Grundmurene ikke indbefattede, saasom Eieren ikke ville have disse forsikrede.
- b. Det søndre Fløyhuus, 7 Fag, 10 Alen dyb, Eege Under- og Fyr Overtømmer, murede Vægge med brændte Steen, tægelhængt, til Pigekamre, Fadebord, Melkestue og Gang, — med Lovt, Vinduer og Døre samt en Skorsteen af brændte Steen, item en Vindovn og en Bielægger Kachelovn, taxeret a Fag 100 Rdl. 700,- Rdl.
- c. Det nordre Fløyhuus, 7 Fag, 10 Alen dyb, Eege Under- og Fyr Overtømmer, muurede Vægge med brændte Steen, tægelhængt, til Giæstekamre og Skriversstue, — med Lovt, Vinduer og Døre, en Skorsteen, item en Iern Vindovn og en Bielægger Kachelovn, taxeret a Fag 100 Rdl. 700,- Rdl.

Himmestrup ca. 1896

Desuden nævnes i taksationsprotokollen: Et hus sønden for stuehuset, 62 fag til bryggers og bagehus, et »sønder Huus« på 30 fag, hvori rullestue, stald, huggehus, — et »østre Huus« på 28 fag, hvori lade og tærskelo, — samt et »nordre Huus« på 31 fag med gæstestald, stald til fæ og får, ladefogedkammer, indkørselsport og vognhus. Hele bygningskomplekset vurderedes til 12.930,- rdl.

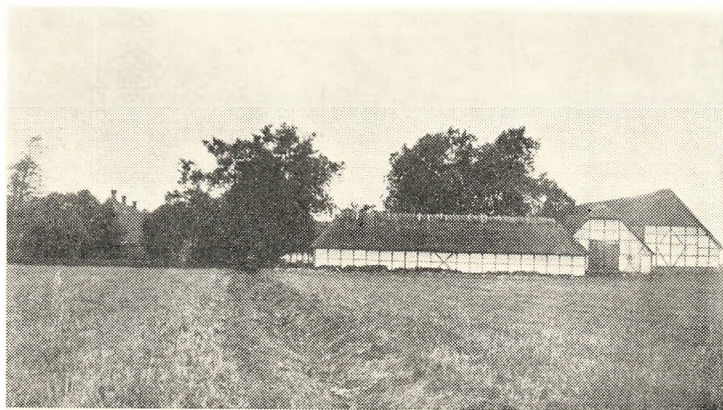
Christen Hedegaard døde 1816 og blev begravet på Le kirkegård, hvor et smukt gravmæle endnu minder om ham. Det er udført af brun sandsten i klassisk stil, som en søjle på et buet fodstykke, og oven på søjlen står en hvid marmorurne. Før 1816 stod det som pryde i haven på Himmestrup, og det skal være kommet dertil fra en anden herregård.

Som C. Hedegaard havde ladet Himmestrup opbygge, således så gården ud i alt væsentligt til omkring 1900. Først derefter fik stuehuset påsat tre store kviste mod haven og

frontspice mod gårdsiden, og murene blev dækket af et hvidt pudslag.

Nogen borg med hvælvede kældre og fangehul har der således aldrig været, og spøgelseshistorien om en hvid dame, der går igen efter at være indemuret levende i kælderhullet, er først opfundet i de allerseneste år.³⁾ Helt til omkr. 1900 kendte man ikke noget til denne hvide dame, hvorimod kælderrummet var gårdens saltkælder, og ejeren lod det dengang fylde op med sand, velsagtens fordi adgangen dertil var noget ubekvem ad en næsten lodret trappe i nordre fløj. Men man kan vel være sikker på, at der ikke blev begravet nogen dame ved denne lejlighed.

Efter kancellirådens død overtog enken, Margrethe Sehested, der var af amtmandsfamilien i Viborg, gården, og af minder fra hendes tid findes endnu i haven en lille granit-søjle med et solur, der er mærket C. H. 1822 og velsagtens opsat til minde om den afdøde ægtefælle. Desuden findes en stengrotte, der danner den ene af de fire sider i en stensat jordhøj. Oppe på højen står der en mindesten med indskriften: »Opført af Himmestrups ejer 1837«. Selv om dette

Himmestrup ca. 1891

anlæg nu virker noget naivt, så er det dog ganske efter den romantiske smag fra omkr. 1800. Senere mistede grotteanlægget interessen og groede til med et tæt buskads. Derved fik mindestenen lov at stå i fred på sin høj.

I Himmestrups have findes yderligere tre tilhugne sten fra gamle dage. Heraf er de to dog først fundet og opstillet af den nuværende, historisk interesserede ejer, Chr. From, som har ladet dem rense og istandsætte:

1) fandtes som trappetrin ved hovedindgangen. Den skulle vendes, fordi den var slidt hul, men da viste det sig, at siden, der vendte nedad, var tilhugget med ornamenter i et barokt mønster, hvorefter endnu kan skelnes rester af draperier og et englehoved.

Stenen synes ikke at have kunnet passe som gravsten, men snarere som del af et epitafium eller som overligger til en kamin. Indskrift mangler.

2) en rektangulær gravsten, hvorpå der under I H S er indhugget følgende indskrift:

»HERUNDER HVILER DETE SALIG BARN
MAS. PEDERSON SOM DØDE P. HEMMESTRUP
DH ULIVS AO 1721«

Under teksten er aftegnet et cirkelrundt ansigt med næse, mund og øjne. Stenen fandtes som stele ved en jordhøj, som den nuværende ejer har ladet gennemgrave og igen lagt på plads. Der fandtes intet i højen.

3) gravsten med et rundt hul omtrent på midten, sønderhugget og anvendt ca. 1902 i en kampestensmur i en staldlænge, som igen blev nedbrudt af den nuværende ejer. Et hjørne af forsiden mangler.

Øverst er indhugget korstegn, og derunder skelnes rester af indskriften:

UNDER
 DETTE
 SALIG
 KJERS
 D A T T E R
 FØD
 JULI ANNO
 1780 DER DØD
 SAMME STED EGEND
 A ANNO 1781
 GUD GIVE HENDE
 EN GLÆDELIG & ÆRE
 FULD OPSTANDELSE

Af andre gamle minder må nævnes kancellirådinde Hede-
gaards legat til fordel for Le sogns fattige. Fundatsen er af
29. juni 1849 og lyder på 675 rdl., der hviler på gården.
Uddelingen af renterne forestås af sognepræsten og andra-
ger i vor tids mønt ialt kr. 18,- årlig.

Justitsrådinde Juul, f. Bjerregaard, har i 1795 ligeledes
indstiftet et legat. Det er på to tdr. rug om året, og udbyttet
heraf skal bruges til altervin og brød i kirkerne i Hjerminde
og Hjorthede. Ved dette legats indstiftelse hørte bønder-
godset endnu under Himmestrup, hvorfor alle disse gårde
egentlig skulle deltage i udredelsen af den årlige afgift. Men
da denne efter nutids forhold er ret ubetydelig, bliver af
nemheds hensyn beløbet kun pålignet selve hovedgården.⁴⁾

Fru Hedegaards broderdatter, fru Elisabeth Birgitte
Preetzmann f. Sehested, arvede Himmestrup i 1847, men
hun solgte gården igen allerede 1853. Da var alt bønder-
godset frasolgt, men der hørte dog endnu til gården 600 tdr.
ld. ager, eng og skov samt Hjerminde og Hjorthede kirker.
Prisen var 57.000,- rdl., og køberen var Theodor Hermann
Rendtorff. Vi er så heldige, at der ikke blot findes gamle

billeder af gården og manden, men der findes også i slægten Rendtorffs eje nogle biografiske optegnelser, som fortæller om livet på Himmestrup i Rendtorffs ejertid, den sidste halvdel af det 19. århundrede.

Th. H. Rendtorff er født 1811 på gården Carlsminde ved Eckernförde bugt i Slesvig som søn af proprietær Franz Rendtorff og hustru Elise Lorenzen. Familien var egentlig en købmands- og embedsmandsfamilie, og derfor blev Theodor også først sat til studeringerne, men det skulle gå så mærkeligt, at både han og to af hans søskende havnede på nørrejydske gårde.

Søsteren Ida (f. 1816, † 1880) blev i 1841 gift med John Edouard Cordes, en søn af Carlsmindes nabo, godsejeren på Hohenstein ved Eckernförde. Han havde året før købt herregården Pandum ved Nibe, og her boede ægteparret til deres død. Det var en afsides liggende gård, men med hest og vogn kørte de dog flere gange hver sommer på familiebesøg til Himmestrup, skønt afstanden var over 12 mil, henved 100 km. Køretøjet var en kaleshevogn forspændt med fire heste, og turen blev foretaget over Viborg til Himmestrup i ét stræk. Da ægteparret Cordes døde, gik Pandum over til svigersønnen Bjerregaard, der var søn af den fra hedeplantningssagen så kendte sognepræst, konsistorialråd H. Bjerregaard i Hjerminde. John Cordes jun. fik derimod Ørumgård i Ørum sogn, Sønderlyng herred.

Broderen Johannes Martin Rendtorff (f. 1828, † 1895) overtog omkr. 1853 Nørbjerggård i Gøttrup sogn i Han herred, som Th. H. Rendtorff havde ejet i en årrække, inden han købte Himmestrup. Johannes Martin havde i sit ægteskab med Mathilde Lorenzen syv døtre, men ingen sønner, og hele den nulevende danske linie af slægten stammer derfor fra Himmestrup.

Theodor blev fra Carlsminde sendt til latinskole, og det var meningen, at han skulle have studeret teologi, — men

det siges, at han opgav studeringerne, fordi han ikke bestod en latinprøve. Han var ellers en udmærket begavelse, og hans hukommelse skal have været fænomenal. Således kunne han endnu i sin høje alderdom recitere det lange digt om Pyramus og Tisbe, og han kunne som landmand huske, hvor mange tdr. korn han de forskellige år havde avlet på hver enkelt mark.

Han kom altså til landvæsenet, og den første læreplads var på et gods i Angel, hvor ejeren var en foregangsmand med hensyn til dyrkning af kartofler og roer. Landbrugsskoler fandtes dengang ikke, men efter de første læreår ville den unge landmand se andre driftsformer, og han foretog derfor en rejse gennem Holsten, Mecklenburg og Hannover, som da lå i spidsen på landbrugets område. Rejsen foretoges i det væsentlige til fods med randsel på ryggen og med anbefaling fra det ene gods til det andet. Den unge mand havde grebet sin vandringsstav, og den skulle føre ham vidt omkring.

Efter denne studierejse fik han stilling på Sjælland, og en sådan vekslen fra land til land var på de tider ikke ualmindelig, tværtimod, det hørte med til næsten enhver videre uddannelse. Driften af de jyske gårde var dengang endnu mest lagt an på opdræt af stude, men nu begyndte jyske godsejere at skaffe sig forvaltere fra monarkiets sydlige dele, Slesvig, Holsten og Lauenborg, hvor malkekvæget og mejeridriften havde afløst studeholdet.

Rendtorff blev forvalter hos den kendte landmand Mourier-Petersen, den senere ejer af Ryumgård og Rugård i Randers amt, og da denne på et vist tidspunkt havde en større sum penge indestående i ejendommen Nørbjerggård i Han herred og ikke var overbevist om kapitalens sikkerhed, så foranledigede han, at gården blev overdraget til Rendtorff. Der hørte dengang ca. 500 tdr. ld. til Nørbjerggård, men heraf var en stor del strandenge ud mod Lim-

fjorden, og de var oversvømmet mange måneder af året, og resten af arealet var de kridtbjerger, hvorefter gården havde sit navn.

Det var rimeligvis i 1838, at Rendtorff flyttede til Nørbjerggård med sin søster Ida som husbestyrerinde, og inden han tog derop, aflagde han et længere besøg på Ryumgård. Her lærte han at kende forpagterens unge huslærerinde, Julie Vilhelmine Karstens fra Haderslev. De forlovede sig og skulle giftes året efter. Brylluppet stod i Haderslev den 20. august 1839, men der blev rigtignok først bryllup efter mange forhindringer. Brudens far var fysikus Joh. Heinrich Karstens, og han ville, som rimeligt var, give sin datter et pænt udstyr med op til gården ved Limfjorden, hvor det vel var vanskeligt at fremskaffe noget som helst. Udstyret må have været ret omfattende, for Rendtorff lejede et mindre sejlskib, en jagt, til at føre det fra Haderslev til stranden ved Nørbjerggård, og for at slippe med en rimelig fragt fik skipperen ret til at medtage andet gods og anløbe andre havne undervejs. Til gengæld skulle Rendtorff på udturen, og på hjemturen også den unge frue, befordres frit med skuden, men de skulle dog holde sig selv med kost. Rejsen begyndte i Aalborg, hvortil Rendtorff var kørt medførende rigelig proviant til rejsen, som i heldigste tilfælde kunne tilendebringes på to døgn. Det kom dog til at gå anderledes.

Skipperen havde en del gods fra Aalborg til Læsø, og herfra var der gods til Hals, så andendagen efter afsejlingen var man tilbage ved Limfjordens munding, hvor der blev losset og ladet — til Samsø. På grund af modvind måtte skibet dog anløbe Anholt, og vinden syntes ustandselig at være imod, — efter den utålmodige unge brudgoms mening. Et faktum er, at jagten kom til Århus, Ebeltøft, Kalundborg og atter til Århus! Dernæst til Horsens, Bogense og Vejle! Rendtorffs medbragte proviant var forlængst opspist, så der måtte købes ny forsyning i hver havn, og hen-

vendelser til skipperen om dog endelig at sætte kursen direkte mod Haderslev var aldeles frugtesløse. Vinden fik tildels skylden for forsinkelsen og desuden henvistes til akkorden. Da rejsen havde været i tre uger, forlod Rendtorff jagten i Kolding og rejste det sidste stykke vej over land, idet han bitterlig fortrød sin ilde anbragte sparsommelighed, der havde forledt ham til at betro sig til en slig fremmed skipper. Det viste sig, at jagten ikke nåede Haderslev før mange dage efter brylluppet, men til Haderslev kom den dog tilsidst og tog udstyret med tilbage mod Aalborg.

Brudeparret ville dog ikke betro sig til denne skipper og hans sejlads, så de lejede sig en ekstrapost og kørte fra Kolding ind over den jyske hede til Viborg og derfra til Aggersund, hvorfra de blev færget til Nørbjerggård. Heldigvis var vejret på hele den lange køretur gennem de midtjyske hedelandskaber strålende solskin, så den unge frue bevarede det skønneste minde om denne bryllupsrejse over heden.

I Limfjordsegnen savnede Rendtorff de skove, som han var vant til fra hjemegnen, og det var nok en af grundene til, at han i 1853 købte Himmestrup. Foruden ca. 450 tdr. ld. ager og eng var der 145 tdr. ld. løvskov på det bakkede terrain ned mod Nørreåen. Det hele var temmeligt ude af kultur og skoven forhugget, men Rendtorff tog fat på opgaverne.

Allerede det samme år blev hele ejendommen opmålt og indtegnet på kort, og derefter blev der søgt efter mergel, idet der blev taget prøver systematisk over hele arealet. Den største forekomst viste sig at være et sted i skoven, men med et ret svært jordlag over mergelen, således at flere alen jord først skulle fjernes. Transporten af mergelen skete på træslæder med studeforspand og var meget besværlig fra det dybtliggende mergelleje op til de langt højere liggende marker, så hele mergelingen blev betydeligt mere kost-

bar end først ventet. Den blev faktisk så dyr, at man sagde, at det meste af den fortjeneste, Rendtorff havde bragt med fra Nørbjerggård, blev begravet i mergelgraven.

Himmestrup bestod dengang egentlig af to gårde, store og lille Himmestrup. Men driften af markerne havde Rendtorff straks slået sammen, og i 1858 lod han de sidste forfaldne bygninger fra Lille Himmestrup nedbryde og anvende til reparationer på hovedgården. To fritstående træer ved en idyllisk dam i marken lidt sydøst for det nuværende Himmestrup var derefter det eneste, der mindede om den nedbrudte gård.

Hovedgårdens have beskrives dengang som stor og prægtig. Foruden mindesmærkerne fra kancellirådinde Hede- gaards tid lagde man særlig mærke til de runde lysthuse med borde af gamle møllesten, men der var også åbne, halvrunde siddepladser, skærmet af klippede lindehække. Ved diget stod et enormt, flere hundrede år gammelt egetræ og ludede skråt ud over vejen, men størst opmærksomhed vakte sikkert de to kæmpegraner, som i Rendtorffs tid blev 35—40 meter høje og efterhånden blev hele landemærker, som endog kunne ses tydeligt fra glughullerne i Viborg dom- kirketårne.

De var plantet 1801 af forannævnte pastor Hans Bjerregaard i Hjermind, som også bistod Rendtorff med gode råd og plantemateriale, da denne lod ca. 100 tdr. ld. af Himmestrups Sønderhede tilplante.

Da kong Frederik VI havde besøgt Bjerregaard i Hjer- mind 1826 og på samme rejse lod sig den unge plantage i Viskum Vesterskov forevise, rejstes på krigsråd Juuls initiativ på disse to steder obelisker til minde om kongebesøget. Obeliskerne forfærdigedes af den lokale kunstner Søren Wistoft, og han skaffede sig materialerne til de ca. 3 meter høje mindesmærker ved at kløve og spalte en meget stor granitsten fra Ravnhule, en hededal mellem Himmestrup og

Vejrum.⁵⁾ Stenen var kendt ikke blot for sin ualmindelige størrelse, men også fordi den bar nogle af oldtidens skåltegn, der dannede ligesom aftrykket af en hånd med alle fem fingre. Sidestykkerne af denne kolos blev anvendt til fundamenter i Bro Mølle, og efter møllens brand blev de formet til dørtrin i Vejrum kirke. Dermed gik på en måde det gamle sagn i opfyldelse, hvorom degnen Niels Andersen i Aalum († 1852) har skrevet sit digt »Kæmpestenen, et Folkesagn«. Ifølge sagnet skulle en jätte være blevet så forbitret over, at Vejrum kirke blev opført for nær ved de to oldtidshøje, at han svor at knuse kirken. Han greb derfor en stor granit-overligger fra dyssekammeret i »Jyndovnen« i Le sogn, trampede med stenen i hånden gennem Himmestrup skov, hvor træerne splintredes i hans fodspor, og herfra slyngede han så stenen over mod den nybyggede kirke på den anden side Nørreådal. Stenen nåede dengang ikke sit bestemmelsessted, men faldt ned i Ravnhule. Nu er altså dele af den alligevel kommet til Vejrum kirke.

Det er ikke blot den henfarne degn i Aalum, der har digtet om egnen omkring Himmestrup. Selv fra H. C. Andersens digterpen har vi en beskrivelse:⁶⁾

»Mellem rige Bøndergaarde
snart Dampdragen flyve vil,
hvor nu Loke sine Hjorde
drive, Skove voxe til.
Britten flyver over Hav,
gjester her Prinds Hamlets Grav.«

Disse linier er et ret ukendt vers af »Jylland mellem tvende have«, som digteren skrev på sin Jyllandsrejse i sommeren 1859, da han fra Randers kørte til Hjerminde præstegård for at besøge den nye præst Jørgen Swane. Kladden til digtet, som nu opbevares på kgl. bibliotek, skrev H. C. Andersen i rejsevognen, og det blev renskrevet i præste-

gården den 29. august 1859 og samme dag oplæst for den gamle emeritus, konsistorialråd Bjerregaard, hvis plantning af skove digteren hentyder til i verset. Nogle dage senere kørte hr. Andersen videre fra Hjerminde ad vejen forbi Himmestrup til Asmild kloster.

Himmestrup ligger på et ret højt plateau, hvorfra flere små vandløb udspringer, de fleste med retning direkte ned mod Nørreådal. En undtagelse er dog Helligkilden mellem Himmestrup og Hjerminde. Kilden blev søgt for sine helbredende egenskaber endnu så sent som i 1890'erne, og ikke langt fra dens udspring sås indtil for få år siden nogle stenbrokker i marken, som efter sigende skulle stamme fra et tidligere kapel.⁷⁾

Trods rigelighed på vandløb i omegnen fandtes på selve gården ikke vand, i Rendtorffs ejertid heller ikke en brugbar brønd! Helt til 1899 blev alt drikkevand til gården hentet ved forskellige vandløb, for det meste ved Røde kilde nede i Himmestrup skov, ikke langt fra Kulsøbæk. Stedet, hvor vandet blev øst op, kaldtes den røde brønd, men var ikke nogen rigtig brønd. I perioder, hvor vandet flød mindre rigeligt her, blev der taget vand fra Kulsøbækken på det sted, hvor kørevejen over en stenkiste når skovfogedengen. Men det hændte også, at det blev nødvendigt at hente vandet ved »Mangehøje«, hvor der fandtes en rigtig, gammel vippebrønd. Stedet her kaldtes da også »Vippkjell«. Drikkevandet til husholdningen blev hentet dagligt med en blokvogn, hvor de store træjonger var ophængt på siderne, og det siger sig selv, at en karl nemt kunne få en halv dag til at gå alene med denne transport. Vandforsyningen var altså endnu et dagligt problem, som det havde været på Himmestrup i umindelige tider, men en gammel brønd inde på gårdspladsen viste, at man dog engang havde forsøgt at afhjælpe kalamiteten. Enten har denne brønd vist sig at give for lidt vand, eller også har dens beliggenhed

nær ved møddingen givet vandet en så pikant bismag, at det i hvert fald ikke har været drikkeligt. Brønden var allerede fyldt op med jord, da Rendtorff overtog gården, og den blev af og til omtalt som ajlebrønden!

Vandløbene, som udsprang i skoven, søgte alle mod Nørreådal, og dernede lå også de store enge, som hørte til Himmestrup. Dengang foregik der en ret livlig trafik med pramme og sejlbåde, de såkaldte »Kaage«. De havde for det meste hjemsted i Randers og benyttedes af handelsfolk til at bringe laster af korn, teglsten og navnlig favnebrænde og tørv fra landet ind til byen ved hjælp af Gudenåens og Nørreåens vandstrømme. Der var anløbspladser flere steder, ved Skjern hovedgård, Viskum-Thorsager, Nybro, Vejrumbro og ved færgenholmen i Randrup enge. Efterhånden som jernbanen slugte godstransporten, mistede denne pramfart sin betydning, men indtil for ganske få år siden var der dog købmænd i Randers, som havde pramme i drift på åen.

Den gamle hovedlandevej Viborg—Randers forløber på strækningen fra Vejrumbro til Skjern på den søndre side af ådalen, og et langt stykke følger den de Himmestrup enge. Den var da også altid blevet betragtet som gårdens forbindelsesvej til omverdenen.

Først da jernbanen i 1860'erne blev færdig med station i Bjerringbro, blev denne tidligere så afsides liggende plads i Gudenådalen af betydning, og da derefter den nye Viborg—Randers landevej over Hammershøj tog det meste af landevejstrafikken, mistede den gamle, bugtede vej ved engene noget af interessen. Men den dag i dag er det en ualmindelig skøn tur at køre ad denne vej mellem Himmestrup enge og skovene.

De største engstykker ved Nørreåen lå 4-5 km fra gården, og når folkene skulle derned til høslet, blev de sendt

afsted allerede ved 4-tiden om morgenen og havde mad med til hele dagen. Hølæssene blev kørt hjem gennem skoven, og på den stejle Skyttebakke midt i skoven måtte høstvognene have slæbesko på, for at læssene ikke skulle tage magten fra hestene. Også i Hummelgårds kær ved Kolbæk havde Himmestrup engstykker, og høet herfra blev kørt hjem over Tulstrup.

Skoven var gårdens herlighed, og her færdedes man sommeren igennem. Som i haven stod der også her i skoven en kæmpegran og desuden en virkelig seværdighed: et nødde-træ. Det var ikke en stor hasselbusk, men et veritabelt træ med en høj og rank stamme. Sagkyndige havde udtalt, at det var en sjældenhed, og følgelig blev der passet særligt på det. Der var lagt en fri plads omkring træet, og den og skovstien, der førte dertil, blev hvert år skuffet og revet. Forøvrigt blev alle skovvejene holdt i orden og skuffet og revet til pinse. Derfor sørgede den gamle Jens Pind fra Mammen, og hans årlige løn var ialt 10,- kr.! På den vestre skovvej fandtes der en romantisk siddeplads, »Hjertebænken«, gravet ind i skrænten, — og lidt længere henne ad vejen lå den gamle danseplads, som forhen havde været målet for landsbyungdommen mangan sommeraften. I Rendtorffs tid var det dog kun de unge fra selve Himmestrup, som af og til gik til sanglege i den grønne skov.

Omegnens store skovområder og vidtstrakte eng- og kærstrækninger bevirker, at der i egnen omkring Himmestrup er et ualmindeligt rigt fugleliv, og en udenlandsk ornitolog, der for få år siden gæstede gården, var særlig begejstret for de mange arter sangfugle, som han kunne identificere. Men en virkelig sjældenhed, de sorte storke, viser sig ikke mere, skønt de her indtil for 30 år siden havde reder og hvert år kunne præsentere ét eller flere kuld unger. Nu er den sorte stork ukendt på egnen, og selv den almindelige stork, som færdedes her hjemmefra og i flokkevis, er nu en sjælden

Th. H. Rendtorff og hustru Julie Karstens ved guldbrylluppet 1889

gæst. Det samme er tilfældet med glenten, raven og nat-raven, som i Rendtorffs tid yngede i skoven og heden.

I hjemmet på Himmestrup var man uhyre nøjsom i det daglige. Indendøre var gulvene naturligvis sandstrøede med det fine, hvide sand fra den store kasse, som egentlig var et helt rum mellem køkkenet og stuerne. Her i sandkassen var en lun og sikker legeplads for de små, når det ikke var opholdsvejr ude, og en yndlingsleg, som bedst foregik her, var lysestøbning med tråde, som blev dyppet i en beholder med flydende fåretælle. Hvis man uheldigvis spildte lidt tælle, var det uden betydning i sandkassen.

Når børnebørnene senere kom på besøg, tog fru Rendtorff straks kagedåsen frem, men hvert barn fik kun én småkage. Den måtte så til gengæld hverken være for lille eller for tynd. Proprietæren var en selskabsmand, der holdt af at have gæster, og selv om han altid talte dansk både i og udenfor hjemmet, så var det ham dog en særlig glæde, når der kom gæster fra hjemegnen i Slesvig, med hvem han kunne genopfriske sin barndoms dialekt. Hans mægtige

stemmes buldren og hans noget brøsiges væsen bevirkede, at mange børn og unge mennesker, som ikke kendte ham nøjere, tit var lidt rædde for ham. Man kan tænke sig, at det er dette indtryk af ham, som den lille Julie Swane fra Hjerminde præstegård har bevaret, og derfor har hun, da hun som gammel dame skrev sine erindringer, ikke omtalt Rendtorff på nogen flatterende måde, men kort og godt kaldt ham »tyskeren«.⁸⁾ Om Rendtorffs gode danske sindelag tvivlede dog ingen af hans samtidige, heller ikke den lille Julies far, pastoren, som til enhver tid støttede Th. Rendtorff både som ven og præst.

Efter krigen i 1864 og derefter afståelsen af hertugdømmerne blev tilværelsen noget mere trist på Himmestrup. Det var ikke til at undres over, for den nye grænse skildte familien ad, og man følte sig afskåret fra de nærmeste slægtninge. Dertil kom som bekendt en række år, hvor det danske landbrug blev trykket af faldende priser, så det blev næsten umuligt at få afsat produkterne uden tab. På Himmestrup havde Rendtorff i flere år haft en specialitet i dyrkning af raps, hvoraf der udvandt olie til belysningsbrug, men nu kom jordolien — petroleum — pludselig frem på markedet og viste sig langt billigere. Derfor måtte Rendtorff til helt at opgive rapsdyrkningen og omlægge sit landbrug, og det pinte ham. Han var ved at være en ældre mand og havde måske også tillagt sig en vis stædighed. Det var derfor et held, at den ældste søn kunne træde til og overtage bedriften, men forinden dette sidste kapitel af Rendtorffernes ejertid fortælles, vil det dog være rigtigst at give nogle korte oplysninger om de øvrige børn, som i mellemtiden var vokset op.

Den næstældste søn, Hermann, var født 1844 på Nørbjerggård og gik først i latinskole i Viborg, senere i Haderslev, hvor han kunne bo hos sin morfar, fysikus Karstens. Derefter kom han i lære som landbrugselev, først hjemme,

senere på Gjorslev hos forpagter Valentiner. I 1868 giftede han sig, kun 24 år gl., med Elise Kühl fra Suchsdorff mølle ved Kiel († 1922 i Viborg), og samtidig lånte han så meget hos sin far, at han kunne købe herregården Vindum Overgård, der ligger en mils vej sydvest for Himmestrup. Ejendommen var dengang på 26 tdr. hrtk. foruden den værdifulde skov på næsten 500 tdr. ld., men prisen var også 95.000,- rdl., og han måtte udbetale omtrent 20.000,- rdl.

Hvis den unge Rendtorff havde haft konjunkturerne med sig, havde hans efterkommere måske siddet på Vindum Overgård den dag i dag, men prisfaldet var allerede sat ind, da han købte gården, og det vedvarede og forstærkedes lige så længe, han ejede den. Hermann Rendtorff afstod gården igen 1887, og da var udsigterne for landbruget så ringe, at han tog stilling som forvalter ved det nyoprettede sygehus i Viborg. Denne stilling passede han, som det anførtes ved hans død 1934, med en eksempelløs punktlighed, og hans indsats var af største betydning for sygehuset, som dengang måtte kæmpe mod store vanskeligheder for at få det til at gå rundt. Hele sit liv var han optaget af meteorologiske studier, og i 40 år førte han som medarbejder for meteorologisk institut regnskab med vind og vejr på Viborgegnen. Punktlig som et urværk afleverede han hver måned sin vejrberetning. Når Hermann Rendtorff kom til at tale om sine unge år som landmand, sagde han ofte: »Jeg kom til Vindum Overgård med 20.000,- rdl., men jeg kom derfra med en kampesten.« Dermed sigtede han til en sten med skåltegn fra oldtiden, som var samlet op på gårdens mark, og som han nu havde i sin have i Viborg. Den er dog senere bragt tilbage.

Sygehusforvalteren efterlod sig fire børn, hvoraf tre sønner, der alle er fødte på Vindum Overgård: Theodor, f. 1869, som blev provst for Skodborg og Vandfuld herreder

og gift med Julie Philipsen fra Viborg, Julius, f. 1870, som blev livsadelknægt hos kong Frederik VIII, og Andreas, f. 1884, som blev forretningsmand og i London tjente sig op ved assuranceforretninger og blev direktør for »Sterling Offices«.

Da Hermann Rendtorff gik af som sygehusforvalter, overtoges stillingen af Peter Grandjean († 1950 i Viborg), som en tid havde ejet »Store Thorsager« i Viborg amt. Han var gift med Julie Rendtorff, f. 1877, en datter af forpagter Gustav Rendtorff på Himmestrup.

Kort før Hermann Rendtorff havde købt Vindum Overgård, havde søsteren Ida, f. 1846, † 1915, i 1867 giftet sig med en ung hamborger, Hinrich Jencquel, f. 1830, † 1903. Jencquel var uddannet som landmand og skulle med tiden arve nogle meget rige slægtninge, og hans uddannelse havde vel derfor nærmest taget sigte på at gøre ham til fremtidig godsejer. Foreløbig købte hans svigerfar nu den mindre ejendom Tulstrupgård ved Hjerminde til det unge ægtepar. Her kunne de under den gamles tilsyn leve sig ind i praktisk landbrug, og så kunne man altid, når arven tilfaldt dem, se at finde noget større. Det var strålende perspektiver, men den unge mand fra byen viste sig for utålmodig, — han holdt ikke stillingen så længe som svogeren på Vindum Overgård. Eller måske var Jencquel så meget forretningsmand, at han kunne se, at det ikke kunne nytte at blive ved at slæbe med et landbrug, som år efter år gav underskud. Allerede 1874 gav han op, og de gamle slægtninge levede stadig, så arven havde han ikke fået, men de hjalp ham dog til at købe en anden gård, Randersgård ved Flensborg, som han derefter drev en halv snes år. Han døde 1903 i Flensborg, og så mærkeligt kan det gå: De rige slægtninge overlevede ham i mange år, og de døde nærmest i armod under 1. verdenskrig.

En yngre datter fra Himmestrup, Adelheid, f. 1848, † 1922 i USA, blev gift med en anden ung landmand, Christian Aude, som var født 1849 i Hatting og døde 1917 i USA. Kort før brylluppet havde han købt den 400 tdr. ld. store Albækgård i Snebjerg vest for Herning. Skønt der til Albækgård hørte arealer med forekomster af ler, som han udnyttede ved teglbrænding, måtte Aude dog også give op, da byggeriet i Herning, hvor han ellers afsatte produktionen, stagnerede under de dårlige tider. 1888 flyttede familien fra Albækgård til København og udvandrede derefter til USA. En søn af ægteparret Aude var den ansete dansk-amerikaner Theodor Hermann Rendtorff Aude, som døde 1955 som professor i matematik ved Colgate universitetet i Hamilton, USA.

De gamle Rendtorffs på Himmestrup havde endnu to sønner: Gottlieb, f. 1850, † 1926, som blev købmand i Middelfart, og Johannes, f. 1854, † 1920, som blev distriktslæge i Hammel, samt en datter, Charlotte, f. 1856, † 1932, som den 23. april 1882 holdt bryllup på Himmestrup med kaptajn i infanteriet L. N. Neumann fra København.

Bryllupsfesten siges at have været det strålende højdepunkt for slægten Rendtorff, idet alle børnene da syntes at være bragt godt i vej. Vel var den unge Jencquel draget fra Tulstrupgård, men hans fremtid mentes jo sikret. Trods det tidlige tidspunkt på året var brudebuketten grønne bøgeregrene fra Himmestrup skov, og efter festmåltidet var der af den gamle fru Rendtorff arrangeret tableau'er af børnebørnene, som skulle gengive tro-håb-kærlighed.

De samme ord danner tyngdepunkterne i et digt, som brudens ældste bror omtrent samtidig skrev i sin søsters poesibog, og man har vist lov til at opfatte dem som udtryk for ånden og tonen i familielivet på Himmestrup i disse år, hvorfor Gustav Rendtorffs digt her skal gengives:

Da nu paa disse Blade jeg har læst,
hvad en og anden dig har ønsket mest,
lad ogsaa mig et Ønske her fremsætte:
(at det er ærligt ment, du vel kan gætte!)
Dig ønsker jeg det bedste, som jeg ved,
som holder ud i Tid og Evighed:
Og *det er Troen!*

Du har den vist! — Gid du den maa beholde!
De bange Tvivl kun Angst og Nød os volde.
Gud fri dig fra den aandelige Død!
Hvad skal dig trøste da i Angst og Nød?
Jeg troer, du Troen har! O, hold den fast!
hvis ikke, — søg den i en Hast.
Thi Troen kan mod Ondt dig bedst bevare,
den er et sikkert Værn i Nød og Fare.
Naar du er stærkt i Troen, troer jeg næsten,
du synker ej, om du er svag for Resten.
Og naar du Troen har, har du end eet,
og *det er Haabet!*

Naar Venner dig forlade her paa Jord,
og Sorgen vælter paa dig ind, ja naar
hvad du har allerkærest, du maa miste,
bli'r Haabet dog, maa end dit Øje briste.
Og har du Tro og Haab, da vil du finde,
at ej dit Liv skal tomt og øde svinde,
og du vil føle i dit eget Bryst,
at Følelsen som ret gør Livet lyst,
som smukt med andres Fejl kan overbære,
men som maa ren, bestandig, ægte være,
er Kærligheden!

Og finder du den engang hos dig selv,
lad den ej vejres bort i Glemsels Elv,
men lad den strømme rigeligt til andre,
da vil ej ensom du i Verden vandre,
men sikkert finde trofast den besvaret
og har det bedste her paa Jord erfaret.
Det give Gud!

Som det ses af det foregående, gik både søn og svigersønner i disse år fra deres gårde, tilbage sad endnu den gamle Rendtorff på Himmestrup, men også for ham kneb det efterhånden at svare enhver sit. Som et forsøg på at hjælpe Himmestrup ud af den økonomiske misère blev den ældste søn, Gustav, i 1879 kaldt hjem for at aflaste faderen i landbrugsbedriften, og derefter nøjedes den gamle med at tage sig af skoven. Det syntes virkelig i nogle år derefter, som om den unge Rendtorffs initiativ og friske kræfter bragte fornyet liv og forøget omsætning til gården, og derfor kunne forældrene den 20. august 1889 fejre deres guldbryllup på Himmestrup, så denne fest kom til at stå for hele efterslægten som en aldeles uforglemmelig dag.

Sønnesønnen Gustav, der nu er læge i Randers, blev døbt den samme dag i Le kirke, og den milde, gamle guldbrudbar selv sit barnebarn i kirken. Som de stærkt religiøse kristne, de gamle var, gik de selvfølgelig til alters, og alle var rørt over at se den værdighed, hvormed de ældste af slægten bar deres ærestegn, guldaksene. Her var alle børnene samlet om forældrene, og det var sidste gang, de alle kom til Himmestrup; men endnu denne gang kom de altså alle, og de havde taget børnene, tredie generation, med til festen.

17. august 1894 døde fru Rendtorff, f. Karstens, og blev begravet på Le Kirkegård, og den 21. marts 1898 døde proprietær Theodor Hermann Rendtorff og blev stedet til hvile ved siden af sin hustru. Ved denne lejlighed holdt forfatteren, pastor P. E. Benzon fra Hjermind og pens. lærer J. C. Jensen fra Mammen mindetaler") over den afdøde, hvori der med varm og dyb følelse gengives en tak fra omegnen, især fra den fattigere del af befolkningen, for den støtte og hjælp, som den gamle Rendtorff i sin ejertid på Himmestrup altid havde været parat til at yde. Især fremhævede lærer Jensen som eksempel en streng vinter med knaphed på brødkorn, hvor kornprisen var steget til 18-20 kr. pr. td.

og således i virkeligheden var udenfor rækkevidde for den fattigere del af beboerne. Da bad Rendtorff læreren oplyse, i hvilke hjem i Hjerminde, Le, Mammen og Hjorthede sogne brødkornet manglede, hvorefter han tilbød det til halv pris til alle, der havde det behov. Pastor Benzon sagde også i sin tale, at »— det skal være hans eftermæle, at han var en retsindig mand, en mand med mere kærlighed, end han måske bar til skue. Han gjorde måske indtryk af strenghed, men jeg skulle næsten tro, at det var en strenghed, som snarere hørte hans tid til end ham selv«.

Ved faderens død skete der for så vidt ikke noget brud i driften af gården, for den ældste søn, Gustav, havde da allerede i 20 år været den praktiske leder af landbruget.

Gustav Rendtorff var født den 3. februar 1843 på Nørbjerggård, og da han blev så stor, at han skulle i latinskole, var der valget mellem Viborg og Randers, men der var så langt fra Himmestrup til begge byerne, at man var nødt til at sætte ham i pension. Da kom morfaderen, fysikus Karstens i Haderslev, med det forslag, at drengen skulle bo hos ham og gå i Haderslev latinskole, og denne ordning kunne forældrene kun bifalde, for morfaderen så jo i virkeligheden ellers aldrig sine børnebørn, og endelig var skolen bekendt for de udmærkede lærere, f. eks. historikeren Edv. Lembcke, som regeringen i København sendte dertil for at styrke danskheden efter treårskrigen.

På grund af en epidemi på skolen blev denne i nogen tid lukket, og dette faldt sammen med tidspunktet for Gustavs konfirmation. Derfor kom han hjem og blev pastor Swanes første konfirmand i Le kirke, og da han ville være landmand, blev han nu hjemme som landvæsenselev. Senere kom han til Sjælland og derfra til Louisenlund ved Slesvig, og da krigen i 1863 udbrød, var han forvalter på Mølhorst nær Dannevirke. Da stillingen her blev rømmet af de danske soldater, fik gården tysk indkvartering, og så flygtede alle

gårdens beboere undtagen Rendtorff, der som forvalter følte sig ansvarlig for ejendommen. Resultatet var, at han den 3. februar, hans egen fødselsdag, blev sat under arrest med besked om, at han nok senere skulle skydes! Officerne ville helst gøre kort proces med ham, men dagen gik, og han kunne høre af samtalen udenfor, at der ingen forsyning af fødevarer var kommet til de indkvarterede soldater, og de havde forgæves søgt efter noget spiseligt overalt på gården. Soldaterne murrede efterhånden højlydt, og tilsidst vidste officererne ikke bedre end at gå ind og spørge forvalteren, hvorfra de dog skulle få mad til mandskabet. Her så Rendtorff sin chance, og han nægtede at hjælpe dem med noget som helst spiseligt, med mindre de løslod ham. De så ingen anden udvej, Rendtorff kom på fri fod, og så viste han soldaterne langt ud i heden, hvor der var en kartoffelkule, og man kan næsten sige, at nu blev disse kartofler hans redning. Først henad aften nåede et læs hjem til gården, og den stolte hær kastede sig nu over dagens første måltid, bestående udelukkende af kogte kartofler.

Selv om han ingen overlast havde lidt, følte Rendtorff sig dog stadig usikker til mode, og han rejste derfor hurtigst muligt hjemefter og blev en tid forvalter på Ormstrup og derefter på Sorø ladegård. Efter krigens afslutning besøgte han slægtninge og gamle venner i Haderslev og fik her tilbud om en større stilling, nemlig som bestyrer af Vojensgård, et gods på ca. 1200 tdr. ld. nær ved Haderslev.

Gården ejedes af familien Jenisch, og det er sikkert familieskab, der skaffede den unge landmand denne stilling. Farfaderen på Carlsminde havde nemlig en søster, Cathrine Dorotea Rendtorff, som var gift med den hamborgske senator Martin J. Jenisch († 1827), og denne havde i samråd med sin svigersøn, den danske konsul i Hamborg, J. W. Rücker, købt ikke blot Vojensgård, men i 1825 også Kalø gods på Djursland. Ved arv gik Kalø nogle år senere over til

konsul Rückers sønnesøn, Martin Joh. Rücker (1861-1924), som samtidig antog navnet Jenisch og blev optaget i friherrelig stand.

Vojensgård var ikke blot et meget stort landbrug, det var også meget moderne, og den velhavende ejer havde råd til at forsøge anvendelsen af nyt maskineri. Således blev de store, flade marker pløjet ved hjælp af selvtransportable damplokomobiler i stedet for ved hestekraft — noget, der var aldeles ukendt i Nørrejylland på den tid.

Medens Gustav Rendtorff var bestyrer på dette nordslesvigske gods, giftede han sig 1873 med Thora Constance Hummel fra København (f. 1852, † 1934), en datter af kaptein ved dronningens livregiment Chr. Vilh. Aug. Hummel, og deres to ældste børn blev født på Vojensgård og kunne derfor ved afstemningen i 1920 rejse ned til fødesognet og stemme Nordslesvig hjem til kongeriget. Gustav Rendtorff selv sluttede sig varmt til den nationale sag, han var medlem af foreningen »Harmonien« i Haderslev og blev frimurer sammesteds. Et af de sidste år, familien boede i Sønderjylland, brændte Vojensgård ned til grunden, hvorved hele Rendtorffs indbo blev luernes bytte, og branden omtales som en katastrofe, hvorved familien mistede alt. Fru Thora drog derfor med børnene til Himmestrup, medens Gustav Rendtorff blev på stedet og forestod gårdens genopbygning. Da den var tilendebragt, drog også han nordpå, og fra da af, ca. 1879, begynder hans gerning på Himmestrup. Han medbragte erfaringerne fra et moderne landbrug, og han havde selv været med til at opbygge den nye mønstergård efter branden, — man kunne altså virkelig vente store resultater på Himmestrup, hvor han nu forpagtede landbruget.

På Himmestrup var det først vandforsyningen, som skulle forbedres, for den daglige transport med blokvognen til bækken i skoven var besværlig, og Gustav Rendtorff

fandt, at man måtte have et vandværk, som han rimeligvis kendte det fra Vojensgård. I hele Middelsom herred blev det derimod endnu omkring 1880 anset som ren luksus med en sådan installation. Han udbød arbejdet i licitation, og et ingeniørfirma fik værket i entreprise. Der blev nu gravet en brønd, 69 alen dyb, lige uden for stuehusets søndre gavlgang, og den nye brønd gav godt og klart drikkevand, så den blev udmuret til bunden og blev en 1. kl.s brønd. For at få vandet pumpet op benyttedes kraften fra en hesteomgang ved siden af brønden, og den unge forpagter Rendtorff betingede sig, at pumpen skulle fungere med kun én hest forspændt i omgangen, at den skulle give en bestemt vandmængde pr. time, samt at hele anlæget skulle afleveres i fuld drift. Der blev nu ført rør op til en stor jernbeholder på stuehusets loft, hvor der dengang kun var kornloft, og fra beholderen førtes ledninger ud til køkken, bryggers, mejeri og vistnok også til staldene.

Stor var begejstringen, da vandet flød ud af alle de fine messinghaner, hele installationen fungerede, som den skulle, og glade gik håndværkerne ind til en bedre frokost hos forpagteren. Pengene blev derefter udbetalt kontant, og så drog ingeniøren og håndværkerne afsted, kuskene kørte dem alle til toget i Bjerringbro. — Men knapt var de forsvundet over bakken mod Mammen, før vandet begyndte at flyde mere sparsomt for til sidst helt at standse! Der kom aldrig mere en dråbe vand ud af det fine og dyre anlæg. Forpagteren havde ikke sikret sig nogen garanti for varigheden, og firmaet nægtede at ville have mere med den sag at gøre. En proces, som skulle få det til at ordne vandværket eller give erstatning, blev ført forgæves. Der blev så bygget et træskur over brøndanlægget i mejerigården, idet man håbede engang med tiden at finde et firma, som ville tage opgaven op; men dette skete ikke i Rendtorffernes tid på Himmestrup. Pengene var bogstavelig smidt i brønden.

Endnu før vandværket var færdigmonteret, var forpagteren gået i gang med at bygge et mere moderne mejeri på gården, og der blev ved opførelsen anvendt et her på egnen hidtil ukendt princip med alentykke hul-mure, udfyldt med tørvesmuld, som navnlig skulle isolere mod de høje sommertemperaturer, der sædvanligvis fordærvede mælken og smørret. Selv om drivkraften til smørkernen endnu var hesten, som tålmodig gik rundt i omgangen, så var bøtte-mejeriet her dog langt bedre end på omegnens gårde, — f. eks. var drivkraften til mejeriet på Thorsager dengang kun en hund i en trædemølle!

Himmestrup mejeri, som virkelig blev et særsyn på hele egnen, var betydelig mere hygiejnisk end almindelig brugt, og det blev da også stærkt beundret. Dyrt havde det været, men havde man kunnet afskrive udgiften over en længere årrække, så havde man dog været tjent med det. Imidlertid varede det ikke mange år, før andelsbevægelsen sejrede overalt, og der blev opført et hypermoderne andelsmejeri i Bjerring. Dermed var Himmestrups mejeri ude af kurs, og Himmestrups herregårdssmør, som var kendt for at være af top-kvalitet og var blevet ekstra godt betalt, blev nu ikke bedre betalt end eksportproduktet fra andelsmejeriet. Forpagter Rendtorff indså, at der var mindre udgifter ved at levere mælken til andelsmejeriet end selv holde et helt mejeri i gang, og derfor opgav han driften af sit eget, som hidtil havde været hans stolthed.

Til stuehuset byggedes der i disse år en sidefløj ud mod haven i forlængelse af den søndre sidefløj mod gården. Stuehuset rummede nemlig både den gamle proprietærs husholdning i den nordre halvdel og forpagterens i den søndre, og efterhånden kneb det med plads til de syv børn, som her voksede op. Denne sidefløj ud til haven blev dog nedrevet igen, da J. Laursen købte gården.

Et byggeforetagende af en helt anden art, som forpagter

Rendtorff påtog sig, var opførelsen af et våbenhus til Hjorthede kirke, som endnu dengang hørte under Himmestrup. Som dørtrin anvendtes en gravsten af granit over Peder Sørensen, som døde 1721 på Himmestrup og formodentlig har været gårdens forpagter i sin tid.

Som man ser, var det en næsten rastløs byggevirksomhed, der blev udfoldet på Himmestrup i disse år, og om istandsættelser og forbedringer af avlsbygningerne, der samtidig må have fundet sted, mangler vi endda sikre oplysninger. Forpagteren sørgede også for at fremskaffe nogle mere moderne landbrugsmaskiner, således en mejemaskine, en aflægger, som dengang var det sidste nye. Det blev dog meget besværligt at holde den gående, for de små uheld med plejlstænger, knive eller vinger, som nu om stunder afbødes i en håndevending på ethvert værksted, var dengang nok til at bringe maskinen til standsning i længere tid. Ingen landsbysmed havde lager af reservedele til dette apparat eller forstod at tage sig af skaderne, og Schneevogts maskinfabrik i Viborg kunne nok fremstille nye dele, men lå så langt borte, at det ville tage dage og uger, inden maskinen kunne komme i gang igen. Derfor så man endnu mange år frem i tiden høstfolkene gå i rad og række og meje kornet med leer, medens pigerne bandt op.

I juli måned var det skik, at familien tog på skovtur med gæster og børn pr. hest og vogn til en bestemt lysning i Himmestrup skov. Det særlige ved denne skovtur var, at der blev tændt bål, hvorover der blev kogt kartofler af den nye avl, og så nød man denne delikatesse i den grønne skov til spøg og skæmt.

Naturligvis kørtes der især om sommeren også længere ture. Ofte til Vindum Overgård, selv efter at Hermann Rendtorff havde afstået den i 1887, men især ofte til Lunds på Randrup, som havde det tilfælles med Rendtorffs, at begge familiefædre var tro tilhængere af Estrup og dennes

politiske linie. Når turen gik til Bjerringbro, var det, der optog børnene mest, at blive inviteret ind i købmand Sands privatbolig, hvor de fik lov at kigge i teknikens nyeste vidunder: Gadespejlet!

Om sommeren kom der også jævnligt familiebesøg, der strakte sig over længere tid. Børnene sejlede i vandingstrugene på dammen ved indkørslen, eller hele sværmen af fætre og kusiner vandrede ud til Sønderhede, hvor gårdens fåreflok på 100—200 stk. holdt til under opsyn af »schäferen« Store Poul, en tidligere hestgardist. Han logerede sommeren igennem i en transportabel stråhytte på heden, så han og hyrdehunden »Ami« stadig kunne passe på fåreflokken med alle dens lam. Hyrden fik hver dag sin mad bragt ud til hytten i hedebakkerne, og han var altid glad, når børnene kom ud for at se til ham — og vel navnlig til lammene.

Hjemme i haven på Himmestrup var det store, gamle egetræ efterhånden indrettet til et yndet opholdssted. Op ad den skrå stamme var fastgjort brædestykker som trin, og oppe i den åbne trækrone var lagt et solidt bræddegulv og fastsømmet siddepladser på de tykke grene. Om sommeren var her familiens foretrukne plads i det fri, og f. eks. blev søndagens eftermiddagskaffe indtaget heroppe af hele familien omkring et bord, der blev dækket med dug og porcelæn som i et lysthus. Der var herfra en storartet udsigt.

For børn og unge var tilværelsen på Himmestrup i disse år som et romantisk billede, men billedet havde en dyster bagside, som navnlig plagede forpagteren. De nedadgående priser på landbrugsprodukter, som efterhånden havde ødelagt økonomien for hans bror og svogre og drevet dem fra deres ejendomme, havde forlængst også lammet initiativet på Himmestrup, og forpagteren så, hvordan det år for år blev vanskeligere at skaffe indtægter til at dække gårdens og familiens udgifter. Hvordan skulle han få gården til at

svare sig i disse tider, hvor æg var kommet ned i en pris af en mark pr. snes, og spædekælve handledes til en rigsdaler pr. styk. Smågrise var overhovedet ikke til at sælge, og det hændte i Viborg til et grisemarked, at en bondemand kom kørende med et læs smågrise, som han ikke kunne skaffe føden til, så nu skulle de sælges, omend for laveste bud. Der var blot slet ingen, der ville byde, og så listede bonden nogle af grisene over i den nærmest ståendes halvtomme grisekasser, og på tilbagevejen ud af byen slap han resten løs i det lille anlæg ved Sct. Mikkelssport. Overalt bredte trøstesløsheden sig på de gårde, han kendte. Selv for de før så velhavende Cordes på Pandum var det så galt, at de først fik 20.000,- kr. sendt som hjælp fra slægtinge i Kiel, og tilsidst fik de en årlig understøttelse fra deres gode ven, trafikminister Juel-Rysensteen på Lundbæk.

Den økonomiske situation blev værre og værre år for år, så der havde i lange tider ikke været mulighed for fornyelser af selv det primitiveste maskineri. I 1897 brød gårdens gamle tærskværk endelig helt sammen, og man var først lige begyndt at tærske årets avl, så det var en særlig slem knibe at komme i. Det gamle tærskværk var af en type, der gik så tungt og trægt, at det skulle drives ved hjælp af fire heste i omgangen, hvilket i sig selv var en besværlighed, og gik nogle af de indvendige dele itu, hvad ofte var sket, så havde det altid været ugevis, inden skaden var udbedret. Dog, for én gangs skyld var Gustav Rendtorff heldig: han kunne nu i Bjerringbro leje et damplokomobil med tilhørende mere moderne tærskværk. Han var den første dér på egnen, der foretog et sådant lejemål, og det blev derfor en begivenhed, som forårsagede en større tilstrømning af interesserede fra omegnen.

Det næste år døde hans far, den gamle proprietær Th. H. Rendtorff, og af hensyn til skiftet med de mange søskende skulle der tages en bestemmelse om, hvorvidt Gustav skulle

søge at beholde gården, evt. ved at optage lån, eller om den skulle sælges.

Udsigterne for landbruget var i 1898 så mørke som nogen sinde, og Gustav Rendtorff og hans rådgivere mente derfor, at det ville være uforsvarligt at risikere familiens sidste ressourcer. De besluttede, at der skulle sælges. Det var som sagt dårlige tider, men man forbløffes alligevel over, at ejendommen, hvortil der endnu hørte 600 tdr. ld. med 22 tdr. hrtk. samt Hjermind og Hjorthede kirker, med fuld besætning i staldene og marker og skov i god drift, blev solgt for kun 85.000,- kr. Den nye ejer, Jens Laursen, kom til i rette øjeblik, — han kunne fem år senere videresælge gården for 160.000,- kr., efter at kirkerne og 100 tdr. ld. af jorden var frasolgt.

Denne modsætning mellem priserne ved de to efter hinanden følgende salg af ejendommen skyldtes, at der netop lige efter århundredskiftet skete en opgang i priserne for landbrugsprodukter, og der gik derfor knapt et år efter gårdens salg, før Gustav Rendtorff bittert fortrød, at han havde ladet den glide sig ud af hænderne. Men det var for sent. Han stod nu i den situation, at han som næsten 60-årig landmand uden gård skulle forsørge sin kone og sine syv børn, og da der ikke var så meget kapital i behold, at han eller nogen af hans sønner kunne få sig en landejendom af betydning, så måtte de se at finde sig andet erhverv.

For at skaffe børnene en videregående uddannelse ville det derfor være mest hensigtsmæssigt, om familien flyttede til byen, og derfor måtte Rendtorff opgive sin frie tilværelse på landet. Familien flyttede til Viborg, hvor børnene kunne komme i en god skole, og i mange år slog familien sig nu igennem med meget små indtægter.

Gustav Rendtorff og hans hustru var begge stærkt troende mennesker, og i troen søgte de trøst og støtte. For fru Rendtorff var en spartansk tilværelse i byen ikke noget

fremmed, — det var nøjagtigt, som hun huskede det fra sit barndomshjem i Lyngby, hvor hendes far, kaptajn Hummel, også havde måttet kæmpe mod økonomiske vanskeligheder. Når hendes børn af og til trængte særligt til lidt opmuntring, kunne hun fortælle om de årligt tilbagevendende festdage i Lyngby, hvor hun, den lille Thora Hummel, sammen med sine søskende blev inviteret til chokolade hos den rare enkedronning Caroline Amalie. Kaptajnen var fra sin tjeneste ved dronningens livregiment blevet kendt med kongefamilien, og da hans hustru døde i ung alder fra flere små børn, og han selv på grund af hærens reduktion blev sat på en lille pension, så støttede kongehuset ham, og som en opmuntring for børnene blev de hvert år inviteret til dette chokoladeselskab hos enkedronningen, som i egen høje person gik rundt og bandt hagesmæk for de mindste deltagere!

Rendtorffs offer blev med årene belønnet: Han og hans hustru så børnene tage deres eksaminer og komme i betryggende stillinger.

Den 21. november 1928 døde proprietær Gustav Rendtorff i Viborg, og hans hustru døde sammesteds den 2. august 1934. De blev begravet på Le kirkegård i familiegravstedet foran kirkedøren, ved siden af gravstederne for familierne Hedegaard og Preetzmann. Her ligger de, side om side, de henfarne ejere af det gamle Himmestrup.

NOTER

Ved udarbejdelsen er foruden Traps Danmark, la Cour: Danske Gaarde samt Danske Slotte og Herregaarde benyttet de af O. Heise i Jyske Samlinger offentliggjorte aktstykker af det gl. Himmestrup godsarkiv.

Først og sidst hviler nærværende beskrivelse dog på forpagter Gustav Rendtorffs erindringer, hvoraf brudstykker er trykt privat i et festskrift for familien i 1939 i anledning af 100-årsdagen for forældrenes bryllup, og ikke mindst på læge Gustav Rendtorffs notater om familien samt hans store samling af billeder.

Familien Rendtorffs våben og stamtavle er gengivet i Deutsche Geschlechterbuch Bd. 51, S. 371. Det er delt i et rødt felt, hvori en sølv-ørnevinge og -klo (i den heraldiske højre side), og den venstre halvdel er et blått felt, hvori en guld-løve stående. Hjelmtegnet er en guld-løve mellem sølv-ørnevinger.

Det her gengivne fotografi af våbenet stammer fra Hamborg og viser en gravsten fra ca. 1600, der opbevares i Museum Hamburgischer Alterthümer.

Det bør til slut nævnes, at Himmestrups nuværende ejer, Christian From, har ydet et bidrag til artiklens illustrering.

1) Kopi af kortet fra 1791 findes i matrikuldirektoratet i København. 2) Brandtaxationen 1806 findes i Viborg, Landsarkivet for Nørrejylland. 3) Randers Amtsavis 22/10 og 3/11 1954, artikler af G. Rendtorff og C. From. 4) Meddelt af C. From. 5) S. Vasegaard i »Sund Sans« 1934/35 og G. Rendtorff i Randers Amtsavis 1/2 1955 samt Viborg Stifts Folkeblad 28/2 56. 6) Randers Amtsavis 26/3 55: H. C. Andersen i Hjermind præstegård. 7) Iflg. G. Rendtorff. Trap nævner ikke dette kapel. 8) Julie Swanes erindringer i »Memoirer og Breve«. 9) Talerne foreligger i manuskript hos læge G. Rendtorff.

HEDE MØLLE

Af Niels Nielsen

Her skal det forsøges at tegne et lille Rids af Møllens Historie, som fortaber sig langt tilbage i Tiden. Hede Mølle ligger i Lee Sogns sydlige Spids mellem Mammen og Hjerminde. Et Stykke Jord 2-300 m neden for Møllens nuværende Plads kaldes Øde Mølle og har sikkert været første Anlæg af Møllen.

Paa Landsarkivet i Viborg er der ikke fundet ældre Optegnelser om Møllen end Matriklen af 1664, hvori Møllen takseres til 6 Td. 5 Skp. 1 Fk. 1 Alb. Mølleskyld, og den ejes da af Godsejerinden paa Himmestrup, Jomfru Mette Kaas.

Ifølge Matriklen af 1688 blev Hartkornet nedsat til 4 Td. 2 Skp. og var da bortfæstet til Peder Pedersen. Ejerinden var den samme som i 1664. Af Jordebøger ses det, at Fæsteren i 1750 hed Christen Christensen og i 1761 Christen Strangelsen, der endvidere havde fæstet Jord af Hartkorn 1 Td. 3 Skp. 2 Alb. Inden 1778 havde Møllen igen skiftet Fæster, thi da fik Jens Jonassen og Marie Elisabeth Tulipan i Hede Mølle en Søn, Jonas, døbt; blandt Fadderne nævnes Kromand Tulipan i Ans, Anders Jonassen i Koudal og Jomfru Møller, den Hagenstrup Møllers Søster. Jens Jonassen døde 1792, og i Skiftet 23. Maj s. A. ses Boets Indtægt at have været 3500 Rdl., hvoraf Sønnen Jonas skulde arve 2000 Rdl. Enken giftede sig med Jacob Ballebo, der fæstede

Møllen, men hun døde allerede 21. Juli 1809. Kirkebogen meddeler nemlig 27. Juli s. A.: Begravet Hedemøller Jacob Balleboes Hustru, 58 Aar gammel. Hun faldt ved at vaske nogle Trækar i Mølledammen og druknede, uden at nogen mærkede det eller savnede hende, førend hun maaske allerede havde ligget 1 à 2 Timer i Vandet. — Hun efterlod sig Sønnen Jonas Jensen af første Ægteskab, der nu var Forvalter paa Gravballegaard, og en Datter af andet Ægteskab Marie Katrine Ballebo, 16 Aar gl. Ved Møllerens Død 26. Marts 1817 var hun gift med Købmand Siørup i Viborg.

For at vise Datidens Priser indsættes her Skifteregistreringen efter Møllerkonen:

	Rdl.	Mk.	Sk.		Rdl.	Mk.	Sk.
I DAGLIGSTUEN				Et Bord	1	4	
Et Slagbord	2			En Slagseng		3	
En Stol m. Lædersæde		3		En Overdyne	5		
Fire Træstole	2			En Underdyne	6		
En Jærn Bilægger-				4 Hovedpuder	2		
kakkelovn	12			Udi et indelukt Senge-			
To Dragkister, som den				sted en Overdyne	6		
myndige Arving, for-				Et Par blaargarns			
valter Møller, erklæ-				Lagner		5	
rer at maatte være				En Underdyne	7		
uden for dette Skifte,				3 Hovedpuder	3		
da de forlængst er gi-				Et Par Blaargarns			
vet Datteren Marie				Lagner	1	3	
Katrine og kunde an-				Et Klokværk	10		
sættes til højest	12			Et Messingfad		2	
Et stort Spejl	2			I SOVEKAMMERET			
3 mindre do.	1	3		En Bilæggerkakkelovn	8		
Et stort Messingfad	5			Et lille Fuhr Bord		2	
En Stenmorter		4		4 Træstole	1		
En Stolpeseng m.				Et Skatol, heri ikke			
Omhæng	6			andet end Mandens			
En Overdyne	6			Lindet	10		
3 Underdyner	18			Et Sengested m. blaa			
4 Hovedpuder	10			Omhæng		8	

	Rdl. Mk. Sk.		Rdl. Mk. Sk.
Et Par Hørgarnslagner	6	En blaastribet Olmer-	
En stor Kiste	5	dugs Overdyne	9
En mindre do.	3	2 blaastribede Under-	
En Dragkiste	10	dyner	16
Den afdødes Gang-		3 lange Hovedpuder	4
klæder	38	2 korte do.	1 2
Et stort Standskab	8	2 gamle Skrin	1
Gl. Mandsklæder	8	Et Par Blaa Lagner	1 2
En mindre Kakkell-			
ovn m. Rør	10	1 RULLEKAMMERET	
2 halv Kister	5	En Stolpeseng	2
Et Bord	2 4	Derpaa en grønstribet	
6 Stole m. Lædersæde	2	Olmerdugs Overdyne	7 3
2 Træstole	1	En hvid Vadmels	
1 Pyramide	3	Underdyne	3
1 ringere do.	1 8	4 Hovedpuder	3
Deri et ½ Dusin Vin-		Et Par Blaargarns	
glas	3	Lagner	1
En lille Dragkiste		Et Fuhr Bord	1
af Fyr	2	En Rulle	2
1 MØLLESTUEN		En Træstol	1
En Jern Bilægger-		Et Salttrug	1 2
kakkelovn	6	En gammel Kiste	2
3 Stole	1	Et do. Kar	2
1 KARLEKAMMERET		En Kalktønde	1
Et Sengested m. ulden			
Overdyne	5	FØLGENDE TILGODE	
2 Hovedpuder	3	Mikkel Dalsgaard i	
Et Par Lagner	1 4	Dalsgaard skylder	
1 DRENGENS		for Bindtøj	552 1 6
KAMMER		Jens og Søren Krogs-	
Et fast Sengested m.		gaard for Bindtøj	196
Vadmels Overdyne	2	Niels Fjeldrad fra	
1 Underdyne	1 2	Stensborg	13
2 Hovedpuder	4	Uldne Varer og Bind-	
1 Par Lagner	1 4	tøj fandtes	76
1 BRYGGERSET		Panteobligation af	
3 Egekar	2	24/5 1808 tilgode	
		hos Niels Jacobsen	
		i Skovsborg	100

	Rdl.	Mk.	Sk.		Rdl.	Mk.	Sk.
2 Baljer	1			Efter Bevis af 27/1			
2 Stripper	2			1804 skylder Mads			
1 Kobber Grubekedel	20			Laursen i Over			
2 Spande	3			Hvolris	150		
2 Messing Haandkæder	6			I rede Penge	110	5	2
1 Fjerding m. Kobber-				En Ejendom beliggen-			
kæde	7			de paa Mammen By-			
I KØKKENET				mark m. Bygninger.			
1 Jern Ildtang	2			Htk. 2 Td., ifølge			
1 Rist og to Jernspande	1	2		Skøde af 2/1 1793			
1 Jern Trefod	1			takseret til	660		
1 Kjærne	2				2744	0	4
Et Hakkebrædt		12		PASSIVER:			
3 Jærn Gryder	5			Enkemanden skylder			
1 Malm Morter	1	2		til Niels Møllersvend			
I GAARDEN				i Fausinge Mølle	400		
3 beslagne Vogne	80			Til Niels Mortensen			
2 Plove	10			her i Møllen	50		
3 Harver	3				450		
BÆSTER				Begravelse	24		
1 sortbrun Hoppe				Til Godsejeren paa			
15 Aar	30			Himmestrup til Re-			
1 do. 8 Aar	40			paration af Møllen	83	2	
1 gammel sort do.	24				557	2	
1 do. 5 Aar	60			Netto	2186	4	4
1 gul Hoppe	50			Til Skifteretten	49	3	2
1 gammel graa Hest	10			Netto	2137	1	2
10 Stk. Køer	100			Deraf tilhører Enke-			
2 Qvier	16			manden Jacob Balle-			
2 Kalve	6			bo det halve	1068	3	9
1 gammel So og				Den anden Halvdel			
5 Grise	18			arver Børnene saa-			
50 gl. Faar m. 24 Lam	70			ledes: 1. Sønnen Jo-			
I LADEN				nas Jonesen Møller			
2 Forke	3			en Broderlod	712	2	6
3 River	1	8		En Datter, Jomfru			
2 Tørvespader	4			Marie Katrine Ballebo			
2 Jernspader	4			en Søsterlod	356	1	3
3 Grebe	1			Ialt 2137 Rdl. 1 Mk. 2 Sk.			

Møllen overtoges nu af Søren Olesen Fisker fra Helstrup, der 15. november 1817 ægtede Pige paa St. Himmestrup Marie Christensdatter, hvis gamle Madmor, Kammerjunkerinde Elisabeth Birgitte Preetzmann paa Himmestrup, viste hende den Ære at holde en Søn over Daaben og senere, den 28. december 1848, bortskødede Møllen med Hartkorn 2 Td. 3 Skp. 3 Fk. 1 Alb. til Møllerfolkene for 1800 Rdl.

I 1825 fik Søren Olesen Fisker 170 Rdl. fra Det kongelige danske Landhusholdningsselskab for Tilplantning af 2 Tdr. Land mellem høje Lyngbakker. Her, godt i Læ for Vinden, udplantedes 1000 Stk. Gran, Fyr og Lærk, og for at forbedre Jorden, hvor den var skarpest, tilførtes Muld. Omkring Lodden opkastedes en Jordvold, beplantet med Poppel og Pil, og Flækgrøfter gravedes paa Skraaningerne og Bankerne. Til dette Arbejde er han sikkert blevet animeret af Sognepræsten, Konsistorialraad Bjerregaard, som særlig gik ind for Træplantning, blandt andet ved gratis at dele Planter ud.

Søren Olesen Fisker byggede ogsaa en ny Hestestald, og hans og hans Hustrus Initialer findes indskaaret i Dørhammeren: 18, S - O - F + Mr - C, 40. Han døde 31. Juli 1863 som Aftægtsmand i Hede Mølle, 77 $\frac{3}{4}$ Aar gammel. 4. Maj 1853 overdrog han Møllen med Hartkorn 2 - 3 - 3 - 1 plus en Skovlod for 2000 Rdl. til Sønnen Ole Sørensen Fisker. Denne var født 23. Marts 1820 og blev 9. august 1853 gift med Kristiane Larsdatter fra Stenhedegaard i Hjerminde (Matr. Nr. 9). I Medgift fik han 7 Tdr. Land og 6000 Rdl. Den før omtalte gamle Mølleplads ligger paa dette Stykke Jord, som gaar lige ned til Møllen. I 1858 byggedes et stort, flot Stuehus, hvori Mølleren kun lige naaede at flytte ind, før han døde 31. Marts 1859, kun 39 Aar gammel.

Ole Sørensen Fiskers yngre Broder, Jens Hesselbjerg Sørensen, der var født 22. Maj 1830 og gift med Laura Andersdatter, født 18. Marts 1834 i Ørum, overtog i 1854 Vej-

*I Guds Varetægt du staa
Mølle trygt dit Vandhjul ile
Kværnen løbe Gruppen gaa
Liden Ro og silden Hvile
Maleværk og Svende faa
Giv o Gud vor Stræben hel
Hver Mand her faar Ret og Skel*

rumbro Kro, hvor de satte sig et varigt Minde, idet de opførte et stort og moderne Stuehus i 1859 med deres Navne paa Sydgavlen. Jens Hesselbjerg var uddannet ved Handelen i Viborg og kom derfra og nedsatte sig som Kro- og Købmand i Vejrumbro, hvor hans Slægt endnu ejer den gamle Købmandsgaard. Jens Hesselbjerg døde 29. Maj 1907 og Laura 4. Oktober 1900.

Ole Sørensens Enke, Kristiane Larsdatter, var en ualmindelig dygtig Kvinde; der fortaltes meget om, hvor dygtig hun var, og om alt det, hun fik udført. Det nye og store Stuehus havde hun fuldt møbleret, den saakaldte Sal med store Spejle og fine Møbler. Til hendes Omgangskreds hørte Proprietær Rendtorff fra Himmestrup og Præsten i Hjerminde, og naar de kom paa Besøg, blev den store Fordør lukket op. Det betragtedes som en stor Ære at tjene hos hende for at lære Husholdning.

Da det nye Stuehus blev bygget, blev der anlagt en stor og prægtig Have med mange gode Æbletræer, f. Eks. ægte Gravenstener, ialt var der omkring Aar 1890 35 store Æbletræer. Langs Haven var der opsat et Kampestensdige med store flotte Laager. Den lange Bakke langs Sydsiden af Haven og Vejen var beplantet med Gran, og der var anlagt Gangbro over Bækken og Gange langs Bækkens Sider. Kristiane lod ogsaa plante Poppelalléer saavel mod Hjerminde som mod Mammen, og det hele havde et herskabeligt Præg. I Fortiden, da Folk kun vaskede Stovvask Foraar og Efteraar, var der stor Trafik ned til Møllen; foruden Mølle-gæsterne kom der Folk med deres Vasketøj for at faa det skyllet. De lagde en Vognfjæl tværs over Bækken neden for Vandhjulet og stod saa dér og skyllede deres Tøj.

I 1863 fik Kristiane ved en tinglæst Deklaration Ret til at anlægge to ekstra Damme oven for Møllen, og i 1864 blev den første af dem anlagt, hvor Dalen var særlig snæver. Da den var færdig, viste det sig, at den kunde fylde

den egentlige Mølledam to Gange, saa det var en vældig Forøgelse af Vandreserven, og derfor blev det ikke til noget med den næste Dam. To kendte Mænd, Peter Brøndum og Mikkell Bach, lavede Jordarbejdet ved med Trillebør at køre Jord ud til en Dæmning fra begge Sider.

Kristianes Far, Lars Christensen, der døde 13. September 1847, var Strømpehandler og Gaardmand. Desuden drev han en privat Sparekasse, hvor Folk kunde faa deres Penge opbevaret, naar de ikke selv turde ligge med dem. Dog engang kom han i Vanskeligheder og gik konkurs. Helt galt gik det vel ikke at dømme efter Medgiften, han gav sin Datter.

I Kristianes og Ole Sørensens Ægteskab var der to Børn: Sønnen Søren Olesen Sørensen, født 30. Oktober 1858, som skulde arve Møllen, og Datteren Marie, der var gift med Hans Laursen fra Hjerminde og boede i Randers. Efter 13 Aars Enkesæde giftede Møllerenken sig igen, idet hun 5. April 1872 holdt Bryllup med sin Bestyrer, Rasmus Laurssen, men allerede 21. Februar 1875 døde hun, 47 Aar gammel, og Møllen overtoges 1879 af Sønnen, der samme Aar giftede sig med Abeline Kirstine Christensen fra Tarup, født 25. Februar 1857. Dette Ægtepar havde tre Børn, og de solgte Møllen allerede i 1881. Han døde 11. December 1932 og Enken først 12. Juli 1948.

Det nye Møllepar, Rasmus Nielsen, født 27. Januar 1858, og Mette Jensen, født 13. April 1857, fra Terp, blev gift 10. Januar 1882 og overtog Møllen med ca. 100 Tdr. Land for en Købesum af 49.000 Kr., en meget stor Pris i Betragtning af de sløje Tider for Landbruget i Firserne. Familien var ogsaa betænkelig ved dette Køb, indtil et lyst Hoved udtalte, at saa længe, der var Landbrug til, maatte der ogsaa være Mølleri! Da Rasmus Nielsen i 1882 lod et sumpet Stykke Jord ved Øde Mølle regulere til Overrislingseng, fandt han her en Møllesten og et Stigbordværk,

sikkert Møllens oprindelige Plads, og endnu den Dag i Dag ses tydeligt den gamle Møledæmning. I 1888 lod Mølleren opføre en Vindmølle som Hjælpemølle; den stod dog kun til 1900. 1892 kom der en Lov om, at Møllevogne skulde have 4" Skinnegang mod det almindelige 2 $\frac{1}{4}$ ". Imidlertid var en saadan Vogn umulig at trække paa de daarlige Veje, hvorfor man holdt op med at køre Møllevogn og derved mistede mange Kunder. I 1900 blev der anlagt et Savværk ved Møllen, som blev en stor økonomisk Hjælp i mange Aar. Derefter købte Rs. Nielsen i 1912 Bjerringbro Mølle af Generalpostdirektør Mondrup, moderniserede den og indlagde Turbine i Stedet for de to smaa Vandhjul. En Vindmølle, der var bygget 1842, blev nedbrudt efter at have staaet i 70 Aar, hvorefter Møllen bortforpagtedes til 1920. Rs. Nielsen døde 22. Dec. 1927 og hans Hustru 5. Febr. 1933.

I Ægteskabet var der fem Børn. Den ældste Søn, Niels, købte efter sit Giftermaal 1907 med Johanne Gregersen Stevnstrup Mølle, overtog Bjerringbro Mølle 1920 og afstod denne 1949 til sin yngste Søn, Ejner Nielsen. Sønnen Jens giftede sig 1910 med Kirstine Nielsen og fik ca. 50 Tdr. Land fra Hede Mølle, hvorpaa han byggede Hede-møllegaard, som han afstod 1955 til sin Søn, Niels Møl-gaard Nielsen. Tredie Søn fra Hede Mølle, Søren, blev 1924 gift med Elna Laursen og bor paa Vindum Skovmark. Datteren Johanne giftede sig 1918 med Søren Madsen Sørensen (død 14. Juli 1955) og overtog Hede Mølle. Yngste Datter, Bolette, blev gift 1915 med Søren Vestergaard og bor paa Vindum Skovmark.

Nu synger Hede Mølle paa det sidste Vers som de fleste andre gamle Møller. Det store Vandhjul har drejet rundt for sidste Gang. Tidens Udvikling lader sig ikke standse, men den idylliske Beliggenhed kan ingen tage fra den, og det er, som Jeppe Aakjær skriver: Med de gamle Vandmøller forsvinder et Stykke Landsbyidyl af reneste Art.

VIBORG BYHISTORISKE ARKIV

Hovedbegivenheden i det forløbne Aar var Arkivets Udstilling i Raadhussalen i Dagen 21. til 23. Oktober, hvor vi for første Gang traadte frem for Offentligheden og viste Borgerne, hvilket Arbejde, der allerede er gjort, og hvad Slags Arkivalier, Arkivet samler paa og ønsker, at Viborgenserne skal skænke os. Besøget var overvældende, ca. 1000 pr. Dag, og vi maatte derfor holde aabent ogsaa den 24. Oktober. Arkivet kan kun glæde sig ved den Interesse, vi mødte, og de Resultater, Udstillingen bragte os i Form af mange Gaver. Det var kun en Del af Arkivets Materiale, der var fremlagt paa denne Udstilling, og det vil sikkert være en god Idé atter — om ikke i Aar — at vove sig i Kast med Arrangements-Besværet. Med Henblik derpaa har jeg i det sidste Aar ordnet og registreret hele vor store Portrætsamling, der nu rummer ca. 1500 Fotografier, Litografier og Stik af afdøde og nulevende Borgere, og for at forøge Samlingen har jeg i de sidste Maanedere udsendt ca. 600 Opfordringer om Indsendelse af Portrætter — flest til udenbysboende — og har allerede modtaget over 125 nye Fotografier. Det er et stort Arbejde at finde frem til Slægtninge af afdøde Borgere, men jo større er Glæden, naar Resultatet naas, og man overalt møder Forstaaelse. Mange Svar paa mine Henvendelser var tillige ledsaget af andre Arkivalier. Organist H. Weldingh, hvis Tipoldefar var Viborgs Historieskriver Andreas Chr. Krog, der i 1779 udgav »Samlede Efterretninger om Viborg Bye i ældre og nyere Tider«, var saa elskværdig hos sin Familie at laane os Krogs Portræt til Affotografering, og samtidig fik vi Krogs egen Selvbiografi til Afskrivning. Begge Dele opbevares nu i Arkivet; jeg havde ingen Anelse om, at der eksisterede et Portræt af den gamle Hædersmand. Derimod har vor Rundskrivelse til Medlemmer af Viborg og Omegns Hjemstavnsforening, der var vedlagt en Artikel om Arkivets Arbejde, forunderligt nok ikke givet noget som helst Resultat.

Aarets anden Begivenhed var Udsendelsen af Viborg Borgerbog, der har faaet en smuk Anmeldelse i videnskabelige Tidsskrifter som »Personalhistorisk Tidsskrift«, »Norsk Slegtshistorisk Tidsskrift« og i »Jyske Samlinger«.

Ved Rejsefotograf Martin Christensens Død arvede Arkivet hans store Pladesamling, og Overbibliotekaren og jeg gennemgik de flere Tusinde Plader; Arkivet har herved faaet sit topografiske Pladearkiv forøget med ca. 200 Plader til ialt ca. 800, der alle er registrerede.

Arkivet er i Aarets Løb blevet besøgt af mange udenbys interesserede, og Antallet af Henvendelser til os om Oplysninger og Undersøgelser stiger fra Maaned til Maaned.

Vi fik sidste Aar af Arbejdsministeriet bevilget »henvist Arbejdskraft« til Registrering af Viborg-Aviser i 6 Maaneder, og dette har bevirket, at yderligere 13 Aargange foreløbig er blevet gennemgaaet, saaledes at vi nu har registreret alle vigtige Begivenheder i Viborg indtil 1927, men der er lang Vej igen. Vi haaber inderligt, at vi maa faa Tilladelsen forlænget, og at vi maa beholde den dygtige og interesserede Hjælper, der nu er godt inde i Arbejdet. Alle de mange Tusinde nyskrevne Registersedler er lagt paa Plads, og samtidig har jeg nyordnet de 12 Kartoteksskuffer med Personalialia.

Ogsaa Arbejdet med at faa Besættelsestiden belyst gennem Interviews og skriftlige Beretninger er kommet i Gang, men er desværre blevet hæmmet paa Grund af Sygdom; men til Efteraaret vil Arbejdet atter blive taget op under Landsarkivarens Ledelse.

Det, Arkivet nu trænger til, er bedre Arbejdsforhold og større Lokaler, og med dette Ønske slutter jeg min Beretning med at takke Byraadet og Sparekassen for deres aarlige Tilskud, der betinger vor Eksistens, og samtidig bringer jeg alle de mange, der har betænkt os med Gaver, og alle de mange, der har sendt os deres Fotografi og Personallie, Arkivets bedste Tak. En speciel Tak til Kustode John Jørgensen ved Rigsarkivet, der i sin Fritid for os uden Vederlag afskriver hele Folketællingen for 1900 paa Kartotekkort; et mægtigt Arbejde af stor Betydning for Byen.

Vi har modtaget Gaver fra: Bagermester V. Aalkjær; Fru Jenny Bay; Fabrikant Sofus Bentsen; Fru Oberstinde Busch; Chauffør Johs. Cramer; Kaffegrosserer Fr. Christensen, Overlund; Fru Bøjlund Christensen; Arbejdsmand Christiansen; Fru Rektor Clausen; Fysioterapeut Wilhelmine Dahl; Bibliotekar C. Dumreicher, København; Grosserer Holger Fischer; Fiskeriselskabet for Viborg og Omegn; Frk. Kr. Sofie Frederiksen; Vognmand P. Frederiksen; Apoteker Esther Munch, Glumsø; Bibliotekar Lise Gad; Fru Drejermester Hansen; Agent F. Hagn; cand. pharm. O. Hald; Købmand O. Hjardemaal; N. P. Hvass-Nielsen; Fru Ellen Hviid; Stiftsprovst H. Høirup; Apoteker Astrid Jacobsen, København; Arkitekt Fr. Jensen; Kommis Jespersen; Fru

Kontorchef Kjeldsen; Ingeniør Købke, København; Fru Anna Mathe Larsen; Repræsentant Viggo Lauritsen; Skræder H. P. Laursen; Bogholder L. G. Ludvigsen; Bødkermester H. Lund; Fru Arkitekt Jens Madsen; Fru Louise Madsen; Fru Revisor Tito Michelsen; Fru Direktør Munksgaard; Kustode Møller; Redaktør M. K. Nielsen; Raadhusbetjent H. H. Nielsen; Remisearbejder Vilh. Nielsen; Blikkenslagermester Normann Pedersen; Murermester Olsen; Fru Ingeniør Parbo; Vognmand Chr. Ditlev Petersen; M. Petersen, Vorup; Frk. Ebba Ott; Sygeplejerske Frk. Nanna Petersen; Produkthandler Olaf Petersen; A/S A. Philipsen; Skræder Jens Rasmussen; Fru Ella Schmidt; Bagermester Lykke Simonsen; Stadsingeniørens Kontor; Sigvald Sørensen; Fru Tandlæge Thaarup; Slagtermester Henry Thrane; Tømremester Jens P. Thrane; Grosserer Welsh-Riis, Taastrup; Viborg Afholdsforening; Viborg Stifts Folkeblad; Viborg Stiftstidende; A/S Viborg Teater; Overlæge H. Videbech; Arkitekt Vig-Nielsen; Fru Trikotagehandler Wissing; Portner R. Vognsen; Frk. Sophie Wændelin; Fotograf Zachø; Fru Marie Ørntoft og Søren Ørum.

O. v. Spreckelsen.

SAMFUNDET SIDEN SIDST

Den årlige generalforsamling afholdtes 24. maj 1956 på Poulsens konditori i Viborg. Formanden aflagde på denne beretning om arbejdet i tiden siden sidste generalforsamling. Han omtalte herunder det af *Dansk historisk fællesforening* afholdte årsmøde i Herning, hvor formanden havde repræsenteret samfundet. Han understregede betydningen af at deltage i disse møder, hvor en række spørgsmål behandles, som har interesse for samtlige samfund. Det er navnlig spørgsmål af faglig art, som ofte har stor vejledende værdi, især for dem, der arbejder med udgivelsen af de lokalhistoriske årbøger. Man drøftede også i Herning de vanskelige økonomiske kår, som alle samfundene arbejder under, og muligheden for gennem fællesforeningen at få forholdene forbedret.

Blandt de spørgsmål, bestyrelsen i årets løb havde arbejdet med, var en afmærkning af de steder, hvor Viborgs gamle byporte har stået. Det er en tanke, som flere gange har været fremme ved samfundets generalforsamlinger og nu var taget op igen af formanden for Viborg-fonden, agent F. Hagn. Foruden Viborg-fonden og Historisk samfund gik også Viborg turistforening med i arbejdet. Og denne forening var heldigvis bedre økonomisk funderet end de to andre, så den kunne tage en hovedandel af omkostningerne. Et mindre tilskud ydedes af de stedlige banker og Sparekassen. Afmærkningen er sket ved nedlæggelse i fortovet af en sten med inskription for hver af de fem indfaldsporte: Skt. Mikkel, Skt. Mathias, Skt. Hans, Skt. Mogens og Skt. Laurentii. Dermed er altså også grænsen for det gamle Viborg angivet. Bekostningen ved nedlægningen tog Viborg by sig af.

Kassereren, overofficiant N. P. Munk, aflagde regnskabet, hvoraf det fremgik, at medlemstallet nogenlunde uforandret lå på c. 650.

Det vedtoges at forhøje medlemskontingenter fra 6 til 8 kr.

Efter at formanden havde rettet en tak til de institutioner, der havde ydet samfundet økonomisk støtte, blev beretningen og regnskabet godkendt.

Af bestyrelsen afgik efter tur fabrikant Tobias Lassen, Engesvang, arkitekt Orla Nielsen, Kjellerup, og fhv. amtsrådsmedlem Chr. Pedersen, Rogenstrup. Fabrikant Lassen var ikke til stede, men havde fra-

bedt sig genvalg, og i hans sted valgtes apoteker O. Løye, Viborg. De øvrige genvalgtes.

Bankdirektør P. Himmer genvalgtes som revisor, og i stedet for kreditforeningsfuldmægtig Reiter, som ikke ønskede at fortsætte, valgtes gårdejer Vilh. Mondrup, Bjerringbro.

Ved det påfølgende kaffebord vedtoges bestyrelsens forslag om, at sommerudflugten skulle gå til Fyrkat, Hohøj og Mariager.

Denne udflugt fandt sted søndag 9. september og var begunstiget af fint vejr. Ved Fyrkat viste assistent ved udgravningen, Søndergaard, rundt og fortalte om arbejdet med de rekonstruerede volde og afmærkningen af de forskellige bygninger, der havde ligget inden for dem. Deltagerne var meget optaget af dette jyske »Trelleborg«.

På Hohøj talte formanden om St. St. Blichers folkevækkende arbejde og hans forsøg på at gøre Hohøj til mødeplads. Det glippede for Blicher, men senere lykkedes det for andre. Til minde og tak for Blichers indsats er der på højen rejst ham en nægtig kampesten.

I kirken viste adjunkt Paulsen rundt og fortalte i hovedtrækkene kirkens og klosterets historie.

De tilbageværende bygninger af selve klosteret tjener til dommerkontorer og bolig for dommeren. Med overvældende elskværdighed gav dommer Fog og frue hele selskabet adgang til at se ikke blot kontorerne, men også deres private lejlighed. Det sidste var noget af en oplevelse, da dommerparret har forstået fra a til å at udstyre de gamle rum, så det hele virker som et levende museum, men dog med hjemlig hygge.

Den medbragte frokost spistes i Skovpavillonen i Mariager før besøget på Hohøj, og der sluttedes med kaffe på hotel Postgården.

Ved et bestyrelsesmøde 12. august anmodede landsarkivar Hvidtfeldt om tilladelse til at træde ud af bestyrelsen, da han var stærkt optaget på anden vis. Man beklagede, at man skulle give afkald på hans værdifulde bistand, men bøjede sig for hans begrundelse, og formanden takkede ham varmt for hans virke inden for samfundet.

Bestyrelsen har derefter konstitueret sig med M. E. Gulddal som formand og adjunkt H. Paulsen som næstformand.

Redaktionen af »Fra Viborg Amt« forestås af M. E. Gulddal, apoteker O. Løye og adjunkt H. Paulsen.

M. E. Gulddal.

REGISTER

A

Albæk kirke	47	— Simon Madsen, præst	
Als kirke	58	i Farsø	40
Andersen, Gregers, official		Borris sogn	21
i Hellum herred	55 f	Brandsen, Jon, præst i Lovns	38
— Hans, official i Ålborg	51	Brasen, Anders Ibsen,	
— Jens, official på Lynderup	43	præst i Ulbjerg	44
— Jens, præst i Mov	54	— Anders Willumsen,	
— Laurens, præst i Astrup	59	præst i Ullis	39
— Laurens, præst i Haverslev	36	— Jacob Pedersen,	
— Laurids, præst i Durup	39	præst i Gedsted	45
— Niels, degn i Ålum	115	— Peder Jacobsen,	
— Niels, præst i Tranders	53	præst i Gedsted	45
— Oluf, præst i Gudum	54	— Villom Pedersen,	
— Poul, præst i Brøndum		præst i Ullis	39
(Salling)	16	Brun, Jens, præst i Nibe	49
— Søren, præst i Års	35	Brøndum-Hvidbjerg pastorat	16
Asmild kloster	23	Buderup-Gravlev-Årestrup	
Astrup kirke	59	pastorat	50
Aude, Adelheid, f. Rendtorff,		Bunde, Eske, præst i Lime	12
på Albækgaard	123	Bygsen, Christen, præst	
		i Haasum	18

B

Ballebo, Jacob, i Hede mølle	138ff
Bang, Peder, præst i Fanderup (Farsø)	40
Bentsen, Thomes, præst i Vinkel	30
Bigum, Ib Pedersen, præst i Simsted	46
Bille, Peder, hans testamente	48
Bjerregård, Hans, konsistorialråd	114 f, 142
Bjerring-Mammen pastorat	30
Bleg, Peder, præst i Vrove, siden i Beg	20
Blegh, Laurens, præst i Gedsted	45
Blik, Peder, præst i Nørbæk	27
Blok, Mikkel, præst i Farsø	40
Blære-Ejdrup pastorat	37
Bonde, Oluf, præst i Dagbjerg	20
Borch, Jens Pedersen, præst i Ellidshøj	49

C

Christensen, Anders, præst i Balling	18
— Gert, præst i Ove	58
— Jens, præst i Rostруп	58
— Jens, præst i Åsted	15
— Jep, præst i Kobberup	21 f
— Laurids, præst i Skørping	55
— »Rytter«, Laurids, skriver, præst i Lem	17 f
— Mikkel, præst i Ørlev	19
— Niels, præst i Durup	14
— Peder, præst i Tøndering	14
Christiansen, Peder, præst i Hem	16
Clemensen, Niels, til Avnsbjerg, lensmand	13

D

Dagbjærg, Mads, præst i Skive vikar til S. Nicolaj alter	13
--	----

Dagbjærg-Mønsted-Smøllerup
pastoratDalsgaard, præstegård i 20
Tårup 20Didriksen, præst i Vokslev,
kannik i Roskilde 49Dollerup-Finderup-Ravnstrup
pastorat 23Durup-Stenild-Grynderup-
Rørbæk pastorat 39

Durup-Tøndering pastorat 14

E

Ebbesen, Jørgen, official
på Testrup 43Eggertsen, Hans, præst i
Slet herred 31, 34

Ellidshøj-Svendstrup pastorat 49f

Erik, kannik i Lund, syssel-
provst i Himmer syssel 31Eriksen, Jens, præst, broder
i Vitskøl 32— Laurids, præst i Thisted
(Gislum) 39, 42

— Niels, præst i Tjele 27 f

Esger, sysselprovst 31

F

Faldborg kirke 28, 30

Farstrup kirke 32

Farstrup-St. Astrup pastorat 33

Farsø-Vonsild-Svingelbjerg-
Gislum pastorat 40

Fasti, Splid, kannik til Lime 12

Ferslev-Dal-Volsted pastorat 52

Fil, Per, præst i Hornum 50

Finderup kapel 22

Fisker, Jens Sørensen,
kromand i Vejrum 142 f

— Ole Sørensen i Hede mølle 142

— Søren Olesen, i Hede
mølle 142

Fjends herreds sogne 10, 19

Fleskum herreds sogne 51

Fredbjerg kirke 38

Friis, Niels, kantor 12, 32

— Niels, præst i Selde 15

Frost, Ove, præst i Ravnkilde 36

Fur kirke 12

G

Gedsted-Fjelsø pastorat 45

Gerluse, Mads, præst i Skals 45

Gislum herreds sogne 38

Gislum-Testrup pastorat 42

Gjerding-Blenstrup pastorat 55

Glob, Niels, bisp i Viborg 9 f

Grandjean, Julie, f. Rend-
torff 122

Grettrup kirke 10

Grettrup-Tise pastorat 15

Grinderslev kloster, augusti-
nerkonvent 12Grube, Theodorik (Didrik),
sysselprovst, præst i

Tøndering 14

Grønning, Anders, magister,
præst i Farsø 40 ff

Grønning pastorat 15 f

Gudum-Lilvorde pastorat 54

Gug kirke 49 f, 53

Gundersted kirke 33

Gunderup-Nøvling-Tordrup
pastorat 51

»Gust sogn« 10

H

Halkær bispegård 35, 37

Hansen, Hans, præst i Ove 58

— Jacob, præst i Hjerminde,
generalofficial? 29

— Jacob, official på Ovegrd. 57f

— Jacob, præst i Ø. Hornum 50

— Jens, præst i Vejrum 27

— Knud, præst i Guntherup 51 f

Harre sogn 10

Hasseltræ i Himmestrup skov 118

Hedegaard, Christen, til
Himmestrup 104 ff

Hede mølle i Lee sogn 138 ff

Hegelund, Mads Mortensen,
præst i Vorning 27— Morten Mortensen, præst
i Vorning, siden i Ålborg 27Helligkilde mellem Himme-
strup og Hjerminde 116

Hellum herreds sogne 54

Hem-Hindborg-Dølby pastorat 16

Hermund, Jens, præst i

Skarp-Salling 33

Hemmingsen, Oluf, official i Ålborg	51	— Jacob, præst i Vildsted	34
Henriksen, Rutger, præst i Vokslev	48	— Jens, generalofficial	35
Hersom-Klejtrup-Bjerregrav pastorat	46	— Jens, official på Smøllerup	19
Himmer sysselprovsti	31	— Jens, præst i Als	59
Himmestrup, hovedgård	103 ff	— Jens, præst i Bjerregrav og Aalum	25
Hindborg herreds sogne	16	— Jens, præst i Års, official	35
Hindsted herreds sogne	57 f	— Jonas, på Gravballegård	139
Hjeresen, Jens, præst i Vindum	30	— Kjeld, præst i Gunderup	52
Hjerk-Harre pastorat	13	— Laurids, official på Hald	23
Hjermind-Lee-Hjorthede pastorat	29	— Laurids, præst i Farsø	41
Hornbæk pastorat	26	— Laurids, præst i Ø. Velling	29
Hornum herreds sogne	47 f	— Marcus, præst i Brandstrup	30
Hvas, Jens, væbner, provst på Spøttrup	18 f	— Morten, præst i Lynderup	44
Hvid, Christen, rentemester	49	— Mourids, præst i Tostrup	46
Høg, Erik, forstander på Testrup	43	— Niels, official i Ålborg	47, 51
— Niels, præst i Brandstrup	30	— Niels, præst i Ø. Hornum	50
— Per, præst i Laastrup	44	— Ove, præst i Sønderholm	48
Højslev-Dommerby-Lundø pastorat	19 f	— Peder, præst i Farsø	41
		— Peder, præst i Oddens	17
		— Poul, præst i St. Brøndum	55
		— Peder, præst i Ø. Velling	29
		— Per, præst i Alum	25
		— Søren, præst i Ullis	39
		— Søren, præst i Øls	59
		Jepsen, Søren, præst i Vrove	20
		Johannes, kannik i Århus, sys- selprovst i Himmer syssel	31
		Jonassen, Jens, i Hede mølle	138
		Juel, Iver, præst i Selde	15
		— Jens, præst i Størvorde	53
		— Peder, sognepræst i Skive	13
		— Peder, præst i Vorde	23
		Juul, justitsrådinde, på Himmestrup	109
		— Axel, til Villestrup	63
		— Hans Christensen, til Tyrrestrup	104

I

Ibsen, Eske, præst i Ø. Hornum	50
— Ove, præst i V. Bølle	45 f
Iglø kirke (Fjends)	19
Iversen, Ejler, official på Ovegård	57 f

J

Jacobsen, Anders, viceofficial, præst i Vorde	24
Jebjerg-Lyby pastorat	15
Jencquel, Ida, f. Rendtorff, på Tulstrupgård	122
Jensen, Christen, præst i Ravnkilde	37
— Eskild, præst i Hornbæk, kannik i Århus	26
— Eskild, præst i Højslev	20
— (Pust?), Gregers, official på Halkær	35
— Ib, præst i Højslev	20
— Jacob, præst i Malle	32
— Jacob, præst i Skarp- Salling	33

K

Kid, Niels Thorkildsen, præst i Oddens	17
Kjeld, helgen, provst i Viborg	88 ff, 96 ff
Knudsen, Jens, præst i Vive	58
Kobberup-Feldingbjerg pastorat	21
Kornum-Løgsted pastorat	32 f
»Kortvending«, skuespil	65 f
Krabbe, Morten, † før 1518	14
— Morten, præst i Selde	15

Krag, Peder, præst i Hem 16
 Kristensen, Lars, hosekræmmer 145
 Kristiane Larsdatter i Hede mølle 144 f
 Krumpen, Jacob, magister, præst i Nibe 49
 Kruse, Henrik, præst i Nøvling 52
 Kudal, Mikkell, præst i Vinkel 30
 Kynniksen, Peder, præst i Lyby 15
 Kårsgård, Mourids, præst i Kornum 33
 Kås, Jens, til Tårupgård 20
 — Mette, til Himmestrup 104
 — Mogens, til Støvringgård 104

L

Lam, Jens, præst i Langå 29
 Lang, Søren Lauridsen, skriver på Hald, præst i V. Hornum 37 f
 Lange, Gunde, præst i Selde 15
 Langå-Torup-S. Vinge pastorat 29
 Lassen, Jens, præst i Hjerminde 29
 Latter, Jacob, præst i Rold 60
 Lauridsen, Christen, præst i Blære 37
 — Ib, forstander på Testrup 43
 — Ib, official i Gislum herred 38
 — Ib, præst i Skibsted 56
 — Ib, præst i Ø. Hornum 50
 — Jens, præst på Spøttrup 18
 — Jens, præst i Ørum (Fj.) 21
 — Jep, official på Spøttrup 19
 — Knud, præst i Als 59
 — Kund, præst i Gudum 54
 — Niels, præst i Ulstrup 37
 — Peder, præst i Sønderbæk 27
 — Peder, præst i Sønderup 50
 Laursen, Jens, til Himmestrup 134
 Lavesen, Ib, official på Ovegård 58
 — Ib, præst i Ø. Hornum 47 f
 — Jep, præst i Durup 39
 Libbert, Christen Lauridsen, præst i Nørholm 48
 — Jacob Jensen, præst i Oddens 17
 — Oluf, sognepræst i Skive 13
 Lime kirke 12
 Lovns-Alstrup pastorat 38 f

Lund, Jens, herredsprovst i Middelsom 22, 28
 Lundby kirke 31 f
 Lundø 19
 Lynderupgård, bispegård 43
 Låstrup-Skals pastorat 44 f

M

Madsen, Anders, præst i Hersom 46
 — Clement, præst i Bølle 45
 — Hans, præst i Kongerslev 56
 — Jørgen, præst i Farstrup 33
 Malle pastorat 32 f
 Middelsom herreds sogne 28
 Mikkelsen, Jens, præst i Hem 16
 — Jens, præst i Selde 15
 — Niels, præst på Næs 55
 Mjellerup bispegård i Løgsted sogn 31
 Mjels kirke 53
 Mors 10
 Mouridsen, Jacob, præst i Skive 13
 Mourier-Petersen, til Ryumgård 111
 Mov pastorat 54
 Munk, hr. Jens Madsen, til Visborg 59
 — Oluf, kantor i Ribe 17

N

Nautrup-Sæby-Vile pastorat 13
 Navntoft kirke 22
 Neumann, Charlotte, f. Rendtorff 123 f
 Nibe, s. Jodocii kapel 48 f
 Nielsen, Christen, sognepræst på Fur 12
 — Christen, præst i N. Vinge 28
 — Christen, præst i St. Brøndum 56
 — Christen, præst i V. Bølle 45
 — Christiørn, præst i Farsø 40 f, 43
 — Christiørn, præst i Vrove 20
 — Christiørn, præst i Tårup 20
 — Hans, præst i Hornbæk 26
 — Jacob, de Spentrup, præst i Skarp-Salling 33

— Jens, præst i Durup	39
— Jens, præst i Rødding (Nrl.), evig vikar, præst i Viborg	24
— Jens, præst i Skørping	55
— Jens, præst i Sønderholm	48
— Jens, præst i Ø. Hornum	50
— Johannes, official i Hellum herred	54
— Johannes, præst i Oddens	17
— Knud, præst i Lime	12
— Knud, præst i Løvel	24
— Laurids, præst i Brøndum (Salling)	16
— Laurids, præst i Testrup	43
— Mads, magister, præst i Skive	13
— Mads, præst i Vive	58
— Mikkell, præst i Haverslev	36
— Mikkell, præst i Ove	58
— Niels, præst i Skibsted	56
— Palne, præst i Sønderup, evig vikar i Viborg	50
— Peder, præst i Kornum	33
— Peder, præst i Langaa	29
— Rasmus, i Hede mølle	145 f
— Simon, præst i Hjerminde	29
— Søren, præst i Næsborg	33 f
— Søren, præst i Selde	14 f
— Tue, præst i Sønderholm	48
Næs, bispegård (Lindenberg)	54
Nørbjerggård	111 ff
Nørbæk-Sønderbæk-Læsten pastorat	27
Nørre og Sønder Tranders pastorat	53
Nørreåen, sejlads på	117
Nørholm pastorat	48
Nørlyng herreds sogne	22 f

O

Oddens-Otting pastorat	17
Odtz, Peder, præst i Års	35
Offesen, Jens, præst i Kopperup	22
Olafsen, Poul, præst i N. Kongerslev	56
Olsen, Jacob, præst i Rold	60
— Mogens, præst i Astrup	59
Olufsen, Christen, præst i Kongerslev	56
Ommersyssel	9, 22

Orum, Thomas, præst i Dollerup	23
Ovegård, bispegård	57
Ovesen, Oluf, præst i Visborg	59

P

Peder, herredsofficial på Halkær	35
— sysselprovst i Himmer syssel, bisp i Viborg	31
Pedersen, Anders, præst i Nøvling	52
— Anders, præst i Rold	60
— Anders, præst i Selde	15
— Gødik, official i Ålborg	51
— Jens, præst i Lyby	15
— Jens, præst i Skive	12 f
— Jens, præst i Sønderup	50
— Jens, præst i Vridsted	20
— Jens, præst i Årestrup	50
— Laurids, præst i Storvorde	53
— Mads, præst i Thisted (Gislum)	39
— Niels, præst i Buderup, offi- cial i Hornum herred	47, 50
— Niels, præst i Malle, broder i Vitskøl	32
— Niels, præst i Nibe	49
— Peder, munk, præst i Farsø	41
— Peder, i Hede mølle	138
— Simon, præst i Ove	58
— Thøger, sognepræst i Skive- Resen	12
— Tuco, præst i Lovns	39
— Tue, præst i Rold	60
Pind, Jens, fra Mammen	118
Pors, Niels, præst i Ørum (Sønderlyng)	27
Poul, official på Halkær	35
Poulsen, Christen, præst i Buderup	50
— Hans, præst? i Kornum	33
— Ib, præst v. Gråbrødre	27
— Jens, præst i Storvorde	53
— Niels, præst i Laanum	25
— Oluf, præst i Romdrup	52
— Peder, præst i Veggerby, herredsofficial	47, 51
Preetzmann, Elisabeth Birgitte, f. Sehested, t. Himmestrup	109

Pusel, Christen, magister,
 official på Testrup 43
 Pøgh, Niels, sognepræst
 i Torum 14

R

Ranch, Just Lauridsen,
 præst i Vinkel 30
 Rask, Jens, præst i Slet herred 31 f
 Ravn, Jens, præst i Ørum
 (Sønderlyng) 27
 Ravnkilde-Brorstrup-Haverslev
 pastorat 36 f
 Rendtorff, familien 103 ff
 — Andreas, forretningsmand
 i London 122
 — Elise, f. Kühl 121
 — Gustav, på Himmestrup 123 ff
 — Hermann, til Vindum Over-
 gård, sygehusforvalter 120 ff
 — Johannes Martin, til Nør-
 bjerggård 110
 — Ida, g. Cordes 110, 112 f
 — Julie, f. Philipsen 122
 — Julie Vilhelmine,
 f. Karstens 112 ff
 — Julius 122
 — Theodor, provst 121 f
 — Theodor Hermann, til
 Himmestrup 109 ff
 — Thora Constance,
 f. Hummel 128
 Resen (Salling) sogn 12
 Restrup, hovedgård 48
 Revn kirke (Fjends) 19
 Riis, Niels, præst i Visborg 59
 Rinds herreds sogne 42 f
 Rodsted kirke 47
 »Rodsteen«, Thomes Nielsen,
 præst i Tranders 53
 Rold-Vebbestrup pastorat 60
 Romdrup-Klarup pastorat 52
 Rosenkrantz, Christoffer,
 til Lynderupgård 44 f
 Roslev-Rybjerg pastorat 15
 Rød, Jens, præst i Nibe 49
 Rødding herreds sogne 17
 Rødding-Løvel-Pederstrup
 pastorat 24

S

Salling, herredsprovstier 12
 — sognene i 10
 — sysselprovsti 10, 14
 Sallingholm provsti 10
 Samsing, Niels, præst i S. Rind 30
 Savstrup, Peder, præst i Torum 14
 Sebber kloster 31 f
 Sehested, Margrethe, til
 Himmestrup 107
 Sejersen, Claus, præst
 i Fiskbæk 24
 Selde sogn 10
 Selde-Åsted pastorat 14 f
 Selgensen, Erik, præst
 i Vildsted 34, 41
 Simensen, Thomes, præst
 i Hjerik-Harre 13
 Simsted-Hvilsom-Hvam
 pastorat 46
 Simonsen, Niels, præst
 i Kornum 33
 Sjørup, købmand i Viborg 139
 Skarp-Salling-Næsborg-Outrup
 pastorat 33 f
 Skeel, Henrik, præst
 i Sønderholm 48
 Skeg, Thomes Pedersen,
 præst i Års 35
 Skelum kirke 59
 Skibsted-Lyngby-Bælum
 pastorat 56
 Skive 12 f
 Skivum pastorat 35
 Skovgaard, Anders, ærkedegn,
 magister 12
 — Mogens Justsen,
 til Lundsgård 21
 Skytte, Christen Madsen,
 — Mads, præst i Ravnkilde 36
 præst i Ravnkilde 36
 Skørping-Fræer pastorat 55
 Slet herreds sogne 31
 Smollerupgård 19
 Smorup præstegård i Brorstrup
 sogn 36 f
 »Snur«, Peder Pedersen, præst
 i Lovns 39
 Solbjerg kirke 56
 Sort, Ib, præst i Låstrup 44

Valtersen, Laurids, præst i Vokslev, vikar i Århus	49
Vammen-Bigum-Lindum pastorat	24
Varberg, Claus, præst i Selde	15
Veggerby-Bislev pastorat	51
Vester-Hornum-Flejsborg- Hyllebjerg pastorat	37 f
Vester- og Øster-Bølle pastorat	45 f
V.-Velling-Skjern pastorat	28 f
Viborg, domkirken, s. Nicolaj alter	13
— s. Nicolaj sogn	25
— stift	5
— viceofficial	22
Wildt, Thames, præst i Ravnkilde	36
Villomsen, Peder, præst i Skivum	35
Vilstedgård	34
Vildsted-Vindblæs pastorat	34
Vindum-Brandstrup pastorat	30
Vinkel-S. Rind pastorat	30

Vinter, Anders, i Næsborg	37		
— Peder, official i Aalborg	51		
Winter, Christen, præst		Y	
i Ø. Velling	29	Ydsen, Anders, præst	
Visborg kirke	59	i Ulstrup	37 f
Wistoft, Søren, kunstner	114		
Vitskøl kloster	32 f	Ø	
Vive-Ove-Valsgård-Rostrup-		Ølmand, Laurids, præst	
St. Arden pastorat	58	i Vildsted	34
Vognsen, Mikkel, præst i Gun-		Øls-Hørby-Døstrup pastorat	59
derup, siden i Aalborg	52	Ørslevkloster kirke	19
Vojensgård	127 f	Ørum (Fjends) pastorat	21
Vokslev pastorat	48 f	Ørum-Viskum-Vejrum pastorat	27
Wolafsen, Peder, præst		Øster Bjerregrav-Aalum-Taa-	
i Fleskum herred	52	num pastorat	25
Volling sogn	16	Øster Hornum pastorat	50
Vorde-Fiskbæk-Romlund		Øster Velling-Helstrup-Gren-	
pastorat	23 f	sten pastorat	29
Vorning-Kvorning-Hamners-			
høj pastorat	27	Å	
Vridsted-Fly pastorat	20	Åle kirke	31 f
Vrove-Resen pastorat	20	Års herreds sogne	34 f
Wulf, Johan, præst		Års-Giver-Haubro pastorat	35
i Sønderup	50		

SAMFUNDETS STYRELSE

Teglværksejer *M. E. Gulddal*, Brunshåb, Viborg, formand.

Adjunkt *Henning Paulsen*, Overlund, Viborg, næstformand.

Apoteker *O. Løye*, Viborg.

Proprietær *L. K. Laursen*, Danstrupbundgård.

Ingeniør *Johs. Madsen*, Viborg.

Arkitekt *Orla Nielsen*, Kjellerup.

Gårdejer *Søren Offersen*, Vammen.

Fhv. amtsrådsmedlem *Kr. Pedersen*, Rogenstrup.

Samfundets kasserer er overofficiant N. P. Munk,
Nørremøllevej 14, Viborg.

INDHOLDSFORTEGNELSE

Sogn og Pastorat. Af arkivar Troels Dahlerup	5
Sct. Kjeld i billedkunsten. Af stiftsprovst H. Høirup	88
Et blad af Viborg stifts gamle messebog. Af landsarkivar Carl Lindberg Nielsen	96
Familien Rendtorff på Himmestrup og Vindum Overgård. Af pro- prietær C. J. Pape	103
Hede Mølle. Af rentier Niels Nielsen	138
Viborg Byhistoriske Arkiv	147
Samfundet siden sidst	150
Register	152

FRA VIBORG AMT

FRA VIBORG AMT

1957

ÅRBOG

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND
FOR VIBORG AMT

Redaktion:
O. LØYE
H. HØIRUP

KONGSEMNERNES KAMPE PAA VIBORGEGNEN

Af *N. P. Munk*

FORORD

Vi er i 800 Aaret for den Række af Begivenheder, der for lange Tider bestemte Danmarks Skæbne og blev Indledningen til et af vort Lands lykkeligste Tidsrum. Det er i denne Anledning, at jeg har ønsket at give en Skildring af særlig den sidste af disse Begivenheder.

Hensigten hermed er en dobbelt. For det første vil jeg gerne forsøge en Nybehandling af Stoffet; dette er i sig selv det knappest mulige, og tilmed er det i mange tidligere Afhandlinger blevet mangelfuldt udnyttet. Dette har forskellige Aarsager, en ensidig Benyttelse, en Mangel paa Kombination af de forskellige Kilder, en forkert Vurdering af disse, og, ikke mindst, at de forskellige Forfattere gennemgaaende har forsømt at benytte, hvad man ved om den Tids Kampforhold og Terrainbenyttelse, eller har benyttet dette forkert. Min første Hensigt er derfor, saavidt det er gørligt, at korrigere ældre urigtige Opfattelser og naa frem til det historisk set rigtigst mulige Billede.

Men ved Siden heraf er det min Hensigt imellem det mere tunge historiske Stof at give en saa talende Fremstilling af Begivenhederne, som det knappe Stof tillader.

At jeg derved ikke altid kan have en rent bogstavelig historisk Hjemmel, skyldes Kildernes Knaphed; men alligevel tror jeg, at de Billeder, der rulles frem, vil være saa historisk sande, som vi i Dag kan faa dem.

INDLEDNING

En af de følgerigeste Begivenheder i vort Lands Historie er Kampen paa Grathe Hede den 23. Oktober 1157. Med den afsluttedes en Periode fyldt med indre Opløsning og Splid og Kamp, der tærede paa Landets Marv, samtidig med at Venderne Plyndringstog havde antaget et saadant Omfang, at endog store Landsstrækninger langs en Del af Kysterne laa øde og udyrkede hen. Efter denne Kamp oprandt en ny Tid med indre Fred og med Opgang i Velstand og Kultur, en Opgang, der først afbrødes med det saakaldte mørke Aarhundredes Indtræden ved Valdemar Sejrs Død 1241.

Kampen, der danner Afslutningen paa Kongsemnernes Strid om Tronen, fandt Sted ikke langt fra Viborg, og den drejede sig i Virkeligheden for en stor Del om Herredømmet over denne By, idet Viborg i den tidlige Middelalder maatte betragtes som Nøglen til Herredømmet over Jylland.

Men forinden vi gaar videre, vil det være nødvendigt i korte Træk at ridse den Række Begivenheder op, hvoraf Kampene ved Viborg er saa betydningsfulde Led.

Da Erik Lam gik i Kloster 1146, bejlede to Kongesønner¹⁾ til Tronen, nemlig *Knud*, en Søn af Magnus den Stærke, som myrdede Knud Lavard, og *Svend*, en Søn af Erik Emun, Magnus den Stærkes Modstander. De søgte Valg samtidigt, men i hver sin Ende af Landet, saa Resultatet blev, at Knud blev valgt til Konge paa Viborg Ting, medens Svend, ganske vist ved Underfundighed, blev valgt

til Konge paa Sjælland og i Skaane. Det tredie Kongsemmne, Valdemar, en Søn af den ved Haraldsted myrdede Knud Lavard, var paa dette Tidspunkt kun 15¹/₂ Aar gammel, og ham var der som Følge heraf ingen, der tog noget Hensyn til.

Kong Knud og hans Jyder følte sig meget fornærmede over, at Svend var blevet valgt til Konge, og da de mente sig stærke nok dertil, blev der straks begyndt Krig imod ham. Det gik dog uheldigt, og Knud, der var gaaet i Land paa Sjælland, blev slaaet ved Slangstrup.

Netop da blev der prædiket Korstog mod de hedenske Vender, og det lykkedes virkelig Ærkebiskop Eskild at faa Kongerne til at slutte Vaabenstilstand for i Fællesskab at gaa mod Hedningerne. Med Enigheden var det dog saa som saa, og Toget, der blev foretaget i Efteraaret 1147, blev ikke blot paa det nærmeste resultatløst, men blev tillige næsten noget af en Skandale.

Efter Hjemkomsten blussede Kampen op paa ny; Knud drog igen til Sjælland, men blev atter slaaet, denne Gang ved Høje Taastrup²).

Nu sluttede imidlertid Valdemar sig til Svend og blev af ham belønnet med Herredømmet over Sønderjylland, hvor Mindet om hans Fader, den myrdede Knud Lavard, stadig var stærkt og levende.

Svend følte sig nu stærkere, saa meget endda, at han drog over til Jylland, hvor han slog Knud ved Viborg i Foraaret 1151; Knud maatte flygte til Udlandet, men det lykkedes ham her at samle en Hær af fremmede Tropper, og med den drog han paa ny mod Viborg, men blev igen slaaet, denne Gang ved Gedbæk, rimeligvis Efteraaret 1151 eller Foraaret 1152.

Svend kunde nu betragte sig som Enekonge; men hans Styrelse var alt andet end heldig. Knytlingesaga³) skriver

om ham, at de Danske sagde om ham, at han gjorde alt det onde, som hans Fader Erik Emun havde truet med at gøre, og at de kaldte ham »Svend Sviende«, fordi han var haard og grim imod hele Folket. Hans Forsøg paa at standse Vendernes overhaandtagende Plyndringer gav kun meget ringe Resultater, og et Tog ind i Sverrig, som han foretog i Vinteren 1153—54, faldt temmelig uheldigt ud. Desuden stødte han ved sit Væsen og ved sin Styrelse Folket fra sig, og han gjorde ved sin Optræden Valdemar saa utryg, at denne forlod ham og i Stedet for sluttede sig til Knud. Dette skete 1154, og det fik til Resultat, at Svend allerede samme Aar maatte rømme Riget og tre Aar senere gaa ind paa at dele Herredømmet med sine Medbejlere.

Da har det vel været, at der under Indflydelse af onde Raadgivere i hans Sind modnedes den Beslutning at rydde begge sine Medbejlere af Vejen. Sit Forsæt søgte han at udføre under en Sammenkomst mellem Kongerne i Roskilde den 9. August 1157. Som bekendt blev kun Knud dræbt, medens Valdemar undslap og flygtede til Jylland, hvor han søgte at rejse en Hær til at forsvare sin Sag. Dermed var Optakten sket til den sidste afgørende Kamp.

LITTERATUREN OM SLAGENE VED VIBORG

Kongsemnernes Kampe hører vel en længst forsvunden Tid til, og der skulde da ikke være nogen særlig Grund til paany at beskæftige sig med et Emne, som der i Forvejen er skrevet saa meget om. Men der er det mærkelige ved det, at Historikerne, for saa vidt Kampene paa Viborgeggen angaar, er meget langt fra at være enige, ja, at det endog er saaledes, at Teori staar mod Teori, og at selv vore mest anerkendte Historikere paa adskillige Punkter gaar imod hinanden, og at de Fremstillinger, vi har af Kampene, dels er fejlagtige, dels er mere ufuldstændige, end de efter de eksisterende Kilder behøver at være.

Der vil saaledes være endog meget god Grund til at tage Fortællingerne om disse Begivenheder op til fornyet Behandling. Men forinden skal jeg kort anføre nogle af de forskellige Teorier om det sidste af Slagene, som Historikerne særlig har kastet sig over, medens de kun periferisk har berørt Slaget ved Gedbæk og helt har opgivet at danne sig et Billede af Slaget ved Viborg. Jeg skal dog her afstaa fra nærmere Kommentar, da dette vil føre altfor vidt, men jeg vil bede Læserne ved den senere Fremstilling sammenligne denne med Kilderne; de vil da let kunne efterkontrollere Fremstillingens Rigtighed.

Rigsarkivar *A. D. Jørgensen* henfører vel ikke den afsluttende Kamp til nogen bestemt Lokalitet, men han vil absolut ikke vide af, at den kan have fundet Sted paa selve Grathe Hede; han tænker sig i Stedet for, at den har fundet Sted langt længere mod Øst i Retning af Randers, i Middelsom Herred, altsaa maaske i Nærheden af Vindum Overgaard. Han tænker sig Svends Udmattelse som en Følge af en milelang Flugt til Grathe Hede.⁴⁾

Henry Petersen anser Bækmarksdiget for at være rettet mod Syd og besat af Svends Tropper, medens han lader Valdemar staa endnu længere mod Syd. Naar han angiver, at »Graven« ved Volden findes paa Sydsiden, er det urigtigt; der er nemlig Grav ved begge Sider, og iøvrigt er Tanken om, at Forskandsningen skulde være rettet mod Syd, taktisk set ganske umulig.⁵⁾

*Evald Tang Kristensen*⁶⁾ mener, at Svend stod Syd for Haller Aa og Valdemar Nord for.

*Oberst Blom*⁷⁾ mener ogsaa, at Svend angreb fra Syd. Hverken han eller E. T. Kristensen har altsaa fulgt Kilderne og forstaaet, hvad Kampen egentlig drejede sig om, lige saa lidt som de har nogen Forestilling om, hvor-

dan de to Hære skulde være kommet i en Stilling, der var helt modsat den, som de indtog ved Randers. Og Obersten overser helt Svends ved gode Kilder dokumenterede Fremrykning mod Randers *Nord* for Nørreaen, og han har dermed ogsaa tabt Forudsætningen for at forstaa Kampen og dens Maal.

*Amtmand M. H. Rosenørn*⁸⁾) har mange gode Enkeltiagttagelser, men han lader Kampen finde Sted et godt Stykke Øst for det Terrain, hvor Vaabenfundene viser, at Slaget har staaet. Han lader Svend angribe i en Linie fra Have Sø og ca. 2 km længere mod Øst, medens han lader Valdemars Tropper staa fra Have Sø over Hede- hus til Skovhus Gaard. Han lader ogsaa Svend drage ad den mærkelige Vej over Hald, Dollerup, Lysgaard og Vium i Stedet for ad Hærvejen, der vilde være den ene naturlige Vej, hvis Svend under sin Vej fra Randers virkelig har passeret Viborg, hvad han maaske slet ikke har.

*Prof. Joh. Stenstrup*⁹⁾) viger helt tilbage for en nærmere Stedsbestemmelse og holder sig forsigtigt til Kildernes Ordlyd.

*Knud Fabricius*¹⁰⁾) er i Hovedsagen enig med Stenstrup i, at Kampen fandt Sted i det Omraade, der kan komme ind under Betegnelsen Grathe Hede, men heller ikke han indlader sig paa nærmere at stedfæste Valpladsen. Derimod fremhæver han som en Modsætning til A. D. Jørgensen, at de ældre Kilder bestemt fastslaar, at i Omraadet Grathe Hede og intet andet Steds var det, at Kampen fandt Sted.

Af de af Knud Fabricius¹¹⁾) anførte Kilder vil der være Grund til at nævne Knud Lavards Levnedsbetegnelse, der er forfattet kun 13 Aar efter Kampen. Deri hedder det:

»Da de nemlig kom sammen i Roskilde, blev *Knud* og *Constantin* paa en skammelig Maade ombragte af Svend; de bukkede under, men Valdemar slap haardt saaret bort. Saa kæmpede han med Forræderen paa Grathæth («cum proditore in Grathæth dimicans»), vandt efter Guds Vilje Sejrr, og saaledes blev hele Danmark undergivet hans Herredømme.«

Ogsaa *Svend Aagesen*, der skrev sin Danmarkshistorie i 1180'erne, altsaa ca. 30 Aar efter Slaget, er klar over, hvor det fandt Sted. Han skriver¹²⁾:

»Den nys omtalte Svend, Konge i Skaane, mødte Jyllands Konge, Valdemar, paa Grathede (I Nærheden af Viborg, derover kaldte Efterkommerne hiin Konge Svend Grathe), og leverede ham et Slag; Seieren var ikke længe tvivlsom, da Svend blev dræbt af en Bonde.«

Endog den nordtyske Historieskriver *Helmold*, som er den ældste Kilde, vi har, idet han skriver i Aarene umiddelbart efter 1163, ved god Besked om Slaget. Han skriver¹³⁾:

»(Valdemar) samlede en Hær og mødte ham (d. v. s. Svend) med en kraftig Skare, og der blev leveret et Slag ikke langt fra Viborg. Svend blev dræbt paa den Dag, og alle hans Mænd sammen med ham, og Valdemar fik Danmarks Rige.«

Naar Knud Fabricius efter saaledes at have anført en Række Hjemmelmænd, som inden Aar 1200 fæstnede deres Indtryk paa Pergamentet, fastslaar, at Slaget 1157 fandt Sted ikke langt fra Viborg paa Grathe Hede, saa maa det være rigtigt.

Vi skal senere se, at Valpladsen kan fastlægges indenfor et endnu snævrere Omraade.

Men de Kilder, vi maa vende os til, naar vi vil have flere Enkeltheder med om Begivenhederne, er dog den bredt

fortællende Saxo og den knappe, men indholdsrige Knytlingesaga.

Saxo havde begyndt at arbejde med sin Danmarkshistorie allerede 1186, men helt færdig og afsluttet blev den dog ikke før efter 1200. Det mærkes tydeligt paa Saxos Skildringer, at han ikke selv er stedkendt i Jylland, og trods den Rigdom paa Enkeltheder og Detailler, som han kan fortælle, er det ikke muligt paa Grundlag af hans Beretning at fastlægge blot nogenlunde bestemt det Sted, hvor Slaget stod.

Det er da et ikke uvigtigt Supplement, der kan hentes i den i al sin Knaphed saa indholdsrige *Knytlingesaga*. Den ender med Venderkrigenes Afslutning under Knud og Absalon, men menes desuagtet ikke forfattet før omkring 1260. Men dens Beretning navnlig om den sidste Kamp mellem Kongsemnerne, og hvad der gik forud for denne, er saa klar og præcis, at man næsten tvinges til at antage, at Forfatteren har sine Oplysninger direkte fra en Meddeler, — altsaa vel i Form af et Manuskript, — der selv har været med i Felittoget. Der er dem, der formoder, at Arnold Thorvaldsøn fra Island har været den Sanger, som før Kampen paa Græthe Hede opflammede Kong Valdemars Mænd ved at synge Sangen om Svends Forræderi i Roskilde, og hvis dette har været Tilfældet, er det ikke urimeligt at antage, at det er ham, der er Knytlingas Meddeler.¹⁴⁾

Endelig bør maaske nævnes Roskildekrøniken; denne slutter vel ca. 1140, men den har en Fortsættelse, og i denne hedder det¹⁵⁾:

»Da kom Svend, Knud og Valdemar sammen, efter gensidig at have givet Gidsler, virkede efter forstandige Folks Raad for Fred og stræbte efter at standse Spliden i Staten. Frænderne sluttede da følgende Forlig: at Dan-

mark skulde deles og hver af dem frit raade over en Trediedel. Det var et forræderisk Forlig og en falsk Fred, som da sluttedes. Ti da de derefter samledes i Roskilde, blev Kong Knud og hans Frænde Konstantin skammelig myrdede af Svend den 9. August. Valdemar undslap, dog haardt saaret; han flygtede til Jylland og bad Jyderne om Hjælp. Svend drog efter ham og kæmpede paa Grathe Hede med ham, men tabte efter Guds Vilje Slaget og bukkede ynkelig under; han fik saaledes den Død, han ved sine Rænker havde gjort sig fortjent til. — Hans Lig jordedes i Landsbyens Kirke.«

Men foruden de nu nævnte trykte Kilder vil der ogsaa være Grund til at omtale den paa Stedet for den sidste Kamp levende Tradition, der trofast er blevet bevaret fra Slægt til Slægt af Egnens Beboere. Vi møder den første Gang i Thorningpræsten Ander Pallesens Indberetning fra 1623, altsaa paa et Tidspunkt, hvor Paavirkning fra den trykte Litteratur maa anses for udelukket. Og hvorvel Traditionen, som den kendes den Dag i Dag, maa være noget paavirket af de trykte Fremstillinger af Danmarks Historie, saa bør den dog nævnes, baade paa Grund af de Bidrag, den yder til Forstaaelse af Kampens Enkeltheder.¹⁶⁾

Men forinden vi begynder Skildringen af selve Kampene, maa vi ganske kort omtale Tidens Kampforhold og Taktik. Meget ved vi ikke om disse. Det er klart nok, at baade Fodfolk og Rytteri kæmpede i Hobe, og at navnlig Fodfolket har været opstillet i brede Formationer af en saadan Dybde, at der kunde ydes tilstrækkelig Modstand mod et fjendtligt Forsøg paa Gennembrud. Men det vil sikkert være meget forkert at opfatte Opstillingen som en stor, massiv Hob. Den maa have været opdelt i to Afdelinger og i hvert Fald i mindre Styrker maaske med en ca. 20 Mands Front og en halv Snes Mands Dybde, hver under sin Fører, der

kunde operere selvstændigt. Og der maa givetvis ogsaa have været Reserver, som kunde sættes ind, hvor det truede med Gennembrud, eller som kunde anvendes til Angreb paa Fjendens Fløje og til Værn mod hans Flankeangreb.

Vanskeligere er det at finde ud af Rytteriets Anvendelse. Der var endnu langt frem til den Revolution i Krigsførelsen, som vi første Gang herhjemme møder i Slaget ved Næstved 1259, hvor Masseanvendelsen af det fuldpansrede Rytteri, Datidens Tanks, vendte op og ned paa det hele. Paa den anden Side maa den taktiske Anvendelse af Svends Rytteri, der flere Gange skaffede ham Sejren, betragtes som det moderne, medens Knuds og senere Valdemars Styrker hovedsagelig maa ses som gammeldags Opbud. Ogsaa Rytteriet maa have været opdelt i mindre Grupper, hver med sin særlige Fører, og istand til at operere hver for sig. Særlig tydeligt forekommer dette i Slaget ved Viborg.

Heller ikke om Bevæbningen ved vi stort. De Vaaben, der er fundet efter Kampen, er vist alle Økser af et Par ret beslægtede Typer; disse Økser maa betragtes som det typiske Vaaben for det Ledingsopbud, der nu var ved at blive forældet. Den Lanse, der mod Middelalderens Slutning igen gjorde det muligt for Fodfolket at hævde sig overfor Rytteriet, ser vi intet til. Men vi ved, at der som Angrebsvaaben har været anvendt Sværd, Kastespyd, Langbuer, Stenslynger og, som Saxo fortæller om Svends Fodfolk, endogsaa smaa Blider med Kastesten. Af Dækvaaben maa nævnes Hjælm og Skjold, medens Udviklingen af Panser til Beskyttelse af Person og Hest ikke har været videre fremskreden og nærmest har dannet en broget Blanding af gammeldags Ringbrynjer af samme Type, som man brugte allerede i den yngre Jernalders Dage, og saa en Række famlende Forsøg med Jernskæl nittede paa et Underlag af Læder eller lign. Men det har sikkert kun været et Faa-

tal, der har kunnet møde med en nogenlunde fuldstændig Rustning. Rimeligvis beroede Svends Rytteris Overlegenhed for en Del paa, at det var bedre beskyttet end Knuds.

I Beretningerne om Kampene hører vi ogsaa om Fæstningsværker. Efter Dir. Sophus Müllers Mening om Oldtidens Kampforhold¹⁷⁾ skulde de gamle Jordværkers Betydning især bero paa, at de stillede Forsvareren højt i Forhold til Angriberen. Det samme maa vel i nogen Grad gælde den ældre Middelalders. Det falder ret naturligt at tænke sig det saaledes, naar det er Viborgs Fæstningsværker, det gælder. De har, saavidt vi kan skønne efter de efterladte Spor, bestaaet af en ret svær Jordvold med en foranliggende Grav, saaledes at Voldkronen har hævet sig en 8—10 Alen over Gravens Bund. Vanskeligere er det paa den Maade at forklare en saa ubetydelig Vold som Bækmarksdiget; her tvinges vi næsten til at antage, at Forsvaret har været styrket ved Anbringelse i eller ved Volden af fældede Træer med tilspidsede Grene, altsaa noget i Retning af det en langt senere Tid kaldte Forhug. Ogsaa Viborgs Volde har maaske været styrket ved Plankeværn, men nok af en mere permanent Karakter.

KAMPENE VED VIBORG 1151

Borgerkrigene viser Staden paa Højden af sin Magt, men ogsaa i den følgende Tid var den stor.

Hugo Mathiesen.¹⁸⁾

Den første Gang, Kongsemnerne mødtes til Strid paa Viborgeggen, var i Foraaret 1151. Derom er Historikerne enige; men vist heller ikke stort mere. De fleste har givet helt op med Hensyn til den nærmere Forstaaelse af Slaget, og selv Prof. Knud Fabricius, som dog har forsøgt at danne sig et Billede af det, har aabenbart misforstaaet Kilderne. Han skriver¹⁹⁾:

»Svend havde vundet Viborgs Indbyggere ved Løfte om Skattefrihed; *Knud* rykkede saa frem mod Byen med en stor Hær *vestfra*. *Svend* drog til Møde med ham; det kom til et Slag. Knud blev overvundet, og hans Folk søgte saa at *overrumple Viborg*. Forsøget mislykkedes, og Kong Knud maatte flygte bort over Aalborg til Sverige.«²⁰⁾

Men, hvis vi nu en Smule kritisk undersøger Kilderne, vil vi snart se, at der maa være noget galt. Knytlingesaga skriver ganske vist kun om Kongerne²¹⁾:

»De mødtes ved Viborg, og det kom til et Slag, i hvilket Kong Svend og Valdemar seirede, men Kong Knud flyede til Aalborg, derfra nord op til Konghel og derfra drog han op i Ljodhuus.«

Saxo derimod fortæller bredt og omstændeligt som sædvanligt og med mange Enkeltheder om Slaget, men han giver ikke noget Holdepunkt for en nærmere Bestemmelse af Valpladsen. Han indleder med at skrive²²⁾:

»Knud rykkede mod Viborg med en stor Hær, som han havde samlet i den vestlige Del af Landet, og han vilde uden Tvivl være gaaet af med Sejren, hvis ikke han havde fulgt sine Venners Raad og ladet sine Ryttere staa af Hestene for at kæmpe til Fods. Hans Stormænd mente nemlig i Betragtning af, at det i tidligere Slag altid var gaaet dem uheldigt med Rytteriet, at man burde berøve de fejge Lejligheden til let at flygte og ved at tage Hestene fra dem tvinge dem til at slaas.«

Vi vil her lægge Mærke til, at Saxo ikke har et eneste Ord om, at Knud kom Vest fra, men kun om, at hans Hær var samlet i den vestlige Del af Landet. Vi vil senere se, at han heller ikke har det mindste om en Overrumpling, men at han tværtimod lader Knud uden nogen som helst Forhindring flygte lige igennem Viborg.

Naar vi da skal tage Færdselsvejene og de strategiske Forhold i Betragtning, kommer vi til det Resultat, at der egentlig kun er et eneste Sted, hvor vi kan tænke os, at Slaget har staaet, nemlig i Terrainet omkring Hærvejen umiddelbart Syd for Viborg. — Vi vil faa at se, hvorledes dette i et og alt kommer til at passe med Kilderne.

Svend har vundet Viborgs Borgere for sig ved at love dem Frihed for alle kongelige Skatter. Hvis ikke dette er ordnet ved Mellemmænd, hvad det rimeligvis er, har Svend igen forladt Byen, men kommer atter, da han erfarer, at Knud nærmer sig. Knud kommer først til den endnu ubefæstede By, hvis Borgere er borte i Leding med Svends Hær, eller han kommer i hvert Fald saa tidlig, at han kan stille sig mellem Svends Hær og Byen.

Begge Kongerne følte sig stærke nok til at angribe, da Hærene mødtes vel ca. 2 km Syd for Mikkels Port.

Da var det, at Kong Knud begik det Fejlgreb, der kom til at koste ham Sejren. Han lod sit Rytteri staa af Hestene og samlede disse bag Fronten. Svend paa sin Side opstillede efter Hertug Valdemars Raad sit Fodfolk i Midten og sit Rytteri paa begge Fløje. Saxo nævner, at de viborgske Borgere ikke forstod sig paa at kæmpe til Hest, og at de derfor maatte anbringes mellem Fodfolket. Svend fordelte dem derfor mellem Bueskytterne og Slyngekasterne, hvilke sidste havde smaa Blider og Kastesten til Vaaben.

Ved denne Opstilling blev Svends Centrum vel ret svagt, men til Gengæld havde Knud ikke noget virkeligt Offensivmiddel mod Svends Rytteres Sværmangreb mod Flanke og Ryg.

Da Knud saa Svends Opstilling, er han begyndt at ane Uraad, og han satte derfor et voldsomt Angreb an mod Svends Centrum. Angrebet lykkedes fuldstændigt, og Svends Fodfolk — og med det det viborgske Borgerskab —

blev fuldstændig oprevet. Men dermed var hans Held ogsaa forbi; Svends Rytteri bragte Uorden mellem Knuds Heste og angreb overalt, hvor der var en Lejlighed, medens Knud paa sin Side var afskaaret fra at angribe og derfor udelukkende maatte holde sig til Defensiven. Angribe og sejre kunde han derfor ikke, blive staaende kunde han heller ikke. I denne farlige Situation vidste han ikke andet Raad end at forsøge i Kampfformation at trække sig tilbage til Viborg. Men til denne Bevægelse var Terrainet alt andet end gunstigt med Bakker og Kløfter paa den højre Fløj.

Derfor gik det ogsaa galt. Den Tanke, som Knud øjensynligt har haft, at trække sig ind i Byen, hvor Rytteriet ikke kunde komme til at virke, og der bringe sin Hær, som indtil da næppe har haft større Tab, i Orden igen, mislykkedes ganske. Der var aabenbart ved at komme Panik i Knuds Hær; nogle af hans Folk flygtede straks; en Del skjulte sig i Byen, medens andre løb gennem Gaderne. Knud selv sprængte til Hest gennem de snævre Gyder²³⁾ — altsaa vel ind gennem Mikkelsport, Lille Mikkelsgade, Riddergade og Sct. Ibsgade og undkom til Aalborg, hvorfra han flygtede videre, først til Kongshelle og derefter til Lødøse til sin Stedfader, Kong Sverker i Sverrig, der efter Magnus den Stærkes Død havde ægtet Knuds Moder Rikissa.²⁴⁾

Svend paa sin Side synes ikke ret at have kunnet udnytte sin Sejr, og det ser ud, som om alle, der fortsatte Flugten gennem Byen, undslap, medens de, der havde søgt Skjul i Byens Huse, blev trukket frem og som Fanger anbragt i nogle af de mange Kirker. Det var ved denne Lejlighed, at den stridbare Biskop Elias af Ribe gav Svend det umilde Raad, at han skulde »bære sig ad som en Gartner, der rykker de skadelige Planter op, for at de nyttige kan trives«, altsaa med andre Ord, at han anbefalede ham at slaa Fangerne ihjel. Men, siger Saxo om Svend, »skønt han kunde have straffet Fangerne for, hvad de havde forbrudt imod

ham, lod han sig af sin medfødte Mildhed bevæge til at gaa lemfældigt til Værks imod dem.«²⁵⁾

Naar vi undersøger Kilderne, vil vi se, at der intet som helst er, der kan begrunde en Formodning om en mislykket Overrumpling af Viborg, og Saxo har i hele sin bredt anlagte Fortælling ikke et Ord om, at Flugten igennem Byen ikke gik fuldstændig uhindret. Forløbet af Kampen er derfor nødt til være det foran skildrede. Knud har altsaa været i Besiddelse af Viborg, eller han er i hvert Fald naaet at komme til at staa imellem Svend og Viborg, og dermed er Kamppladsen givet.²⁶⁾

Det er fra denne Kamp, at Saxo fortæller, hvorledes Valdemar frelste sin Ven Bjarke, der var blevet omringet af Fjender, og som var blevet saa halvblindet af Støv og Sved, at han, da Valdemar sprængte gennem Ringen af omgivende Fjender, antog ogsaa ham for en Fjende, saa Valdemar havde den største Møje med at faa ham bragt udenfor Fjendernes Rækkevidde.²⁷⁾

SLAGET VED GEDEBÆK

I Sverrig har Knud sikkert haabet at faa Hjælp af sin Stedfader, Kong Sverker. Da dette Haab glippede, drog han videre til Tyskland, og her lykkedes det ham virkelig at faa stillet en Hær paa Benene, og da han yderligere havde skaffet sig Vished for, at hans gamle Tilhængere vilde slutte sig til ham, rykkede han ind i Jylland, hvor det nogen Tid efter kom til et Slag ved et Sted, som Oversætteren af Knytlingesaga kalder »Gedsbæk«.

Men saa er Spørgsmaalet: Hvor skal man søge dette Gedsbæk? Dels kan jo Oversættelsen af Navnet maaske volde Vanskelighed, og dels er det vel muligt, at en mindre betydende Lokalitet kan have skiftet Navn i de mange Aarhundreder, der er gaaet siden da.

Der har da ogsaa været megen Tvivl om, til hvilken Lokalitet man skulde henføre Slaget. Der har saaledes været gættet paa, at det skulde have staaet Vest for Viborg hen imod Ravnstrup. Ja, der har endog, sagtens paa Grund af Navneligheden, været gættet paa Gedsted Aa.²⁸⁾

Gedsted Aa kan det dog ikke have været, da det maa anses for udelukket, at Svend vilde trække sig bort fra den By, som han havde befæstet, og som for ham betød Nøglen til at beherske det meste af Jylland, blot for at prøve et usikkert Eventyr saa langt længere mod Nord.

Rigsarkivar A. D. Jørgensen har imidlertid fremsat den Tanke, at Slaget skal have staaet ved den lille Gedbæk ikke langt Nordøst for Thorning By, og da denne Formening ikke blot støttes af den lokale Overlevering, men ogsaa af Fund af Skeletter af Mennesker og Heste, og tillige af den Omstændighed, at der helt op mod vore Dage har eksisteret Rester af Forsvarsanlæg, saa maa denne Tanke være rigtig.

Vi vil nu et Øjeblik se, hvad Kilderne siger, idet vi begynder med Knyttlingesaga.²⁹⁾ Deri hedder det:

»Kong Knud bestyrkedes med Mandskab i Saxland og drog med en Hær Tyskere til Jylland. Men da Kong Svend og Ulf spurgte, at Kong Knud var kommet til Jylland, samlede de en Hær imod ham, og de mødtes ved *Gedsbæk*. Der var en stor Mose, hvor de mødtes, og de kunde derfor ikke strax komme sammen. Men Valdemar var bekjendt der, og vidste et Vadested, hvortil han red; da løb fem Tyskere imod ham, og stak alle paa een Gang til ham. Hesten styrtede, da de to stak den foran i Brystet, men i det samme stak to andre til den bag i Lænden, og saaledes holdtes Hesten i en lige Stilling. Imidlertid kom Valdemars Mænd til, og ligesaa flere Tyskere. Da hug Valdemar til Grev Folkraad, saa

at han faldt af Hesten, og i det samme ilede Valdemars Mænd til og dræbte Greven. Derefter blev der et haardt Slag, som dog ikke varede længe, førend Kong Knud flyede, men Kong Svend og Valdemar seirede. Kong Knud drog da atter tilbage til Saxland.«

Vi kan nu gaa videre, idet Saxos Fortælling vel er ordrig og bred, men ikke afviger væsentligt fra Knytlingas Fremstilling.

Knud drog altsaa frem op igennem Jylland, og overalt sluttede hans Tilhængere sig til ham, saa hans Magt voksede efterhaanden, som han nærmede sig Viborg. Svend dristede sig da heller ikke til at vove et aabent Slag, og han kastede sig derfor ind i Viborg, som han siden sidste Slag havde ladet omgive af Fæstningsværker, hvis Rester vi kan støde paa endnu i vore Dage.³⁰⁾

Der stod de saa. Svend *kunde* ikke angribe, og Knud *turde* paa sin Side heller ikke gaa imod Fæstningsværkerne, og til at cernere Byen og foretage en regulær Belejring af en By med et saa stort Areal har hans Styrke næppe været stor nok. Og blive staaende paa den aabne Mark uden Beskyttelse og Husly kunde han heller ikke.

Han valgte derfor at trække sig et Stykke tilbage fra Viborg og indrette sig i en Slags feltbefæstet Stilling for der at afvente, om ikke Begivenhedernes Udvikling skulde kunne hidføre en Forandring, som han kunde benytte til sin Fordel.

Vest og Nord om Thorning By løber Tange Aa; omtrent midtvejs mellem Ungstrup og Kjellerup løber den sammen med den lille Syd fra kommende Geddebæk.³¹⁾ Her har Kong Knud spærret Adgangen fra Syd med en let Fæstningsvold saaledes, at han har dannet sig en Slags befæstet Lejr. Her har han saa ligget og afventet en gunstig Lejlighed til et fornyet Fremstød mod Svend.

Det kom dog til at gaa helt anderledes, end Knud havde ventet. Tiden trak ud, og medens de laa der og ventede, fik en Høvding ved Navn Bruno, som var fulgt med Knud fra Tyskland, Lov til med en Del af Hæren at drage til Ribe, hvad enten han nu, som nogle gættede paa, var underkøbt dertil af Svend, af hvem han var en gammel Ven, eller det var af andre Grunde.

Det kunde dog ikke længe forblive en Hemmelighed for Svend, at en Del af Hæren var draget bort, og han besluttede derfor at benytte den gunstige Lejlighed til at foretage et uventet Overfald paa Knuds Lejr. Han brød derfor om Natten op fra Viborg med sin Hær for uventet og uset at kunne falde over Knuds Lejr inden Dag gry. Det kunde synes dristigt at ville gaa i Kamp efter en 3 Miles Nattemarch ad daarlige Veje, men dels kan Marchen være lettet af klart Maaneskin, og dels er Svend sikkert heller ikke gaaet direkte fra Marchen til Kamp; det maa antages, at han har holdt et Par Timers Hvil forinden, muligvis i Vium; her fra kan han saa være draget over Duelund Skov og over en nu ukendt Overgang over Tange Aa og videre for over Gedbæk som det svageste Punkt i Knuds Forsvar at bryde ind i hans Lejr.

Dengang har Tange Aas Bredder sikkert været saa sumpede, at det vilde være haabløst at prøve at sætte over andre Steder end netop ved »Øen«. Derimod maatte det være muligt at sætte over Gedbæk. Paa det Sted, hvor Mindestenen er rejst, er Gedbæk i vore Dage kun en ubetydelig Rende, men længere nedad mod Tange Aa er der betydelig mere sumpet, og dengang Slaget fandt Sted, kan der godt have været saa sumpet, at Knud har stolet alene paa Bækens Hindringsevne og derfor har undladt at anbringe Forhindringer.³²⁾

Vi kan nu stort set følge Saxos Fremstilling og vil se, at alle Enkeltheder passer.

Svends Folk kom over Knuds Lejr om Morgen, da Folkene, som ingenting anede, var til Messe. Der blev derfor stor Overraskelse og Forvirring, og nogle flygtede med det samme, medens andre greb til Vaaben. Men Bækløbet og Sumpterrainet var jo imellem, og der var kun et enkelt Sted med fast Bund, hvor det var muligt at passere. Dette Sted kendte Svends Folk ikke, og da de alligevel vilde sætte over, sank de i, og en Del Heste og Folk druknede, medens de, som opdagede Faren, blev staaende paa fast Bund og brugte deres Slynger og Kastespyd, da de ikke kunde komme Fjenden paa nært Hold. Imidlertid var der nogle af Knuds lejede Erhvervskrigere, der ikke kunde styre sig, og da de kendte Vadestedet, søgte de der hen for at sætte over der. Hvad enten det nu var paa denne Maade, eller det, som Knytlinga fortæller, var Valdemar, som i Forvejen var kendt med Vadestedet, saa var dettes Tilstedeværelse nu ikke længere en Hemmelighed, og Valdemar satte derfor ind paa Livet af de tyske Ryttere. Til Gengæld satte fire Mand paa en Gang deres Landser saa stærkt ind paa ham ude i Vandet, at hans Hest satte sig paa Bagen; men han var en saa dygtig Rytter, at han alligevel ikke faldt af. En femte Mand jog sin Landse ind imellem Hjelman og Panden paa ham, hvor den blev siddende; men det lykkedes ham at hugge Stagen over og trække Stumpen ud. Da dette var besørget, fik han sin Hest paa Benene igen, og i Spidsen for en Flok Ryttere satte han over Vadestedet og skaffede saa meget Luft, at efterhaanden flere og flere kunde komme over, og lidt efter lidt fik Svends Folk Overhaand, saa Knuds ukrigsvante Folk maatte vende sig til Flugt. De tyske lejede Ryttere, der var krigsvante, lod sig derimod ikke rive op, men trak sig saa sindigt tilbage, at deres Flugt kunde foregaa i god Orden.

Da Borgerne i Ribe gennem Vejfarende fik Nys om Knuds Flugt, greb de den før omtalte Høvding, Bruno, for

at føre ham for Svend. Det gik dog anderledes, end de havde tænkt sig, thi Svend ikke blot behandlede ham venligt, men skænkede ham gode Gaver og sendte ham uhindret bort. Men saaledes gik det ikke i Tyskland; her blev han mødt med den flammende Mistanke for Forræderi, og skønt han forsvarede sig saa godt, at han fuldstændigt gendrev den Anklage, der var rejst imod ham, kunde han dog ikke kvæle Mistanken, og han blev omsider hemmeligt taget af Dage.

Atter en Gang var Knud altsaa blevet nødt til at flygte; han søgte denne Gang straks Tilflugt i Tyskland, hvorfra han gjorde et nyt Forsøg, særlig med Støtte af Friserne i den vestlige Del af Sønderjylland. Men ogsaa dette Forsøg faldt uheldigt ud.

BEGIVENHEDERNE FØR DEN SIDSTE KAMP

Der regnes sædvanligvis med, at Slaget ved Gedbæk fandt Sted i Efteraaret 1151; men helt sikker er denne Tidsangivelse nu næppe. Efter Knuds lange Omflakken, Ophold i Sverrig og forskellige Steder i Tyskland maa det forekomme usandsynligt, at han, kun ca. et halvt Aar efter, at han var blevet slaaet ved Viborg, paany kunde staa med en stor Hær foran denne Bys Porte. Det er derfor muligt, at Slaget først har fundet Sted i Begyndelsen af Aaret 1152. Men Resultatet blev jo i hvert Tilfælde det, at Knud maatte flygte tilbage den Vej, hvorfra han kom. Ret tidligt paa Aaret maa det dog have været, thi allerede i Pinsen 1152 var Svend tilstede paa den tyske Rigsdag i Merseburg og tog der Kejser Frederik Barbarossa til sin Lensherre.

Efter Slaget ved Gedbæk kunde Svend betragte sig som Enekonge; men hans Adfærd efter Besøget i Tyskland vakte snart næsten hele det danske Folks Uvilje imod ham. Der fortælles om ham, at han foragtede dansk Levesæt, som han for Hoffets Vedkommende ombyttede med tysk

og med tyske Skikke, og at han ved sin fra gammel dansk Kongeskik afvigende Tilbageholdenhed og ufolkelige Optræden stødte baade Stormænd og Almue fra sig. Heller ikke hans Forhold til den tyske Kejser var man tilfreds med, og han har muligt endda været stærkt mistænkt for at være medskyldig i, at Kejseren en Tid holdt Ærkebiskop Eskild fangen.

Hertil kom, at han uden virkelig tungtvejende Grunde foretog et Krigstogt til Sverrig, der faldt meget uheldigt ud, og da det saa yderligere afsløredes, at han havde forsøgt at faa sin Svigerfader, Markgrev Konrad af Meissen,³³⁾ til at holde Valdemar i Fangenskab, saa brød ikke blot Valdemar, men efterhaanden ogsaa næsten hele den mægtige Hvideslægt med ham. Knud og Valdemar mødtes da 1154 i Jylland, hvor de begge fik Kongenavn. Svend forsøgte vel ved et pludseligt Overfald at bemægtige sig sine Medbejlere, men da dette mislykkedes, trak han sig tilbage til Fyn, hvor han samlede sine Mænd i Odense. Hans Optræden her var dog saa lidt tillidvækkende, at selv Sune Ebbesen, der hidtil havde været hans tro Mand, forlod ham.

Snart kom det saa vidt, at de to Konger med en jydsk Flaade kunde true Svend i Roskilde, og da ogsaa Ærkebiskop Eskild med Skaaningerne forlod ham, tabte han helt Modet og flygtede over Falster til Tyskland, uagtet hans Mænd stadig var villige til at kæmpe for ham. I Tyskland tilbragte han Aarene 1154—56 hos sin Svigerfader indtil dennes Død. Derefter prøvede han paa ved et med tysk Hjælp ført Angreb op igennem Sønderjylland at sætte sig i Besiddelse af Danmark; men dette Angreb mislykkedes helt. Snart efter lykkedes det ham dog at sætte sig i Besiddelse af Lolland og Fyn, og han fik det tilsidst bragt saa vidt, at de to Konger fandt Anledning til at underhandle. Det kom da til det bekendte Møde i Albani Kirke i Odense, hvor Valdemar forekastede Svend al hans Troløshed.

Trods de bitre Ord blev der dog ved formaaende Venners og Frænders Hjælp bragt Enighed tilveje om at mødes til en Forhandling paa Lolland, under hvilken Svend skulde opholde sig paa Falster, medens de to Modkonger skulde underholde hans Hær.

Ved Mødet her kom det til det kendte Forlig, hvorefter de hver skulde være Konge i een Trediedel af Danmark. Dyre Eder bekræftede Overenskomsten og Freden. Men det holdt ikke. Fortsættelsen af Roskildekroniken skriver: »Det var et forræderisk Forlig og en falsk Fred, thi da de derefter samledes i Roskilde, blev Kong Knud og hans Frænde Constantin skammelig myrdede af Svend den 9. August.«

Om Svend allerede fra første Færd har været betænkt paa at bryde Overenskomsten og rydde begge sine Medbejlere af Vejen, er ikke klart. Maaske har han ikke behøvet den Opmuntring, som Thorberns Hustru, der opfostrede hans lille Datter, ifølge Saxo siges at have givet ham ved at udtale, at hun undrede sig over, at han, der før havde været Konge over hele Danmark, nu vilde nøjes med en Trediedel.

Saa kom da den skæbnsvangre Aften, den 9. August 1157. Kongerne mødtes til Gæstebud i Hallen paa Kongsgaarden i Roskilde; men hen paa Aftenen gik de fleste af de tilstedeværende ud for at se paa de Idrætsøvelser, som Svends Folk anstillede. Da mente Svends Hjælpere, at Øjeblikket til Handling var inde, og Svend blev kaldt ud af Hallen. Da Svend var borte, styrtede Ditmarskeren Ditlev Edlersøn løs paa Knud, som han straks huggede ned. Da Valdemar saa dette, væltede han Lysene, viklede sin Kappe om Armen, og da Ditlev gik løs paa ham, stødte han ham saa haardt for Brystet, at han faldt, men da huggede en anden af Svends Mænd, Tole Hemmingsen, til Valdemar og saarede ham i Laaret og den ene Tommelfinger. Alligevel lykkedes det Valdemar at slippe bort i Forvirringen. En af

dem, der hjalp ham at slippe bort, var Svends Mand Peter Thenja (eller Themme). Ogsaa Absalon lykkedes det at slippe bort; ganske vist blev han opdaget af en Flok af Svends Soldater, men en af disse, en Slægtning af Absalon ved Navn Asley, tog saa voldsomt Absalon i Forsvar, at det lykkedes ogsaa ham at slippe bort.

Saa begyndte den eventyrlige Flugt, først rundt paa Sjælland, og siden den endnu eventyrligere Overfart til Jylland, hvorom man bedst kan læse hos Saxo.

Vel ankommen til Jylland skyndte Valdemar sig til Viborg Ting, hvor hans Beretning om Svends lumske Overfald vakte en Storm af Harme, og da han saa yderligere knyttede Knuds Tilhængere til sig ved i Viborg at ægte dennes Halvsøster Sofie, faldt det ham ikke vanskeligt at faa Løfte om Tilslutning og Hjælp.

Hans første Handling synes at have været at organisere et aktivt Forsvar af Overfartsstederne til Fyn. Det ser nemlig ud til, at Svend, da han var blevet klar over, at Valdemar var undsluppet, har forsøgt med en lille let bevægelig Del af sin Styrke af lejede Soldater over Fyn at sætte over til Jylland, maaske i det Haab at kunne overrumple Valdemar eller i hvert Fald hindre ham i at faa samlet de jyske Styrker; men dette Forsøg mislykkedes.³¹⁾

Saa blev Svend klar over, at nu maatte der mere til, og han drog derfor tilbage til Sjælland og udbød Leding dér og i Skaane og tog saaledes, som Saxo spydigt bemærker,³²⁾ Rigets Stridsmagt til Hjælp, skønt det ikke var Rigets, men hans egen Sag, det gjaldt. Det har været hans Hensigt at samle den størst mulige Styrke ikke blot af lejede Tropper, men ogsaa af Ledingsopbudet. Men nu viste det sig, at mange af hans tidligere Tilhængere baade af Almuen og af Høvdingene vendte ham Ryggen af Harme over det troløse Overfald i Roskilde. Det er da nok gaaet saaledes, at

Lejetropperne er blevet den tungest vejende Del af hans Styrker.

Valdemar drog paa sin Side efter Brylluppet med Sofie fra Viborg til Randers, idet det var hans Hensigt at benytte denne By som Samlingssted for de Land- og Søstridskræfter, som han haabede skulde slutte sig til ham i saa stort et Antal, at han vilde kunne føre Krigen over paa det af Svend beherskede Omraade.

Det kom dog til at gaa helt anderledes. De nærmere Enkeltheder kan vi ikke se helt klart hverken af Saxo eller Knytlinga; men pludselig optraadte Svend i Viborg. Men hvordan er han kommet der? Saxo siger vel,³⁶⁾ at efter at have ladet Skibene lægge ind ved Djursaa (Købstaden Grenaa eksisterede dengang endnu ikke), begav han sig med de flinkeste af sine Ryttere til Viborg. Og han tilføjer, at Valdemar af en Overløber fik at vide, at Skibene laa i Djursaa.

Det er klart, at denne overknappe Beretning kun giver et taaget Billede af det, der virkelig er sket. Hvis Svend har forladt Skibene i Djursaa for derfra at bemægtige sig Viborg, maatte han jo passere igennem eller tæt forbi Randers, altsaa lige igennem Valdemars Mobiliseringsomraade, og saa skulde det da gaa mere end mærkeligt til, om ikke det var kommet til noget Sammenstød, og næsten endnu mere mærkeligt, at Meldingen om Flaaden i Djursaa ikke kom ad regulær Vej, men gennem en Overløber. Og hvorfor besatte i saa Fald Valdemar ikke den befæstede By Viborg, hvad han jo let vilde have kunnet naa?

Den første, som har forsøgt at give en Forklaring paa det Kup, ved hvilket det lykkedes Svend at bemægtige sig Viborg, er Amtmand i Randers, senere Minister M. H. Rosenørn.³⁷⁾ Han formoder, at Svends Flaade er sejlet ind i Mariager Fjord og har landsat Hæren dér.³⁸⁾ Først derfra er Flaaden dirigeret til Djursaa.

Det er Vikingætlingens sikre taktiske Instinkt og ubændige Handlekraft, der her har drevet Svend frem. Fra Vestenden af Mariager Fjord (Hobro Købstad eksisterede ikke dengang) er der til Nordenden af Viborg Sø, hvor Vejene fra Hobro og Randers mødtes, kun ca. 36 km, medens der til Randers er ca. 41. Det hele synes at være kommet saa fuldkommen bag paa Valdemar, at han overhovedet intet har faaet udrettet derimod. Det var et virkeligt, ja, næsten fantastisk Kup fra Svends Side. Han var nu, praktisk taget uden et Sværds slag, kommet i Besiddelse af Landsdelens Centrum, den By, han tidligere i to store Slag havde kæmpet om. — Det blev ogsaa sidste Gang, at Lykken smilte til ham. Hans næste Angreb blev et Slag ud i Luften.

Svend er sikkert draget ad den korteste og bedste Vej, altsaa sandsynligvis over Nr. Onsild, den gamle Onsild Bro, som laa godt 2 Kilometer Nordvest for den nuværende, og hvor hans Fader 25 Aar tidligere havde kæmpet, derfra over Lindum, Vammen, Rødding og Batum. Naar Rosenørn gætter paa, at han skal være draget over Klejtrup, kan det ikke være rigtigt; dels havde han næppe noget at gøre der, dels kunde den Tid, der derved tabtes, maaske forspilde Muligheden for Gennemførelsen af det dristige Kup. Højest kan det antages, at en mindre Del af hans Styrke er sendt denne Vej.

Først efter, at Landgangen var forbi, maa det antages, at Flaaden er blevet dirigeret til Djursaa. Den har her, ved Jyllands østligste Punkt, haft den taktiske Opgave at hindre de sydjyske og nordjyske Flaadestyrker i at forene sig.

Mod Svends langt stærkere Styrker i Viborg kunde Valdemar intet udrette; men da han, som Saxo siger, gennem en Overløber havde faaet at vide, hvor Svends Flaade laa, besluttede han at prøve at ramme den. Han greb derfor dristigt til og sendte sine to Høvdinge, Saxe³⁹⁾ og Buris⁴⁰⁾ til Djursaa med de Flaadestyrker, der var til Raadighed.

Det er aabenbart, at det var de rigtige Mænd, han havde valgt, for da de havde talt tilstrækkelig længe med Sjællænderne, sejlede disse hjem, medens Fynboerne, der nu var haabløst underlegne, blev slaet paa Flugt.

Da Svend fik dette at vide, gik det ham meget nær til Hjerte; han var nu afskaaret fra sin Basis, og Tabet af Flaaden vilde næppe kunne opvejes ved Besiddelsen af Viborg. Nu mere end nogensinde gjaldt det, at Tiden arbejdede for Valdemar, men ikke for Svend. Han besluttede derfor med det samme at angribe Valdemar i Randers.

Men Valdemar havde paa sin Side ønsket at faa noget at vide om sin Modstanders Stilling og havde derfor den samme Dag sendt et Rekognosceringskommando under Befaling af Esbern Snare frem mod Viborg. Baade Knytlinga og Saxo fortæller herom. Saxo siger, at »da han (Esbern Snare) kom nær til Viborg, mødte han Svends Hær og tog den i Øjesyn«. Da Folkene i Svends Fortrav red temmelig spredt, satte Esbern ind paa nogle af dem, væltede dem af Hestene, bemægtigede sig disse og lod sine Følgesvende trække dem bort ad en skjult Sti.

Da Svends Folk saa en saadan Tildragelse lige for Næsen af sig, troede de, at Valdemars Hær var lige foran dem, og de skyndte sig derfor at blive kampklar og gaa til Angreb. Stor blev derfor deres Forbavselse, »da de var kommet op over Bakkerne og kunde se ud over Sletten« og kunde se Esbern alene ride stilfærdigt ad Randers til.⁴¹⁾

Naar man nu ved, at Svend paa denne Dagsmarch kun naaede til Kvorning, vil man snart blive klar over, at der kun er eet eneste Sted, endda begrænset til en Omkreds af faa hundrede Meter, hvor denne Begivenhed kan have fundet Sted.

Det Billede, der oprulles for os, er da følgende: Endnu i det tidligste Morgengry er Esbern draget fra Randers, eller maaske snarere fra en Postering længere mod Vest;⁴²⁾

da han nogle Timer senere naar Bakkerne Nordvest for Nørresø, hvor gamle Randers Landevej, hvis Rester vi endnu finder i et Par gamle Hulveje, ringler sig op imod Toppen, standser han og ser betaget paa det storslaaede Skue. I Formiddagens Lys ser han Jyllands Centrum, det gamle Viborg, hvor den høje Domkirke løftede sig over de lave Huse — og ud af fra Mogensport og Ibsport ser han hele Svends Hær som en uhyre Slange bevæge sig ud ad Vejen omkring Nørremølle. Maaske har Fortravet allerede været fremme under Bakkerne, men alligevel, hvor malende er ikke Saxos Udtryk, at Esbern havde taget Svends Hær »i Øjesyn«.

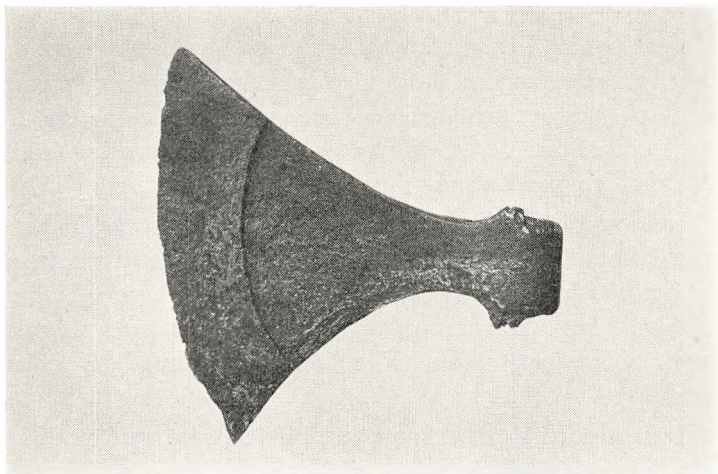
Da Fortravet saa, at Esbern var alene, blev nogle af de hurtigste Ryttere sendt ud for at prøve at fange ham. Esbern stolede imidlertid paa sin hurtige Hest og holdt stadig saa stor Afstand mellem sig og Forfølgerne, at han nu og da kunde give sig Tid til at lade Hesten puste lidt. Da nu hans Forfølgere saa, at det var forgæves, at de søgte at indhente ham, raabte de langt borte fra til ham og bad ham om en Samtale paa Tro og Love. Esbern svarede, at det vilde han ikke, eftersom man ikke kunde stole paa dem paa denne Tid af Døgnet, hvorved han hentydede til den Troløshed, der nylig var begaaet i Roskilde. Han tillod kun Peder Themme⁽¹⁾ — den samme, som hjalp Valdemar i Roskilde —, og som han stolede paa for gammelt Venskabs Skyld, at komme nærmere, efter at han havde givet sit Ord paa, at han ikke vilde svige ham. Medens nu Peder og Esbern talte sammen, bemærkede Esbern pludselig, at nogle af Svends Ryttere øjensynligt søgte at komme bag paa ham. Da han sagde Peder dette, fældede denne sin Landse og truede med at gennembore enhver, der gjorde Forsøg paa at angribe Esbern, der imidlertid slap bort ad en snæver og bugtet Vej hen til en Bro, hvor han gav sig i Kast med Forfølgerne, som han skældte dygtigt ud, inden han endelig

red sin Vej. Under den videre Flugt søgte han at lokke de forfølgende i et Baghold, men da en af hans Følgesvende af bare Iver brød for tidligt frem af Skjulet, røbedes Forehavendet, og nu blev det Fjendens Tur til at forsvinde.

Knytlinga⁴¹⁾ har ogsaa en Beretning om, at Esbern fra-tog tre Mænd deres Vaaben, saa de maatte flygte og først traf Svend i Kvorning, hvor de fortalte ham, at de kun med Nød og Næppe var undkommet. Svend var meget ilde fornøjet dermed, gjorde dem store Bebrejdelser og lod dem vide, at de ingen Vanære vilde afværge fra sig, da de saaledes lod sig slaa og fordrive, og at han i dem fødte slette Karle. Muligt kan det være en af de hos Saxo skildrede Episoder, der kommer igen her.

Medens det synes sandsynligt, at Esberns første Sammenstød med Svends Fortrav har fundet Sted paa Bakkerne Øst for Nørremølle, er det usikkert, hvilken Bro det er, at han sidst mødte sine Modstandere paa. Rosenørn⁴⁵⁾ gætter paa, at det kan have været Broen over Nørreaen ved Skjern, idet han hævder, at Hovedvejen fra Viborg til Randers gik over Aarup, Skjern, Fladbro og Hornbæk Vad. Men denne sidste Forudsætning kan ikke være rigtig; Esbern kunde intet have at gøre Syd for Nørreaen, skilt fra sin Basis, og desuden synes det mig utænkeligt, at Hovedvejen fra Viborg til Randers kan have gaaet der. Hvis den endelig skulde have gaaet saa langt mod Syd, maa den have gaaet over Svinding, Aalum og Taanum. I saa Fald kan det have været Broen over Skals Aa mellem Aarup og Tindbæk, der har været Tale om. Rimeligere synes det mig dog at antage, at Esbern er redet ad Mosebrovejen og Fussing Vad, idet jeg i Modsætning til Rosenørn⁴⁶⁾ godt kan tænke mig disse Anlæg eksisterende paa Kongsemnernes Tid.

Naar man nu ved, at der paa Viborg Musæum findes nogle Vaaben netop fra Borgerkrigenes Tid, der er fundet i Aaen ved Vejrumbro, kunde det være fristende at hen-

Stridsøkse af Grathehede-Typen

lægge Esberns Skærmydsel ved en Bro her til. Men hvor fristende det end kan være, saa er det hele dog saa usikkert.

Større Betydning end Esberns smaa personlige Sammenstød med Fjenden maa det dog have haft, at han har været i Stand til næsten øjeblikkeligt at melde om Svends Afmarch fra Viborg, og det er antagelig lykkedes ham at følge Fremrykningen saa meget, at han ved Aftenstid har kunnet melde Valdemar, at Svend var gaaet i Nattekvarter i Kvorning, rundt regnet halvvejs mellem Viborg og Randers. Her fra vilde Svend den følgende Dag efter nogle Timers March kunne ankomme til Randers, uden at Tropperne var mere anstrengte, end at de med det samme kunde tage den Kamp, som Svend ventede vilde følge.¹⁷⁾

Valdemar turde dog ikke blive i Randers; hans Styrke var endnu langt fra at være stærk nok til at kunne maale sig med Svends for en stor Del kamptrænede Tropper. Da derfor Svend den følgende Dag ankom til Randers, havde

Valdemar forladt Byen, var gaaet over paa den søndre Side af Gudenaen, havde afbrudt Broen og draget alle Fartøjer over paa den søndre Side. Der har altsaa dengang været en fast Træbro over Gudena, medens Vendelboerne, da de 71 Aar tidligere drog Syd paa under Forfølgelsen af Knud den Hellige, maatte lade sig sætte over i Baade.

Da Svend nu ikke kunde komme over Aaen, og Valdemar ikke vilde, kunde det jo ikke komme til nogen Kamp, og det blev derfor kun til, at de raskeste af de unge Mænd i begge Hære paa egen Haand besatte Brostumperne paa begge Sider, hvorfra de i Kaadhed fægtede imod hinanden med Spyd og Pile.

Operationerne gik altsaa istaa. Det er, som om Svend er blevet lammet og helt har mistet den desperate Handlekraft, der prægede Angrebet paa Viborg. Han synes at være bleven liggende Nord for Gudena, medens Valdemar laa Syd for. Hvor længe, de har ligget saaledes, vides ikke; men eftersom Valdemars Hær for hver Dag voksede i Størrelse og Kampfærdighed, fik han omsider Mod til at vove det afgørende Slag mod Svend.

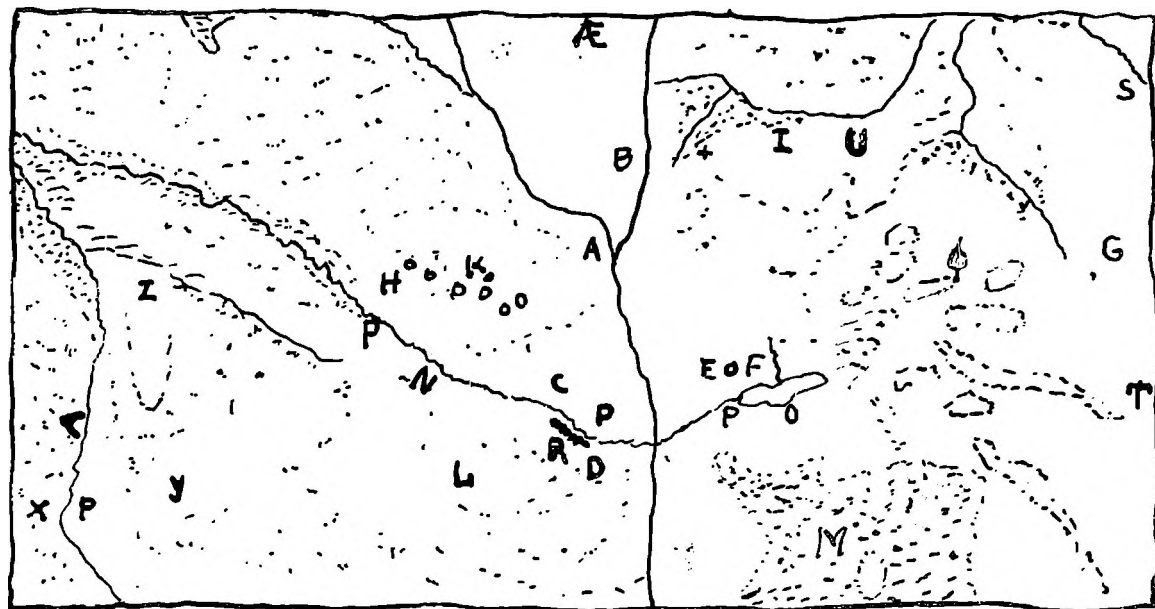
TERRAINET PAA KAMPPLADSEN

»Graagaards Mark og Ravnholtdalen
kaaret blev til store Slag.«

Ingemann.

Det er almindelig kendt, at Midt- og Vestjylland for Tiden landskabeligt i høj Grad er i Støbeskeen; alene de sidste 75 Aar har gjort mange Egne næsten ukendelige, og hvis vi kunde gaa tilbage til Tiden for Svend og Valdemars sidste Kamp, vilde vi finde Terrainet paa Kamppladsen overordentlig forskelligt fra nu.

Vi vilde f. Eks. ikke finde een eneste af de mange Granplantager, der nu med deres skærende, skarpe Linier bryder

L. Boths Skitse over Kamppladsen i «Illustreret Tidende» 1860 Nr. 69. A Knudstrup By. B Thorning By. C Ravnholt. D Bækgaard.

E Grathes Kapel. F Ruin af Grathegaard med Dalen Fællen. G Kong Svends Høj. H Sangel. I Kjørsholm. K Fjendehuller.

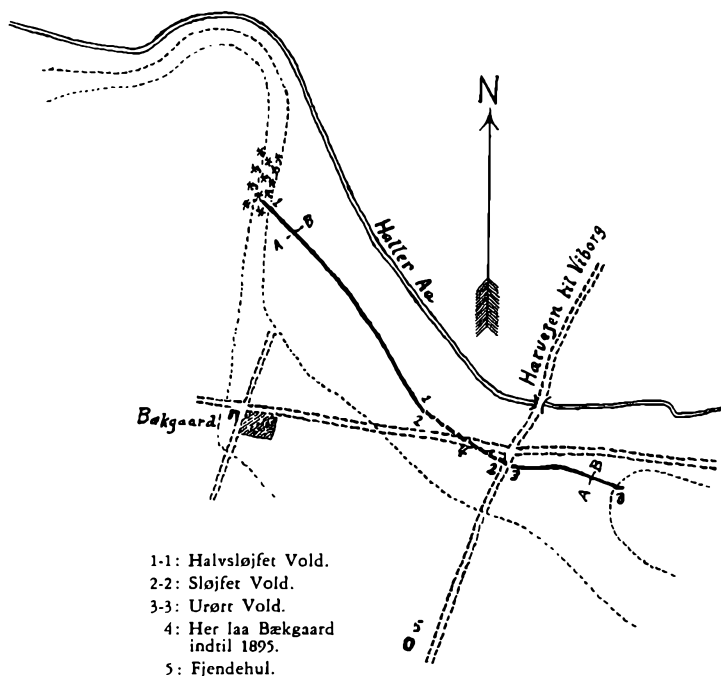
L Grathes Hede. M Grathe Mose. N Haller Aa. O Hauge By ved Hauge Sø. P Vadested. R Bækgaards Diger,

Kong Valdemars Forskansning. Hørup Kirke. T Vinderslev Kirke. U Vattrup By. Y Bøgelund By. Z Vallerbæk By. Æ Skræ. Ø Bøggild.

Viddernes Harmoni. Derimod vilde store, aabne Heder mod Syd og Vest frembyde frie Udsyn og uendelige Horisonter. Mod Øst og Nord vilde Øjet derimod møde spredte Agre ved Bebyggelserne og Partier af Løvskov og Krat, ogsaa paa Steder, hvor der siden blev Mark og Hede. Men det hele havde et blødere og mere afrundet Præg end nu, idet den Bebyggelse, der fandtes, med sine lave og afrundede Konturer gik meget mere jævnt over i Terrainet end den nuværende; Menneskenes Gerning havde ikke sat synderlig skarpe Spor; det var meget mere Naturen, der prægede Egnen.

Have Sø har forhen været betydelig større end nu; alene i Mands Minde kan der konstateres en Nedgang fra 60 til 48 Tønder Land. Man skulde tro, at den maatte være temmelig fladvandet, og det er den maaske ogsaa tildels, men der findes dog to dybe Partier i den, helt op til 28 Alen, og i disse dybe Partier findes der en Mængde Egestammer.⁴⁸⁾ Dette vil sagtens sige, at den, rimeligvis dog i en langt tidligere Periode, har haft en meget lavere Vandstand end nu, og at der har vokset Skov ved dens Bredder. Paa Svends og Valdemars Tid maa den dog have haft en Vandstand, der har været en tre Alen eller mere højere end nu, maaske endda saa høj, at dens Vand til Tider har søgt sit Afløb imod Øst.

Men ogsaa Afløbet har skiftet Karakter; medens det nu er en Grøft med fuldkommen faste Bredder, har det engang ligget saa højt, at Bredderne har været saa sumpige og moradsige, at de har frembudt en ikke helt ringe Hindring baade for almindelig Færdsel og for en Hær. Dette er en Følge af, at Vandløbene i disse Tider var ganske overladt til sig selv, saa Vandet maatte bane sig Vej mellem Vandplanter og Tuer, idet der aldrig blev gjort noget som helst Forsøg paa at rense op i Aaløbene. Det eneste Sted, hvor Afløbet var lettere at passere, var omtrent to Kilometer

BÆKGAARDS DIGE

Paa Ejeren af Bækgaards Skøde kaldes Diget »Kong Knaps Dige« eller »Valdemars Skanser«.

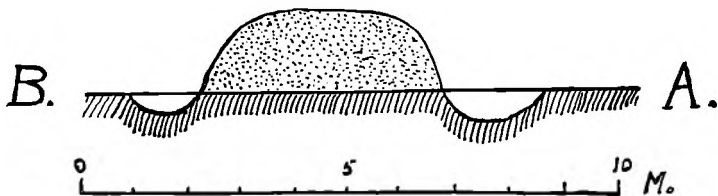
Vest for Søen; her havde Strømmen et meget stærkt Fald, og Bredderne var derfor fuldkommen faste og sikre at passere. Det var netop her, at Hærvejen passerede Vandløbet, der her kaldes Haller Aa, medens det længere op mod Have Sø kaldes Voerstrøm.

Netop paa dette Sted ved Haller Aa findes der ogsaa en Befæstning, som vel er ret ubestemmelig, men som dog maa være fra Oldtiden eller den ældre Middelalder. Det er saaledes muligt, at den er ældre end Slaget, og den kan saa

være taget i Brug af Valdemar; i saa Fald har han vel forstærket den med Træværn lignende det, man i sildigere Tider kaldte Forhug. Snarest vil jeg dog tro, at det er Valdemar selv, der har anlagt Befæstningen, der bestaar af en Vold, der støtter begge Ender mod lave Bakker, der har stejle Skrænter ned mod Aaen, saaledes som den maatte gøre det, naar den skulde være et Forsvarsværk rettet imod Nord.⁴⁹⁾

I vore Dage kaldes Volden enten Kong Knaps Dige, idet Svend saa tænkes at have baaret Tilnavnet Knap, eller den kaldes Bækmarksdige eller Bækgaardsdige som en Afledning fra Gaardnavnet Bækgaard. Volden er iøvrigt ca. 700 Fod lang og 10 Fod bred, men Størsteparten af den er beskadiget, saa kun en ringe Del af den nogenlunde har beholdt den gamle Profil.

Men det er ikke det eneste Forsvarsværk, som Traditionen henfører til Kong Valdemar. Forskellige Steder i Heden er der gravet de saakaldte Fjendehuller; det er uregelmæssigt anbragte, ca. 2 m dybe, 5 m brede og 10 m lange Grave i Jorden, hvis Formaal maa have været at bryde et Rytterchok. Naar en tæt sammenpakket og i fuld Galop fremstormende Rytterhob uformodet kom ud for en saadan Grav, maatte jo Ryttere og Heste imellem hinanden tumle ned i Graven og det tunge Rytterangreb saaledes miste sin Kraft.

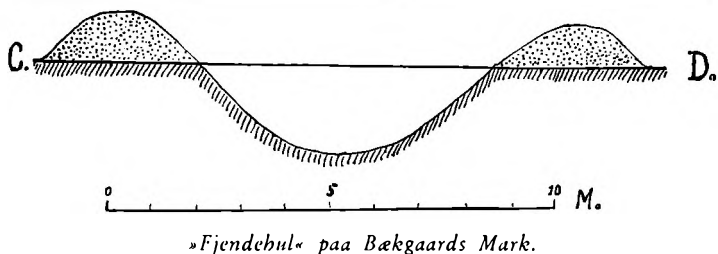
Bækgaards Dige i sin nuværende Tilstand. Gennemsnit ca. 20 m fra den østlige Ende — det urørte Stykke. Se Skitsen.

Det ser da ud til, at Valdemar, trods sin Overlegenhed i Antal, har ment det nødvendigt at sikre sig mest muligt og undgaa at indlade sig i en Kamp, hvor uforudsete Ting kunde indtræffe. Han har vel da slaaet Lejr paa Stedet,⁵⁰⁾ og da han er blevet klar over, at Svend var paa March, har han villet sikre sig mest muligt. At alle Eventualiteter har været taget i Betragtning ses deraf, at Fjendehuller ogsaa har været anbragt Syd for Haller Aa. Valdemar har altsaa været betænkt paa baade at imødegaa et Flankeangreb og et eventuelt Gennembrud, ja, endog paa at hindre, at Svend efter et tabt Slag skulde kunne undkomme imod Syd.

Af disse »Fjendehuller« har der været mindst en 20—30 Stykker, men de er efterhaanden jævnet, saa der nu kun er et Par nogenlunde ubeskadigede tilbage.⁵¹⁾

Naar Svend nu almindeligt kaldes Svend Grathe, er det jo et Navn, han har faaet efter Heden, der saa hans Fald, og ikke et Navn, han har baaret i levende Live. Til Grathe Hede regner Egnens Beboere Omraadet fra Paarup til Vedhoved og fra Graagaard til Bøgelund. Om Graagaard har Navn efter Heden eller denne efter Gaarden, der vel da har været en Storgaard (Grathæ), lade sig ikke oplyse. Graagaard laa for ca. 150 Aar siden længere mod Øst og Syd i Dalen Fælen (æ Fæl) og saa lavt nede ved Søen, at denne ved Tøbrud o. l. undertiden satte Vandet helt op i Gaardens Bryggers, saa Beboerne om Morgenens kunde finde Træskoene sejlene hen over Gulvet.

Stednavnet Ravnholdt er ogsaa gammelt og antyder sandsynligvis, at der her har ligget en lille Lund eller Skov; om man saa af Forleddet i Navnet vil antage, at der her har været et Rettersted eller et hedensk Offersted, faar staa hen. J. C. Nielsen fortæller, at Ravnholt tidligere har heddet Thorup, men Navnet Ravnholt forekommer dog saa tidligt som 1501. Mon Sammenhængen saa ikke skulde være den, at Ravnholt er det oprindelige Navn, der senere er

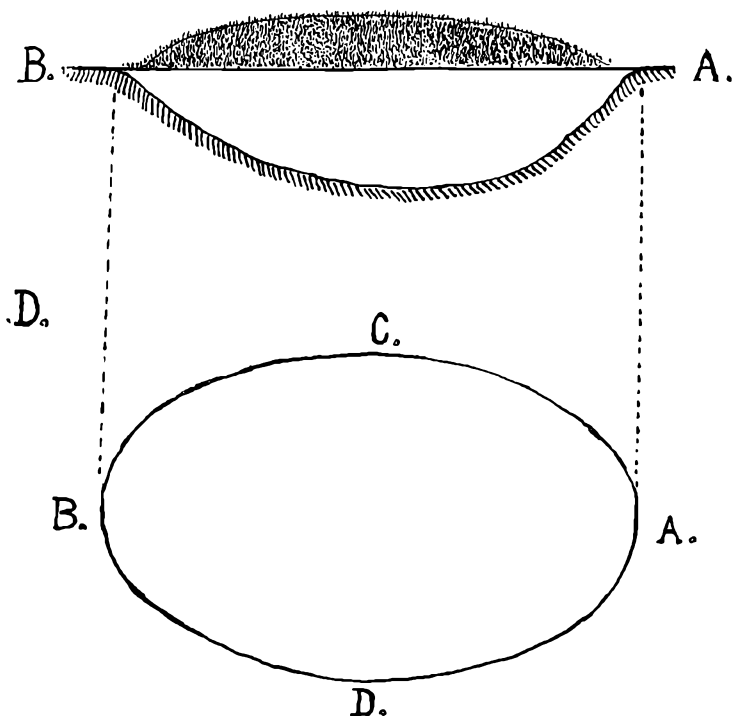

veget for Navnet paa en Bebyggelse paa Stedet, hvilket Navn saa igen er veget for det gamle?

Efter den stedlige Tradition fandt Slaget Sted mellem Have Sø og Sanggild, og det er da ogsaa her, at Vaabenfundene er gjort; desværre er Fundene ikke bestemt stedfæstede, men J. C. Nielsen kan dog oplyse, at nogle af Økserne paa Viborg Musæum er fundet Vest for den nuværende Koldingvej. Hvordan Rosenørn er kommet paa den Idé at henlægge Slaget til det mærkelige Sted Øst for Have Sø, hvor der ikke er fundet et eneste Vaaben, ved jeg ikke. Det maa være paa det aabne Hedeterrain, at Hærmasserne er tørnet sammen, og det er da med Rette, at Slaget kom til at bære Navnet efter Heden, hvis gamle Navn var Grathe Hede. Og Valpladsens Sumpe og Moser er det, der har bevaret de tabte Vaaben til vore Dage.

Endnu dengang havde Heden dog langtfra et saa øde og ørkenagtigt Præg, som den fik senere. I Pestens Tid sank i Snesevis af Kirker i Grus langs Hærvejen, Gaardene blev øde, og Agrene sprang i Lyng. Og endnu værre blev det i det 17. Aarhundredes Krige, da fjendtlige Horder rasede op langs Hærvejen; barskt og vildt blev det; Ulvene formeredes til det talløse og strejfede rundt, saa de blev en sand Landeplage. Præsten Anders Pallesen i Thorning indgav saaledes et Andragende, hvori han mindeligt bad om at blive fri for Annekset Karup, da det ikke var til at komme der for Ulve. Ulvedal har næppe baaret sit Navn med Urette.

Der maa have hvilet noget af denne barske, men dog forunderlige de store Vidders og Udsyns Stemning over Egnen, endnu da St. Steensen Blicher strejfede rundt her. Kapellets Mure stod endnu dengang til omkring Vindueshøjde, og Kirkegaarden laa der endnu omgivet af sine Stendiger og med synlige Gravsten. En Dag, da Blicher kom forbi, satte han sig paa de smuldrende Ruiner i den ensomme, vilde og mennesketomme Ørken. Mens han sad her, greb Stemningen ham saaledes, at han maatte have Skrivesagerne frem, og siddende her i Hedeørkenen skrev han saa den dejlige Novelle om Præsten i Thorning og Jomfru Else paa gammel Revl.⁵²⁾

Plan og Længdesnit af det foran i Tværsnit skitserede »Fjendebul«.

DEN SIDSTE KAMP

»Paa Grathe Hede nu Lærken slaar,
i Danmark er Morgenrøde.«

Ingemann.

Der blev altsaa en Standsning i Begivenhederne, mens de to Hære laa og vogtede paa hinanden hver paa sin Side af den brede Gudena. Det er, som om Svend paa en mærkelig Maade helt har mistet den vældige Energi og Handlekraft, der prægede Angrebet paa Viborg. Og imens voksede Valdemars Hær for hver Dag, der gik, indtil han omsider mente sig stærk nok til at prøve igen at bane sig Vej til Viborg.

Det har muligvis været Mikkelsmessedag, den 29. September,⁵³⁾ at Valdemar igen satte sig i Bevægelse; rimeligvis har han efterladt en mindre Styrke til at bevogte Overgangen, medens han selv ilede mod Vest. Han havde her den store Fordel at operere paa den indre Side af Gudenaens store Krumning, saaledes at han paa Grund af den meget kortere Vej, han havde at tilbagelægge, kunde vente uforstyrret at kunne fuldføre Overgangen over Aaen.

Kilderne har intet om denne March, men Rosenørn gætter⁵⁴⁾ paa, at Valdemar er gaaet over Houlbjerg, Aidt, Vejerslev, forbi det Sted, hvor senere Tvilum Kirke blev bygget, indtil ud for Svostrup, »hvor der var et meget gammelt Overfartssted i Forbindelse med Vejen over Gjern«, videre over Grauballe, Lemming, Serup og Vinderslev. Det er muligt, at Rosenørn har Ret.⁵⁵⁾

Det sikre er, at Valdemar uhindret er gaaet over Gudenaen og er rykket mod Vest over til Hærvejen, ad hvilken Marchen mod Viborg kunde fortsættes. Her har han aabenbart slaet Lejr og har ladet udføre en Del Forsvarsarbejder, thi trods Overlegenhed i Antal har han klart forstaaet,

at hans Bevæbning var den svageste. Muligvis kan han roligt være blevet liggende her i nogen Tid, idet flere og flere stødte til hans Hær for hver Dag, der gik.

Svend har paa sin Side indset, at nu maatte der handles, og han er saa draget afsted for at møde sin Modstander. J. C. Nielsen siger herom: »Ad Randersvejen drog Svend Grathe frem til Slaget paa Grathe Hede, og han har passeret »æ Vejster Vad« ved Neder Kjærsholm, der var det eneste Sted, man kunde passere. Svend er derefter drejet af ved Thorning eller har fortsat til Knudstrup, hvor Hærvejen kom og førte ud paa den vilde Hede, der kaldes Grathe-Sletten.«

Hvilken Vej, han har taget fra Randers af, kan man kun gætte paa; han var jo dømt til at komme for sent til at hindre Valdemars Overgang over Gudena, og hvis saa til-lige Valdemar er forsvundet for ham i Terrainet, kan det maaske være muligt, at han kan være rykket over Viborg i Stedet for at søge den korteste Vej.⁵⁶⁾

De to Hære har saaledes aabenbart ligget lejret over for hinanden den sidste Nat igennem, og naar Morgenens brød frem, maatte den store Afgørelse finde Sted. At Valdemar var ængstet og urolig, er kun naturligt; han vidste helt vel, at Svend vaabenmæssigt var den stærkeste; kunde saa hans egen rent talmæssige Overlegenhed udjævne disse Forhold? Disse Tanker har opfyldt hans Sind og fyldt hans Søvn med urolige Drømme. Knytlinga skriver herom⁵⁷⁾: »Da han var sovet ind, drømte han, at han syntes at se sin Fader, den hellige Knud Lavard, som saaledes talte til ham: »Her ligger du, min Søn!« sagde han, »og er meget bekymret for, hvad Udfald dit Skifte med Kong Svend vil faae; bliv kun ved godt Mod!« sagde han, »thi du har Retten paa din Side; læg nu nøie Mærke til, hvad jeg siger dig, min Søn! thi det er ikke falskt, hvad der bæres dig for; naar du vaagner, vil du see en Ravn flyve, og du skal nøie lægge Mærke til, hvor

den sætter sig ned, thi hvor Ravnene sætter sig, der skal du opstille din Fylking, og vil da Gud give dig Seier.«

Vi faar da se, hvorledes det stod til hos Svend. Han var ankommet til Terrainet Nord for Valdemars Stilling; han har ikke fundet det formaalstjenligt at angribe straks, og har derfor slaaet Lejr og udstillet Forposter, medens udsendte Spejdere skulde skaffe Underretning om Valdemars Styrke og Opstilling.

Sent paa Aftenen er der saa holdt Krigsraad, sagtens i Svends Kvarter eller Telt. Spejdernes Oplysninger var ikke opmuntrende; de kunde melde ikke blot om vældige Skarer af Krigere, men ogsaa om Forskandsninger baade her og der, og det endte med, at Svend blev betænkelig ved at angribe. Spejderne raadede ogsaa Svend til hellere at søge at udmatte disse store Skarer end straks at indlede sig i Slag, og dette Raad var Svend tilbøjelig til at ville følge. Det kom dog ikke til at gaa saaledes, thi da Svend vaklede, traadte den ansete Høvding Aage Kristiernsøn⁵⁸⁾ frem og gjorde gældende, at han og hans Fæller ikke kunde sidde rolige og finde sig i, at Fjenderne bemægtigede sig deres Gods,⁵⁹⁾ og med veltalende Ord bad han dem mindes, hvor ofte en lille Flok havde vundet stor Ære ved at sejre. Han foreholdt Svend, at han skulde maale sin Styrke efter sine Mænds Mod og ikke efter deres Antal; naar han gjorde det, maatte de, hvor faa de var, indgyde ham mere Tillid, end Fjenderne kunde indgyde ham Frygt ved deres Mængde. Der var ogsaa mere Grund til at foragte end frygte en Hær, som ikke bestod af tapre Krigsfolk, men af vaabenløs Almue. Ved denne Tiltale bevægedes Kongen til at følge det daarlige Raad og vove Slaget.

Overleveringen siger nu, at Svend havde taget Kvarter i Graagaard,⁶⁰⁾ og at han her ikke blot huserede med Gaardens Beholdninger, men ogsaa krænkede Graabondens Hu-

stru, idet hendes Mand var fraværende og med i Valdemars Hær. Temaet er jo ikke nyt, og det er heller ikke nødvendigt at antage, at det er rigtigt; alene det, at den fraværende Mand er i Fjendens Hær, vil vel være nok til at forklare baade Plyndringen og en brutal Behandling af Gaardens Beboere; naar saa Manden efter Slaget genser sit Hjem og ser Ødelæggelsens Vederstyggelighed, er det ikke uforklarligt, at hans Vrede blusser op, rent bortset fra, at han maaske har haft et Horn i Siden paa Kong Svend i Forvejen.

Men ikke blot i selve Graabondens Hjem havde Kong Svends Hær anrettet Ødelæggelser; der fortælles, at Svend, som havde sin Lejr ude paa Markerne, bød sine Folk at fodre Hestene rigeligt med den Overflødighed af Korn — Graabondens Korn —, som fandtes ude paa Marken, uden at huske paa, at de fyldte Maver vilde hindre Hestene i at løbe hurtigt.⁶¹⁾ Valdemar derimod lod sine Heste staa op-tømmede og ufodrede hele Natten. Selve Temaet med de forædte Heste kunde nok forekomme mistænkeligt navnlig til en hel Hærs Heste, men Graagaardens Marker kunde nok gøre en Del Heste tunge.

Saa brød da Morgenens frem, Sct. Severini Episcopi Dag den 23. Oktober 1157.⁶²⁾ Krigerne rejste sig fra Lejre og Bivuakker og stillede sig i Kampformation. Da Valdemars Folk netop var blevet opstillet, skimtede han i sin Flanke⁶³⁾ en Skare med blinkende Vaaben og vajende Faner; i første Øjeblik troede Valdemar, at det var Fjender, men det viste sig straks, at det var Vaabenfæller, og han gav dem da med det samme Plads i sin Slagorden.⁶⁴⁾ Saxo skriver herom, at »da de var indlemmet i Hæren, gik han des frejdigere imod Fjenden, da hans Hær nu var bleven saa stor, at ikke Tien-dedelen af hans Folk kunde se, hvor Bannerne stod«. Rosenørn mener, at de var Hardboere, altsaa Folk fra Hardsyssel, der havde fylket sig ved Herredskirken i Gjellerup, og J. C.

Nielsen mener, at de kom marcherende ad Hærvejen; de kunde da nok siges at komme i Valdemars Flanke.

Saxo fortæller nu, at Valdemar paa sin højre Fløj havde stillet en Del kofteklædte unge Mennesker, altsaa vel en Del af det almindelige Ledingsopbud. Svends Spejdere tog i Morgentaagen fejl og antog de staaalgraa Kofter for Jernpansere, da de saa ganske saaledes ud. Svend satte derfor sine bedste Tropper ind mod de kofteklædte Bønder, men da Fejltagelsen blev opdaget, endnu inden Kampen var begyndt, foretog han en ny Omgruppering saaledes, at hans Kernetropper nu blev sat ind mod den Fløj, som Valdemar selv anførte.

Efter den stedlige Overlevering var det kofteklædte Opbud derimod stillet bag Forskandsningerne og Rytteriet i det aabne Terrain længere mod Øst over mod Have Sø.

Hvad der er det rigtige, lader sig ikke sige. Uden videre at kassere Overleveringen og henholde sig til Saxo som den skrevne Kilde gaar næppe an. Det naturlige skulde dog være at anbringe de svageste Tropper bag Forskandsningerne.

Vi faar da nøjes med at fastslaa, at der har fundet en Omgruppering Sted, men at vi ikke bestemt kan sige hvordan. Samtidig bliver vi saa nødt til at indrømme, at en helt overskuelig og i Detailler gaaende Beskrivelse af Slaget ikke kan gives.

Det maa vel være under disse Omgrupperinger, at en Sanger red frem foran Kong Valdemars Hær og med lydelig Røst sang en dengang velkendt Vise om Kong Svends Udaad i Roskilde for dermed at opmuntre Hæren og opflamme Krigsfolkernes Mod og Kampvilje.⁶⁵⁾ Saxo fortæller, at der skal have kredset en saadan Mængde Ravne i flokkevis over Valdemars Hær, at Krigsfolkene kunde naa adskillige af dem med deres Landser og slaa dem ihjel.

Da Omgrupperingerne var endt, angreb Svend. Endnu hindrede dog et Vangegærde Ryttermasserne i at tørne sammen, idet Rytterne ikke turde lade deres Heste sætte over de spidse Gærdestave.⁽⁶⁶⁾ Fodfolket fik dog snart Gærdestavene taget op, og derefter tørnede Ryttermasserne sammen.

Beretningerne om selve Kampen er ret modstridende. Saxo siger, at Svends Folk med Lethed blev overvundne, og Svend Aagesen⁽⁶⁷⁾ siger, at »Seieren var ikke længe tvivlsom, da Svend blev dræbt af en Bonde«. Knytlinga⁽⁶⁸⁾ siger derimod, at Kampen blev meget haard og langvarig, og man kunde længe ikke se, paa hvis Side Sejren vilde falde.

Det turde vist være Knytlinga, der har Ret; Svends erfarne Krigere vidste vist altfor vel, hvad en sanseløs Flugt betød, til at de skulde vende sig til Flugt, før enhver Mulighed for Sejr var udelukket. Der manglede heller ikke paa den tapreste Modstand i Svends Hær; om hans Bannerfører, Riber Ulf, fortælles der, at han med høj Røst søgte at kalde de flygtende tilbage, og da de dog vedblev at flygte, stødte han Bannerstagen i Jorden og blev ved at kæmpe, indtil han segnede om af Udmattelse.⁽⁶⁹⁾

Omsider vendte hele Svends Hær sig til Flugt, og de tætpakkede Masser, hvor enhver Bevægelse til Siden til at begynde med var umulig, tumlede sanseløst afsted. Svend blev revet med og trykket ud i en Mose, hvor Hesten blev stikkende i Dyndet, saa Svend maatte søge videre til Fods, og da Mosen endda var for blød til at bære ham, maatte han ogsaa skille sig ved sin Rustning og sine Vaaben. Han var nu blevet saa udmattet, at han ikke engang med Støtte af sine Folk kunde slæbe sig videre, og han satte sig derfor modfalden og sorgfuld paa en Træstub, forladt af alle sine Mænd paa nær en enkelt, der ikke vilde forlade ham. Knytlinga⁽⁷⁰⁾ fortæller, at han under Flugten skiftede Klæder med

en Præst og saaledes bar gejstlig Dragt, som han sad der paa Træstubben.

Noget efter kom en Flok af de forfølgende Bønder forbi;⁷¹⁾ med dem var Peter Thenja, som var Svends Mand under Toget mod Randers, men som synes ved Samtalen med Esbern Snare at være draget over paa Valdemars Side. Peter kendte Kong Svend og udbrød: »Hvi ligger I nu saa lavt, Herre?«

Svends Ledsager blev straks dræbt, mens Svend i sin gejstlige Dragt udgav sig for Svends Haandskriver og bad om at blive ført til Valdemar. Hvad enten nu Krigerne har været klar over, hvem Svend var eller ej, saa satte de ham dog paa en Hest og begav sig paa Vej mod det Sted, hvor de antog, at Kong Valdemar maatte befinde sig. Hvad der skete undervejs, fortæller Knytlinga saaledes⁷²⁾: »Da løb Gvenmar Ketilsøn til og dræbte ham, og der faldt Kong Svend Sviende.«

I Overleveringen fortælles, at Svend blev dræbt i Dalen »æ Fæl« lige ved Graagaard, og at det var selve Graabonden, den rige Gnemer Kjeldsen Falstring,⁷³⁾ der i Raseri over den ham tilføjede Skade og Forsmædelse sprang til og bibragte Svend det dræbende Øksehug i Hovedet. Saxo fortæller, at hans Lig blev begravet uden nogen som helst Højtidelighed, men det maa dog nok være blevet transporteret hen til et Gudshus ved Graagaard.

Der har været skrevet adskilligt om Forholdet imellem Svends og Valdemars Hære, idet man snart har hævdet, at det var Landsdel, der stod mod Landsdel, snart at det var Landets Samfundsklasser, der stod imod hinanden, saaledes at det var Landets Bønder, der holdt med Valdemar mod Kong Svend og Stormændene.

Ingen af disse Betragtninger slaar dog helt til. Snarere har det været saaledes, at Folkeklasser og Landsdele har været blandet i begge Hære paa den forunderligste Maade.

Mens Svend og Valdemar stod sammen, stod næsten hele Hvideslægten paa deres Side; saaledes faldt Stig Hvide, Stifteren af Essenbæk Kloster, i Svends og Valdemars Skarer, formentlig ved Gedbæk. Men efterhaanden, som Svends Troløshed begyndte at vise sig, faldt de fra; længe holdt Svends betroede Mand, Sune Ebbesen, ud hos ham, men omsider drog han sig ogsaa bort, noget, der gik Svend meget nær til Hjerter. Og Svends Mand, Peter Thenja, kunde hjælpe Valdemar bort i Mordnatten, og ved samme Lejlighed hjalp Absalons Frænde, Ashley, der ogsaa var Svends Mand, Absalon at slippe bort.

Ikke alle Landets Stormænd var dog paa Valdemars Side, men en ikke ringe Del fulgte Svend. En af de betydeligste af disse var Ærkebiskop Eskilds Brodersøn, Aage Christiernsøn,⁷⁴⁾ der synes at have ejet en Mængde Jordegods i Jylland. Kong Svend havde ogsaa udbudt Leding paa Sjælland og i Skaane, men mange synes at have svigtet, saaledes at det, der militært set vejede mest i Svends Hær, var de store Skarer af Lejetropper, Erhvervskrigere, der betød langt mere end et talmæssigt set større Ledingsopbud.⁷⁵⁾

Skal vi da give en kort Vurdering af de to Modstanderes Styrker, maa det vist nærmest blive denne:

Svend har kun med sig et mindre Antal af Landets Stormænd, men alle Landsdele er repræsenterede; han har et stort Antal trænede Erhvervskrigere med sig og en ret stor Del af det almindelige Ledingsopbud, hovedsagelig fra Sjælland, men ogsaa med Kontingenter fra Fyn og Skaane. Hans Hær har en betydelig Offensivkraft.

Valdemar har den største og betydningsfuldeste Del af Landets Stormænd med sig, men kun faa Erhvervskrigere. Hovedkraften i hans Hær var det jyske Ledingsopbud, der vel gjorde hans Styrke talmæssigt større end Svends, men ikke tilnærmelsesvis forøgede hans Offensivkraft i samme Grad.

Vi maa her erindre, at der endnu ikke kan tales om Adel i den senere Tids Forstand; den danske Adel opstod først under de store Valdemarers Krige, ved at jævne Mænd ved Duelighed og Pligttroskab hævede sig op over Massen. De Stormandsslægter, der spillede en Rolle under Kongsemnernes Kampe, gjorde det i Kraft af Formue, Slægtsforbindelser og personlige Egenskaber, men ikke i Kraft af et arvet Adelsskab.

Kong Svends tragiske Skæbne har optaget mange af vore Historikeres Tanker. Hans Karakter har været ikke lidt omstridt. Saxo har adskillige rosende Ord om ham fra hans unge Aar; først senere forandres hans Sind, og han lader sig lokke fra den ene Troløshed til den anden, indtil Omslaget i hans Sind endelig krones ved Udaaden i Roskilde. »Mangen en Udaad vidstes alt ved Svends Død at tynges paa ham. Ved Arkonas Indtagelse, 11 Aar efter hans Død, fandt man mellem Svantevits Tempelskatte et Bæger, som han havde ejet, og straks dømtes det«, som Saxo beretter, »dermed aabenbaret, at han havde svigtet sin Gud og ofret til Hedningerne.«⁷⁶⁾

Et Forsøg af Lektor Dr. phil. Kjeld Galster paa en Karakteristik,⁷⁷⁾ hvori han helt ud tager Svends Parti og næsten gør Svend til Helten og Valdemar til Skurken, virker ikke overbevisende; der synes at savnes Menneskekundskab. Tilbage bliver som det vistnok mest rigtige Saxos Skildring af Svend som den, der begyndte godt, men udviklede sig mere og mere i daarlig Retning. Hermed stemmer ogsaa den Bedømmelse, som en af de ypperste Kendere af vor Middelalder, Johannes C. H. R. Stenstrup, giver.⁷⁸⁾ Han skriver: »Sympathien havde alt forlængst vendt sig fra den udygtige og falske Svend, der var bleven mærket med Tilnavnet »den sviende«; den ungdommelige, friske og godsindede Valdemar var alles Helt.«

Men netop saaledes forklares det vel ogsaa bedst, at Svend, der vel til det sidste overfor sine Venner havde bevaret en god Del af sin oprindelige Elskværdighed, endnu til den sidste bitre Ende kunde have trofaste Tilhængere.

Tragisk var derfor baade hans Fald og hans Skæbne. Ingen Søn levede efter ham, som kunde arve nogen Fordring paa Faderens Trone, og hans spæde Datter, Luccardis, kunde ikke græde ved hans ensomme Grav paa Heden. Baade hans Enke, Adelheid, og Datteren blev senere gift med tyske Fyrster og forsvinder dermed ud af Danmarks Historie.

Men forinden maa det anselige Bodskapel være opført ved Siden af Svends Grav. Denne fandtes, som det ses af Anders Pallesens Indberetning, ikke inde i Kapellet, men paa Nordsiden paa lignende Maade som Liden Kirstens ved Vestervig Kirke. Her, som der, var det Medlemmer af Kongehuset, det drejede sig om, her, som der, var der en svar Brøde at sone; derfor fik Svend det usædvanlige Gravminde, og Graven anbragtes tæt ved det skærmende Guds-hus, hvorfra Tonerne lød ud over Graven fra de Sjæle-messer, der skulde mildne den brødefulde Sjæls Pine.

Med Svends Fald var Borgerkrigen endt. Man kunde nu have ventet et blodigt Opgør med Svends Tilhængere; men det kom ikke; kun de, der direkte havde deltaget i Drabet paa Kong Knud, blev straffet. Først imellem disse var Ditlev Edlersøn, der synes at være blevet henrettet paa barbarisk Vis,⁷⁹⁾ og Riber Ulf, som Knuds Tilhængere ikke vilde gaa med til at lade beholde Livet. Svends Tilhænger, Thorbjørn, maatte Valdemar paa Forlangende af Knuds Tilhængere landsforvise; men ellers benyttede han sin Magt mildt, og for sin politiske Fortids Skyld blev ingen forfulgt.⁸⁰⁾

Efter en saa stor Kamp, hvori der rimeligvis har været en 40-60.000 Deltagere, og hvoraf en Del har været ud-

fægtet med stor Haardnakkethed, maa der jo have været et ikke ringe Antal Faldne, og man skulde saa antage, at der maatte kunne findes en eller flere Massegrave; men indtil nu er dette ikke Tilfældet. Men de maa dog have været der, thi hverken ved Mindekapellet eller ved Thorning Kirke er der mindste Spor af en saadan Kæmpebegravelse.

Det er vel muligt, at de kan findes endnu; de kan maaske være dækket af Sandflugt eller paa anden Maade være undgaaet Opdagelse. Heller ikke er det maaske sikkert, at Tallet paa de dræbte har været saa stort, thi dels var det jo Landsmænd, der kæmpede, og dels fandtes der jo baade Slægtninge og Venner paa forskellig Side i de stridende Hære, saa fra det Øjeblik, Flugten var bleven almindelig, er Interessen for yderligere Dræbning sikkert svundet, saa de kolossale Tab, der var saa almindelige under Flugt i Oldtid og ældre Middelalder, blev undgaaet.

Imellem dem, der faldt i Slaget, var ogsaa Sorte Plovs Drabsmand, Yngvar Kveisa. Hvor mange, der faldt, lader sig ikke sige, maaske 2-3000, højst 4000. I Slaget ved Næstved 1256 svinger Opgivelserne mellem 1800 og 10.000, og i Slaget ved Skanderborg 1340 opgives det, at der paa dansk Side er faldet 2200.

Valdemar og hans Hær er nok blevet paa Stedet, indtil de faldne var blevet begravet; mange af dem er desuden sikkert af Slægtninge og Venner blevet ført til de hjemlige Kirkegaarde og jordfæstet der. Saa først er Valdemar draget videre.

Borgerkrigens Skygger svandt; en ny Tid var ved at oprinde.

»I Danmark er Morgenrøde.«

SVEND ESTRIDSEN († 1076)

Stamfader for de følgende Konger, indtil Mandslinien uddøde 1375
g. 1) m. Gunhilde, Enke efter Anund Jakob, Konge i Sverrig
g. 2) m. Gyda eller Jutta af Sverrig

ERIK EJEGOD († 1103)

g. m. Bodil, Datter af den norske Høvding Thurgot
den fagre (eller Thrugot)

ERIK EMUN († 1137)

g. m. Malmfrid, en russisk
Prinsesse, tidl. g. m.
Sigurd Jorsalafarer,
Konge i Norge

KNUD LAVARD († 1131)

Hertug i Sønderjylland
og Obotriternes Konge,
g. m. Ingeborg,
en russisk Prinsesse

SVEND GRATHE († 1157)

Konge 1147,
g. m. Adelheid,
tysk Markgrevinde

VALDEMAR I. den Store

Enekonge 1157, † 1182,
g. m. Sophia, Knud den 5.s
Halvsøster, Datter af Magnus
Nielsens Enke, Rechissa, og
Vladimir, Fyrste i Halicz

NIELS († 1134)

Konge 1104,
g. m. Margrete Fredkulla,
Datter af Inge, Konge i Sverrig,
Enke efter Magnus Barfod,
Konge i Norge

MAGNUS NIELSEN,

falden 1134 ved Fodenig,
g. m. Rechissa,
Datter af Boleslav 3.,
Konge i Polen

KNUD 5., († 1157)

Konge 1147, g. m. en Datter af
Sverker, Konge i Sverrig

NOTER OG ANMÆRKNINGER

Ved nærværende Arbejde er Saxo givetvis den vigtigste Kilde, og da hans Danmarkshistorie foreligger i Vinkel Horns let tilgængelige Udgave fra 1911, har jeg indskrænket Citaterne herfra mest muligt, men anbefaler iøvrigt Læserne at have den ved Haanden under Læsningen. De øvrige Kilder er gennemgaaende ret knappe, og da de ikke er saa let tilgængelige, har jeg maattet medtage mere udførlige Citater. Knytlingesaga er benyttet i Oversættelsen fra 1829.

1) Magnus den Særke regnedes nemlig for Konge i Vesterготland. 2) Knytlinga har »Thorsteinstorp«. 3) Knytlingesaga p. 314. 4) Hist. Tidsskr. 6. R. III, p. 108 f. 5) Aarb. f. nordisk Oldkyndighed 1887, p. 78 f. Han anfører en 3-4 Fod dyb Grøft paa den søndre Side. Sammenlign hermed Tegningerne af Profilerne af Volden, der er nok til at oplyse det urigtige heri. 6) E. T. Kristensen: Heden, p. 422. 7) C. Blom: Bidrag til den danske Krigsmagts Historie, 2. Hefte, p. 27 f. 8) Jydske Samlinger 2. R. III, p. 159 f. 9) Danmarks Riges Historie, I, p. 587 f. 10) Hist. Tidsskr. 7. R. III, p. 369 f. 11) Hist. Tidsskr. 6. R. III, p. 371. 12) Svend Aagesens Danmarkshistorie. København 1807, Kap. VII. 13) Her citeret efter K. Fabricius i Hist. Tidsskr. 7. R. III, p. 369 f. 14) Knytlingesaga, København 1829. 15) Roskildekroniken, p. 41. 16) Bærer af denne Overlevering var indtil sin Død næsten kun den tidligere Ejer af Graagaard, J. C. Nielsen. 17) Se herom Sophus Müller i Vor Oldtid, Afsnittet om Befæstningsanlæg fra Oldtiden. 18) Hugo Mathiesen: Viborg Veje, p. 9. 19) Hist. Tidsskr. 7. R. III, p. 380. 20) Udhævelserne af mig. 21) Knytlingesaga, p. 314. 22) Saxo, p. 106. 23) Saxo, p. 109: »Knud selv flyede til Hest gennem de snævraste Gyder.« 24) Saxo, p. 109. 25) Saxo, p. 109. 26) Saxo, p. 106-109. 27) Saxo, p. 108-109. 28) Amtmand Rosenørn i J. Saml. 2. R. III, p. 170, jfr. Rosenørn: Niels Ebbesen og Grev Gert, p. 120. Det er Suhm (VI p. 91), der antager »Gedsbæk« for identisk med Gedsted Aa, og han er vistnok trofast fulgt af alle senere Historikere indtil A. D. Jørgensen. Dennes svigtende Sans for de middelalderlige Kampforhold og deres Forbindelse med Terrainet fremgaar bl. a. af, at han vel faar placeret Valpladsen fra 1151 (1152) til Gedsbæk, men henfører Vaabenfundene fra Græthe Hede (ca. 6 km derfra) til Flugten fra Gedbæk. Mangel paa Stedsans eller Lokalkendskab maa det vel ogsaa være, der faar ham til at bruge et Udtryk som: »...Saxos stedkyndige Beretning.« (Hist. Tidsskr. 6. R. II, p. 690.) 29) Knytlinga, p. 315. 30) Et Stykke af Voldskraaningene staar endnu mellem Sct. Mogensgade og Sct. Ibgade, og baade i Reberbanen og i Gravene har man kunnet spore Graven foran Volden. 31) General-

stabens Kort 1917 har »Gjeddebæk« og »Gjeddekjør«. 32) Efter Undersøgelser paa Stedet. 33) Danmarks Riges Hist. I, p. 579. 34) Saxo, 14. B. p. 143. 35) Saxo, 14. B. p. 143. 36) Saxo, 14. B. p. 144. 37) Jydske Samlinger 2. R. II, p. 165 f. 38) Naar han lader Flaaden lægge til ved Havnø paa Nordsiden af Fjorden, langt fra den vestlige Ende af denne, kan det dog ikke være rigtigt; derved vilde Svend jo netop gaa glip af den Fordel, han opnaaede ved at gaa ind i Mariager Fjord. 39) Muligvis Fader til Saxo Grammaticus. 40) Søn af Henrik Skatelaar. 41) Saxo, 14. B. p. 145. 42) Naar Rosenørn i Niels Ebbesen og Grev Gert I, p. 125, gætter paa, at Esberns Rekognoscering er udgaaet fra Kongsgaarden i Ø. Velling, kan dette muligvis være rigtigt, men naar han gætter paa, at den foran skildrede Episode har fundet Sted Øst for Kvorning, saa maa det være forkert; efter Kilderne kan det simpelthen ikke have været der. 43) Eller Thenja. 44) P. 329. 45) Rosenørn: Niels Ebbesen og Grev Gert I, p. 125 og 414. 46) Se herom for Eksempel Hugo Mathiesen: Viborg Veje. 47) Afstanden mellem Kvorning og Randers er ca. 22 kilometer. 48) Meddelt af I. C. Nielsen. 49) Om de fremsatte vrang Meninger, se foran. Rosenørns Tanke, at Volden skulde være anlagt af Svend og være rettet mod Syd, modsiges af den Omstændighed, at den støtter begge Ender mod Bakkerne. (Se Jydske Saml. 2. R. III, pag. 176.) Om Henry Petersens tilsvarende Tanke, se Aarb. f. n. Oldk. 1887, pag. 81. Knud Fabricius, pag. 387, skriver, at Sophus Müller har reduceret Bækgaardsdiget til at være en ganske almindelig Vejspærring fra den ældre Middelalder, som saa mange andre af Jyllands Diger. Men dette kan ikke være rigtigt; Diget maa enten være ældre og altsaa taget i Brug af Valdemar, eller netop opført af ham. 50) Knytlinga, pag. 329 (Originalspr.): Landtjældum sinum. 51) Var det ikke en Tanke at faa de sidste Rester af disse mærkelige Grave fredet? 52) Meddelt af J. C. Nielsen. 53) K. Fabricius pag. 376. Han mener, at Kampen gik istaa allerede i September Maanedes Begyndelse, og at de to Modstandere altsaa har ligget overfor hinanden det meste af en Maaned. Naar han gætter paa Mikkelsmessedag, er det paa Grundlag af Knytlinga, hvor Oversættelsen dog kun har Ordene: samme Efteraar. 54) J. Saml. 2. R. III, pag. 169. 55) Ravnholt: Thorning Sogn, pag. 44, har misforstaaet Rosenørn og siger, at *Svend* er gaaet over Gudenaen ved Svostrup og over Grauballe, Lemming, Hinge og Vinderslev Nord om Have Sø, hvor han da er stødt sammen med *Valdemar*, der kom Nord fra over Elkjør og Skovlund. Det meningsløse heri fremgaar af det allerede fortalte. Han henfører ogsaa (pag. 41) Bjarkes Kamp til Gedbæk, men det var ved Viborg (se foran). Knud Fabricius har (pag. 383)

den mærkelige Idé, at Valdemar skal være gaaet over Silkeborg. Det er ikke let at se, hvad han skulde der; han vilde jo paa den Maade tabe Fordelen ved at operere paa den indre Linie. 56) Rosenørn tænker sig (J. Saml. 2. R. III, pag. 170), at Svend er gaaet Vest om Hald Sø, hvad der er højst urimeligt. Ligeledes tænker han sig, at Svend har opført Bækgaardsdiget, en Tanke, hvis Urimelighed er paavist foran. 57) Pag. 328. 58) Hans Fader Christiern, Broder til Ærkebiskop Eskild, var Hærmand i Erik Emunes Hær ved Rønbjerg, hvor han blev taget til Fange af Kong Niels og holdt fangen paa en Fæstning nær ved Slesvig. Om Aage selv fortæller hans Søn, Historieskriveren Svend Aagesen (Kap. VII) følgende om Slaget ved Onsild Bro: »Efter en haard Strid gik ogsaa Nicolais Parti her af med Seieren. Da nu Eriks Armee vendte Ryggen, var han nær bleven fangen selv, dersom ikke Biørn, formedelst sin udmærkede Tapperhed kaldet Jernside, havde, tilligemed min Fader Aage, gjort en mandelig Modstand midt paa Broen. Thi disse to tilbagedreve de nedregnende Kastespyd med et saadant Mod, at de kunde ansees som ubevægelige Støtter. Med en beundringsværdig Tapperhed jøge de det hidsige Anfald tilbage, ja forsvarede Broens Overgang saa drabeligen, at man fra begge Sider kunde gaae med tørre Fødder over Aaen paa de dræbtes Liig. Ikke heller opgave de Broens Forsvar, skjøndt ængstede med mange Saar, førend den flygtende Konge var kommen ombord. Da fulgte de flux efter ham og ledsagede ham til Skaane paa sin Flugt. 59) Han og flere af Svends Hær har altsaa haft Gods i Jylland. 60) I Silkeborg Jordebog fra 1586 kaldes Gaarden Graaskov endnu »Grottskouff«, senere »Graadskouff«; derimod skrives »Graagaard«. (Hist. Tidsskr. 6. R. II, 1889—90.) 61) Dette med Kornet har givet Anledning til en Række Betragtninger af dem, der har skrevet om Slaget; de synes dog temmelig overflødige, hvad enten man vil antage det staaende paa Marken i Stakke eller hentet i Graabondens Lade. Hvem skulde forøvrigt bjærge Høsten, naar Manden og hans Svende var i Krig? 62) Vil svare til ca. 16. Oktober nu. 63) Rosenørn: Niels Ebbesen og Grev Gert, p. 124. 64) Rosenørn: Niels Ebbesen og Grev Gert, p. 124. 65) Var det Skjalden Arnold Thorvaldsøn fra Island, der senere nævnes ved Kong Valdemars Hof? Se Barfod: Fortællinger, p. 224. 66) Ogsaa om dette Vangegærde er der skrevet en hel Del uden rimelig Grund. Hvad nytter det nemlig, at Landsloven fastsætter en Frist for Optagelsen af Hegnet, naar de, der skal tage det op, er i Krig. 67) Kap. VII. 68) Pag. 330. 69) Barfod: Fortællinger af Fædrelandets Historie, pag. 225. 70) Pag. 331. 71) Ogsaa om dette Forhold har der været ført en unyttig Strid, idet nogle har villet gøre dem til

Landevejsrøvere (se saaledes A. D. Jørgensen i Hist. Tidsskr. 6. R. II, pag. 113 og Rosenørn i Jydske Saml. 2. R. III, pag. 176), andre til Marodører eller Egnens ikke-krigsførende Beboere. Det ene naturlige er dog, at det er en Flok af Ledingsopbudet, der naar frem til Svend. 72) Pag. 331. 73) Se ogsaa Barfod: Fort. pag. 225. 74) Historikeren Svend Aagesens Fader. 75) Knytlinga pag. 331 nævner som Deltagere i det første Vendertog baade Gvenmar Ketilsøn (altsaa Svends Drabsmand) og Peter Thenja. 76) Aarb. f. n. Oldk. og Hist. 1887, pag. 88. 77) Fra Viborg Amt 1931. 78) Danmarks Ri. Hist. I, pag. 588. 79) Han blev efter Beretningen radbrækket. 80) Af de skrevne Sagn, der har Forbindelse med Slaget, kan anføres følgende efter J. M. Thiele: Danske Folkesagn, om Kong Svends Krigskasse: »I Hidsherred i Aarhus Stift, ved Byen Kragelund, er der en Mose, kaldet Graae Mose. Tilforn kaldtes dette Sted Grathes Mose, thi her var det, at Svend Grathe blev slagen af Valdemar. Herom gaar det Sagn, at da Svend Grathe mærkede, at Slaget var tabt for ham, lod han sin store Krigskasse vælte ned i Uføret, som det dengang var, og derfor sees ogsaa paa dette Sted, som alle vegne, hvor en Skat ligger skjult, Lys brænde om Natten. Hidtil har det været forgæves at søge efter den, og da en Skolelærer en Nat havde sat Pinde i Jorden, hvor han saa Lysene, for siden at grave efter, fandt han næste Morgen alle Pindene oprykkede.«

GRATHE KAPEL

Af *N. P. Munk*

Svend Grathe hedder den Konge nu,
han hviler paa mørken Hede,
kun Jægeren kommer hans Navn ihu,
kun Hunde hans Grav oplede.

Ingemann.

Traditionen lader Svend blive fanget ved Svendshøj; om dette er rigtigt, lader sig ikke sige; derimod er Kilderne enige om, at han er blevet ført fra det Sted, hvor han blev fanget, i den Hensigt, at han skulde føres til Kong Valdemar. Undervejs er det saa, at Drabet er sket, hvorefter Bønderne, sandsynligvis Fodfolk fra Kong Valdemars Hær, har ført Liget videre og begravet det uden Ceremonier ved et i Forvejen eksisterende Gudshus. Herom siger Fortsættelsen af Roskildekrøniken, at han blev begravet i en ringe Landsbys Kirke (in ecclesia villulæ), og Aarbogen fra Ry Kloster ved Flensborg, der slutter 1228, siger, at han blev begravet »in capella grathæ«.) Hverken Saxo eller Knytlinga har noget om hans Begravelse.

Der har altsaa i Forvejen eksisteret et Gudshus nær ved Stedet for Svends Fald; i eller ved dette er hans Lig blevet begravet. Om det har været en Landsbys Kirke, som Roskildekrøniken antyder, eller det kun har været et Kapel, og da snarest et Kapel knyttet til en Gaard, faar staa hen. Navnet Graa eller Grathe kan formentlig lige saa godt be-

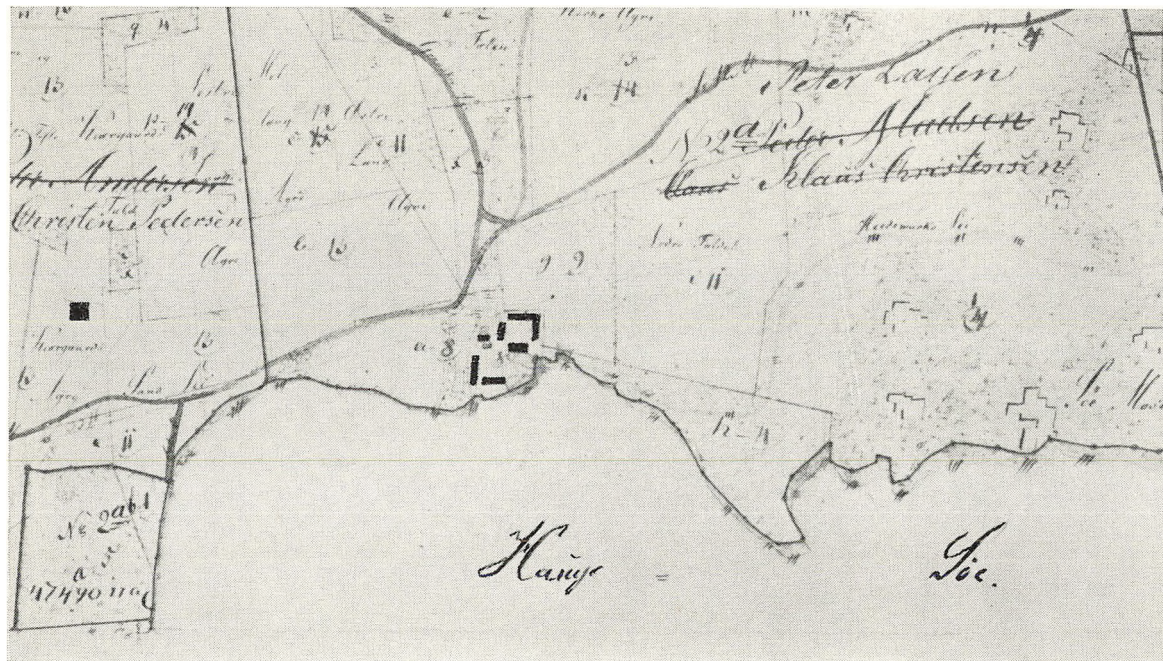
tegne en Gaard som en Landsby, og der er intet til Hinder for, at der her kan have ligget en Storgaard, hvis Ejer har ladet opføre en lille Kirke eller et Kapel ved Gaarden.

Men er det dette Gudshus, som vi endnu finder Sten af paa flere Steder i Egnen? Jeg er meget lidt tilbøjelig til at tro det. Snarere har det været et lille og simpelt Kapel af Træ, hvoraf nu ethvert Spor er forsvundet.

Efter Anders Pallesens Beretning laa Kong Svends Grav Nord for Kapellet, den mindst ansete Plads paa en Kirkegaard, og det er sandsynligt, at den ogsaa har gjort det i Forhold til Trækapellet. Kong Svend var jo Valdemars Dødsfjende; men han var ogsaa hans Fætter, og selv om Valdemar meget skulde have sig frabedt at faa sin Fjende begravet foran Alteret i en Kirke og maaske give Anledning til Mytedannelse, saa har han paa den anden Side næppe haft noget imod, at der rejstes den døde et sømmeligt Minde, og at der indstiftedes Sjælemesse for ham ikke blot her ved hans Hvilested, men ogsaa i Viborg og Roskilde.

Der er saaledes al Grund til at tro, at det er Dronning Adelheid, der med sin lille Datter Luccardis har ønsket at rejse et Bodskapel paa selve den Plads, hvor hendes paa saa tragisk Maade omkomne Mands Legeme hvilede. Alle Rester, der er tilbage af Kapellet, og hvad man ellers ved om det, passer med denne Antagelse.

Naar der i ældre topografiske Skrifter fortælles, at Kong Svends Lig blev ført til Viborg og begravet i Sct. Kjelds Kapel ved Domkirken, er det derfor forkert. Misforstaaelsen stammer, som Dr. phil. A. Heise har paavist,²⁾ fra en Kilde, der ikke gaar tilbage til Middelalderen. Han anfører et Uddrag, som Chr. Sørensen Thestrup har gjort af en gammel Fortegnelse over Sjælemesser i Viborg Domkirke, hvor han for Svend Grathe anfører følgende:

Graagaards Beliggenhed 1793. Mærk Kapelruinen i venstre Kant af Kortet. »Kærgaards Agre» betyder Kirkegaards Agre. Mærk ligeledes »Fælen» i øverste Kant af Kortet Nord for Graagaard. Kortet er opmaalt 1793 af Gierup og regnet af Brun.

»Svend Eriksen, som blev slagen i Krig mellem Vejrumbro og Viborg paa Grathe Hede og blev begravet i det lille Kapel paa nørre Side hos Sct. Kjeld, som kaldes St. Kjelds Kapel.«

Hvad Betegnelsen Sct. Kjelds Kapel angaar, saa er denne ret problematisk, idet det synes, som om ikke mindre end tre Rum i den gamle Domkirke har haft dette Navn knyttet til sig, og Betegnelsen ikke engang kan anses for sikker for det nu forsvundne Kapel i Hjørnet ved nordre Korsarm, hvortil Navnet sædvanlig bliver knyttet. Endelig er Stedsbetegnelsen, »mellem Vejrumbro og Viborg paa Grathe Hede«, jo ganske meningsløs.

Men hvor har Chr. Sørensen Thestrup saa det fra om Begravelsen i Viborg? Kan det have staaet i Messebogen, eller har han det fra Biskop Henrik Gerners Optegnelsesbog,³⁾ der har den samme Meddelelse, eller har han det fra Anna Krabbe eller Peder Dyrskjød? Hvis Grathe Kapel paa en eller anden Maade havde faaet Sct. Kjelds Navn knyttet til sig, kunde det vel godt i Tidens Løb give Anledning til Misforstaaelsen, hvis denne da ikke ligefrem skyldes Fejlskrivning eller Fejllæsning. En saadan skyldes det sandsynligvis, at Grathe Hede henlægges mellem Vejrumbro og Viborg. Hvis der i Stedet for skulde læses Brestenbro, giver Meddelelsen jo god Mening, selv om Brestenbro ligger dobbelt saa langt fra Grathe Hede, som Viborg gør.

I hvert Fald staar Meddelelsen om Begravelsen i Viborg i afgjort Modstrid med de gamle Kilder, og en Flytning senere end Afslutningen af disse er i sig selv saa usandsynlig, at man roligt kan se bort fra den. De eneste, der vilde kunne have nogen Interesse i Flytningen, maa jo have været Dronning Adelheid og Prinsesse Luccardis, og de blev begge tidligt gift med tyske Fyrster og forsvandt dermed fra Danmark.

Den første Gang, Kapellet med Sikkerhed vides omtalt i den skrevne eller trykte Litteratur, er i Thorningpræsten Anders Pallesens Indberetning til Ole Worm 1623.⁴⁾ Det var da allerede kun en Ruin.

Indberetningen er udskrevet af Langebek i de udførlige Noter, han har om Thorning og Karup Sogne til Danske Atlas, og en Afskrift af den findes mellem hans Exerpter paa Det kgl. Bibliotek (Fasc. 61).

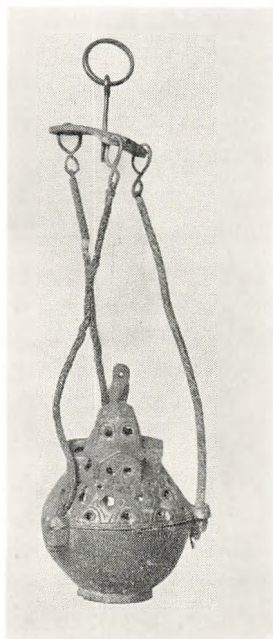
Anders Pallesens Meddelelser lyder, forsaavidt de angaar Thorning Sogn, saaledes:

1. Wid en eniste Gaard her vdi Thorning Sogn, kalldis Raffnholt, ligger nogle Skandzer og kaldis Knap Digge, huor at Suend Knap slog sin Leyr en Dag, førend hans Broder blev kronet i Viburge.
2. Sigis en Bonde att haffue giort hannem sit Banesaar med en Øxe, der hand flyede for sin Broder, vdi en Mose, heder Graa Mose icke langt fra Leyren.
3. Der effter er hans Legem begraffuiet paa en Mark der strax østen fra hos en eniste Gaard kaldis Graae eller Graagaard.
4. Er Graffuen endnu kend paa Kirkegaarden norden op til nogle Rudere af et Capell, som der samme tid er opbyggt af graae huggen Stene.
5. Wid begge Endene aff Graffuen stode tho wd hugne tuekløfftede Steene, wdi huilcke Graffstenen laa med begge Enderne offuer Graffuen.
6. Disse tre Steene siges at wære wdført till en Borgere i Aarhuus wid Naffn Niels Storm. War der Bogstaffue paa eller ey er icke witterligt.
7. Legger denne Graffsted synden fra Wiburge 2½ Mile østen fra den store Alfare vey, som løber fra Wiburge til Kolding.

Kapellet er formodentlig under eller kort efter Reformationen blevet forladt, og da ingen har holdt det vedlige, er det ret hurtigt sunket i Ruiner. Rimeligvis er det forinden blevet plyndret for sit Inventar og muligt ogsaa for Tømmer og Tag, hvad der jo yderligere vilde fremskynde Forfaldet.

Men netop fra Reformationens Kamptid er det, ligesom der i en Anelse toner en navnløs Skikkelse frem, en trofast Forkæmper for den gamle Kirke.

I April 1860 gik Hyrdedrengen *Kristian Grathe*, der tjente hos sin Svoger, Gaardejer *Knud Nielsen Grathe*, og rodede i Tomten. Under nogle Sten i Ruinen fandt han et

*Røgelseskarret
fra Kapelruinen*

meget smukt *Bronze-Røgelseskar* med ualmindelig fine Kæder, hvorefter dog den ene manglede. Ved en Undersøgelse, der senere paa Sommeren blev foretaget af Topografen L. Both, blev der paa samme Sted, hvor Kristian Grathe fandt Røgelseskarret, optaget nogle Brudstykker af et Lerkar med Trækul og et *Stykke af et Ben.*⁴)

Naar man nu ved, at der i ethvert katolsk Alter skulde være en Relikvi, og iøvrigt kender lidt til Reformationstidens Kampe, er det ikke vanskeligt at lade Fantasiaen arbejde videre. — Vi ser da Kapellets navnløse Vogter, Præst eller Munk, nidkær i sin Kamp for den gamle Kirke og fast i sin Tro paa, at den dog nok skulde sejre tilsidst. Da Forholdene omsider bliver saa truende, at han

maa tænke paa Flugt, tager han det viede Røgelseskar og Relekvierne og skjuler dem i Murgemmet, et Hulrum under det murede Alterbord, som han derpaa murer til. Saa er de hellige Ting skjult for rovgjerrige Blikke og kan ligge der sikkert til den lykkelige Dag, da den gamle Kirke har sejret, og han paany kan vende tilbage som Vogter af Kapellet og igen kan høre de hellige Toner i den Helligdom, som det blev hans Livsgerning at bevogte.

Fantasi — ja, men Fantasi, som der ligger Realiteter, gaadefulde Realiteter ganske vist, bag ved.

Men udenfor Kapellets Nordvæg fandtes Kong Svends Grav, og endnu 1623 huskedes det, at den havde været dækket af en Ligsten, der hvilede paa en Bæresten ved hver Ende. Gravmindet er dermed karakteriseret; det er af ganske samme Slags som Liden Kirstens paa Vestervig Kirkegaard, Bispegraven i Sjørring m. fl., Gravminder, som de blev lagt over Tidens mest højttede Personligheder.

Naar Henry Petersen⁵⁾ og efter ham Trap skriver, at Stenen var tagformet, er det kun en Gætning, der ikke har Hjemmel i Kilderne, og som muligvis er urigtig. Til Anders Pallesens Meddelelse om, at Stenene førtes til Aarhus, anmærker Langebek,⁷⁾ at andre paastaar, at Gravstenen af en Bonde ved Navn Anders Graa skal være solgt til Viborg og lagt paa Graabrødre Kirkegaard.⁸⁾ Hvorom alting er, Stenene er borte og lader sig næppe genfinde. De har været af den ældre Middelalders Type, rimeligvis uden Indskrift og kun mærket med et Kors.⁹⁾

I Pontoppidans danske Atlas (1768) meddeles det, at Kapellet havde ligget imellem Graagaard og Ravnholt, og at der endnu dengang var tydelige Rudera af det. 1852 fjernedes de sidste Kvadre, hvoraf nogle var af Ahl, men endda var der en Del Murværk tilbage, og 1860 kunde L. Both fremdrage hele Grunden og tegne en rigtignok noget

mærkelig Grundplan af den. 1864—65 opbrødes Grunden helt, saa at Pladsen 1879, da Dir. Sophus Müller berejste Lysgaard Herred, kun var kendelig ved de i Jorden spredte Kalksmuler, og da Henry Petersen 1885 lod grave paa Stedet, kunde hverken Plads eller Retning af en eneste Grundmur konstateres.¹⁰⁾

Imidlertid var der ved de forskellige Undersøgelser vakt en Del Interesse for Stedet, og da der blev Tale om, at Statsraad Thor Lange i Moskva vilde skænke et Mindesmærke, blev der i 1891 foretaget en Gravning Nord for Kapelmuren paa det Sted, hvor Kong Svends Gravminde havde været, og der fandtes her Skelettet af en høj, noget spinkelt bygget Mand, der efter et anatomisk Skøn (Professor Chievitz) har været i Svend Grathes Alder, 30—40 Aar, og som var blevet dræbt af et kraftigt Hug, der ført fra venstre Side var trængt igennem Issebenet. Der var saaledes en ikke ringe Sandsynlighed for, at det var selve den dræbte Konges Ben, man her var stødt paa.¹¹⁾ Nu siger Saxo ganske vist, at Drabsmanden huggede Hovedet af Kongen, men dette har jo i Virkeligheden været umuligt for en øksebevæbnet Mand, der stod paa Jorden; et Hug som det nævnte vilde derimod meget vel være muligt.

Om Kong Svends Lig oplyser J. C. Nielsen, at det fandtes liggende i rødt, jernholdigt Sand, der maaske kan have virket konserverende paa Liget, der var meget velbevaret og nærmest lignede en Lædermumie.

Da det saaledes fandtes tilstrækkelig bevist, at Kong Svends Grav virkelig var paa den gamle Plads, lod Thor Lange rejse det smukke Mindekors, som med sin ca. 5 m Højde løfter sig højt og frit over de omgivende vidtstrakte Agermarker.

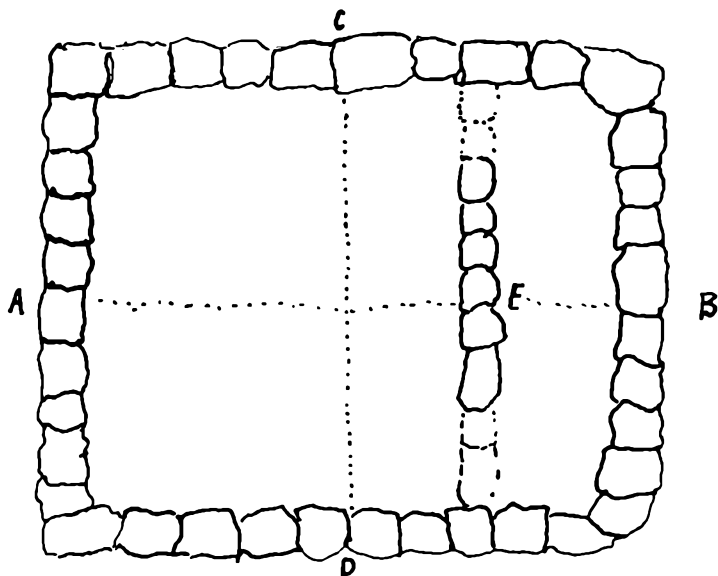
Det er udført efter Tegning af Arkitekt V. Koch efter Motiver fra vore middelalderlige Stenmonumenter. Øverst under Topkorset ses det danske Kongevaaben i Relief og

længere nede et draget Sværd; paa den anden Side er udhugget en Krone og et Scepter. Indskriften, der er anbragt i to Baand mellem ophøjede Tovsnoninger, lyder: »Til Minde om Sejren paa Grathe Hede d. 23de Oktober 1157. Rejst ved Kong Svends Grav.«

Ved Undersøgelsen af Kapeltomten i 1860 tegnede L. Both en Grundplan af Kapellet, som han maalte til at være 21 Alen bredt og 25 Alen langt. Grundplanen var tegnet paa en noget mærkelig Maade, idet det dog er muligt, at han har villet gengive de store og brede Grundsten. Selv Maalene ser mærkelige ud. Havde Kapellet dannet en regelmæssig Firkant, kunde man have gættet paa et Centralanlæg, medens Bredden, som det nu er, maa betragtes som aldeles enestaaende for en dansk Middelalderkirke. Helt udelukket er det maaske dog ikke, at det kan have drejet sig om et treskibet Anlæg uden særskilt Kor, og at Both blot ikke har fundet Pillefundamenterne.

Hvis ikke Kapellet skal opfattes som et treskibet Anlæg, vil det nok være rettest at betragte det som et Gudshus, hvortil der ingen egentlig Menighed hørte, saaledes at et særlig udformet Skib var uforment, medens til Gengæld Koret, der skulde bevare den faldne Konges Minde, voksede til overordentlige Dimensioner. Saaledes forklares det bedst, at der her er anvendt en Grundplan, der ellers er ukendt ved den ældre Middelalders Kirker i Danmark.

Imod denne Opfattelse og i Retning af, at Kapellet en Tid har været Sognekirke, kunde det synes at tale, at der paa Pladsen omkring Kapellet er fundet en Mængde Spor af Begravelser. Udelukket er del vel heller ikke, at Kapellet en Tid kan have været Sognekirke; men da Kapellet laa saa nær ved den alfare Hovedvej, at det næsten kunde betragtes som et Vejkapel, kan det ogsaa være trætte Pilgrimme, der ikke har kunnet udholde den lange Vandring fra Rom

L. Boths Grundtegning af Gratbe Kapel
i »Illustreret Tidende« 1860 Nr. 69.

eller det Hellige Land, men her, saa tæt ved Hjemmet, har maattet lægge deres Ben ved det ensomme Kapel paa Heden.¹²⁾

Grunden til Kapellet var lagt paa den Maade, at der var gravet en Rende paa $1\frac{1}{2}$ Alens bredde, der var fyldt med Koltringer og Smaasten, og oven paa disse var anbragt de store, brede Grundsten.

Alle Bygningsrester er forlængst fjernet fra Pladsen, men Egnens Beboere freder om Minderne og samler omhyggeligt de sidste Rester af Kvadersten sammen; navnlig findes der en Del paa Graagaard, hvor der bl. a. er indmuret nogle af dem i det nye Stuehus; smaa Indskrifter paa nogle af Stenene viser, hvor smukt Egnens Beboere og navnlig Slægten paa Graagaard har fredet om Minderne fra Danmarks stolte Middelalder.

Kvaderstenene og et Brudstykke af en Billedsten med en Rest af en Vinge, det eneste Stykke Skulptur, jeg er stødt paa imellem Resterne, er af fortrinligt Arbejde og kan meget vel hidrøre fra vor Granitarkitekturs bedste Tid, altsaa netop fra Aarene for Kongsemnernes sidste Kamp.

I Aaret 1917 rejstes der tæt Syd for Have Sø en ny Kirke, som i 1930 yderligere forsynedes med et Taarn. Ogsaa her blev nogle af de gamle Sten taget i Brug og enkelte af dem forsynet med Indskrift. Nord for den udvendige Dør til Taarnet er saaledes anbragt den før nævnte Billedsten, og over Døren fra det indre af Taarnet ind i Kirken er anbragt en Sten, hvorpaa der staar:

I GRATHE KAPEL I MANGE AAR
JEG HØRTE MESSESANGEN.
I GRATHE KIRKE NU JEG STAAR
OG HØRER KLOKKEKLANGEN.

Og over Døren, der udefra fører ind i Taarnet, er der anbragt en Sten, hvorpaa der staar:

PAA GRATHE HEDE NU LÆRKEN SLAAR
I DANMARK ER MORGENRØDE

1157

INGEMANN

Kapellet er borte, men med en enestaaende Kærlighed og Pietet freder den stedlige Befolkning om dets Minde.

NOTER OG HENVISNINGER

- 1) Script. rer. danic. I p. 163, 386, jfr. Aarb. f. n. Oldk. og Hist. 1887, p. 78.
- 2) Dipl. Viberg. p. 365.
- 3) Script. rer. danic. IV, p. 435.
- 4) Danske Saml. 2. R. VI., p. 157.
- 5) Ill. Tidende Nr. 69, 1860.
- 6) Ill. Tidende 1892, p. 125.
- 7) Aarb. f. n. Oldk. og Hist. 1887, p. 80f.
- 8) I det 17. Aarh. fandtes i Viborg en ret fremtrædende Slægt, der

bar Navnet Graa. 9) J. C. Nielsen, Thorning, siger, at det efter Overleveringen skal være den, der ligger Syd for Sdr. Sogns Kirkes Kor og bærer Navnet Else Graa. Og det *kan* være den. 10) Aarb. f. n. Oldk. og Hist. 1887, p. 84. 11) Ill. Tidende 11/12 1892. 12) Meddelt af J. C. Nielsen. Det vilde være interessant, om der ved Gravninger paa Stedet kunde blive fremdraget Pilgrimstegn e. l. og Tanken saaledes bekræftes. A. Ravnholts Bemærkning i Hist. og topogr. Efterretninger om Thorning Sogn om »Pilgrimme eller andre, der vilde læse en Messe over den dræbte Konge« er naturligvis urigtig; Messe læstes kun af en Præst og som Tjeneste. Derimod er Kapellet sikkert ofte blevet besøgt af forbipasserende Pilgrimme.

HEKSEN MAREN GRAA I THORNING

Af *Hans Ellekille*

I sin mærkelige bog »En Hederejse i Viborgegnen 1867« fortæller Meir Goldschmidt:

»Jeg havde hørt noget om en kone, der i sin pigestand havde været musikalsk og tilligemed faderen havde spillet til dans. Jeg ville nu gerne vide noget mere om hendes slægt. Det fejlede heller ikke, der var straks en Thorning-historie. Hun havde en faster, der såede ukrudt i naboens mark, og hun havde ydermere den fejl, at hun stjal. Børnene sagde til faderen: »Vor mo'er gjør os så megen skam, skal vi ikke få hende skjødt (skudt).« — »Nej«, svarede faderen, »vi må have mere plaser af hende.« — Men han fandt det ikke (at det var plaseer: morskab), da hun blev arresteret; han sagde til herredsfogden: »Hvad ville De sige, hr. kammerjunker, hvis jeg smed Deres kone i hullet?«

Umiddelbart efter fortæller Goldschmidt efter meddelelse af lærer Søren Kierkegaard i Thorning: »Hendes moder blev på egnen anset for en heks. Hun blev 92 år gammel. Da hun i høj alder brækkede sit ben, sagde en nabo, at det slet ikke var sandt; det, som fejlede hende, var, at hun den foregående nat havde forvandlet sig til en hare, som han havde anskudt.«

Hvem er denne moder, som i høj alder brækker benet og bliver anset for heks af egnens befolkning? Hvem er hendes datter, som bliver arresteret for tyveri, hvem er hendes søn,

som spiller til dans, og hvem er hendes sønnedatter, som ligeledes spiller til dans?

Svaret på disse spørgsmål kan gives med fuldkommen sikkerhed: det er den såkaldte heks *Maren Graa*. Hun er ens med gårdfæsteren på Vestre Graagaard Peder Andersens hustru, *Maren Sørensdatter*, som døde, ikke 92 år, men dog 89 år gammel, den 22. juni 1849 hos sin datter Marie Kirstine Pedersdatter i Bøgild og hendes svigersøn snedker Niels Hansen Juul. Det var ikke denne datter, som blev arresteret for tyveri, det var derimod hendes ældste søster, *Mette Kirstine Pedersdatter*, født på Vestre Graagaard den 5. november 1784, der som en halvgammel pige, over 36 år gammel, bliver viet i Torning kirke den 18. december 1821 til den 29-årige gårdmand Søren Pedersen i Gammel Dalsgaard, Hørup sogn.

Om denne Søren Pedersen, død 31. oktober 1858, 65 år gammel, fortælles der i Mikkelt Skrædders historier s. 48-50, at han var sådan en særting og løjerlig i alt. Han var født på gården og fik den efter forældrene (Peder Jensen og Ane Jensdatter), og så var han ikke vant til at komme meget af by. Det hændte sig en gang, at han skulle ride til Viborg, og da tog han så meget fejl, at han red til Hjarbæk. Hvorledes Søren havde båret sig ad med at komme uden om Viborg, vidste Mikkelt Skrædder i Ovnstrup ikke. Denne Søren var gift med en pige fra Graa. De hjalp hinanden med at bygge gården om, og det trængte den til, for den var meget forfalden. Mette Kirstine ridsede af på træet, og så hugg Søren hullerne, og sådan gik den bygning for sig. »No står et døpin (død og pine) godt ijæn«, sagde Søren, men det stod jo grumme simpelt.

Om dette ægtepar fortælles der i H. P. Hansens bog »Skovlovringer« side 190: »Der var på den tid to gårde i Dalsgaard ved Kjellerup. I den ene boede en mand, der var gift med en datter af heksen Maren Graa, og i den anden

boede herredsfogeden i Lysgaard-Hids herreder. Engang beskylgte herredsfogden sin nabokone for, at hun havde sået ukrudtsfrø i hans kornmark; hun blev anholdt og sat i gårdens fangehul. Hendes mand blev indkaldt som vidne og spurgt, om han kendte noget til konens forbrydelse, men dertil svarede manden: »Min kone og jeg har lovet hinanden ikke at sige noget om, hvad vi har tilsammen!« Og mere fik herredsfogden ikke at vide, men efter en vidtløftig proces blev konen idømt en hård straf, vistnok uden grund.«

Den kendte Graabonde, langt senere ejer af Vestre Graagaard, har meddelt mig, at Søren Pedersens kone i Gl. Dalsgaard blev straffet, fordi hun havde sået ugræsplanten »skraaer« i naboens rug, hun var nemlig misundelig over, at hans rug stod bedre end hendes egen. Graabonden tilføjer: »Sådan kunst havde hun vel lært af sin moder Maren Graa.«

Det er også Graabonden, som har underrettet mig om, hvem Mette Kirstines broder var, gårdmanden, som spillede til dans med sin musikalske datter.

Det var hendes yngste broder, *Christen Pedersen Graa*, født på Graagaard den 12. september 1792. Han blev den 24. november 1822 gift med Mette Christensdatter og overtog sin fødegård, hvorefter forældrene Peder Andersen og Maren Sørens datter gik på aftægt. En af hans døtre var Mette Kirstine Christensdatter Graa, født den 16. november 1834, ens med »den Vægelsindede på Graahede«, som Goldschmidt har fortalt om i sin novelle af samme navn, hvilken vi udførligt har kommenteret i »Slægtsgaarden«.

Om denne fader og datter hedder det i pastor Lidegaards bog »Graabonden fortæller« side 68 blandt andet:

»Kræn Graae var ud over vide egne her på højderyggen berømt som den fineste landsbymusikant. Sammen med sin datter, Kirsten, rejste han ud langvejs for at spille til bryl-

lup. Datteren spillede violin, faderen klarinet og horn. Musikken ved et bondebryllup var ikke regnet for noget, hvis det ikke var Kræn Graae og Kirsten, der leverede den.«

Men det er hans moder, *Maren Sørensdatter*, heksen Maren Graa, som vi i denne sammenhæng særlig interesserer os for. Hvorfor blev vel denne bondekone i den velstillede gård, med de mange børn, anset for heks? Graabonden har vistnok givet lidt af det rigtige svar: lige som sin ældste datter Mette Kirstine såede hun efter folketroen ugræs i naboernes sæd, fordi hun var misundelig over, at deres sæd stod bedre end hendes egen. Jeg ved slet ikke, om sæden stod bedre på Graaskov eller Øster Graagaards marker end på Vester Graagaard, men på et for en moder afgørende punkt havde Maren Graa årsag til at nære misundelse mod sine nabokoner og de gode koner overalt i sognet: Maren Graa havde uheld med sine døtre; vi har allerede en fornemmelse af, at hendes ældste datter var gift under sin stand med en undermåler i Gammel Dalsgaard.

Endnu meget værre var det gået den næstældste datter, *Marie Katrine Pedersdatter*, født på Vestre Graagaard den 1. november 1788. Hendes forældre blev tvunget til at lade hende indgå et fuldkomment ustandsmæssigt ægteskab den 21. marts 1818, over 29 år gammel, med Adam Andreassen Philler i Gl. Frederiksmose. Det første barn, Andreas Abrahamsen, blev født i L. Oustrup den 25. juni 1818. Faderen var ikke engang af dansk afstamning, han stammede fra de lidet agtede tyske kolonister i Frederiks sogn. Han bragte hende de usleste kår. I »Skovlovringer« s. 188 fortælles, at de flyttede kort efter brylluppet fra Gl. Frederiksmose til Refshale Hede i Kragelund sogn. De boede i en ussel hytte. På vestsiden var der ingen mur, men taget gik helt ned til jorden. På østsiden var der en lav kampestensmur, opført i ler. I huset var der gravet to pæle ned, og oven på disse lå der en gammel vognfjæl. Det var deres bord.

Niels Thomsen i Malmhøjhus var nabo til Adam. Hans kone, Ane Marie Jensdatter fra Vium, var ked af nabo-skabet; hun mente, at når moderen Maren Graa var en heks, så var datteren Trine det vel også. En dag, Adam var ovre hos dem, spurgte Ane Marie, om der nu aldrig var noget i vejen med Trine, om hun kendte moderens kunster? »Jo«, svarede Adam, »da vi blev gift, ville hun, fanden knæk mig, tage kommandoen over mig, men jeg vandt dog sejr. Hver morgen, når jeg ville trække i tøjet, lå det og var vendt med vrangsiden ud. Jeg stod og sled for at komme ret i klæderne, og så stod hun der, den mær, og lo ad mig. Men jeg fandt på råd. Jeg vidste, hun havde et par gamle bøger, som hun havde fået af sin moder, og en dag, hun ikke var hjemme, tog jeg og brændte disse bøger. Så fik jeg hende spændt for ploven sammen med den brogede ko, og da kunne jeg have krammet på hende.«

Niels Johansen fortæller, at Trine gik med den lange hammel for ploven, men koen med den korte. Koen fik af plovvisken, men det hændte nok også, at Trine fik et rap over de bare ben. Adam ville gerne på kroen og drikke kaffepunche. Det kunne Trine ikke lide, og hun skældte manden ud, men når han først fik hende for ploven, var det ham, som havde magten over hende.

Dette motiv: konen, som blev spændt for ploven, som Goldschmidt selvfølgelig har fået underretning om i Thorning, har han brugt som en slutningseffekt i sin novelle om stakkels Trines broderdatter, den Vægelsindede på Graahede, Mette Christine Christensdatter, som en symbolsk straf for hendes vægelsind.

En heksekunst har den stakkels Trine øvet, sagtens som arv fra Maren Graas barndomshjem i Ungstrup; hun var datter af gårdmand Søren Andersen her, og hun blev døbt i Thorning kirke d. 11. maj 1760. Nabosønnen Peder Nielsen, Store Frederiksdal, født 1860, fortæller, at hans for-

ældre engang skulle have en kattekilling ovre fra Adams. En dag kom Trine med killingen, og da siger hun: »I skal jo have en dygtig kat ud af den, og derfor skal den »låres«.« Så puttede hun killingen op under sine skørter og strøg den op og ned ad sine lår. Men der blev da også en rigtig god kat af den killing.

Maren Graa fik endnu en datter gift til Kragelund sogn, sin yngste datter *Mette Pedersdatter*. Hun blev født på Graagaard den 4. februar 1801, og hun blev gift i Kragelund kirke den 27. oktober 1827 med gårdmand Jens Olesen Kjølvraa. Hans svoger, Jens Christensen Degn, gift samme dag, lod ved brylluppet falde ord om, at han ikke syntes om det bryllup med heksens datter. Denne udtalelse kom Maren Graa for øre, og nu fik Jens Degn uheld i sin bedrift, i flere år mislykkedes alting for ham. »Du kunne minsæl også have holdt din mund, kunne du«, sagde hans kone, Maren Olesdatter. I dette ægteskab var der tre børn: Anne født 12. februar 1828, Maren født 4. september 1829 og Peder født 22. december 1831. Deres moder døde efter 5½ års ægteskab den 12. juni 1833. Hendes mand giftede sig, som jo skik dengang var, ret hurtigt efter den første hustrus dødsfald. Hans anden hustru hed Karen Marie Knudsdatter, og hun var født o. 1810 i Skjærring, Århus amt. Vielsen fandt sted i Kragelund kirke den 30. november 1833, og Jens Olesen havde budt sin svigermoder fra første ægteskab, Maren Graa, med til bryllup. Den nye kone havde på selve bryllupsdagen forvaret alt sølvtøjet og andre kostbarheder ude i tørvehuset, for at ikke den fule heks skulle hugge sølvtøjet til sine unger, det ville altså sige datteren Mettes tre små børn. Men blev Maren Graa end narret selve bryllupsdagen, så vidste hun siden at hævne sig. Flere af gæsterne blev forhekset på denne dag, og min bedstefader og siden min fader Ole Christian Jensen (født 28. januar

1838) havde i mange år derefter det ene uheld efter det andet i kreaturbesætningen. Først da min bedstefader gik til den kloge mand Anders Væver i Hvinningdal, fik han fred i gården.

Således fortæller Søren Jensen Olesen, født i Kragelund 1860.

Det er rimeligvis Jens Olesen Kjølvråa, som sognefoged Jens Jensen, Refshalegaard, hans oldebarn, har fortalt om i Danske Sagn VII nr. 920:

»En karl i Kragelund var kærest med Maren Graas datter, men han fortrød det og gjorde det forbi. Da han siden skulle til at giftes med en anden pige, kunne han på bryllupsdagen ikke få sine bryllupsklæder på, hvordan han end bar sig ad. De var altid vendt med indersiden ud. Han prøvede de snese gange med at vende dem, men det var lige nær. Da han begribeligvis ikke kunne tage til kirke i vrangvendte bryllupsklæder, blev der ikke noget af brylluppet. Han giftede sig siden med Maren Graas datter; han havde intet valg, hvis han ville giftes.«

Vi skal nu høre, hvorledes det gik med Maren Graas sidste datter, den næst yngste datter, *Marie Kirstine Pedersdatter*. Hun blev født på Graagaard den 11. januar 1796. Hun fødte som ugift pige sit første barn på Vestre Graagaard den 11. december 1822, godt 14 dage efter hendes broder Christens bryllup den 24. november 1822 med Mette Christensdatter. Som barnefader for sit barn Sidsel Kirstine har moderen til jordemoderen i Thorning og Jens Ravnholts kone i Graaskov udlagt bondekarlen Jens Madsen, Graaskov. Denne Jens Madsen, som i 1822 besøgte Maren Graas datter, og som sveg hende, måske af angst for den berygtede svigermoder, Maren Graa, var født i Store Graaskov 19. december 1800 og søn af Mads Jensen og Sidsel Andersdatter.

Syv år efter blev Jens Madsen gift den 3. december 1829 i Vinderslev kirke med Mette Kirstine Madsdatter, født den 5. august 1808 på Voregaard, datter af gårdmand Mads Mortensen og Maren Villadsdatter. Også denne Mette havde Jens Madsen besøvet længe før brylluppet; det første barn, Mads Christian Madsen, blev allerede født den 26. januar 1830 og døbt i Thorning kirke den 12. april. Der var ikke mindre end otte børn i dette ægteskab, og de døde først i høj alder. Det yngste af disse børn, Otto Jensen, blev ikke mindre end 92 år gammel.

Brylluppet i Voregaard 3. december 1829 kommenteres således i 1889 af Mikkell Pedersen, skrædder i Outrup, dattersøn at Maren Graas søster, i meddelelse til Tang Kristensen, trykt i Jysk Almueliv III nr. 12 3.

»Der var en karl i Graaskov, som hed Jens Madsen, han besov Ma' Graas datter. Han var så berygtet, og mandens navn blev sjældent nævnt. Men så giftede han sig med Mads Vores datter i Voregaard. Den dag, brylluppet var, skete der sådan vanheld. En af de her gryder, som de kogte suppe i, sprang i stykker, og maden blev spildt. Vognen med brudfolkene væltede på vejen, og alt det mente de, at Ma' Graa havde skyld i. Hun havde nemlig ord for at kunne hekse. De nygifte levede dog siden godt nok.«

Graabonden har fortalt mig om en spanskgrøntforgiftning af suppekødet ved dette bryllup på Voregaard, der gav gæsterne, deriblandt den kendte Anders Skygge, voldsom og pludselig udtømmelse. Skylden for bryllupsforgiftningen og de andre uheld kastes på den med god grund forbitrede nabokone i Vester Graagaard, Maren Graa, men det er da indlysende, at hun må være ganske uskyldig i denne spanskgrøntforgiftning. Hun har naturligvis som uven med brudgommen været holdt borte fra dette bryllup og udelukket fra at tage del i forberedelserne. Med urette har

derfor dette uheldige bryllup haft skæbnesvangre følger for aftægtskonen Maren Graas eftermæle.

Da brylluppet i Voregaard 1829 fandt sted, befandt hans vragede kæreste Marie Kirstine Pedersdatter sig i sin gifte broder Christen Graas hjem med sin slegfreddatter Sidsel Kirstine Jensdatter. Godt tre år efter fandt hun og datteren sig en god havn. Den 17. marts 1832 blev hun trolovet med enkemanden Niels Hansen Juul i Bøgild (født 23. marts 1800 i Vium, død 11. december 1856), og hun blev gift med ham i Thorning kirke den 5. juni 1832. Hendes uægte datter Sidsel Kirstine optoges i den gode stedfaders hjem og blev halvsøster til hans børn af første ægteskab Else Marie, Mette Marie og Bodil Kirstine Nielsen. Stedfaderen var sin steddatters forlover, da Sidsel den 15. juli 1845 blev viet til husmanden Peder Rasmussen i Pederstrup, Vinderslev sogn, som var født den 4. marts 1805. Det var i Niels Hansen Juuls håndværkerhjem i Bøgild, hvor Maren Graa efter sin mand Peder Andersens død den 15. januar 1831, 76 år gammel, oftest opholdt sig i sin alderdoms dage. Her hos sin trofaste datter og svigersøn lukkede Maren Graa til sidst sine trætte øjne i døden den 22. juni 1849.

Der gives endnu mange fortællinger om Maren Graas hævnsyge, når en frier vragede en af hendes døtre. Typisk er en fortælling fra Pederstrup i Vinderslev sogn, fortalt af Niels Johnsen i Kragelund Skov, født i Pederstrup 15. december 1844:

»Hans farbroder Niels Johnsen i Kjellerup skulle have været gift med en af Ma' Graas døtre, men han turde ikke, da det kom til stykket, for det hekseris skyld. Han skulle så senere giftes med en anden pige, men da de kørte for at blive viet, væltede brudevognen midt på den jævne landevej uden naturlig grund. Min farbroder blev ikke gift den dag, og han blev det aldrig. Siden var han småtosset, tåbelig

i hovedet og blev aldrig til menneske mere. Det var naturligvis Ma' Graas hævn, fordi han kastede vrage på hendes datter.«

Det er ikke muligt at kommentere en sådan sagnfortælling som denne på tilfredsstillende måde. Farbroderen kan næppe have samme navn som sin brodersøn, han måtte snarest hedde Niels Nielsen, og vi ved ikke, hvilken af Marens fire døtre, fortællingen drejer sig om.

Længe efter, at Maren Graa langt om længe havde fået placeret sine døtre som halvgamle piger i lidet ønskværdige giftermål, lever uviljen mod hende i omegnen. Hun havde, som så mange andre gamle koner på den tid, et klæde bundet om panden. Det var naturligvis, fordi hun led meget af hovedværk, men det blev af onde tunger fortolket således, at Fanden havde mærket hende, så han siden kunne kende hende, for selvfølgelig skulle hun høre ham til, når hun var færdig hernede. Men for at skjule dette mærke, han havde sat i panden, bar hun klædet om hovedet. Endnu mens hendes mand levede, altså før 1831, havde Maren Graa haft det uheld at brække sit ben. Det var, fordi hun og hendes mand havde haft det uheld at vælte en aften, de kørte hjem fra Viborg; både vejene og køretøjet havde været dårlige. Ikke desmindre fortæller hendes avindskvinde i Malmhøjhus, Ane Marie Jensdatter, født 21. januar 1814 i Kokhus i Vium, følgende krønike om Marens brækkede ben:

»Ane Marie tjente som ung på Kokhus i Vium. På en islagt dam i nærheden løb der hver dag en hare. Manden skød jævnlig på haren, uden at den regnede det. Han fik det råd at lægge en sølvknap i bøssen, og nu lykkedes det ham at skyde harens ene bagben over. Da han nu kom hen til stedet, hvor haren skulle ligge, lå der ikke en hare, men heksen Ma' Graa, hvis ene lår var brækket. Man fik Maren Graa kørt hjem, benet blev sat af, og heksen gik senere med træben.«

Det var en forestilling arvet fra heksetiden, at en sådan gammel heksekælling var i stand til at forvandle sig til en hare. Man skulle virkelig ikke tro, at en mand som *Jørgen Tobias Peder Lassen* (6.7.1802—12.6.1896), ejer af Øster Graagaard 1825, fra sin ungdom en af Thorning sogns mest fremtrædende mænd, kunne dele en sådan forældet almuetro. Han var den nabo, som havde fortalt lærer Søren Kierkegaard i Thorning, at det ikke var sandt, at Maren Graa på naturlig måde havde brækket sit ben. Det, som fejlede hende, var, at hun den foregående nat havde forvandlet sig til en hare, som han havde anskudt. I sagnets form lyder fortællingen således:

»Maren Graa havde, som andre gamle hekse, en ejendommelig lyst til at skabe sig om til en hare, for i den skikkelse at have lettere ved at gøre ondt, uden at det kunne blive opdaget. En sådan heksehare var usårbar overfor almindelige bøsseskud, og en mand i Thorning sogn ved navn Lassen havde forgæves rendt rundt og skudt på en bestemt hare, uden at den ville lade livet. Så ladede han sin bøsse med arvesølv, og det hjalp. Ganske vist fik han ikke haren, men idet han ramte hekseharen med arvesølvet, lå Maren Graa der med brækket ben, og siden haltedede hun, ja, andre fortæller, at hun måtte gå med træben.«

Havde Maren Graa levet 200 år før, under heksekongen Kristian den Fjerde, var hun blevet brændt; nu under den skikkelige Frederik den Sjette kunne hun nøjes med at blive æreskændt. Det hed om hende: »Ma Graae hun vil raac, o de bløw manne te Skaaе.« Følger man hendes nyfødte børn i Thorning kirkebøger, har man det indtryk, at Maren ville råde på sin mands og hans slægts bekostning. Mens skik jo ellers er, at manden først får sin fader opkaldt, her altså Anders, sætter Maren Sørensdatter igennem, at hendes fader Søren først skal opkaldes, og da den første søn

Søren dør, får den anden søn, født 20. juni 1783, også navnet Søren. Han blev den 20. novbr. 1814 i Thorning kirke gift med Mette Kirstine Laursdatter fra Vattrup. Han var da gårdmand i Hesselbjerg, Ikast sogn. Den tredje søn, født 1786, bliver døbt Ole, først den fjerde søn får farfaderens navn Anders, født 1. juni 1791. Mens Maren rimeligvis har båret bukserne i hjemmet på Vestre Graagaard, så kender vi faktisk ingen håndgribelig ond handling fra hendes side, sådan som svigersønnen Adam, der spænder Trine Graa for ploven, eller som den anden kone i Kragelund, Karen Knudsdatter, der gør sig skyldig i arvesvig overfor Marens tre datterdøtre. Hun bliver ikke ladt i stikken af sin mand Peder Andersen, de lever sammen i 53 år, hun bliver ikke ladt i stikken af sin datter og svigersøn i Bøgild, så hun måtte henleve sine sidste år som foragtet fattiglem. Hun har haft det uheld, at hendes mange uvenner, vel ikke mindst de, som groft havde forurettet hende og hendes fire døtre, har skrevet hendes historie, eller rettere fortalt historier om hende af ringe sandhedsindhold, mens hendes frænder og venner har holdt sig mærkværdig tavse. Kun en af de mange historier om Maren Graa er sympatisk for hende, men den er desværre en forveksling af Maren Graa og fru Eskildsen, vil jeg tro. Forstander *Anders A. Hønholt* fortæller i sin bog »Fra Midtjylland« side 46 f om Frederik den Syvende og grevinde Danners Jyllands-besøg: »Inde i forstuen på Mausing vandmøllegård stod nogle kvinder, deriblandt Maren Graae. Da kongen og grevinden trådte ind, nejede kvinderne, og Maren Graae sagde: »Det æ endda en kjøn Kuen, wo Kong han haa!« — »Tak for de ord, morlille, det synes jeg også.«

Da Frederik den Syvende blev gift med grevinde Danner den 7. august 1850, havde Maren Sørensdatter Graae ligget over et år under mulde på Thorning kirkegård som 89-årig kvinde.

TO BLADE AF VIBORG STIFTS GAMLE MESSEBOG

Af Carl Lindberg Nielsen

Da bogtrykkerkunsten blev opfundet midt i det 15. århundrede, blev den straks taget i brug af kirkens mænd til trykning af de liturgiske bøger, som var nødvendige ved gudstjenesten, først og fremmest messebøger (missaler) og de særlige præstelige bønnebøger, breviarer. Således var det i udlandet, og således var det herhjemme. De bøger, som man tidligere møjsommeligt havde måttet prente med hånden, kunne nu trykkes let, smukt og i store oplag. Man tager sikkert ikke fejl i at mene, at det blev en æressag for en kirke at have et trykt missale liggende på alteret, og i stift efter stift bliver der trykt liturgiske bøger.

Blandt de missaler, der blev trykt omkring 1500, er der et navnløst missale, hvoraf man hidtil kun har kendt eet eksemplar, der indtil for nogle år siden opbevarede i stadsbiblioteket i Riga. Det var trykt i selve året 1500, men havde ingen titel og gav ingen oplysning om, for hvilket bispedømme det var trykt.

Alligevel har det været muligt at afgøre, til hvilket stift det har været bestemt. Forrest i et missale findes nemlig et *calendarium*, en kalender, hvor der ud for de enkelte dage er anført navnet på den helgen, hvis fest fejredes den pågældende dag. Det var ikke helt de samme helgener, man

dyrkede i hvert bispedømme. Der var helgener, hvis fester man fejrede overalt i kirken som Guds Moders fester og aposteldagene. Til gengæld var der andre, som kun fejredes lokalt. Ved et grundigt studium af et gammelt missales kalender vil det derfor ofte være muligt at fastslå, hvor det oprindelig har hørt hjemme.

At det omtalte anonyme missale er af nordisk oprindelse, ser man let, når man i calendariet støder på helgennavne som hellig Knud hertug (7. januar), abbed Vilhelm (16. juni), st. Keld (11. juli), kong Olav den Hellige (29. juli) og st. Thøger (30. oktober).

Af kirkeårets fester var nogle festa fori, andre festa chori. De første, festa fori, var fester for alt folket, hvad man nu ville kalde befalede helligdage, hvor arbejdet hvilede, og hvor man hørte messen i sin sognekirke. Festa chori var kun fester i koret, hvor præsten læste dagens messe, men uden at menigheden behøvede at være til stede i skibet.

Nu er der i den navnløse messebogs kalender det bemærkelsesværdige, at st. Keld og st. Thøger skulle fejres ved festa fori, altså på befalede helligdage med messepligt for menigheden. Man tør nok deraf slutte, at det betyder, at messebogen må stamme fra et stift, hvor disse to helgener har haft hjemme. St. Thøger er Vestervigs, st. Keld Viborgs helgen. Der er da grund til at tro, at messebogen må stamme fra et af de to nordligste stifter i Jylland, Børglum eller Viborg bispedømme. Da nu messen til ære for st. Keld er udmærket ved en lang kunstfærdig sekvents, hvorefter prøver er trykt i »Fra Viborg Amt« 1956 side 100—101, og som på flere steder hentyder til st. Augustin, er der al god grund til at tro, at den anonyme messebog har været til brug i Viborg stift, hvor kapitlet ved domkirken indtil 1440 bestod af Augustiner-kanniker. Bogen må således være Viborg stifts gamle messebog, Missale Vibergense.

Under den anden verdenskrig blev denne messebog ført fra Riga til Tyskland, og siden har den været forsvundet.

En ret grundig beskrivelse af missalet findes dog af H. v. Bruiningk i »Sitzungsberichte der Gesellschaft für Geschichte und Alterthumskunde der Ostseeprovinzen Russlands« 1901 side 43—56. Forfatteren har her meget for tjenstfuldt aftrykt hele messebogens calendarium.

Desuden har man fotografiske gengivelser af i alt 4 sider, nemlig 1) en side af calendariet, omfattende juli og august, i P. Severinsens bog »Viborg Domkirke« 1932 side 325, 2-3) en side fra messens faste del (messens canon) med teksten fra canon lige før messens højdepunkt forvandlingen samt en side med messer fra tirsdag og onsdag i den tredie adventsuge, begge sider i naturlig størrelse i Otto Levins bog om bogtrykkeren »Stephan Arndes« 1937 side 28—29 og endelig 4) en side med messen til ære for st. Keld m. m. i »Fra Viborg Amt« 1956 side 98.

Naturligvis har Missale Vibergense været trykt i mange eksemplarer. Selv om det sidste fuldstændige eksemplar nu synes tabt, er det dog ikke umuligt, at man kan finde enkelte blade fra andre eksemplarer i behold, selv om man hidtil ikke har haft kendskab til sådanne.

Ved reformationen blev middelalderens smukke liturgiske bøger overflødige. Nogle af dem brugte Christian IV til fyrværkeri, andre blev skåret i stykker og anvendt som omslag om tingbøger, regnskaber og andre arkivalier. Begge dele forekommer os som vidnesbyrd om et utroligt barbari og er det også. Alligevel må man være de mennesker taknemmelige, der har anvendt de gamle messebøger til bogbind. Derved er dog bevaret nogle blade af bøger, der sandsynligvis ellers ville være gået helt til grunde.

I Ribe byfogedarkiv findes der således ikke mindre end 52 tingbøger fra tidsrummet 1561—1642, som er indbundet i blade, der er revet ud af den store skat af liturgiske bøger

fra byens 4 klostre og 14 kirker og kapeller. De fleste af disse blade stammer fra håndskrifter; men om en enkelt af tingbøgerne, nemlig den fra 1620, findes 2 pergamentblade fra et trykt missale. Under en gennemgang af resterne af Ribes liturgiske rigdomme fangedes opmærksomheden af de to pergamentblade med trykt tekst. En undersøgelse af dem under sammenligning med de før nævnte fotografier af det nu forsvundne Missale Vibergenses messer fra advent og fra festen til ære for st. Keld gav til resultat, at teksten på de to blade er ordnet i to spalter med 32 linier i hver ligesom i Missale Vibergense; de anvendte typer stemmer med Missale Vibergenses, og kolumnestørrelsen er begge steder ca. 182×267 millimeter.

Disse ydre kendetegn tyder stærkt på, at de fundne blade stammer fra Missale Vibergense. En undersøgelse af indholdet stadfæster dette yderligere.

Men for at forstå det må man kende lidt til indretningen af et missale.

Forrest i en messebog findes som regel calendariet og midt i bogen messens faste dele, der bruges hver eneste dag i året, som regel trykt med særligt store typer. Resten af bogen er optaget af de bevægelige dele af messen, der skifter for hver dag og skydes ind på bestemte steder i den faste del. De bevægelige dele falder i tre store hovedafsnit: *proprium de tempore*, *proprium de sanctis* og *commune sanctorum*.

Proprium de tempore indeholder messeformularerne for søndagene i hele kirkeåret og for messerne på hverdagene i fastetiden.

Messerne til ære for helgenerne findes dels i *proprium de sanctis*, dels i *commune sanctorum*. I *proprium de sanctis* findes messerne for de helgener, hvis fest fejres med læsningen af en særlig messeformular. Andre helgener — og de er mange — har ikke nogen særskilt messe. F. eks. findes

der ingen særskilt messe for den hellige Benedikt af Nurcia, Benediktiner-ordenens stifter. Hans messe er den samme, som bruges til ære for andre helgenabbeder. Den findes i det afsnit, der hedder *commune sanctorum*, og som indeholder fællesmesser for visse grupper af helgener, f. eks. messe for en martyr, der tillige var biskop, messe for en martyr, der ikke var biskop, for flere martyrer, for een martyr, for en bekender, der tillige var biskop, for en bekender, der ikke var biskop, for abbeder, for en jomfru og martyr, for en martyr, der ikke var jomfru, og andre grupper.

H. v. Bruiningk har i sin fortjenstfulde afhandling om *Missale Vibergense* gjort rede for, hvilke messer der fandtes i *Missale Vibergenses proprium de sanctis*, og hvilke der var at finde i *commune sanctorum*. De to fundne blade stammer begge fra *proprium de sanctis*, det ene indeholder messer fra en del af august, det andet fra begyndelsen af oktober, og det viser sig, at indholdet stemmer nøjagtigt med, hvad Bruiningk har fundet i det nu forsvundne *Missale Vibergense*:

Det første blad indeholder:

- 1) slutningen af messen på festen for Guds Moders optagelse i himlen (15. august),
- 2) kollekten i oktaven (ugen) derefter,
- 3) messen på oktavdagen (ottendedagen efter selve festen) for st. Laurentius (17. august),
- 4) messen for st. Agapitus (18. august),
- 5) angivelse af, at der på oktavdagen for Marias optagelse (22. august) læses samme messe som på festdagen,
- 6) messen for st. Timotheus og st. Symphorianus (22. august) samt
- 7) begyndelsen af messen for st. Bartholomæus (24. august).

Det andet blads indhold er:

- 1) slutningen af messen for st. Remigius (1. oktober),
- 2) messen for st. Frans af Assisi (4. oktober),
- 3) messen for den hellige pave Marcus (7. oktober),
- 4) for st. Dionysius og fæller (9. oktober),
- 5) for st. Gereon og fæller (10. oktober),
- 6) for st. Callistus (14. oktober) og
- 6) begyndelsen af messen for evangelisten Lukas (18. oktober).

Både de ydre og de indre kendetegn viser således klart og tydeligt, at *omslaget om Ribe tingbog 1620 stammer fra det ellers forsvundne Missale Vibergense*.

To blade af Viborg stifts gamle messebog er således kommet for dagens lys. Men flere har det ikke været muligt at opdage, skønt der er foretaget efterforskninger i Ribe bispe-, byfoged-, rådstue-, hospitals-, stiftsprovste- og latinskolearkiver samt i Viborg landstings-, bispe-, byfoged-, rådstue- og latinskole-arkiver.

HOVEDBYGNINGEN PAA HERREGAARDEN ULSTRUP ISTANDSÆTTES

Af Sigurd Kristensen

Om Herregaarden Ulstrups Hovedbygning oplyser »Trap«, at den sikkert er opført ca. 1591 af Christen Skeel, og at den i Aarene 1765—67 fik en Hovedistandsættelse.

Denne Hovedistandsættelse kan det i det store og hele lade sig gøre at følge fra Arbejdets Paabegyndelse til dets Afslutning, nemlig gennem Breve og Indberetninger fra Ulstrups (og Skerns) daværende Ridefoged Ole Johan Søltoft. Disse Skrivelser er straks fra første Færd stilet til »Naadige Herre Christen Scheel, Greve til Scheel, Stamherre til Estrup og Herre til Ulstrup«, skønt han først fik Skøde paa Gaarden 1767. Han maa altsaa have haft Raadighed over Gaarden nogle Aar før Skødets Udstedelse, i hvert Fald saa tidligt som i 1764, da det allerede dette Aar er ham, der ene træffer alle Afgørelser. Han var da kun 21 Aar gammel, men der er ingen Grund til at undres over, at hans Fader turde betro en saa ung Mand Ledelsen af en Herregaard. Den unge Christen Scheel var nemlig en Mand af ikke helt almindeligt Format. Da han var 25 Aar, blev han Danmarks Gesandt i St. Pedersborg, hvor han løste sin Opgave

med Glans. — Der er nu heller ingen Tvivl om, at den unge Greve interesserede sig mere for den store Politik end for Ombygningen paa Ulstrup.

Ridefoged Søltofts første Brev omhandlende Byggeriet paa Ulstrup, eller rettere Forberedelserne dertil, er dateret 10. September 1764. Det drejer sig om at faa truffet Aftale med nogle »Handtlangere«. Greven havde ladet sig forlyde med, at han »til Sologement (Lettelse) for Bønderne, naar Bygningen vorder foretaget«, vilde leje nogle Daglejere til »Handtlangere ved Arbejdet«. Søltoft synes, det er en god Idé, og mener, at »dette allerbedst kunde bekommes paa Godset af stærke Husmænd og Indsiddere, for allerbilligst«. Det er naturligvis rart, naar et Arbejde kan faas udført »for allerbilligst«, men for Arbejdsleder Søltoft er det muligvis endnu rarere, at disse hjemlige stærke Husmænd og dito Indsiddere »bedre end fremmede lader sig commendere og holde til Arbejdet«.

Søltoft udbeder sig »Naadige Herres Betænkende om, hvor mange saadanne maatte antages«, og han vil gerne have Besked inden alt for længe, fordi baade Husmænd og Indsiddere allerede ved Juletid ser sig om efter godt Arbejde for den kommende Sommer.

Greven glemmer imidlertid at besvare denne Henvendelse. Der kommer »Betænkende« om andre Sager, men der kommer ikke et Ord om »Handtlangerne«, hvorfor Søltoft endelig (den 4. December) ser sig nødsaget til »at gøre underdanig Erindring, at det ikke formedelst andre Højvigtige Forretninger skal vorde forglemt«. — Og nu, saa sent paa Aaret, er det ikke blot med Haandlangere, det haster. Det er ogsaa ved at være paa høje Tid at faa truffet Aftale med gode Haandværksfolk, da Forholdet jo er det, som Ridefogeden skriver, at »de bedste snart seer sig om Lejlighed, og de slettere er man ej tjent med«.

Denne »underdanige Erindring« hjalp. Christen Scheel lader hurtigt høre fra sig, og umiddelbart efter Nytaar (1765) kan Søltoft indberette: »Til Bygning ved Ulstrup har jeg betinget fire friske Handtlangere, som jeg venter skal gjøre Fyldest for 12 Skilling, som jeg dem daglig for Kost og Arbejde har tilstaaet fra den Tiid, de i Foraaret behøves og til Michellii (29. September), efter hvilken Tiid de for Dagenes Korthed bør have noget mindre i Dagløn.«

Til et saa omfattende Byggearbejde, som det, der her er Tale om, skal der naturligvis træffes Aftale med mange forskellige Slags Haandværkere, i første Omgang med Tømrer, Murer og Snedker, men senere med adskillige andre. Kun én af Haandværkerne synes at være selvskreven til Arbejdet, nemlig Tømrermester Christen Høeg, der oven i Købet kommer til at fungere som Ridefogedens særlige Raadgiver og Tillidsmand, hvad Udvælgelse og Antagelse af andre Haandværkere angaar.

Hvor betydningsfuld en Rolle, den gode Christen Høeg spiller, fremgaar Gang paa Gang af Søltofts Breve, og Tømrermesteren viser sig hele Byggetiden igennem Tilliden værdig og synes baade med Hensyn til Dygtighed og Paalidelighed at være hævet over enhver Kritik. Det ser endda i Begyndelsen ud, som om man i nogen Maade havde tiltænkt ham ogsaa en Arkitekts ansvarsfulde Andel i Arbejdet. I hvert Fald skriver Søltoft (den 4. Oktober 1764): »Jeg har ved mundtlig Tale med Christen Høeg paaskyndet hannem at oversende Naadige Herre dend belovede Tegning, som han forsikrede at insinuere med første.« — Og Christen Høeg »insinuerede« allerede fire Dage senere!

Paa omtrent samme Tid fremkom Christen Høeg med Forslag til Antagelse af en Snedker: »Dend af Christen Høeg anviste Snedker vilde han nok have Naadige Herre til Arbejdet recomenderet. Og da det er en stor Mester, som nogle Aar har rejst paa Haandværket uden Riget og ellers

ugift og ej dependerer af nogen, (og) som nu i 6 Aar har med alles Admiration for Borgmester Simonsen i Randers forfærdiget mange Stykker rart Arbejde, troer jeg, Naadige Herskabet dermed vil befinde sig vel tient, men hand vilde nok med første betinges.«

Samme Snedker — den store Mester fra Randers — havde vistnok allerede paa dette Tidspunkt været paa Ulstrup for at se Tingene an og gøre begyndende Overslag. Ogsaa i dette Tilfælde var det fra Christen Høeg, Initiativet udgik: »Førend Naadige Herres Ordre til Skouridderne om Ege-Træet indløb, talte jeg med Christen Høeg om det fornødne Ege-Træ til Ulstrups Bygning, som sagde, jeg maatte see at faa en Snedker ud til Gaarden at tage Maal paa Vinduer og Dør-Karme, hvortil det skulde forbruges, og efter Snedkerens Berætning gjøre Naadige Herre Forslag om Ordre til Skouridderen samme at sauge.«

Dette Snedkerbesøg fandt ogsaa Sted, hvorefter Søtoft »til Skouridderen har overleveret dend af Snedkeren givne Efterretning, hvorpaa Skouridderen alt har paabegyndt Fældning og Saugning«.

Ved denne Lejlighed beder Snedkeren om at blive ordentligt orienteret: »Angaaende Vinduerne berettede Snedkeren, man maatte vide Naadige Herskabets Gottbefindende enten samme skulde være i tvende eller fire Rammer udi Karmene; thi tvende Rammer i Karmen burde gøres meeget lavere end fire.« — Naturligvis maatte man vide den Slags, for selv om »Fældingen« var uafhængig af de Dele, saa var den efterfølgende »Saugen« det jo langt fra.

Ellers kommer Stortømmeret fra Norge. Det kan Godsets egne Skove ikke præstere. Tømmeret kommer i god Tid, og der kommer for meget af det: »Det fra Norge til Ulstrup hiemkomne Fur Tømmer, som Christen Høeg ej anseer at være til Bygningen behøvende, er efter Naadige Her-

res mundtlige Ordre sidst ved høje Nærværelse paa Ulstrup ved offentlig Auktion bortsoldt.«

Christen Høeg spiller stadig den store Rolle. Den 28. Februar (65) fortæller Søltoft: »I underdanigst Følge af Naadige Herres seeniste Skrivelse har jeg talt med Christen Høeg, som første Onsdag har lovet at tage til Ulstrup for at eftermaale Værelserne og annotere Vinduer og Skorstene.« — Men ellers er det nu afgjort, at Ombygningen skal ledes af en rigtig og første Klasses Arkitekt: »Madame Randrup (Forpagterkonen) tilstoed straks efter Begiæring at vilde logere og bespiise Bygmæsteren, saa intet skal være i Vejen, naar hand kommer. Dog venter jeg efter Naadigst Løfte mig nærmere communiceres, hvad Tiid hand her kan ventes, paa det Christen Høeg saavel som Murmæsteren kand hendtes tilstæde og faa Instrux, hvorledes med Bygningen kand fortares.«

Ridefoged Søltoft kan ikke selv være Vært for den fornemme Arkitekt. For det første, fordi han er ugift, og for det andet, fordi han ogsaa er Ridefoged paa Skern, og det er der, han bor. Denne Dobbelpost har givet ham mange Rideture mellem de to Gaarde, især da i Aarene 65—67, men da hans Løn blandt meget andet ogsaa indbefattede Foder til 5 Heste, saa har der jo altid staaet en frisk Hest til hans Raadighed.

Ligesom Christen Høeg har en Snedkermester at bringe i Forslag, saaledes giver han ogsaa Raad med Hensyn til Murermæsteren, men her er han dog ikke helt sikker i sin Anbefaling: »Christen Høeg havde Tvivl om, at Murmæsteren paa egen Haand kunde forestaa Murarbejdet, hvis Conduite hand sagde sig ei at være bekiendt.« — Den Murermester, der her er Tale om, er ikke navngivet, saa vi ved ikke, hvem han er, men det er i hvert Fald en Mand, Ridefogeden kender og synes om, og som han hellere vil engagere end en helt fremmed, men »skulde Arbejdet ikke skee

efter Ønske og til Bestandighed var Skaden stoer; thi Muure-Arbejdet ved en Bygning er noget af det betydeligste. Vel bliver de gamle Muure efter Naadigst Meldende staaende, men formedelst nye Huller til Vinduer og Dørre dog saaledes svækket, at hvis de ej ved de gamle Hullers Eftermuring bliver vel styrket, er der Fare for Bestandigheden«.

Denne Afgørelse kan altsaa være vanskelig nok, og hvordan skal den saa klares? Maaske saaledes: »Jeg holder derfor (i min endfoldige Tanker) for gavnlig, at Naadige Herre instruerede Bygmæsteren, at hand vil examinere Muurmæsteren for at undersøge hans Capacite og derefter tilmælde Naadig Herre sine Tanker, om hand finder ham habil til at forestaa Bygningen eller ikke.«

Der er stadigvæk ikke (den 28. Februar 65) truffet endelig Aftale med en eneste Haandværker, bortset fra den selvskrevne Christen Høeg. Ridefogeden synes ikke om denne Sendrægtighd. Han kan jo ikke ligefrem dadle Naadig Herren for hans Langsomhed i at træffe Beslutninger, men han kan dog lade skinne igennem, at han finder al Udsættelse uheldig. Alene af rent egoistiske Grunde gælder det om at sikre sig de bedste Haandværkere i Tide, og der er jo da endelig ogsaa Haandværkerne at tage Hensyn til. De har Krav paa at faa at vide, hvad de har at rette sig efter. Sommes Utaalmodighed er aabenbar og let forstaaelig: »Dend af Christen Høeg foreslagne Snedker, jeg tilforn underdanigst har ommældet, ønskede gierne med Første at vide, om Naadige Herre vil antage ham til Snedker-Arbejdet eller ej. Hand har efter Christen Høegs Beretning aldt været tilbuden Arbejde ved tvende andre Gaarde, som hand sig har frasagt, indtil hand kunde faae Underretning om Naadige Herres Villie.«

Med Hensyn til Muremester er man allerede ved at forpasse Tiden: »Muurmæstere var ej nogen Christen Høeg

vidste ubetagen, som var tienlig, uden Johan Gleees i Aalum, som jeg paa Naadige Herres Approbation har betinget, men ej kunde drive det til billigere for hands Persohn a Dag end 4 Mark og en Mester-Sven 3 Mark 4 Sk.; de andre Svende som kand arbejde forsvarlig, hver om Dagen 3 Mark.« (Den 11. April 65.)

Denne Betaling finder Greven for høj, og han er derfor uvillig til at approbere Ridefogedens Aftale med Johan Gleees. Greven ønsker, at Mureren skal overtage sin Del af Ombygningsarbejdet i Akkord, men det er paa nærværende Tidspunkt, mener Søltoft, rent i Skoven: »Det er ikke mig eller nogen mulig at gjøre nogen samlet Accordt med Muremæsteren om Arbejdet ved Ulstrup uden paa Slump, førend en fuldkommen Tegning var gjort, og man derom havde Kundskab, for at vide hvor mange Skillerum, Skorstene, samt Vinduer- og Døre-Huller etc. af nye skal forfærdiges. Da ellers i Mangel af saadan Efterretning Muremæsteren ej heller kand gjøre sig nogen ret Skiønsomhed, hvad hands Fortieneste kand være, ej heller hvor snart samme kan loves færdig, og derfor vil begiære saa meget, hand kunde være vis om Skadesløsholdelse, hvorfor Naadige Herre kom nok til Tab ved saadan uvis Accordt. — Af disse Raison har jeg ej kundet gjøre anden Accordt end den skeede og tør ej heller gjøre anden førend Bygmæsterens Ankomst, eller jeg dertil bekommer nærmere Ordre. Det kand og derved til den Tiid bero, som jeg venter ej varer længe. Thi naar jeg ikke giver Muure-Mæsteren derom Notice, holder han sig i Beredskab og tager sig ej andet Arbejde for, da Naadige Herres manglende Approbation er mig Undskyldning nok.«

Søltoft er nok Præstesøn og havde hjemme i Nørre Snede Præstegaard annammet den almindelige kristelige Børnelærdom, men han kunde altsaa ogsaa baade sno og dreje, for hans sobre Tankegang er jo den, at naar man lader som ingenting over for Murermesteren, saa regner denne med,

at han skal overtage Arbejdet og er altsaa til Raadighed, naar Tid er. Vil man saa alligevel ikke benytte ham, kan han ikke rejse Krav over for Søltoft af den Grund, »da Naadige Herres manglende Approbation er mig Undskyldning nok«. — Greven har ingenting lovet, og Ridefogedens Løfter gælder ikke, før de er approberede af Herskabet. Den Fremgangsmaade er altsaa helt i Vinkel — saadan da!

Saadan kunde det gøres, men Ridefogeden vil dog hellere, at Greven approberer den allerede trufne Aftale, og den er slet ikke ufordelagtig: »Jeg tør tilforladelig underdanigst forsikre, at denne Muremæster ej nølede Tiiden bort, fordi han arbejdede i Dagviis, og med denne Accordt er man forsikret om Arbejdets Durabilite. Da derimod enhver, som arbejder der samlet, iler efter Fortieneste og kand meget gierne afglatte og gjøre een gammel Muur i dend Stand, at dend straks kand see saa fuldkommen god udvændig, at en Bygmæster end ikke kunde se nogen Mangel, og dend dog med Tiiden kunde vise sig at være maadelig.«

Ridefogeden er helt stolt af sig selv. Han synes, han i Forholdet til sin Herre er en baade meget forstandig og meget modig Raadgiver. En lille Smule ængstelig er han maaske dog inderst inde. Derfor kommer han til det Resultat, at nu er det vist alligevel det sikreste at minde om, hvad Greven før har sagt om gode Raad og andet Frisprog: »Jeg formoder underdanigst, Naadige Herre — efter forhen givne naadige Løfte, ej ugunstigt optager, at jeg her exprimerer mine endfoldige Tanker, hvis Hensigt jeg haaber kand rigtig skjønnnes ej er til min Umages Besparelse eller Egennyttighed.« — Greven gav ikke Udtryk for nogen Misfornøjelse med sin Ridefoged, og det ser ogsaa ud til, at han godkendte Aftalen med Johan Glee fra Aalum. Søltoft kunde altsaa roligt »exprimere« videre, og det gør han da ogsaa. — Hans næste Skrivelse gælder Glasset til de nye Vinduer. Han tænker sig, at der skal engelsk Glas i hvert

Fald i nogle af Vinduerne, og foreslaar derfor, at der »ved en Commissionair directe fra England blev betinget firekantede Ruder med første, thi i de ordinaire hiembragte Kasser er Glasset i runde Stykker, hvoraf en stor Mængde spildes, naar de afskiæres i firkantede Ruder«.

Hele Foraaret 1765 gaar, uden at der er blevet begyndt paa Byggearbejdet, og paa den Maade er det nu ikke altid rart at være Grevens Fuldmægtig. Det er ham, der er paa Pladsen og faar Ubehagelighederne. Greven selv er dækket af sin Fraværelse og store Fornemhed.

Søltoft skjuler ikke sin Utaalmodighed, og alle de Mænd, Haandlangere og Haandværkere, der skal medvirke ved Byggearbejdet, er utilfredse og beklager sig over for Ridefogeden, som derfor skærer en ny Gaasefjer til og gaar i Gang med nyt Skriveri: »Tager mig den Frihed i dybeste Ydmyghed at ompørge, om ikke strax efter Bygmæsterens Ankomst kand begyndes at nedbrække Taarnet eller andet, der skal af Vejen, til nærmere Naadigst Ordre kand indhæntes om Bygningens videre fremme. — Thi Muurmæsteren var hos mig i Gaar og berettede, at hand havde fæstet fire Svende, som nu aldeles intet kunde tage sig for, unden jeg kunde tillade, hand maatte tage Arbejde paa Løvenholm 6 Ugers Tiid. Hvortil jeg svarede, hand ingenlunde maatte foretage sig andet Arbejde, saafremt hand vilde nyde dette, og lovede at vilde gjøre underdanigst Erindring, at om 8te Dages Tiid kunde vorde begyndt. — Handtlangerne glemmer ej heller daglig at overløbe mig for Arbejde. Det er og Skade for Godsets Beboere, dend beqvemmeste Tiid gaar bort —.«

Da Søltoft har sluttet denne Skrivelse med en saare underdanig Hilsen, føjer han en Efterskrift til: »Et Skippund Jern og en Del Steenkul vil straks anskaffes, beder derfor underdanigst mig naadigst Ordre derom maa tillægges. Der

vil straxen smiddes og tillaves adskillige Redskaber, og siden forfærdiges baade Ankere til Muren og andet meere.«

Naar der gaar saa lang Tid hen, inden der bliver begyndt paa Arbejdet ved Ulstrup, saa skal dog retfærdigvis Greven ikke bære hele Skylden. »Bygmæsteren« er maaske, naar det kommer til Stykket, nok saa skyldig. Han lader stadig vente paa sig, og ham kan hverken Ridefogeden eller Greven kommandere med; dertil er han for fornem en Herre. — Men endelig arriverer han dog. Han indfinder sig paa Skern den 14. Maj og tog næste Dag »om Morgenens tiidlig med mig til Ulstrup, hvilken og følgende Dag hand opmaalte heele Ulstrup Borgegaard og Huuse«.

Mens han gjorde det, var ikke blot Søltoft til Stede, men ogsaa den uundværlige Christen Høeg og Murermesteren og Snedkeren, og alle de tre »modtog den Efterretning, dem blev given«.

Hvis disse jævne Haandværkere, og Haandlangerne ude i Baggrunden, derefter har troet, at nu blev det endelig deres Tur til at arbejde og tjene Penge, saa maatte de desværre tro om igen. De gled ind i en ny kedelig Ventetid, thi da den fornemme Bygmester havde givet sine Efterretninger fra sig, »tog hand, uden længere at opholde sig, sin Tour ad Holsteen og bad mig indberette Naadige Herre det hand om tre Ugers Tiid skulde se Naadige Herre insinueret en General-Plan over den heele Bygning«. — Og saa kommer det for Haandværkerne kedeligste: »Hand kunde ellers ikke give nogen Resolution til noget Foretagende, førend nøjere Eftertanke, og hand den ommeldte Plan fik forfærdiget.«

De arme Haandværkere og Haandlangere, der ikke maatte tage sig noget andet Arbejde paa i Ventetiden!

Besøget var dyrt: »Jeg betalte samme Bygmæster sin Rejse-Bekostning med 20 Rdr. og desuden den af Naadige Herre tilstandne Douceur 50 Rdr.«

Vi ved fra Søltofts Breve, at denne fornemme Arkitekt hed Rosenberg, men noget Fornavn er aldrig angivet, og da der paa den Tid var to Arkitekter af det Navn (Fader og Søn), er vi jo saadan set ladt i Stikken. — Den ældste af dem hed Gottfried Rosenberg og var fra 1760 »Landbygmester« i Hertugdømmerne. Hvis det er ham, der har givet Tegning til Ombygningen paa Ulstrup, er det jo en meget naturlig Oplysning, Søltoft kommer med i sit Brev til Greven, at Arkitekten efter sit Besøg paa Ulstrup »tog sin Tour ad Holsteen«. Den yngre Rosenberg, hvis Fornavne var Georg Erdmann, havde sit Arbejde i København, hvor ogsaa Grev Christen Scheel boede, saa det har jo unægtelig været let for de to at komme i Forbindelse med hinanden, og vi ved om denne G. E. Rosenberg, at han netop har befattet sig en Del med Restaurering af Herregaardsbygninger, men vi ved ogsaa, at han fra 1765 til 1771 opholdt sig i Udlandet paa Studierejse. Dette udelukker dog ikke, at det kan have været ham, der besøgte Ulstrup i Maj 1765. Han kan jo meget vel have startet sin Udenlandsrejse senere paa Aaret, og han kan lige saa vel være rejst fra Ulstrup til Holsten for at hilse paa sin gamle Fader inden den lange Rejse. — Søltoft omtaler heller ikke Arkitekten i nogen anden Skrivelse senere hen, saa det kunde godt se ud til, at Besøget den 15. Maj 1765 har været Arkitektens eneste paa Byggepladsen, og saa sætter Udenlandsreisen os altsaa heller ikke i Stand til at finde ud af, hvem af de to Rosenberger, der var Ulstrups nye Hovedbygningss Bygmester. Men en af de to har det i hvert Fald været.

Om de nærmest følgende Sommermaaneders Begivenheder er der ingen Ridefogedbreve, sandsynligvis fordi den unge Greve i den Tid opholdt sig i Jylland (paa Gl. Estrup) og derfra har aflagt hyppige Besøg paa Ulstrup, saa der ikke for Søltoft var nogen Anledning til at skrive. Men vi ved da, at Arbejdet nu endelig tog sin Begyndelse. Sr Rosenberg

aflleverede sin »General-Plan«, hvorefter Haandværkerne og Haandlangerne kom i Sving, og Ridefogeden har tidlig og silde skyndet paa, det bedste han kunde. Der var ogsaa »Fart over Feltet«. Dog lavede Muremesteren og hans Svende nogle »Krumspring«, hvis Art vi ikke faar nærmere Besked om, men Rebellerne faldt hurtigt til Ro igen, og »de har siden (5. Aug.) været roelige og nok saa flittige som tilforn«.

Paa dette Tidspunkt havde det unge Herskab afsluttet et Besøg paa Ulstrup. De var rejst bort, efterladende Ridefoged Søltoft smaat fortumlet af al den Venlighed, det havde behaget Greven og Grevinden at vise ham: »Højgrevelige og Naadige Herskabets imod mig udviste store Naade, Gunst og Goedhed ved høje Nærværelse paa Ulstrup er en vigtigere capitel end min ringe Pen kan clarere. Haaber dog, det for Haanden gunstig optages, at jeg herved aflægger min underdanige og allerydmygeste Tusind Taksigelser.«

Vi har hørt, at Tømmeret til Nybygningen kom fra Norge, og at Glasset skulde indforskrives fra England, og baade det ene og det andet kan vist være meget rimeligt. Det er mere mærkeligt, at »Vindue-Rammer og Poster«, da det kom til Stykket, blev skaaret til i København. Det skete vel for, at Greven kunde være saa meget sikrere paa, at det blev gjort godt og rigtigt. Det blev det nu desværre alligevel ikke. Resultatet retfærdiggjorde ikke de oversøiske Anstregelser: »Vindue Rammer 4 Alen lang 100 Stykker og Poster 4 Alen lang 60 Stykker ere ankomne fra Kiøbenhavn og ført til Ulstrup, med hvilke Snedkeren er meget misfornøjet, da de fleste er halvkantet og ringe.« — Det er jo unægtelig et nedslaaende Resultat, endda »jeg af samme har efter Sr Hansens medfuldte Pro memoria betalt i Fragt 24 Rdr.«.

Men der blev meget mere at betale end som saa. »Specification over de Matteriallier, som til foretagen Bygning

ved Ulstrup Gaard for nærværende Tiid er indkiøbt, nemlig:

- 1.) Efter Regning af 3. December 1764 kiøbt af Thomas Hansen i Randers 64 Tylte 18 Foede Lægter a 1 Rdr. er 64 Rdr.
120 Tylte Marv Bord a 2 Rdr. 1 Mark er 108 - 2 Mark
6000 Lægtsøm a 3 Rdr. 1 Mark er 19 -
 - 2.) Imod Regning og Quittering dateret 22. Januari 1765 bekommet af Christen Mikkelsen og Poul Mogensen i Mønsted 20 Tdr. Læsted Kalk a 1 Mark 8 Sk. er 5 -
170 Tdr. Steen Kalk a 3 Mark er 85 -
 - 3.) Efter Regning af 4. August 1765 bekommet af Sr Thomas Hansen i Randers 14 Tylt Marv Bord er 30 - 20 -
6000 Loftsøm a 2 Rdr. 2 Mark er 15 -
13 Stk. Vesterlands 18 Allinger (= 12 Alen?) a Stk. 2 Rdr. 3 Mark er 17 - 2 -
15 Tylte Christiania 10 Foed Bord a 2 Rdr. er 30 -
11 Tylte 1 Stk. Drammens dobbelt 12 Alner 79 - 4 - 8 Sk.
6000 Loftsøm 15 -
 - 4.) Sr Ditlev Kircketerp i Randers 5. August 1765 leveret 12 Stk. Jern Vægt 1 Skippund 12 -
4000 Tagstene a 18 Rdr. 2 Mark er 73 - 2 -
 - 5.) Kalk fra Mønsted 27 - » - 8 -
Steen fra Mønsted 108 - 2 -
- Tilsammen 989 Rdr. 3 Mark

Og mens vi nu er ved at snakke Priser og Penge, maa vi hellere med det samme stifte Bekendtskab med efterfølgende:

PRO MEMORIA

Over hvad efterskrevne Haand-Værks-Folk er accorderet (i underdanigst Følge Naadige Herskabets dertil givne Ordre) at nyde for Arbejdet ved Ulstrup, nemlig:

- 1.) Muremesteren Johan Friderick Gles fra Aalum a Dag for sin egen Person 4 Mark og 4 Svenne hver om Dagen 3 Mark er ugentlig 12 Rdr.
- 2.) Tømmermanden Christen Høeg fra Randers hver Dag for sin Person 3 Mark og 3 Svenne 3 Mark hver, samt en Dito af Schiern Gods 1 Mark 12 Sk. er for Ugen 8 - 4 Mark 8 Sk.
- 3.) Haandlangere nyder hver om Dagen 1 Mark er ugentlig 4 -
- 4.) Snedkeren Anders Andersen fra Randers accorderet at betales for hver Karm Vindue-Rammer af de store (paa engelsk Facon) med Buer, Post Sprøyer 3 -
 De enkelte franske Døre a Stk. 2 -
 Dobbelte dito hver 4 -
 For et Tylt Fur fiel at lægge rue (raa) i Loft 1 - 12 -
 Et Tylt dito hevlede 2 - 8 -
 For hver Tylt Gulve Fiel at nedlægge 3 - 8 -

(Schjern dend 22. Juli 1765.)

Hen paa Sommeren 65 dukker der en ny Haandværker op paa Ulstrup, en Glarmester nemlig. Hans Navn er Peder Andreasen Zelle. Han forlanger for »en Vindues Karm af de store«, naar de skal »gjøres af Engelske Glas: a Karme 7 Rigsdaler. — De andre af samme Størrelse ud af god Pommersk Glas a Faget 3 Rdr.«

Dersom Greven selv tager Glasset hjem — det gjorde Grevens Fader, »da jeg hafde den Ære at forrette samme Arbejde ved Estrup« — saa er Prisen for hver Rude »med Kidt og Arbejdsløn« 4 Skilling.

Saaledes saa altsaa Arbejdslønnen ud for nogle af Haandværksmestrene og deres Svende, og for den Betaling skulde der arbejdes flittigt og med lange Arbejdsdage.

Desværre gik det næppe altid saa fredeligt med Arbejdet, som det helst skulde. Muremesteren og hans Svende har

utvivlsomt lavet nogle flere »Krumspring«. I hvert Fald træffer vi hen paa Efteraaret en ny Mester. Han ankommer den 11. September og arbejder godt, til Vintervejret stopper ham. Alligevel gik det ikke saa hurtigt, som det var ønskeligt, men det er nu ikke hans Skyld: »Tømmer-Arbejdet forhindrer noget Mure-Arbejdets Fremgang, enddog ej kan siges, Christen Høeg ej med sedvanlig Fliid arbejder.«

Det er vel tvivlsomt, om alle de forannævnte Arbejdsomkostninger holdt. Daglønningerne gled naturligvis ikke ud af deres Leje, men Snedkerens Akkordpriser kunde jo nok rokkes for enkelte Numres Vedkommende, naar nemlig det grevelige Herskab fremkom med nye sjældne Paahit: »Da Deres Højgrevelige Naade ved Høje Nærværelse paa Ulstrup har ladet sig forlyde med at ville have nogle faa af de Engelske Vindue-Karme indrettet (saaledes), at Posten med Slag-Buen skal følges ud, naar de oplukkes, maa jeg underdanigst udbede Ordre, hvilke og hvor mange af den Facon befales, om skal være flere end i de tvende Værelser (af de fiire nu først er befalet at indrettes) som Naadige Herre til Christen Høeg har sagt skulde være hans egne og Hendes Naade Frue Grevindens Gemakker.«

Selv om man naturligvis ikke kunde blive færdig med Byggeriet den første Arbejdssommer — og da heller ikke blev det den næste — saa naaede man dog hen paa Efteraaret frem til at maatte beskæftige sig med Forberedelserne til det mere specielle Arbejde. Den 14. Oktober melder Søltoft, at han har talt med Snedkeren om de Rammer, som skal »gjøres under Loftet og omkring Vinduerne til at fæste Tapetzeriet paa, hvilket han siger at veed god Beskeden om, hvorledes skal gjøres, og ellers med første skal tegne Faconer paa Papir, at Naadige Herre kan see, om saaledes er efter Behag«. — Desuden skriver Søltoft om den store Gangdør »paa det syndre Huus og Glads-Døren«, og han gør opmærksom paa, at »til at smelte Blyet ved, som skal

Ulstrup 1854 (efter Richardt og Becker: Danske Herregaarde 1851)

støbes i Tauler og oplægges paa Gaulene af det syndre Huus ved Ulstrup, behøves et Vurderingslæs frisk Bøgetræ«. Og det er for øvrigt ikke det eneste, han forlanger Brænde til: »Haandværks-Folkene, især Snedkerne, som skal være den heele Vinter ved Ulstrup, behøver tre Vurderings Læsser Brende-Træ, til at varme Mad og dem selv ved.« — Det skulde de strengt taget have haft for længe siden, og det er stor Skade, at de ikke har faaet det, thi »i Mangel heraf har de brendt de gamle Lægter, saa hastig de er komne af Huuset, hvorvel jeg det har forbudet (da der iblandt fandtes en Deel, som til Bønder-Bygninger kunde være tienlig). — Og maaske om de ej med noget Brende blev forsiunet, kunde medgaa andet, som kunde være til Skade; vil derfor underdanigst beede Skouridderen herom tillige gives Ordre.«

Oktober Maaned 1765 var ikke blot kold, den var ogsaa ubehagelig vaad. Det unge Herskab opholdt sig paa den Tid i København, og Søltofts Indberetninger var egnede

til at faa Greveparret til at forestille sig det værste: »Heele Huset ved Ulstrup staar nu under aaben Himmel (!) uden Tække i dette vaade Vejer.« Grunden til denne Kalamitet er, at »Christen Høeg ingensteds kan komme for den store uventede Mangel derved findes, thi fast ikke et Spendtræ eller Bielke er, som jo har Raadenhed, som maa afskiæres og skarres«.

Der har i de Dage været et syndigt Roderi ved Ulstrup. Gammelt og nyt Materiale har hobet sig op alle Vegne, til Fristelse for ubefæstede Sjæle i de lange mørke Aftener.

Skræderen Jens Christensen i Vinge faldt for Fristelsen og tilegnede sig »nogle gamle Ege-Fiel«. Disse »Ege-Fiel« bragte han hen til en Snedker i Vester Velling »at giøres i Arbejde«, som Ridefogeden udtrykker det. Skræderens »Udaad« blev altsaa opdaget, han gik til Bekendelse, og saa var det Straffen om at gøre. Den kunde en Godsejer og hans Fuldmægtig fastsætte paa hjemlig Grund — og eksekvere den. Dertil behøvedes ingen professionel Domstol.

Søltoft er grum i sin Vrede: »Hvad Straf Deres Høigrevelige Naade over ham diciderer venter jeg mig til underdanig Efterretning tilstillet.« — Det kan ikke nytte noget at idømme Misæderen en Bøde, thi »Penge har han ingen af«, og der er heller ikke »Skræk og Advarsel« nok i en Pengebøde, nej, »for at have Sikkerhed, ønsker jeg ham tilstrekkelig afstraffet paa Kroppen og proponerer underdanigst, at han burde ride Træ-Hesten et Par Dage i Rad og hver Gang nyde anseelig Prygl«, og denne Pryglescene skulde efter Ridefogedens Mening finde Sted, »naar flest Folk var ved Ulstrup«. — Og dermed er Søltofts Blodtørst endda ikke tilfredsstillet. Naar den stakkels Skræder har overstaaet Træhesten og Pryglene, ønsker Søltoft, at han »i nogle Dage sættes paa Vand og Brød i Hullet sammesteds«.

Selv om Søltoft ikke helt kommer paa Højde med Josva ved Jericko, saa ligner han ham dog, i al Beskedenhed altsaa. — Hvad Greven »deciderede«, ved vi ikke, men Scheerne var humane Herrer, saa han har sikkert været betydelig mindre hævngherrig end sin Ridefoged.

Hen sidst paa Aaret 1765 fik Søltofts Broder ved Grevens Hjælp Ansættelse i et Præsteembede, og den Hjælp skal der takkes for: »Naadige Herres Gunst og Godhed er langt højere end jeg endten tordet forlangt eller kundet forestille mig. Og da jeg ingen anden Maade paa saa stor Debit kand clarere, understaar jeg mig herved at medlægge dend underdanige Gratulation til det nye begyndte Aar, mit Hjerte meener: At dend Alting-Formaaende Gud vil lyksaliggjøre Deris Højgrevelige Naade med højværdigste Gemalinde og unge Comtesse Datter, til Liv og Sjæl, giøre Deris Aar og Dage mange, Deris Højgrevelige Stoel og Stamme større og mægtigere end Deris Høje Forfædres, for dennem Velsigne baade Landets Frugt og Livets Frugt, saa De i al deciderende Høj-Velgaaende maa mættes af Dage og Aar og cro-nes af Højeste Alder.«

Det højerværdigste Grevepar kan nok efter Læsningen af denne Udgydelse have haft Grund til at udbryde med Gudrun i Laksdølnernes Saga: »Meget er at betænke, hvis alt dette skal gaa i Opfyldelse.«

I øvrigt er Stillingen ved Ulstrup ved Aarsskiftet denne: Mureren er taget hjem til Drammelstrup efter at have afleveret den Tegning, der under Arbejdet var ham betroet; desuden har han afgivet »dend befalede Forklaring over Bygningens Avancement«, som Søltoft sender videre til Greven. Altsaa: »Hermed Grund- og Facade-Tegningen over Ulstrup. — Med hvilken Bygning saaledes er avanceret: Øster Enden er til Tagskiægen fra det Øverste med Blye og aldt afgjort, samt Niskenen færdig. De andre Niskener opført til øverste Loft. Taget (undtagen 10 Fag paa Vester

Enden) omlagt, Gesimsen af samme Længde færdiggjort, Taarnet ved dend sydost Hiørne opgjort til Taget. Skillerummene i de fire nederste Værelser i Østerenden hugget og opreist men ej muret. Ni Vindue-Karme i samme og øverste Værelse indmuret.«

Efter saaledes at have gjort Status kaster Ridefogeden et bønfoldende Blik ind i Fremtiden: »Give Gud godt Foraars Vejerlig, saa der i Marts Maaned kan begyndes, siunes jeg de 8te Værelser i Øster-Enden (af) Huuset til 1. Maj kan blive færdige med Snedker- Muure- og Tømmerarbejde ind- og udvendig, og med Gibsning og Mahling reent færdige til ultimo Maj.«

Til den Tid skulde Grevefamilien altsaa kunne flytte ind. Den store Gangdør, som de, naar den Tid kommer, skal gaa ud og ind ad, er dem værdig: »Dend store Gangdør til Gaards-Trappen vil blive (om det saaledes Naadige Herre behager) $5\frac{1}{4}$ Alen høj, 3 Alen breed i Muuren, Dørkarmens Tykkelse medberegnet.«

Og saa gaar den værste Del af Vinteren, og det lakker mod Foraars. Den 3. Marts (1766) meddeler Søltoft sin Herre, at han ikke kan købe Gips hverken i Randers eller Aarhus, »uden en Kiøbmand det gives i Kommission«. Han foreslaar derfor Greven at købe Gipsen i København og skikke den direkte til Ulstrup. Derved er der Penge at spare. Søltoft ved desværre ikke, hvor megen Gips der vil blive Brug for, men naar Greven faar opgivet Loftsarealet — og det faar han saa — maa han vel »hos en Gibsere i Kiøbenhavn kunne faa at vide, hvor meget der er Brug for«.

Og da nu Ridefogeden er i Gang med at lægge Hverv paa sin Greve, kan han lige saa godt fortsætte: »Kakkelovne kunde og være gavnlige nogle blev hidskikket af (saa fremt de der skal kiøbes) for at blive opsat i Værelserne med det samme de bliver færdige, thi ikkun den to Etage af dem ved Ulstrup er dertil tienlig.« — Der har naturligvis været

en Del flere Kakkellovne paa den gamle Gaard, men de andre duer ikke mere, eller de er i hvert Fald ikke værdige til at blive stillet op inde i den nye Herlighed, omgivet af Panel og »Tapetzeri«. Det er saamænd knap nok, at den »to Etage« Kakkellovn er det. Paa den skal i det mindste »Tuden omgiøres«, inden den kan bruges. Og ærlig talt: den Bekostning kan vist næppe svare Regning, saa meget mere som Forholdet er det, at »naar Naadige Herskabet i Foraaret skal betiene dem af de gamle Værelser paa nogen Tiid, kan den ej mistes, hvor den nu er«.

Inden Ridefogeden naar at faa dette Brev afsendt, faar han — meget apropos — Besøg af »den antagne Gibsmester«, og saa viser det sig naturligvis, at denne Fagmand meget vel kan beregne, hvor megen Gips der vil blive Brug for ved Ulstrup, »om alle Over- og Underværelser skal gibses«. I saa Fald vil der medgaa »50 Skippund«. Maaske skal ikke alle »Over- og Underværelser« gipses. Det maa Greven jo selv bestemme. Skal nogle af Værelserne undtages fra Behandlingen, kan Greven let selv »giøre Beregning, hvad advenant kan tilgaa«.

Naar nu Gipsen er indkøbt i København, melder sig straks Spørgsmaalet om, hvordan man bedst og billigst kan faa den hjem til Ulstrup. Paa Søltofts Initiativ fremkommer der flere gode Tilbud paa at fragte den ad Søvejen til Randers: »Kiøbmand Thomas Hansen i Randers hans Skipper Otto Christian Buck tilbyder nok sin Tieneste hos Naadige Herre at vil hiemføre for billigst Fragt Gibs, eller hvad andet befales; ellers mener jeg, at Skipper Hans Rasmussen, som overførte Naadige Herskabets Folk og ligeledes tilbyder sin Tieneste, gør det fuldkommen saa billig; de er begge overgaaende (paa Vej over Kattegat) i disse Dage.« (16. Marts 66.)

Og saa tages der for øvrigt fat paa Byggearbejdet for fuld Kraft: »I Dag (ogsaa den 16. Marts) lader jeg Tøm-

mermanden paa ny begynde med Bygningen, og i Ugen efter Paaske (Paaskedag var det Aar den 30. Marts) synes mig Muurmesteren skulde anfange sit Arbejde om saaledes naadigst befales. Thi at tøvse saa længe nu og arbejde i Efteraaret som sidst er en u-tænkelig Skade.« — Og saa vil Søltoft gerne vide, om der i de fire Værelser, der først bliver færdige, »kuns skal være Foed-Paneel og Lister til Betrækning at fæste«, eller der skal være »Bryst-Paneel, hvilket gaar op til Vinduerne«.

Da Arbejdet efter Paaske for Alvor begynder, har Søltoft ikke helt igennem de Haandværkere, han helst kunde have ønsket sig. Murermesteren kom til Ulstrup Dagen efter Paaske, og det er ham med »Krumspringene«, altsaa Glees fra Aalum. »Gibseren« mødte i Midten af April for at »trække Rør og Jerntraad, da Gibset vel imidlertid ankommer«. Søltoft udtrykker sin Misfornøjelse saaledes: »Jeg havde ønsket, at Naadige Herre havde antaget dend sig tilbudne Muurmester og Gibsere, siden denne Johan Glees er noget precipitant, hvorfor j e g aldrig har villet levere ham nogen Contrakt.« — Nu har han vasket sine Hænder! Mester Glees er ikke af de helt nemme. Han er ikke blot precipitant, han er ogsaa »indifferent« overfor Advarsler.

Arbejdet skrider imidlertid godt frem. De forskellige Haandværkere passer hver især deres Arbejde saa vel, at Ridefogeden faar mere Tid til at tage sig af de Pligter, der paahviler ham uden for Byggepladsen, og som faktisk er saa mangeartede, at det i de Somre, da Byggeriet stod paa, maa have været noget af et Problem at faa det ene gjort uden at forsømme det andet.

Hen paa Sommeren kommer Herskabet saa til Ulstrup og tager den færdiggjorte Afdeling af den fornyede Hovedbygning i Brug. Den 9. Juli er Grevens Gods ankommet til Mellerup, hvor Ridefogeden lader det afhente Dagen efter og føre gennem Landet til Ulstrup. Her bliver det forsigtigt

stillet til Side, og saa kan »Naadige Herskabet efter eget høje Behag sende Kammertjener Heibrock at oppakke samme een Dag førend De venter sig hid igien«. »Tøjet« var ved Ankomsten til Ulstrup »Gud ske Tak i god Stand og u-spoleret«. — Søltoft betalte 30 Rigsdaler i Fragt for Sejladsen fra København til Mellerup plus 1 Rigsdaler i Drikkepenge til »Skibs-Folckene«, hvilket han indberetter til Greven, forhaabende, at denne ikke allerede har betalt Drikkepenge.

Mens Herskabet opholder sig paa Ulstrup, skrives der ingen Breve, og fra disse Sommermaaneder er der altsaa ingen Oplysninger om Byggeriet overleveret os. Men i Slutningen af September begynder Brevskriveriet igen, og vi faar da at vide, at den 22. September bliver 6 Taanumbønder sendt til Estrup efter Fliser til Kakkellovnene. »Tilsynsmanden« ved Estrup bliver sat til at fordele Fliserne »i Læsser, saa enhver bekommer lige«.

Samtidig fældes der flere Træer i Skovene, nok til »behøvende Træ til Gibsets Brending, samt for Snedker og Malleren, som ej kand være ringere end sex Vurderings-Læsser«.

Der er ogsaa Jordarbejde at udføre i Forbindelse med Restaureringen: »Den vestre Side af Volden er slejfet, og i Dag (den 29. September) angribes den synder Siide«. Allerede den 13. Oktober lyder Meldingen: »Den syndre Side er afgjort ved Sleifningen, og denne Eftermiddag begyndes paa den nordre Side.«

Det er ikke alene Voldene, der angribes, det samme gælder, noget senere, Graven. Da de staar for Tur, skal der bruges nogle Karrer. Hvad dem angaar opstaar der en lille Unighed mellem Greven og Søltoft: »De ommeldte Karrer til Gravenes Sleifning er ikke tilforn af Naadige Herre til mig omtalt. Det er ellers ikke muligt paa nærværende Tid (den 23. April 67), da Bønderne skal lægge deres egen Vaarsæd saa vel som Hovedgaardens med deres Bæster, som

denne Foraar falder ringere end forhen i Mands Minde, at kan forrette noget med Sleifningen, helst de baade ved Dammes Rødning, Skouning og andet ekstra har haft en Deel at giøre.«

Dette Arbejde med Voldene og Gravene bliver ikke færdigt samtidig med Byggearbejdet. Saa sent som Aar 1769 maa Bønderne møde ved Gaarden og gøre Hoveriarbejde ved »Sleifning« og Opfyldning. De synes ikke om det, og de udviser »Opsætsighed«, men dog kun forbigaaende, hvorpaa de igen hænger godt i, saa Ridefogeden (Søltøfts Efterfølger) kan rose dem og konstatere, at »al den Fyldning, som var tilbage at faa paa Volden, er opfyldt i den syndre Grav, — og dernæst indført alt det, som var ryddet af Dammen i Marken og ved Gaarden, ind paa den slejfede vestre Grav, som visselig var en stor Deel«. — Naar dertil kom, at der samme Efteraar skulde graves Brønd ved Gaarden, forstaar man godt, at somme af Bønderne har følt sig fristede til at gøre en Smule Vrøvl.

Og saa vender vi tilbage til Aar 1766 i September, da »vestre Siide af Volden var slejfet og i Dag angribes den syndre Siide«. Denne samme Dag oplyses desuden, at »hele Taget er underskiellet og den nordre Siide af Huuset er afpenslet til det nederste af Vindues-Karmene. — Paa Onsdag afhentes 60 Tdr. Steen-Kalk i Mønsted til Gibsning.«

Paa dette Tidspunkt gør Maleren — han hedder Fisker — en Opdagelse, der sætter ham i daarligt Humør. Det gik nemlig op for ham, at det »imod Formodning« har været Naadige Hr. Grevens Mening i Accordten at ville have Lysningerne for oven og ved Siderne af Vinduerne mahlet for 1 Rdr. — Fisker finder det urimeligt, at Greven vil forlange saa meget af ham, da »det meget lettelig kan sees, at jeg derved maa lide Tab«. Nu kunde han jo have pakket sine Remedier sammen og rejst sin Vej, men det vil han dog ikke. Hellere »resolverer jeg dog at indgaae samme for ikke

paa en haanlig Maade at skulde blive Arbejdet quit, som jeg har gjort mig Umage for at erlange«. — Altsaa maler han løs, med Tab, og fortsætter, til det er »langt paa Aaret og Vinteren forhaanden«; da vil han absolut ikke »cavere for det Arbejde af den Slags, som bliver gjort paa saadan Tiid«. Og saa rejser han hjem. Men hjemmefra skriver han til Søltoft, at han gerne vil komme igen og »grunde«, saa meget det skal være, »saa snart det maatte behage min gode Hr. Søltoft at lade mig afhente«.

Den 6. Oktober (66) lyder Ridefogedens Bulletin paa, at »det syndre Huus paa Ulstrup Borgegaard udvendig er ganske færdig. Trappen og Døren til Kielderens ligesaa, og begyndt paa Udspeckningen paa Loftet ved Oversborene eller Styrterummen«.

Det skred ogsaa godt fremad paa andre Felter. En Uge senere hedder det: »Ved Ulstrup Bygning er de fire Skorsteene oven Loftet og Resten af Styrte-Rummen udspekket, udhuggn Huller og indsat 6 Dørkarme i de murede Skillerum.«

Lørdagen derefter fik »Muurmesteren af Skeed«. Han gik i Vinterhi med al Honnør: »Han har ellers opført sig vel, siden Naadige Herres Afrejse, men ej haft uden faa Svende.«

Og saa kan Gipseren komme til. Han arriverer omtrent samtidig med, at Murerne rejser. Gipseren kan jo saadan set sagtens, da alt hans Arbejde foregaar indendørs, og han oven i Købet kan faa lagt i Kakkellovnen. Han møder med en stor Arbejdsstyrke: »Forskalningen ved Ulstrup er mere end halvfærdig (den 10. November). Tvende Værelser er nu gibset under Loftet, og en Deel er med Søm og Rør beklædt, dermed drives nu hurtigt af 6 Svende og Mesteren selv.«

Malermester Fisker, der var rejst hjem, er blevet hentet tilbage, ikke bare for at »grunde«, men ogsaa for at male.

Det var ham, der havde beklaget sig over, at Greven havde misforstaaet Akkorden, saa Arbejdet vilde bringe Tab. Nu har han imidlertid fundet paa Raad. Han forhøjer ganske simpelt Prisen paa det Materiale, der medgaar, saa meget, at der kommer Balance i Tingene. Men Søltoft opdager naturligvis Snyderiet og fortæller Greven om det: »Den ansatte Taxt er ganske urigtig anført og meget dyrere end Specierne her koster.« — Han har derfor da ogsaa straks set sig om efter en Afløser for den uredelige Hr. Fisker og mener at have fundet ham i en Malermester fra Randers: »Jeg har siden talt med Sorte-Mads i Randers, som derefter var med mig paa Ulstrup at besigtige alting, for at gjøre Accordt, hvilket dog ej den Gang blev af, thi han vilde have for et Fag af de dobbelte Vindues Karme een Rixdaler og for een Quadratalen Paneel 10 Skilling. — Det øvrige Smaat kunde vi nok komme til Rette om, hvormed han ej var ubillig.« — Søltoft synes om Manden: »Hans Profession tror jeg, han forstaar, og hans Opførsel syntes mig at være noget ligere en Haand-Værks-Mands end Fiskers.« — Og hvorfor saa ikke antage ham! — Søltoft vilde engagere ham med det samme, hvis det stod til ham, men det gør det jo ikke: »Jeg maa da udbede mig Naadige Herres Gotteragtende tilmeldt, inden jeg indlader mig videre i Accordt.«

Der er ogsaa andet, Ridefogeden maa udbede sig, nemlig »een Prøve paa Couleuren i Værelserne, hvilken kunde sendes med Købmand Sr Ditlev Kierketerp i Randers, som i disse Dage er i Kiøbenhavn«.

Det er dog ikke al Vægpladsen, der skal males. Somme Stuer skal være finere end som saa: »Maatte Betræk til tre eller fire Værelser, hvor Naadig Herskabet først vil logere, tilsendes, skal jeg vel besørge det opslaget til Fornøjelse, da Maleren forsikrede, at det ej var muligt at male Listerne om samme siden saa accurate med Værelserne, som skee burde, naar det ej kunde gøres paa een Gang.«

Imidlertid var der god Tid til at træffe alle disse Forberedelser, eftersom Vinteren nu endelig og afgjort standsede Malerarbejdet, og »før først i Marts er ej nyttigt med Malingen at begynde«.

Derimod kan man jo godt arbejde med andet, og man kan overveje, hvordan forskellige Enkeltheder bedst lader sig ordne: »Mørup (det er Gipseren) har gjort Proposition, at Trappen til Loftet ikke burde lukkes længere med Brædder end fra øverst til Midten, hvor Loftsdøren skulde gøres, og den nederste Halb-Deel være aaben med Gallerie ved Siderne, hvilket Snedkeren ogsaa syntes, og jeg kan ej skønne andet, end det jo gav langt smukkere Siun og meere Lyshed for de andre og endda mindre til Bekostning. Jeg har gjort Afvisning paa et Stykke underlagt (vedlagt) Papir, at Naadige Herre kan see, om det ham gefalder.« — Denne »Afvisning« findes desværre ikke mellem Brevene paa Arkivet.

Han er nidkær i Tjenesten, den Ridefoged, og det ved han da ogsaa selv: »Jeg attraaer min hele Levetid under dybeste Soummission at maae være og kaldes Høj- og Velbaarne -Højgunstige og Naadige Hr. Greves troelydigste og ringe Tjener.« — Saadan skrev han, men det er nu ikke saa meget Udtryk for, hvad han ønsker sig af Fremtiden, som for, hvad han mener, han for nærværende er. Et Par Aar senere bliver han da ogsaa selv Herremand og faar Ridefoged under sig.

Vinteren benyttes ogsaa til paa kunstig Vis at faa tørret Murværket bedst muligt, saa Stuerne kan blive antagelige Opholdssteder for Herskabet næste Aar. Der fyres Vinteren igennem paa Kraft i tre Kakkelovne, og samtidig arbejder altsaa Gipseren, og for hans Skyld gøres yderligere »hver tredie Dag Ovnen gloende til Gibset at brænde«, og til alt det medgaar meget mere Brændsel, end Søltoft havde regnet med.

Ridefoged Søltoft er umaadelig optaget af Byggeriet. For-

modentlig fylder det hans Nattesøvn med Drømme. I hvert Fald tænker han paa det tidligt og silde, naar han er vaa-gen. Arkitekt Sr Rosenberg hører man ikke mere til, men Ridefogeden synes i visse Henseender at kunne fylde hans Sko ud; ikke blot kan han gøre »Afvisning paa et Stykke underlagt Papir«; men: »betræffende Trappen, saa siunes det mig ej, det er giørligt samme lige til Loftet kan være med Gallerie, thi da kan Opgangen til Loftet ej lukkes med andet end en Luge, som vil blive slem for en Quinde eller skrøbeligt Menneske at løfte paa Hovedet, hver Gang de af Loftet gaar enten op eller ned. Naar samme da imellem (som ofte vil ske) staar aaben, giver denne Aabning ei alle-niste stærk Trækvind paa Trappen, men det slemme Hul tillige et grimt Siun. Den øverste Del derimod efter giorte Forestillinger, med Paneel lukket, skal Naadig Herren der-imod befinde, hverken at have saadanne Følger eller betage ringeste Lyshed, men presenterer sig for hvilken af Siderne man opgaar fra nederste Etage, som der var en apoce og Opløb til Loftet til den anden Siide.«

Ridefogeden har i Løbet af Vinteren atter haft en Sam-tale med den sorte Maler, der ret har forstaaet at dupere ham: »Maleren Borris kan baade forgyldte med Broncer-Guld saa og polere u-ægte Forgyldning«, og det er jo alt, hvad man med Rimelighed kan forlange af en Malermester.

Ved Juletid 1766 satte det ind med meget streng Vinter: »Gibseren og Svende forlod Ulstrup Dagen før Juleaften og kan ej komme igien, saalænge Vinteren er saa haard.« Og Vinteren blev endnu haardere. I Midten af Januar (67) er det saa slemt, at »jeg frygter end meere for, at de sidst gibsede Værelser vil tage Skade, da Loftet er som Iis«. Det lyder unægtelig foruroligende, men værre er det sikkert, at »Gibsen har opgivet en Deel Baabler«.

Det gik imidlertid helt over Forventning med Gipsen. Den 26. Februar skriver Søltoft igen til sin Herre angaa-

ende Byggeriet. Før han gaar til Sagen, kvitterer han for det sidst modtagne grevelige Brev: »Jeg har igen, Den Allers højeste skee Ære, haft den Naade og inderlige Glæde at modtage Naadige Herres egenhændige Skrivelse af 14. hujus.« — Og saa er det, han kan fortælle, som et ringe Vederlag for Glæden og Naaden fra før, at det heldigvis staar godt til med Gipsen: »Gibsen overstod nogenlunde vel sin Fataile, hvortil var Lykken, at Frosten saa længe continuerede, at det frøes tør, da om Tøe-Vejerlig var indfalden, strax det var gennemfrossen og i een Iis, havde det vist mistet sin Fasthed og needfalden.«

Med det milde Vejr kommer Gipseren atter til Ulstrup og fortsætter det afbrudte Arbejde, og snart kan desuden Tapetseriet bringes paa Plads. Finessen ved dette fine Arrangement er følgende: »Afdelingerne eller Listerne til Betrækket i de fire Værelser, som Snedkeren nu har giort, er af en saadan Beskaffenhed: Først er slaget paa Muuren en slet Ramme eller saakaldet Friise paa en Haandsbred rundt omkring i Værelset, over Bryst-Paneelet og under Gibs-Carnissen, samt op og ned imellem samme, at afdeele Væggenes Størrelse. Inden i samme sættes en smal Ramme, hvorpaa Tapetseriet heftes, og til at dække og fastholde samme er sat en Liste, som skrues paa den fastsiddende breede Ramme eller Friise. Skruerne behøver kun at være halvanden Tomme i Længde, som er fuldkommen nok.«

Det afsluttende Arbejde gaar kun langsomt. Der er noget i Vejen i alle Fag. Gipseren mangler Gips. Det skal Greven besørge tilsendt fra København, og Ridefogeden skriver gentagne Gange til ham, at han skal skynde sig, men af en eller anden Grund skynder Greven sig ikke, og der opstaar derfor Forsinkelse i det Arbejde. Og hvad Snedkeren angaar, saa mangler han Svende. Søltoft har alvorligt tilholdt ham at anskaffe nogle flere, »mèn sligt er gaaen fatalt, thi enten har det været Skarns-Pak, der har tryglet Penge for-

ud af Mesteren og dermed gaaen bort, eller de er bleven syge og derover forladt Arbejdet, saa ej flere end 5 Værelser bliver rent færdige til Naadige Herskabets Hiemkomst; i de andre er der lagt Gulv, men ej oprejst Paneel.«

Med Malerarbejdet gaar det paa ingen Maade bedre. Den sorte Maler Borris har til sin Hjælp kun to »Drenge«, og da det ikke forter nok, og der ikke er faguddannede Folk at faa fat paa, antages to Bønderkarle, der i den følgende Tid bakser med Kostene, det bedste de formaar. Den 21. Maj har denne brogede Flok »toe Logementer reent færdige og begynder med det tredje, saa jeg haaber, han ved denne Uges Udgang faaer de fire Logementer færdige«.

Med en ny Mester, som der dette Foraar var indledet Underhandlinger med, gaar det heller ikke godt. Det er en »Sadel- og Tapetmager ved Rygaard Strand«. Denne Herre lader saa længe vente paa sig, at Søtoft bliver gnaven og mener, at det er under hans og Grevens Værdighed at vise mere Taalmodighed, og derfor foreslaar, at man i Stedet for sætter sig i Forbindelse med en Mester i Randers.

Saaledes gaar det altsaa usikkert og brydsomt med Arbejdet Sommeren igennem. Den største Skuffelse blev den sorte Maler Borris. At han af Udseende var noget mere lig en Haandværker, end den første Mester havde været, kom ikke til at betyde nok. Der skal mere til en god Hund end et godt Haarlag. Hen paa Sommeren stak han af og lod sine Potter og Daaser staa og fylde op i Krogene.

Derfor er der sidst paa Sommeren (10. September) ikke andre Haandværkere tilbage end Snedkeren, skønt der saa vist var Arbejde nok ogsaa til andre. Ridefogeden har altsaa paa dette Tidspunkt ikke mange Mand at holde Opsyn med, men saa har han andet at tage sig af: »Betrækket i de tvende store sidst betrokne Værelser var bleven overdragen i det fugtige Vejr med tyk Muul.« — Naturligvis blev dette skadelige Væsen gnedet af, men det kom snart igen, hvorfor

»jeg har befalet Mette Brøgger-Pige, hver Gang jeg har været paa Ulstrup, at sætte idelig Varme i Kakkellovnen«. — Dertil medgaar en Masse Brændsel, men der er ingen Vej udenom: »Betrækket havde ellers blevet ganske Raaden, da det endnu af den megen Klister holder sig mange Steder vaad.«

Og saa naar vi ind i 1768, der i det væsentlige er Restaureringens sidste Aar. Den 10. Marts forlanger Søltoft mere Gips. Han bestiller 2 Skippund, men mener dog ikke at have Brug for mere end 1½ Skippund. Resten vil han have liggende som en Reserve, for alle Tilfældes Skyld. Og det er det sidste, der siges om Gipsningen.

Ogsaa dette Foraar har sine Vanskeligheder. Snedkeren bliver syg og maa erstattes med en anden. Det er et Uheld, men ikke af de store, da den ny Mand viser sig at være god nok. Det maa vist ogsaa kaldes et Uheld, at den sorte Maler fra Randers dukker op igen. Søltoft tager ham til Naade, men naturligvis er han ikke Naaden værd: »Thi det var, ligesom han alene vilde arbejde for Naadige Herskabet i den Tiid, naar andre ej fandt sig tient med hans Arbejde.« Saadan Manér er ydmygende for en Greve og hans Ridefoged og Udtryk for en helt omvendt Verden. Havde det saa endda været et Plankeværk, der skulde besmøres, men »Portal og Vaabenet er ikke tient med at oppebie den Borris belejlige Tiid«. — Borris er uden Bestandighed. Atter forlader han sine Remedier i Utide og forsvinder andet Steds hen, og han og Søltoft kommer ikke mere til at samarbejde. »Den sorte Maler kom aldrig siden«, skriver Søltoft i November 68. »Gid jeg kunde naae Afregning med den Skarn, saa skulde Arbejdet vel ved Ulstrup i allerbedste Tiid til Foraaret faa Fremgang.«

Denne Skrivelse er for øvrigt Søltofts sidste vedrørende Byggeriet paa Ulstrup. Efter at han har udtalt sig om »Vandrørene at udtørre Kielderne«, nedlægger han Pennen,

hvad de Emner angaar, og kort Tid efter forlader han de grevelige Gaarde for selv at blive Herremand og Naadig Herre og gav derved Afkald paa »at være hele min Levetid . . . den Naadige Hr. Greves troelydigste og ringe Tjener«.

Søltofts Efterfølger paa Skern og Ulstrup hedder Friis. Han er en Mand, der forstaar at stille et Regnskab op, thi han har i mange Aar siddet paa Amtstuen i Randers, hvor han er blevet helbefaren i de Kunster. Til Gengæld ved han vel nok mindre om Bønder og Haandværkere, og Søltoft maa have glemt at advare ham mod den sorte Maler, thi hvor utroligt det end lyder, kommer virkelig denne charmerende Kanalje endnu en Gang til at haandtere Penselen paa Ulstrup. Friis gjorde følgende Erfaring, som han Aaret efter lader gaa videre til Greven: »Maler Borris fra Randers gjorde vel lidet derved i Sommeren 1769 — — han overløb nogle Værelser med nogen Farve, som nu ickun, efter et Aars Forløb, ikke er bedre end Grundfarven, thi baade Knortene og Fædmen i Fielene lader sig kendelig se og skiærer igiennem, saa ikke et eneste Værelse fra hans Haand er blevet færdig, og af ham kan ej heller videre ventes til Fornøjelse.«

Men bortset fra dette Griseri var Ulstrup Hovedbygning smukt færdig, da Søltoft forlod den. — Dens egentlige Bygherre, den unge Grev Christen Scheel, fik kun liden Glæde af den. Allerede 1768 blev han udnævnt til Gesandt i St. Petersborg, hvor han døde den 18. November 1771, kun 28 Aar gammel.

Ved hans Død skrev Bernstorff til Ditlev Reventlow: »Jeg er bedrøvet til min Sjæls inderste Dyb, vi har mistet den danske Adels Ære og Pryd, denne Nations Ungdom har mistet sin Krone, ham, som vi elskede højest, vor kære trofaste dydige Ven.

EN STORM I ET GLAS VAND

Hr. Lucas Steenstrup i Vridsted og Jens Lauritsen i Hagebro

Af F. Elle Jensen

At der i ældre Tid modsat i vore Dage blev lagt den største Vægt paa, at Gudstjenesteritualet blev nøje overholdt, og at den Præst, der tog sig Friheder her, kunde vente at faa en skarp Irettesættelse, hvis det blev meldt til hans Biskop, er vel kendt. Paa deres Side søgte Præsterne derfor ogsaa at faa deres Sognebørn til at efterleve de Bestemmelser, som regulerede deres Forhold til Kirkegangen, saa de ikke kom til at støde an imod dem, men alt forløb, som det skulde. Det følgende vil imidlertid give et Eksempel paa, at deres Bestræbelser i saa Henseende ikke altid var lige heldige. Det drejer sig om Sognepræsten i Vridsted-Fly, Hr. Lucas Steenstrups Optræden i Anledning af den formentlige Forargelse, en Barselkone havde vakt ved at holde sin første Kirkegang uden at være introduceret af ham.¹⁾

Der er endnu adskillige, som husker Skikken med Indledning af »Kirkegangskone« paa Landet, som vel egentlig først gik helt af Brug for en god Menneskealder siden; i Købstæderne havde den længe været afskaffet. Den havde sin Oprindelse i den orientalske, ogsaa af Jøderne godtagne Opfattelse, at Barnefødsel gjorde Moderen uren (d. e. uskikket til og dermed udelukket fra Gudstjenesten), saa at hun først efter nogle Ugers Forløb atter maatte møde i Helligdommen og da dér bringe et Offer for sin Genoptagelse i

Menigheden.²⁾ Romerkirken optog disse Tanker, men Reformatorerne brød med Synet paa Kvindens Urenhed, og selv om den danske Kirkeordinans stadig mente, at hun burde holde sig hjemme nogen Tid efter Fødselen, var det kun »for en Høviskhed og en Ærligheds Skyld«, og hun behøvede ikke at lade sig indlede af Præsten, naar hun første Gang efter den gik i Kirke.³⁾ Men efterhaanden blev alligevel dette paabudt og blev en fast Skik de fleste Steder, dog ikke alle. »Kirkegangskonene« mødte saa 5-6 Uger efter sit Barns Fødsel, ledsaget af et Par Kvinder, i Vaabenhuset, hvorfra Præsten efter en lille Tale til hende ledte hende ind til sin sædvanlige Plads i Kirken. Dette skete før Prædiken, og bagefter ofrede hun med sit Følge ved Alteret.⁴⁾ Rangspersoners Hustruer fritoges senere for denne Ceremoni, og 1754 blev den gjort helt frivillig, dog at Præst og Degn stadig var berettiget til et Offer, naar en Kvinde efter Fødsel første Gang tog Del i Gudstjenesten.

I de Aar, Hr. Lucas Steenstrup var Præst i Vridsted-Fly (1693—1747; † 1751 i Fly), stod Paabudet imidlertid ved Magt. Der var da heller ingen i Pastoratet, som søgte at unddrage sig dets Bestemmelser, og naar Jens Lauritsens Kone i Hagebro kom til at forsynde sig imod dem, var det ikke hendes, men Præstens Skyld.

Torsdag den 28. Juni 1725 kom Jens Lauritsen til Præstegaarden for at tale med Hr. Steenstrup om sin Kones forestaaende Kirkegang, men traf ham ikke hjemme; han var netop i disse Dage i Viborg, hvor han ved en Skifteforretning skulde varetage en umyndig Datters Interesser, og hans Hustru — Dorteia Johanne Bregnholm fra Fly, som han havde ægtet Aaret forud efter sin første Kones Død — kunde ikke sige noget om, hvornaar det passede hendes Mand. Jens Lauritsen indfandt sig saa igen i Præstegaarden Lørdag Aften, men maatte atter gaa med uforrettet Sag, da Præsten ikke var kommet endnu; det skete først ud paa

Natten, og da var han baade træt og mat og gik straks til Ro.

Næste Morgen Kl. 6 var der Gudstjeneste i Vridsted Kirke,⁵⁾ og den forrettede han planmæssigt, saa det er ikke sært, om han har følt sig noget uoplagt; i alt Fald bad hans Svoger, Anders Bregnholm, der var i Præstegaarden, antagelig som Bestyrer af Landbruget, Jens Lauritsen om at tale »sikkert« med Præsten, da han om Formiddagen spurgte efter ham. Skønt Steenstrup søgte at undgaa ham, lod han ham dog paa sin Hustrus Bøn komme ind, men han har sikkert sagt, at han ikke nu havde Tid til at tale med ham, da han skulde til Annekset, thi Jens Lauritsen, der daarligt nok fik sit Ærinde fremført, fik ingen Besked og maatte igen gaa bort med uforrettet Sag.

Om Eftermiddagen stillede Jens Lauritsen atter i Præstegaarden, og nu vilde han have en Afgørelse. Med noget Besvær kom han ind, men da han sagde, at han gerne vilde have Kirsten i Kirke, spurgte Præsten, skønt han naturligvis godt vidste, hvad det drejede sig om, om det var et af hans Børn. Jens Lauritsen svarede, at det var hans Hustru, og at han ønskede, hun maatte blive »indledt« næste Dag, Marie Besøgelsesdag, da der var Gudstjeneste i Kirken,⁶⁾ men Steenstrup erklærede, at det ikke kunde lade sig gøre. Det var, sagde han, for sent, Anmeldelsen kom, han maatte jo have Tid til at tænke over den Tale, han skulde holde, og han var træt, desuden kunde han maaske blive kaldt ud, og forøvrigt var det ikke sikkert, at han kunde tage Tjenesten i Morgen, da han ikke følte sig rask, saa han havde bedt en Student Brandt i Vroue Præstegaard om at holde sig rede til at prædike for sig. Men hun kunde blive indledt ved Bededagsgudstjenesten paa Onsdag⁷⁾ eller næste Søndag.

Alt dette passede ikke Jens Lauritsen, da de hjemme havde lavet til Gilde i Anledning af Kirkegangen, og da Steenstrup ikke var til at rokke, blev han vred og sagde,

idet han gik, at hans Hustru kom nu alligevel i Morgen, saa kunde Præsten gøre, hvad han vilde, og ude i Forstuen tilføjede han, at han kunde bevise, at han havde talt med Præstekonen om Sagen. Alt dette opirrede Steenstrup, der udbrød: »Bevis hvad I vil, I som er løbet baade fra Fader og Moder og fra Konge og Fædreland og maaske fra jeres Gud med!« Han sigtede hermed til, at Jens Lauritsen som stor Dreng uden Pas var rømmet hjemmefra og i nogle Aar havde tjent i »Holsten« (Sønderjylland) — men det var ganske vist sket med hans Forældres Billigelse, og ingen havde efter hans Tilbagekomst fortrædiget ham derfor.

Næste Morgen samledes de Kvinder, der vilde følge Jens Lauritsens Hustru til Kirke, i Hjemmet, hvor nu imidlertid ogsaa Degnen indfandt sig, sendt af Præsten for at advare hende mod at vække Forargelse, hvis hun skulde tænke paa at møde frem; han kendte, lod han sige, ingen Kirkegangskone i Dag og vilde ikke modtage hende før en af de kommende Helligdage. Jens Lauritsen spurgte da, om han ikke vilde bede Steenstrup gøre det alligevel, hvis de stod i Vaabenhuset, men Degnen svarede nej, det turde han ikke; Præsten havde sagt, at han skulde »lege med ham«, hvis han indlod sig paa noget saadant.

Kvinderne begav sig imidlertid paa Vej, men Jens Lauritsen vilde dog endnu en Gang prøve at komme overens med Steenstrup og gik derfor i Forvejen op til Kirken, men da han saa Præsten staa for Alteret, forstod han, at han ikke kunde faa ham i Tale. Da han traf Konerne, sagde han kun til sin Hustru, at hun nok blev læst ind, og paa det Ord traadte de ind i Vaabenhuset, mens Steenstrup messede Epistlen fra Alteret. Da Degnen saa dem, skyndte han sig øjeblikkelig op til Præsten og fortalte, at Konen var der, og han, som ventede, der kunde blive Skandale, sprang derfor Mesning af Evangeliet over for des snarere at kunne komme paa Prædikestolen — en Indledning foregik normalt for-

inden — uden at tage Hensyn til Konerne, der stod ved Kirkedøren og ventede paa, at han skulde komme ned til dem. Da dette imidlertid ikke skete, gik de alle ind af sig selv og satte sig paa deres sædvanlige Pladser.

Hvad videre hændte i Kirken, vides ikke, men Steenstrup blev yderst opbragt over det passerede, der syntes ham et usømmeligt og forargeligt Optrin samtidig med, at det stred baade mod Danske Lov og Ritualiet,⁸⁾ saa allerede den næste Dag, den 3. Juli, mødte Provsten, den næppe meget kløgtige Chr. Skeel, Kobberup,⁹⁾ hidkaldt af hans Veraab, i Vridsted for at undersøge Sagen, og efter at have hørt Steenstrups Fremstilling udfærdigede han med det samme en Stævning til Jens Lauritsen, der efter den havde at møde for en Provsteret allerede den 10. Juli i Vroue Kirke i Anledning af hans Kones »for os her paa Egnen ubrugelige og fast fornærmelige Maade« at holde Kirkegang paa, for at høre sin Sognepræsts Anklage, da denne ønskede ved en tilbørlig Irettesættelse at søge Dom over den skyldige. Og bedre blev det ikke ved, at Steenstrup benyttede Stævningen til foreløbig at udelukke ham fra Nadveren, da han om Onsdagen indmeldte sig til Altergang næste Søndag samtidig med, at han vedkendte sig sine haarde Ord til ham forleden.

I sin Forlegenhed vidste Jens Lauritsen, der havde en Gaard paa 4 Td. Hartkorn i Fæste, ikke anden Udvej end at henvende sig til sin Husbond, den kendte Oversekretær i Danske Kancelli Chr. Møinicken,¹⁰⁾ der havde Jordegods i Sognet, om Bistand. Møinicken, der paa dette Tidspunkt har været paa Egnen, var straks villig til at støtte sin Bonde, og han gav øjeblikkelig sin Fuldmægtig i Viborg, Jokum Lyndorph, Ordre til at tage Affære og føre Jens Lauritsens Sag for Retten.

Lyndorph maa have arbejdet under Højtryk, thi da han den 10. Juli mødte for Provsteretten, der foruden Skeel be-

stod af Præsterne Bering, Vroue,¹¹⁾ og Barthling, Højslev,¹²⁾ kunde han fremlægge et skriftligt Indlæg, hvori han protesterede mod Stævningen, da Jens Lauritsen ikke kunde indkaldes for en gejstlig Domstol. Derimod forlangte han, at det ved Vidneafhøring ved Herredstinget blev opklaret, om Indledningen var begæret rettidigt eller ikke, da det i bekræftende Fald var Præsten, der havde forset sig. Hertil svarede Steenstrup haanligt, at han ikke vidste, hvordan han skulde imødegaa den Ordflom, der udmærkede Lyndorphs Indlæg, men Jens Lauritsen var med Føje stævnet for en Provsteret, da han var skyldig saavel overfor Rituallet som Menigheden, i hvilken han havde vakt Forargelse, og derfor burde han straffes. Han ønskede helst ingen Vidneafhøring, der vilde forhale Sagen og muligt give Anledning til Fortrædeligheder fra Jens Lauritsens Side, da han maaske vilde klage over at være bortvist fra Nadveren, skønt dette kun var rent midlertidigt, til Retten havde talt. At Konen ikke var indført i Kirkebogen, beviste, at hun ikke var indmeldt — hvortil Lyndorph bemærkede, at det kunde jo ogsaa være, at Steenstrup ikke vilde skrive hendes Navn.¹³⁾

Provsten anerkendte dog Stævningen som lovlig, men opsatte saa efter en Afhøring af Degnen Sagen til den 2. August i Feldingbjerg Kirke. Her fremsatte imidlertid Jens Lauritsen Krav om ny Udsættelse, for at han kunde fremlægge Vidneafhøringer ved Fjends Herreds Ting for Dommerne, og da dette mod Steenstrups Protest blev bevilget, ansattes nyt Møde til den 3. September.

Allerede i Juli havde Jens Lauritsen ved Prokurator Anders Lyngbye, Viborg,¹⁴⁾ gennem Provsten ladet udtage Stævning mod Steenstrup for hans Forhold overfor hans Kone og for Afvisningen fra Altergangen, ligesom den af ham begærede Afhøring ved Fjends Herreds Ting var indledet den 24. Juli og fortsattes den 7., 8. og 9. August. Den

fandt Sted i Finderup og lededes af Herredsfoged Chr. Kold, Tordenskjolds gamle Tjener.

Foruden Steenstrup indkaldtes en Del Mænd og Koner fra Egnen, som mentes at kunne give Oplysning om, hvad der var foregaaet, blandt dem Præstens Svoger, der som hjemmehørende i Præstegaarden havde fulgt Hovedbegivenhederne paa nært Hold, og hvis Ord derfor maatte tillægges betydelig Vægt. Steenstrup selv protesterede mod Stævningen for Herredstinget, der ikke var ham rettelig forkyndt, den var mangelfuldt affattet, nævnte ikke, hvorfor han skulde møde, saa hvis det var i Anledning af Kirkegangskonen og Afvisningen fra Nadveren, maatte en ny udfærdiges. Og hvorfor var kun tre af de ledsagende Koner tilkaldt? Desuden var to af Vidnerne hans Avindsmænd, de andre tildels besvoglede og sammenrottede. Herredsfogden afviste imidlertid disse Indvendinger, og Afhøringen tog derefter sin Begyndelse. Den skal iøvrigt ikke refereres nærmere, da dens Indhold — sammen med Degnens Forklaring i Vroue Kirke — er indarbejdet i den foranstaaende Fremstilling af det mellem Steenstrup og Jens Lauritsen passerede, men det var de ved Afhøringen fremkomne Oplysninger, som kom til at danne Grundlag for Forhandlingerne ved det næste Provstemøde den 3. September i Feldingbjerg Kirke. Steenstrup fandt, at de beviste, han havde Ret. Han kunde umuligt antage Konen til næste Dag, eftersom han var upasselig, og følgelig burde Jens Lauritsen, der havde forset sig »enormiter« baade mod ham og Menigheden, straffes og idømmes Sagens Omkostninger.

Prokurator Lyngbye havde imidlertid en anden Mening: Vidneudsagnene godtgjorde, at Konen var lovligt tilmeldt Dagen forud, saa det var Præsten, der var skyldig, og naar han ikke vilde tage imod hende, da hun stod i Vaabenhuset, skønt han meget godt vidste, at hun var der, saa det ud til, at han ikke vilde gøre sin Pligt. Under disse Forhold var

der intet forargeligt i, at hun gik ind i Kirken. Han forlangte derfor Jens Lauritsen og hans Hustru frifundet, men Præsten ikendt en Irettesættelse og dømt til at betale en Mulkt samt Sagens Omkostninger, der efter en fremlagt Opgørelse for Vognleje til Vroue, Finderup og Feldingbjerg, Kostpenge, Salær sammen med Udgifter til Skriver, Stævningsmænd, Papir og Forsegling ialt beløb sig til 20 Rdl. 4 Mk. 4 Sk.

Videre kom man ikke den Dag, og da man var inde i en travl og vanskelig Høsttid, som gav Dommerne meget at bestille med Korntælling,¹⁵⁾ ligesom Provsten om tre Uger skulde til Landemode, besluttede Retten at udsætte Sagen endnu en Maaned til den 4. Oktober.

Ved dette Retsmøde, der som de foregaaende afholdtes i Feldingbjerg Kirke, skulde nu Dommen have været afsagt. Men da det kom til Stykket, fik Provsten Skrupler, da »Akterne og især Vidnerne fra Tinget viste begge Parter Forgribeelse mod Loven og Ritualet af højere Importance (Betydning) efter mine enfoldige Tanker og Akternes Beskaffenhed, end at jeg efter Sagernes Meriter vidste nogen endelig Dom at fælde«, og da det desuden var umuligt at faa noget Forlig i Stand, mente han at maatte indskyde Sagen under Landemodets Afgørelse.

Men det skulde han ikke have gjort. Ikke blot ikendte nemlig Foraarslandemodet i Viborg den 1. Maj Steenstrup en Bod paa 4 Rdl. til fattige Præsteenker i Stiftet, samt tilpligtede ham at betale Jens Lauritsen 6 Rdl. i Sagsomkostninger, fordi han ikke havde gjort sin Pligt, skønt han havde faaet Anmeldelsen rettidigt, men han selv modtog en skarp Misbilligelse, eftersom han efter først at have optaget Sagen til Doms havde appelleret den, uden at der forelaa nogen Nødvendighed derfor, og desuden dømtes han til at udrede 6 Rdl. i Procesomkostninger.¹⁶⁾

Dermed endte denne utiltalende Kirketugtsaffære, der skyldte en smaatskaaren og snæversynet Præst sin Fremkomst. Den kunde have været undgaaet, bare Provsten straks havde skaffet sig de fornødne Oplysninger i Stedet for énsidigt at lytte til Steenstrup; han havde da let selv kunnet sætte Tingene paa Plads. Nu blev det en Storm i et Glas Vand.

NOTER

1) Fjends Herreds Provsti: Gejstl. Justitsprot. 1725 (heri Kopi af Vidneafhøringen ved Herredstinget). 2) 3. Moseb. Kap. 12. 3) H. F. Rørdam: Danske Kirkelove I, S. 89. 4) D. Lov 2-8-9. 5) do. 2-4-17. 6) Marie Besøgelsesdag (til Minde om Besøget hos Elisabeth) fejredes som Helligdag til 1770. 7) Ifl. D. L. 2-4-5 skulde der paa Landet holdes Bededagsgudstjeneste i Hovedsognet 1. Onsdag i hver Maaned. Efter Indførelsen af St. Bededag 1686 bortfaldt dette efterhaanden, nogle Steder dog, som man ser, ret sent. 8) Kirkeritualet af 1685 gav bl. a. Regler for Gudstjenesternes Afholdelse. 9) Chr. Skeel, Kobberup (1686—1729, Provst 1711). 10) Chr. Møinicken blev 26 Aar gl. ved kgl. Protektion 1709 Amtsforvalter i Skive, 1715 tillige Landsdommer, 1720 Kommitteret i Kammerkollegiet, 1725 Oversekretær i D. Kancelli. Afskediget ved Frederik IV's Død, boede derefter i Viborg, til han 1743 atter toges til Naade og blev Stiftamtmand i Bergen († 1749). Gift med en rig Købmandsenke i Viborg (Vib. Købstads Hist. III, S. 777 f.). 11) Mikael Bering, Vroue (1722—41). 12) Henrik Barthling, Højslev (1703—52, Provst 1729). Om ham se J. P. Lundøe: »Fra Viborg Amt« 1949, S. 63 ff. 13) Vridsted Kirkebog brændt med Præstegaarden 1775. 14) Anders Lyngbye, Prokurator i Viborg 1723, senere Forvalter ved Støvringgaard Kloster. 15) Tiende opkrævedes in natura, idet Præsten udtog hvert 10. Neg af Afgrøden paa Marken — til stor Ulempe for Bønderne, der uanset Vejret maatte lade Kornet staa ude, til Præsten kom. 1810 tillodes det derfor at ombytte »Levering i Kærven« med en fast Afgift. 16) Vib. Bispest.: Landemodeprotokol 1726.

De benyttede Aktstykker findes i Landsarkivet, Viborg.

MESTER JENS OSTENFELD OG SVENSKERNE 1657

Af *Vald. Andersen*

Den *Jens Ostensfeld*, her skal omtales, var præsten ved Sdr. Sogns kirke, født 1616, søn af slægtens stamfader i Viborg, borgmester og tolder Peder Ostensfeld, der var kommet fra den lille by Ostensfeld (Øster Fjolde) i Sydslesvig og giftede sig med Ane Christensdatter, hvis fader var Christen Jenssen, »en fornemme Borger udi Viborg«.¹)

Efter at være blevet kapellan hos præsten til Sdr. Sogns kirke, Peder Pedersen (Løvenbalk), blev han dennes svigersøn og efterfølger i embedet (1645). Oprindeligt havde der været to præster ved Sdr. Sogns kirke, men siden 1641, da hr. Christen Clemmensen Kjeldorph døde, havde P. P. L. været enepræst, dog imod menighedens afgjorte uvilje.²) Nu førte Jens Ostensfeld denne ordning, og samtidig kampen for at opretholde den, videre. Derved opnåede han forbedrede indkomster, idet han naturligvis ikke delte disse lige med den kapellan, han måtte holde. Resultatet blev, at han ca. 1653—55 kom ud for alvorlige stridigheder med en mindre, men indflydelsesrig kreds i menigheden, og det endte med, at han 1655 måtte tage til København for at overrække kansleren Christian Thomsen Sehested et bønsskrift, hvori den »fattige højbedrøffuede Prestemand« lover bod og bedring, blot han måtte beholde embedet, hvad han da også fik lov til.

Da de svenske tropper sidst på sommeren 1657 rykkede ind i Viborg, vidste man fra tidligere erfaring, hvad man havde i vente: krigsstyr og udplyndring. Følgende en åbenbar tradition søgte byens gejstlighed i denne kritiske situation — i stedet for at dele de kommende trængsler med deres menigheder — at undgå brandskatningen. I disse bestræbelser træffes Jens Ostenfeld som en forgrundsfigur, og i det beskyttelsesbrev, den svenske kommandant, generalmajor Böttiger,³⁾ allerede 28. september 1657 udstedte, hed det: »Insonderheit aber M. Jens Ostenfeld und dessen Mittbruder Herr Kild Skifve«, der skulle være fritaget for al contribution og indkvartering.

26. maj 1662 blev der på Viborg byting afgivet tingsvidne om mester Jens Ostenfelds optræden, mens svenskerne var i byen. Niels Andersen Roland og Just Mouridsen (Just i vinkælderen), borgere i Viborg, vidnede med oprakte fingre og ed, »at i Svenskens tid, da Major Bøtcher logerede der i byen til velforstandige mand Henrik Jørgensen, raadmand i Viborg, da saa de en dag, at Mester Jens Ostenfeld kom ud fra ham med Niels Pedersen, boende udi Thestrup (formodentlig Lysgaard sogn), da oberst Hilfmanns regiment skulle marchere til Aalborg. Og da de var kommet ud derfra stod Regimentskvartermester Jonas Mathis' folk paa torvet deruden for. Da talede M. Jens Ostenfeld til bemeldte regimentskvartermester, at generalmajor Böttiger havde lovet ham forskaansel og frihed over Niels Pedersen i Thestrup, som da hos var, og hans gaard. Da bad M. Jens bemeldte regimentskvartermester, om han ville være ham »behielpelig oc bevaagen« og opskrive det løfte, som generalmajoren havde givet, hvilket regimentskvarterm. lovede ham. — Var det og derom bevist, at Jens Ostenfeld før den tid havde været hos generalmajoren og regimentskvarterm. med tvende mænd af Thestrup.

Christen Olesen, borger og handelsmand, fremkom og

vidnede, at det var ham ved Guds Sandhed bevidst, at da de Svenske fik indkvartering der i byen, da blev forn. tvende bønder i Thestrup assigneret til oberstleutenant Claus de tvende maaneder, mens han med sit regiment forblev der i byen. Midlertid kom M. Jens Ostenfeld tit og ofte til ham og ombad, at han (C. O.) vilde gaa med ham ind til bem. oberst-leutenant Claus, og de legitimerede forbem. bønder om afslag i deres contribution, hvilket de og erlangede og det udi tvende maader. Naar tilmed da havde bem. oberst-leutenant Claus ladet tage heste og vogne fra dem i Thestrup for noget af deres contribution, de var resterende, da kom forn. Jens Ostenfeld til ham igen, og han gik da atter med ham op til oberst-leutn. og viste deres intercessionsbrev, »da saa de finge deris heste oc vogne igien«. — Jacob Svendsen og Jens Nielsen i Viborg bevidnede, at de den næste dag efter Vorherres himmelfartsdag sidst forleden gav Niels Pedersen varsel om at møde til bytinget at tage besked.«

Det fremgår af ovenstående, at det var Jens Ostenfeld, der havde ønsket dette tingsvidne. Det bekræfter, at han havde søgt begunstigelser hos svenskerne for de to bønder i Thestrup, formentlig fordi de var hans (hans slægtninges eller måske kirkens) fæstebønder. At der i hans omgang med fjenderne kunne ses noget forkasteligt, bekræfter tingsvidnet derimod ikke.

30. juni 1662 fremførte Niels Pedersen i Thestrup ved Lysgaard herreds ting et vidne, Jens Nielsen, der måske var hans søn. Denne forklarede, »at anno 1657, den 29. dec., kom en af de svenske ryttere og sagde sig at være udskikket til Niels Pedersen i Thestrup af M. Jens Ostenfeld i Viborg og »gjorte adskillig ofuer Last« baade mod Niels Pedersen og hans hustru, stødte hende og slog hende og med Gewalt tvang ham til, at han anden dagen derefter måtte rejse til Viborg og tilkøbe sig 8 »boskiepper«^d) rug, som Niels Pe-

dersen ... så på Mester Jens Ostenfelds loft ...» Videre kan den gamle makulerede tingbog desværre ikke meddele. Det anførte synes at tillade den formodning, at Jens Ostenfeld ikke har stået på bedste fod med Niels Pedersen i Thestrup, uden at deres indbyrdes forhold iøvrigt kan oplyses med vished. Under den svenske indkvartering synes Jens Ostenfeld, trods den opnåede personlige begunstigelse, at have ladet en svensk soldat true Niels Pedersen til at skaffe rug, som blev hentet på eller bragt på præstens loft.

Efter krigen har Niels Pedersen anklaget Jens Ostenfeld for den skete forurettelse ved Lysgaard herreds ting. Til sit forsvar lod da præsten føre tingsvidne ved sit værneting, Viborg byting. Dettets protokoller for den tid er ikke bevarede, hvorimod en udskrift er kommet med i Lysgaard herreds tingbog.⁵⁾

NOTER

- 1) Ostenfeld: Slægten med de røde Roser, 16 ff. 2) A. Køcher: Viborg Søndre Sogns Kirkes Historie, 27. 3) Sammenl. Ursin: Stifts-staden Viborg, 310; Viborg Købstads Historie, 24; Christen Erichsøn: Viborg Byes Beskrivelse (1925), 9. 4) Formodentlig: Viborg-skæpper. 5) Lysgaard herreds tingbog 1662—63.

VIBORG-SKÆPPEN

Af Vald. Andersen

Ved en forordning af 15. juli 1651 bestemtes, at der herefter i hele landet skulle regnes med et og samme tøndemål.¹⁾ På proviantgården i København blev opsat en tønde, indbrændt løver og kors som tegn på, at det var landets autoriserede korntønde. Som en undtagelse fra den nye forordning fik dog *Ribertønden* lov til at bestå og benyttedes endnu i nogle år, men mistede rimeligvis snart sin betydning, idet den før så fremtrædende marskby med svenskekrigen 1657—60 gik ind i en nedgangsperiode, hvorunder dens handel væsentlig indskrænkedes.²⁾

En fremstilling af de hidtidige vægt- og målenheder i landets forskellige dele, som *Arent Berntsen* ca. 1650 udarbejdede,³⁾ og hvori der, vel tænkt som en håndsrækning til embedsstanden, opstilles tabeller over omregning fra et mål til et andet, efterlader et tydeligt indtryk af, at en reform nok kunne være påkrævet. Her vil man huske, at *målet*, skæppen eller tønden, dengang blev benyttet i langt højere grad end i senere tider, da *vægten* mere blev hver mands eje. Bondens ydelser, landgilde og tiende, blev vel oftest leveret in natura, hvilket medførte, at såvel den ydende som den nydende nøje overvågede, at skæppen var den rette.

»Wiborg, den berymte store oc fornemme Kiøbsted, som for det gandske Lands Hofvitstad actis«, som Arent Berntsen skriver, havde også sit eget mål. Han nævner *Viborg-pundet*, der udgjorde 16 skålpund smør. Altså svarede Viborg-pundet til et lispund. 18 Viborg-pund udgjorde 1 td. smør, svarende til 12 tdr. hårdt korn.⁴⁾ I Silkeborg lensregnskab 1599 er noteret 1 Viborgpund smør.⁵⁾

Mandag den 1. februar 1670 fremstod Jens Magnussen, ladefoged til Palstrup, på Lysgaard herreds ting og forklarede, at han søndag før fastelavn var hos Jens Mouridsen i Høbjerg, kirkeværge for Høbjerg kirke, med noget rug, byg og havre, som var kirkens tiende, der var bortfæstet til Palstrup. Poul Pedersen og Peder Poulsen fra Høbjerg (der formodentlig kørte med kornet) bevidnede, at de havde en skæppe med, som var brændt med Aarhus Brænde(mærke). De tilbød Jens Mouridsen kornet, målt med denne skæppe, »om hand det dermed ville annamme«; de gjorde gældende, at det jo var i Aarhus stift, de befandt sig. Skulle det måles med Viborg byskæppe, ville de kun give *halvottende skæppe til tønden* (1 td. var 8 skæpper).

Da kom Jens Mouridsen med en »Viborrig-Skæppe« og sagde, at hvis ikke kornet blev målt med den, ville han ikke modtage det. Han tilkaldte et par mænd, som kunne bevidne hans forlangende.

Dagen efter havde ladefogden været hos Ole Sørensen i Elsborg, der var kirkeværge. De havde tilbudt ham kirkens anpart af korntienden, målt med Aarhus-skæppen, men han svarede, at dersom han ikke måtte få kornet tilmålt med Viborg-skæppen, »*som han kunde sælge det efter igen*«, ville han ikke modtage kornet.

Nu gik sagen altså til retten, hvor Niels Pedersen i Hindbjerg, delefoged til Palstrup, gav »Last og Klage« over de to kirkeværger, fordi de ikke havde villet »lade sig tilbyde

af Hr. Generalkrigskommissær Otto Powisch«⁶⁾) Højbjerg og Elsborg kirkers tiendekorn, målt med Aarhus-skæppen. De indstævnedes svarede, at de gerne havde modtaget kornet, hvis de havde kunnet få det målt med Viborg-skæppen, »som fra Arilds Tid her i Herredet brugelig har været«.

NOTER

1) Corpus const. danicæ VI., 30. 2) Ribe Bys Hist. 1660—1730, 144. 3) Danmarks og Norges frugtbare Herlighed, 2. bog. 4) Forannævnte skrift, 2. bog, 225. 5) Edv. Egeberg: Silkeborg Slot II., 57. 6) Otto Pogwisch, død 1684. Ejede Palstrup ca. 1662—1672. 7) Lysgaard herreds tingbog 1669—71. Heri og i den foregående ældste tingbog fra herredet angives flere steder *borg-skieppe* og *by-skieppe*.

REDAKTIONEL NOTE

Foruden de i Noterne anførte Kilder kan henvises til Svend Aakjærs særdeles instruktive Afhandling om Maal, Vægt og Taxter i: Nordisk Kultur XXX 1936. Det nævnes heri, at Viborg-Skæppen kaldtes Setting og udgjorde 1/6 af Byskæppen. Den brugtes i Dele af 4 Sysler i Viborgs Opland: Rinds og Gislum Herred i Himmersyssel, Nørlyng og Middelsom Herred i Ommersyssel (Sønderlyng Herred brugte Aabomaal), Lysgaard og Hids Herred i Lover Syssel samt Fjends Herred i Salling Syssel.

NIELS JENSEN FOGH,

HEDEOPDYRKER OG HARVEFABRIKANT

Af Rasmus Mortensen

Indtil henimod 1920 lå der vest for Skivevejen mellem Knudstrup og Skræ en smedie, hvorfra »Foghs Patentharve« var gået ud i verden og havde gjort »Thorning pr. Kjellerup« kendt jorden over. Fabrikanten, som her skal fortælles om, kom til egnen ved midten af 1860'erne og erhvervede fra Mads Doss' gamle ejendom de yderst i nord liggende 12 tdr. land.

Allerede 1854 nævnes Foghs navn på tryk. Da var han ifølge Det kongelige danske Landhusholdningsselskabs årsberetning færdig med den uddannelse i »et forbedret Landbrug«, hvortil selskabet antog »opvakte unge Mennesker især af Bondestanden og Skolelærersønner, som til den Ende ere fritagne for Udskrivning til Krigstjeneste i den staaende Hær«.

Mange år senere, 1915—16, kunne selskabet præsentere sin gamle elev påny: fabrikant N. J. Fogh, Thorning, tidligere landvæsen slærling under Landhusholdningsselskabet, tildeles selskabets højeste anerkendelse, dets største sølvbæger, »for hans fortjeneste på maskinvæsnets område, særlig ved fabrikation af hans patentharve«.

Mellem 1854 og 1915 ligger Foghs storstilede arbejdsindsats og mærkelige livsbane.

Niels Jensen Fogh blev født 1832 i Holme-Tranbjerg ved Århus. Hans forældre var gårdmand Jens Pedersen og hustru, Kirsten Pedersdatter fra Østerby. »I mine barneår«, fortalte Fogh, »var jeg svagelig og kom for lidt i skole, men når jeg besøgte Århus, kunne jeg dog læse skiltene og finde ud af, hvor Frandsen og Pedersen boede. Jeg stod da i en port i den modsatte side af gaden og tegnede de nævnte navne og andre, og i min fritid øvede jeg mig i skrivning og regning.«

Således indhentede han under selvstudium noget af det forsømte. Han dvælede senere gerne ved barndommen og de unge år, men beklagede altid, at han havde fået lært for lidt. I 19 års alderen kom han som elev under Landhus-holdningsselskabet i lære hos godsejer N. E. Hofman Bang på Hofmangave, Fyn, hvor han foruden praktisk landbrug og dræning blev fortrolig med hørrens dyrkning og tilberedning, ting, han senere udviklede videre ved at opfinde flere nyttige maskiner. Det vigtigste var, at den unge lærling af sin mester, den fremragende landøkonom og ideelt indstillede videnskabsmand, modtog et præg, som tidens slid, modgang og savn af forståelse fra nære medmenneskers side aldrig fik visket ud. Ikke blot er det betegnende, at de opgaver, Hofman Bang særlig virkede for: udbredelse af kulturplanter, hedeopdyrkning og landbrugsmaskineres forbedring, også blev genstand for Foghs væsentligste stræben, men den trang hos Fogh til under ethvert forhold at tjene samfundet faldt nøje i linje med Hofman Bangs uegennyttige indsats.

Efter endt læretid tog Fogh plads som avlskarl og lade-foged; nogle år var han ladefoged på Tjele, tjente en forholdsvis stor løn: i fem år tilsammen 732 kr.! Fra 1859 til 1865 var han dræningsmester om sommeren og hørsvinger om vinteren. Og så gav han sig i kast med hedeopdyrkning, søgte ud i den egn, hvor statens kolonister og plan-

tager havde slået rod, købte førnævnte 12 tdr. land af Mads Doss' tidligere ejendom på Thorning Vestermark, byggede hus og satte bo. Året efter indgik han ægteskab med Kirsten Marie Rasmussen.

Foghs jord bestod mest af lynchede, og der var således foreløbig ingen udsigt til, at ejerens indsigt i hør dyrkning kunne gøres frugtbringende. Derimod florerede endnu i Thorning sogn og omegn den uldindustri, Blichers digtning havde kastet uvisnelig glans over. Ved midten af 1800-tallet var her 50 kendte hosebinder. Da nu den magre jordlod trods mergling og flittigt arbejde ikke ad regelmæssig vej formåede at yde dyrkeren og hans familie dagligt brød, slog hørsvingeren, som han blev kaldt, sig på uldvævning. Efter tre timers læretid — det lyder let — hos en væver i Århus tog Fogh fat, og inden fem år var gået, havde han seks piger i stadigt arbejde ved tre rundvæve og nogle symaskiner. Varernes afsætning besørgede han selv, tildels som rejsende uldkræmmer. Tilsyneladende gik alt på den måde rigtig godt, men når manden en stor del af året rejste landet rundt, kunne ejendommen vanskeligt blive passet, som den helst skulle — bierhvervenes lurende fare stod for døren. Der skete så det, at huset med indbo, maskiner og lager brændte. Fogh led stort tab, da assurance kun var lav. Familien stod pludselig på bar bund. Gode naboer hjalp imidlertid meget virksomt, og ulykken blev overvunden. Fogh kom atter frem: han opfandt patentharven.

I de århundreder, hjulploven benyttedes, tjente harvning hovedsagelig blot til at jævne og findele overfladejorden, idet hjulplovens arbejde i grunden kun var en harvning. Denne yderst simple plov rodede jorden op, men vendte den ikke, og så fandt man sig også tilfredsstillet med en overfladisk virkende harve, træharven, også kaldet danskharven. Det var egentlig først efter svingplovens indførelse i 1820-30'erne, dybtgående harver savnedes. Sving-

ploven med den væsentlig forbedrede muldfjæl vendte furen, og der kunne nu tilvejebringes et fuldstændigt løst muldrag, hvis en velskikket harve blev fremskaffet.

Det sørgede i foråret godsejer Hofman Bang for. Han hjembragte fra rejse i Sverige en ganske ny harve, som han ventede sig meget af, svenskeharven. Den blev snart hvermandseje, men havde én slem fejl: tænderne ville ikke slippe de mange sener og andet ukrudt, jorden var overfyldt med.

På denne skavank rådede N. J. Fogh bod. I 1880'erne fremstillede han sin harve »Foghs Patentharve«, i princippet en forbedring af svenskeharven, men langt mere ydegytig og så selvstændig og genial i sin udformning, at den i virkeligheden betegnede et helt nyt redskab. Foghs patentharve havde to hjul anbragt på rammen, og tandstikken var bøjet i svanehalsform. Tændernes særegne bøjning muliggjorde, at planterødder og lignende urenheder fjernedes, gled af under harvens gang, hvilket jo betød et overordentligt fremskridt. Landbruget fik nu et redskab til rationel bekæmpelse af senegræs, følfod og tidsel, og patentharvens dybtgående, meget solide og temmelig brede tænder løsnede undergrunden i en grad, man ikke tidligere havde set eller tænkt mulig. Harven var ret tung, og denne egenskab hindrede vel, at den blev brugt på mindre ejendomme, men den kom efterhånden til at få fortjent ry viden om, også i udlandet, hvor ikke mindst England og Frankrig, Amerika og Rusland tog vel imod den. Fogh fremstillede i 1880-90'erne mere end 5000 harver og opnåede stor anerkendelse på udstillinger, således 1887 broncemedalje ved Viborg Amts Industri- og Landbrugsudstilling, 1894 sølvmedalje og pengepræmie ved Den almindelige Landmandsforsamling i Randers, 1900 broncemedalje i Paris og 1. kl. sølvmedalje i Odense — desuden talrige præmier i ind- og udland.

Da patentet var givet, byggede Fogh smedie, lejede fire smedesvende, og salget begyndte. Nu var den midaldrende

mand rigtig i sit es. Salget steg støt, flere svende kom i arbejde, en hel lille fabrik ledede manden, der ikke havde lært at smede så meget som et søm.

For en af de først solgte harver købte N. J. Fogh — det var i 1883 — seks tønder land. Året efter erhvervede han andre 36 tdr. land hedejord, og i 1885 afrundedes ejendommen med yderligere 10 tdr. land. Gennemsnitsprisen for en tønde land lå lige ved 7 kroner. Mindre overkommeligt blev arbejdet med at få jorden bragt i kultur, hvad Fogh har antydnet i en efterladt skriftlig meddelelse, hvori det siges, at han har kørt 2200 danske mil med sin mergelvogn.

Fogh var altid så stiv i tal. Han nærede den største respekt for tal og søgte ingensinde udenom, selv når de var svære. Til N. J. Foghs triste tal hørte disse: 7 gange udlæg i ejendom og smedie, 10 gange tvangsauktion (alligevel beholdt han både ejendom og fabrik), 7 gange mindelig ordning eller tilbagekøb ved venners og naboers støtte, 3 gange lykkedes det ham ved egen hjælp at fastholde besiddelse og hjem.

Hvordan kunne sådan vekslende skæbne dog overgå en evnerig mand? Jo, desværre var der i Foghs mærkelige dygtighed et springende punkt. I det forretningsmæssige magtede han sjældent at få økonomien over på sin side — i hvert fald aldrig blot nogenlunde stadig eller længe. Kulregningerne og jernregningerne løb gerne for højt op, før de blev afviklede, og det store, fremmede folkehold var dyrt, navnlig også fordi arbejdsgiveren bestandig ønskede at yde rundelig løn. Parat til at give, mens hånden var fuld, overraskedes han stedse, når den var tom. Den ellers så klart-tænkende, kritiske mand forblev i pengesager altfor let at løbe med for enhver, der havde vilje og hjertelag til at udnytte hans svaghed. Flere tilstødende forhold — deriblandt en ny ødelæggende ildebrand — voldte, at hele den store, landskendte virksomhed med harvefabrikation endte i dyb

armod for ham. Dette var jo skammeligt, og resultatet bidrog da også til at nedfælde en bitterhed i hans sind, som han siden måtte kæmpe imod gennem mange, lange år.

Det traf sig, at vi mødtes så godt som hver dag i to år, 1906—08. Fogh sad ene tilbage på ejendommen, hvorfra der var blevet fraskilt nogen jord; han passede sine fire køer, drev marken med en stor, ældre hest. En nabokone kom to gange daglig og malkede; hun holdt også de store, tomme stuer rene. Hustruen og syv børn var døde, ni sønner og døtre udvandrede til Amerika; de sendte ved lejlighed opmuntrende breve hjem: deres landområde voksede støt, deres kvægflokke blev stadig større, deres dollars flere og flere. Heri fandt den gamle fader både undren og håb. Han arbejdede strengt og levede meget nøjsomt. Hvad der kom ind, skulle bruges til afdrag på gæld. Føden fik han da: kaffe morgen, middag og aften. »Jeg vil nu ikke hade mit eget legeme«, kunne han sige, når han en gang imellem ovenpå rugbrødkiverne med fedt eller margarine strøede lidt puddersukker. En pibe billig tobak undte han sig kun søndage, og når han under aftensæde rigtig kom i fortællehumør. Og som Fogh kunne skildre begivenheder, han havde oplevet, mænd, han havde mødt, tanker, han tænkte, drømme, han drømte! Ordforrådet var så rigt, udtrykkene så levende og billeddannende, at folk med digtterrang måtte ønske sig lignende evner.

Lange vintre igennem skinnede lyset fra Foghs lille sovede lampe ved nattetid ud over egnens flade marker; da lå den alderstegne stridsmand og læste i de blade og skrifter, der var ham uundværlige. Mangfoldige udklip skulle gemmes og tages frem til drøftelse, når venner kom på besøg. Sociale spørgsmål, religionshistorie, filosofi, men først og fremmest tekniske ting interesserede ham. Meget blev i tilegnelsen naturligvis kun brokker, hvad man jo nok måtte erkende; i det hele følte man, at denne mærkeligt higende,

kloge, sønderrevne mand var havnet på en ganske fejl hylde. Det vidste han sikkert også selv, og med sin trang til at leve, hænge ved længst muligt, kæmpe sig ud af utrygheden og tågen var han på bunden en ulykkelig sjæl.

Fogh droges stærkt mod Jeppe Aakjær. Jenledigsterens sommermøder overværede han gerne. Mit forsøg på at kalde Aakjær til Fogh lykkedes ikke, men provst Larsen fik en sammenkomst mellem de to ordnet i Thorning præstegård, hvad vistnok begge ligesom provsten var glade for. Kort efter sendte Jeppe Aakjær en bog med venlig tilegnelse. Denne gave faldt i god jord. Provst Larsen viste overfor Fogh dyb forståelse, hvilket bidrog til at læge et sår, en tidligere sognepræst havde tilføjet Fogh ved at vrage ham som fadder til et barn. Fogh var rationalist, i sin ungdom væsentlig præget af Lars Bjørnbak, siden stærkt interesseret i socialistisk retning. »Mæ og Pio og Geleff stiftede socialdemokratiet i Danmark«, fastslog han ofte.

Under Foghs kamp og savn var forbindelse med Landhusholdningsselskabets ledende mænd stadig blevet bevaret, og i denne omstændighed fandt Fogh moralsk støtte. Hjælp og forståelse mødte han også hos daværende forstander Hauch, Asmildkloster, hofjægermester Krabbe på Hald, proprietær Friis, Duelund, herredsfoged Krabbe, Kjellerup, folketingsmand, lærer Jensen-Knudsen, Thorning Vestermark, m. fl. Også redaktør Raunkjær, »Vort Landbrug«, viste ham varm interesse. Man beundrede ikke alene hans talrige både små og store opfindelser, men også de forsøg med sædskifte, kornarter og ukrudtsbekæmpelse ad mekanisk vej, han stadig arbejdede på.

Højt op i årene kom Fogh på en stor rejse til børnene i Amerika, hvorfra han forfrisket og ved godt mod vendte tilbage for at være i sin egn den sidste tid. Han solgte ejendommen og flyttede til Kjellerup. Der blev et par tusinde kroner tilovers, sønnerne sendte ofte penge hjem, og den

Niels Jensen Fogh med Det kgl. danske Landhusholdningsselskabs største sølvbæger. (Manden ved siden af er Foghs broder.)

part af »Det Dahlske Familielegat«, han gennem mange år havde modtaget fra Moesgaard ved Århus, nød han fremdeles. Nu kunne han da leve hyggeligt og få lidt pleje.

Nej, nu måtte han lave en ny harve til erstatning af den fjedrende, amerikanske kultivator, der i sin tid fortrængte »Foghs Patentharve«.

Alle pengene gik med til tegninger, forsøg og prøver. Det var i sin orden. Børnene var velforsørgede, til sig selv krævede han ikke noget særligt. Modeller og prøveharver fik

han færdige til forsøg ved Statens Redskabsprøver, og bedømmelserne tilkendegav, at den gamle opfinder atter var inde på det helt rigtige. Flere forsøg fandt sted på forsøgsstationen ved Lyngby og i Landbohøjskolens demonstrationsmark. Under arbejdsprøven, der blev foretaget af proprietær S. Friis, forsøgslederne C. Larsen og Anton Christensen, havde man »særlig opmærksomheden henvendt på undersøgelse af kraftforbruget samt på harvens evne til at holde sig ren for rødder og klumper i sammenligning med en almindelig nitands-fjederkultivator. Ifølge kraftmålinger, foretaget på forsøgsstationen, krævede Foghs kultivator ved 12 cm dybdegang en trækraft af 180 kilo eller 20 kilo pr. tand. Fjedertandsharven, der arbejdede i samme dybde, fordrede 225 kilo tryk eller 25 kilo pr. tand. Foghs kultivator holdt sig gennemgående fri for ukrudt, ved arbejdet på forsøgsstationen samlede den mindre foran tænderne end fjederkultivatoren. Foghs kultivator efterlader jorden jævn og ikke med de velkendte furer som fjederkultivatoren.«¹⁾ Undersøgelsen af harvebedet viste også, at efter Foghs kultivator kunne der praktisk taget ikke påvises ubearbejdede strimler mellem tandsporene.²⁾ Efter fjedertandskultivatoren kunne man derimod let iagttage sådanne.

Da, just som udsigterne tegnede allerbedst for en absolut heldig afslutning på forsøgsrækken, døde Fogh nytårsdag 1917, 85 år gammel.

Hvorfor blev Foghs sidste bedrift — den fortrinlige harve — ikke gjort færdig til fremkomst på markedet til gavn for det landbrug, der havde den behov? Det er et spørgsmål, man aldrig har kunnet få svar på.

Det havde jo været Fogh en meget stor glæde at modtage de mange anerkendende udtalelser fra sagkyndig side om denne hans sidste opfindelse og vedrørende det dygtige og uegennyttige arbejde, han i det hele ydede landbruget gennem sin lange, nidkære tjeneste. De pengemidler, han

havde kunnet nyde gavn af selv, gik med til omkostninger ved fremstilling af prøveharve, patent og forsøg, men han syntes, det var i sin orden; han krævede ikke noget — blot at måtte gøre nytte.

Niels Jensen Fogh var en kraftfuld skikkelse. Han kunne være stærk i sin udtryksmåde og tilsyneladende meget bevidst, hvad enkelte medmennesker stundom tog forargelse af. Men de kendte ham dårligt, der ikke så, hvad der lå bagved. Overfor den, som i stille timer blev hans ven, viste han et barnligt og mildt sindelag.

Foghs gravplads findes på Thorning kirkegård. Hans navn er blandt andre hugget i sten i Kongenshus Mindepark og gentagende nævnt i Det danske Hedeselskabs værk »Hedens Opdyrkning i Danmark«.

NOTER

1) »Vort Landbrug« 1915. 2) Samme tidsskrift nr. 2, 1915. Om overrækkelsen af Landhusholdningsselskabets store sølvbæger under dyrskuets i Viborg 1915 se Viborg Stifts Folkeblad 21. juni 1915, hvor også forstander Hauchs, hofjægermester Krabbes og Foghs taler er refereret.

VIBORG BYHISTORISKE ARKIV

Ved Viborg byhistoriske arkivs årsmøde den 16. september 1957 aflagde formanden, revisor *Otto von Spreckelsen*, følgende årsberetning:

For få dage siden modtog vi alle det triste budskab, at overbibliotekar Henri Hansen var død. Hans navn er uløseligt knyttet til byhistorisk arkiv, som han lagde spiren til, da han i 1946 på et bestyrelsesmøde i biblioteksforeningen foreslog, at denne forening skulle begynde en indsamling af portrætter og biografiske oplysninger om Viborg-borgere af i dag ud fra den betragtning, at det ville være af uvurderlig betydning for fremtidens forskere at have dette materiale for hånden. Det viste sig imidlertid hurtigt, at skulle samlingen virkelig få betydning, måtte grundlaget udvides. Resultatet blev oprettelsen af Viborg byhistoriske arkiv, i hvis bestyrelse Henri Hansen naturligt fik sæde, og hvor han har udført et meget stort, grundigt og dygtigt arbejde. Han stillede straks sit materiale til en Viborg-biografi til arkivets rådighed, og den udkom som vor første publikation. Han påtog sig den daglige registrering af avisernes indhold, et arbejde, han først holdt op med, da han for godt et år siden på grund af sygdom trak sig tilbage fra arkivets ledelse. Endvidere udskrev han sedler til historiske kildeskrifter og anden historisk og topografisk litteratur. Han nåede at få skrevet over 10.000 sedler ordnet efter emne, men også i alt det øvrige arbejde på arkivet tog han levende del. Siden han gik ud af bestyrelsen, har vi, hans arbejdskammerater, savnet ham, men arkivet vil altid holde hans minde højt i ære.

Den 7. maj i år er en anden af arkivets gode venner gået bort, nemlig oberstløjtnant Chr. Bokkenheuser, som allerede for et par år siden sendte os alle sine store samlinger om Viborg, bestående af egne optegnelser og manuskripter samt bøger, der fortæller egnens historie. Det er en flittig og dygtig lokalhistoriker, der er død, mens hans uvurderlige samlinger af topografisk og genealogisk stof, særlig knyttet til tiden 1660—1726, nu findes på byhistorisk arkiv og vil kunne benyttes af fremtidens forskere. Jeg har i løbet af foråret gennemgået og registreret hele oberstløjtnantens samling, og jeg er fuld af beun-

dring for det store arbejde, han har gjort for at belyse dette interessante tidsrum før byens katastrofale brand, og oberstløjtnant Chr. Bokkenheuser vil aldrig blive glemt, hverken af arkivet eller af Viborg by.

Angående årets arbejde, da kan jeg oplyse, at alle de topografiske billeder nu er ordnet i det store nye skab, vi har anskaffet. Ligeledes er alle fotografier af ikke topografisk karakter blevet registreret og alle personer på gruppebillederne. Dette sidste arbejde har været svært og langsommeligt og har bevirket, at jeg ofte har måttet ulejlige adskillige viborgensere med besøg for at hente hjælp til identificeringen af personerne på de gamle fotografier.

Vi har fået vore andragender om »henvist arbejdskraft« til registrering af de lokale aviser yderligere forlænget, og det glæder mig at kunne oplyse, at alle årgange af »Stiftstidende« nu er registreret, og at der kun mangler ganske få årgange af »Folkebladet« at gennemgå med henblik på originale artikler om byen. Når dette arbejde er afsluttet, skal »Socialdemokraten« registreres for alt vedrørende arbejderbevægelsen og lignende emner.

Det, arkivet nu trænger til, er bedre arbejdsforhold og større lokaler. Mange arkivalier må midlertidigt opmagasineres på landsarkivet, og da F. O. F. i vinter besøgte arkivet med ialt ca. 100 interesserede, måtte de deles i tre hold, men trods pladsmangelen håber jeg, at de alle fik et godt indtryk af det arbejde, der udføres på arkivet.

Jeg slutter min beretning med at takke byrådet og sparekassen for deres årlige tilskud, der betinger arkivets eksistens, og samtidig bringer jeg alle de mange, der har betænkt os med gaver, og alle de, der har sendt os deres fotografier og de biografiske oplysninger, arkivets bedste tak.

Vi har modtaget gaver fra murermester Jensen Aaris, kreditforeningsfuldmægtig Arnold Andersen, overpostbud Carl Andersen, fru tandlæge Bidstrup, direktør Bie i Randers, oberst P. Bosse, fru C. Carstens, boghandler Victor Christensen, Chr. Clausen, frk. V. Dahl, bankdirektør A. Eriksen, farvehandler Knud Gildsig, stiftsprovst H. Høirup, fru Andrea Jensen, arkitekt Frederik Jensen, gartner Jæger, frk. Kalmeyer, ingeniør Købke i Bruunshaab, bogholder L. G. Ludvigsen, frk. Karen Munch Lund i København, overtrafikassistent G. Monsted, overinspektør A. Mæhlisen i Stilling, bogtrykker J. O. Møller, politibetjent Laur. Nicolajsen, stadsskoleinspektør Nordentoft Jensen, blikkenslagermester Nordmann Pedersen, murermester Hans Olsen, kreditforeningsassistent H. Poulsen, fotograf Rasmus Jensen, lektor P. Sixhøjs dødsbo, repræsentant Sjørup Nielsen, Specialtrykkeriet, kon-

torchef P. von Spreckelsen i Randers, læderhandler Karl Sørensen, tømrer Jens P. Thrane, grosserer O. Toft Nielsen, lektor A. Ussing-Jepsen, togfører J. Vester, Vestermarkens skole, fru A. Westergaard, Viborg Stiftstidende, malermester Chr. Wire, overretssagfører Chr. Ørum og grosserer N. Chr. Welsch Riis i København.

Kassereren, sparekassebogholder *H. Ballund Jensen*, aflagde regnskabet, der balancerede med kr. 9.713,87 og sluttede med en kassebeholdning på kr. 3.120,47.

Arkivets bestyrelse består af: Revisor O. von Spreckelsen (formand), landsarkivar J. Hvidtfeldt (næstformand), sparekassebogholder H. Ballund Jensen (kasserer), adjunkt H. Paulsen, borgmester Egon Lauritzen og sygekassekasserer P. Aarestrup.

SAMFUNDET SIDEN SIDST

På bestyrelsesmøde den 22. februar 1957 meddelte formanden, teglværksejer M. E. Gulddal, at han nu flyttede til Vinde-Helsing på Sjælland og dermed udtrådte af bestyrelsen. Bestyrelsen konstituerede sig derpå med apoteker O. Løye som formand. Nyvalgt blev stiftsprovst, dr. theol. H. Høirup.

Generalforsamlingen den 28. maj havde god tilslutning. Formanden indledede med at mindes oberstløjtnant Chr. Bokkenheuser, der nylig var afgået ved døden. Han var medstifter af Historisk Samfund for Viborg Amt og meget interesseret i byens historie, drev vidtgående arkivstudier og skrev mange afhandlinger især om det gamle Viborg. Vi vil mindes ham for den gode støtte, han var for Historisk Samfund.

Om Gulddal udtalte formanden, at det var Gulddal, der i 1928 tog initiativet til stiftelse af Historisk Samfund og i de fleste påfølgende år var bestyrelsens formand. Med betydelig indsigt i byens og egnens historie og med evne til at vælge de rette medarbejdere var han kvalificeret som leder, og vi vil ved denne lejlighed udtale en påskønnelse af det uegennyttige arbejde, han har udført for Historisk Samfund. Formanden oplæste en hilsen, han lige havde modtaget fra Gulddal. Den lød således: »Jeg vil gerne bede Dem ved generalforsamlingen bringe alle tilstedeværende min venligste hilsen med tak for de henfarne år. Jeg nåede ikke personlig at tage afsked med Dem alle, før jeg forlod Viborg, men mine tanker vil være hos Dem ved generalforsamlingen.«

Om årbøgerne udtalte formanden, at de trykkes i kun 800 eksemplarer, så de med tiden vil blive sjældne og eftertragtede. Det siger sig selv, at en sådan pæn bog ikke kan udgives uden store tilskud udefra, og vi får da også et pænt tilskud fra staten, og vi får bidrag fra amtet, byen og en hel række landkommuner samt nogle institutioner. For alle disse bidrag bragte formanden bestyrelsens ærbødige tak og takkede ligeledes pressen for velvilje og venlig omtale af vort virke. Medlemstallet er uforandret ca. 650. Vi bør alle gøre, hvad vi kan, for at få nye medlemmer.

Det skal lige omtales, at Historisk Samfund i efteråret 1956 foretog en undersøgelse i et tidligere lyngareal ca. 200 m vest for Graamose skole. Som bekendt indkaldte Fr. V. 1759 ca. 1000 tyskere som det første forsøg fra statens side til opdyrkning af den jydsk hede. Det var imidlertid meget slet forberedt, så da tyskerne ankom, formåede man ikke at give dem tag over hovedet. En stor del rejste straks hjem igen, men mange blev, og en gruppe af dem opførte da 12 hytter af jord og lyngtørv, hvor de i længere tid fristede tilværelsen. Disse 12 hytter, der lå i to rækker med en gade imellem, var endnu synlige for få år tilbage. Men siden er heden traktorpløjet, og der er nu ikke noget at se. Vi fandt imidlertid alle tomterne og fik dem målt ind på et kort, der tilligemed en skitse, overofficiant Munk tegnede, nu henligger i Historisk Samfunds arkiv til eventuel senere benyttelse.

Ved det fælles kaffebord diskuterede man forskellige emner og forslag. Derefter foreviste bankdirektør Poul Himmer, Andelsbanken, sine farve-lysbilleder fra egnens landsbykirker. De udmærkede billeder vakte megen interesse.

Ved Dansk Historisk Fællesforenings møde i september på Gottorp slot var Historisk Samfund repræsenteret ved formanden.

Sommerudflugten den 8. september havde god tilslutning, og vejret var usandsynlig godt. På Graagaard bød formanden velkommen, og ved Grathestenen gav overofficiant N. P. Munk, Viborg, en redegørelse for det historiske sted, idet han udpegede de i historien og overleveringen nævnte steder og fortalte om det nu forsvundne kapel. Frokosten indtoges på Knudstrup kro, og i restaurationen ved Kongenshus Mindepark var der fælles kaffebord. Her fortalte Hedeselskabets direktør, Niels Basse, om hedens opdyrkning gennem de sidste 100 år og om oprettelsen af mindeparken, der nu besøges af mange tusinde hvert år. Efter besøg i mindedalen, hvor man gik forbi den lange række af herredssten, kørtes til Frederiks kirke og dens kirkegård med de mange navne fra kolonisttiden.

O. Løye.

SOGNEREPRÆSENTANTER

Aidt: Læge Ulrik Balslev.

Bigum: Gdr. Marius Munk.

Bjerringbro: Gdr. Vilh. Mondrup.

Borris: Førstelærer Hans E. Nielsen, Sparkjær.

Daubjerg: Sognefoged N. Chr. Fårbæk, Sjørup.

Dollerup: Gdr. Frederik Langvad, Stanghede, og værkstedsleder Chr. Strandholt, Hald Ege.

Finderup: Sognef. Chr. Gårdsdal.

Fly: Gdr. Jacob Kudahl.

Funder: Repr. S. Fisker.

Gedsted: Cyklehandler K. Hedemann Stefansen.

Gjerning: Gdr. Søren Vestergård.

Grensten: Lærer B. C. Laugesen, Stevnstrup.

Gråbrødre lands.: Gdr. P. Møller, Tougård.

Hammershøj: Læge K. Thomsen.

Hinge: Centralbestyrer Døssing Storgård.

Hørup: Bankboghd. N. Gjedsøe Madsen, Kjellerup.

Karup: Urmager N. M. Christensen.

Klejtrup: Lærerinde S. Weis-Fog.

Kobberup: Cand. phil. Jac. Odgård, Tastum.

Kragelund: Gdr. J. Petersen, Refshalegård.

Kvorning: Gdr. Chr. Knudsen.

Lindum: M. Norup Bay, Sjørring.

Lysgård: Gdr. Vilh. Madsen.

Løvel: Lærer Vestergård-Jacobsen.

Mammen: Gdr. Johs. Hansen.

Resen: Lærer J. Pedersen, Høgild.

Rødding: Gdr. P. Andersen, Batum.

Sinding: Gdr. Georg Mikkelsen.

Sjorslev: Propr. Røhr-Lauritzen,
Demstrupgård.

Skjern: Lærer E. Poulsen,
Løvskal

Sdr. Vinge: Lærer M. E. Nielsen.

Tapdrup: Gdr. Chr. Berg.

Tjele: Godsforvalter Skamris.

Thorning: Førstelærer Strandby-
gård.

Tårup: Lærer K. Andersen,
Borup.

Vammen: Gdr. Georg Jensen.

Vejrum: Lærer Bernh. Holm,
Vejrumbro.

V. Bjerregrav: Gdr. Laust Nør-
skov, fhv. M. F.

Vinderslev: Mejerib. K. Nielsen.

Vindum: Gdr. P. Pedersen,
Brandstrup.

Vinkel: Murermester M. Larsen.

Vium: Dyrlæge Krogsgård-
Christiansen, Hvam.

Vorning: Lærer A. Fiil Pedersen.

Vridsted: Lærer S. Rasmussen.

Vroue: Sognepræst V. Tranberg.

Ø. Bjerregrav: Dyrlæge Clemann,
Mosegård.

Østerbølle: Lærer S. J. Søgård.

Ålum: Malerm. Chr. Laugesen.

REGISTER

*Personer og lokaliteter, der kun er nævnt i forbigående,
er ikke medtaget her.*

A

Aagesen, Svend	11
Aakjær, Jeppe	142
— Svend	134
Andersen, Peter, gårdfæster	71
— Anders, snedker, Randers	101
Augustin, Sanct	83

B

Barthling, præst, Højslev	123
Bering, præst, Vroue	123
Berntsen, Arent	132f
Blom, oberst	9
Bregnholt, Dorthea Johanne, Fly	120
— Anders	121
Bækmarksdige	38
Botting, generalmajor	129

C

Christensen, Jens, skrædder i Vinge	104
Claus, oberst-leutenant	130

E

Eskild, ærkebiskop	7
--------------------	---

F

Fabricius, Knud, professor	10
Feldingbjerg kirke	124

Fogh, Niels Jensen, hedeop- dyrker og harvefabri- kant	135ff
Frederik den Syvende	81

G

Galster, Kjeld, dr. phil.	50
Gedbæk	9f
Glees, Johan Friderick, i Aalum	94ff
Goldschmidt, Meir	70
Graagaard	39f
Grathe hede	6ff
Grevinde Danner	81

H

Hansen, Thomas, Randers	100
Helmold, historieskriver	11
Hilfmann, oberst	129
Hofman Bang, godsejer	136f
Højberg	133
Høeg, Christen, tømrer- mester	90ff
Hønholt, Anders A., for- stander	81

J

Jørgensen, A. D., rigsarkivar	9f
— Henrik, rådmand	129

K		Pedersen, Niels	129f
Keld, Sankt	83f	— Peder (Løvenbalk)	128
Kierkegaard, Søren, lærer	70	— Søren, gårdmand	71
Kirketerp, Ditlev, Randers	100	Pedersdatter, Mette Kristine	71
Knud, hertug	83	Powisch, Otto, generalkrigs-	
— Magnussøn, konge,		kommissær	134
† 1157	6ff		
Kokhus i Vium	79	R	
Kong Knaps dige	38	Roland, Niels Andersen	129
Kold, Chr., herredsfoged	124	Rosenberg, Georg Erdmann,	
Kristensen, Ewald Tang	9f	arkitekt	98
		Rosenørn, M. H., amtmand	10
L			
Lange, Thor, statsråd	65	S	
Larsen, provst i Thorning	142	Scheel, Christen, greve	88ff
— Jørgen Tobias Peder	80	Skeel, Chr., provst,	
Lauritsen, Jens, gårdfæster	120f	Kobberup	123
Lyndorph, Jokum, fuldm.	123	Stenstrup, Joh., professor	10f
Lyngbye, Anders, prokurator,		Stenstrup, Lucas, sognepræst	
Viborg	124	i Vridsted-Fly	119f
		Svend Grathe	6ff
M		Søltøft, Ole Johan, ride-	
Magnussen, Jens, ladefoged	133	foged	88ff
Mathis', Jonas, regiments-		Sørensdatter, Maren	71
kvartermester	129	Sørensen, Ole, kirkeværge	133
Mausing vandmøllegård	81		
Mikkelt Skrædders historier	71	T	
Mikkelsen, Christen, Mønsted	100	Thestrup (Lysgaard sogn)	129f
Mogensen, Poul, Mønsted	100	Thorning	70f og 135f
Mouridsen, Jens	133	Thøger, Sanct	83f
— Just	129		
Møinicken, Chr., oversekretær		U	
i Danske Kancelli	123	Ulstrup, herregård	88ff
O		V	
Olav den Hellige	83	Valdemar (den Store)	7ff
Olesen, Christen, handels-		Vestre Graagaard	71f
mand	129	Villhelm, abbed	83
		Vridsted kirke	119f
P			
Petersen, Henry	9	Z	
		Zelle, Peder Andreasen	101

SAMFUNDETS STYRELSE

Apoteker O. Løye, Sct. Mathias Apotek, Viborg, formand

Adjunkt Henning Paulsen, Overlund, næstformand

Stiftsprovst, dr. theol. H. Høirup, Viborg

Proprietær L. K. Laursen, Danstrupbundgaard

Ingeniør Johs. Madsen, Viborg

Arkitekt Orla Nielsen, Kjellerup

Gårdejer Søren Offersen, Vammen

Fhv. amtsrådsmedlem Kr. Pedersen, Rogenstrup

Samfundets kasserer er overofficiant N. P. Munk,

Nørremøllevej 14, Viborg

INDHOLDSFORTEGNELSE

Kongsemnernes Kampe paa Viborgeggen. Af N. P. Munk	5
Grathe Kapel. Af N. P. Munk	58
Heksen Maren Graa i Thorning. Af Hans Ellekille	70
To blade af Viborg stifts gamle messebog. Af Carl Lindberg Nielsen	82
Hovedbygningen paa Herregaarden Ulstrup istandsættes. Af Si- gurd Kristensen	88
En Storm i et Glas Vand. Af F. Elle Jensen	119
Mester Jens Ostenfeld og svenskerne 1657. Af Vald. Andersen ..	128
Viborg-skæppen. Af Vald. Andersen	132
Niels Jensen Fogh, hedeopdyrker og harvefabrikant. Af Rasmus Mortensen	135
Viborg byhistoriske arkiv	146
Samfundet siden sidst	149
Sognerepræsentanter	151
Register	153

FRA VIBORG AMT

FRA VIBORG AMT

1958

ÅRBOG
UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND
FOR VIBORG AMT

Redaktion :

Aage Bonde

H. Høirup

O. Løye

INDHOLDSFORTEGNELSE

En middelalderlig teglovn fra Bruunshaab. Af fhv. teglværks-ejer <i>M. E. Gulddal</i>	7
Viborg-vægtene gennem 300 aar. Af revisor <i>O. von Spreckelsen</i>	22
Et »himmelbrev«. Af forstander <i>F. Elle Jensen</i>	39
Johannes Kellers optegnelser. Ved lærer <i>Vald. Andersen</i>	50
Fra Viborg for 100 aar siden. Fru Johanne Marie Magdalene Pedersens livserindringer. Ved revisor <i>O. von Spreckelsen</i>	69
En provsteretssag fra 1863. Af cand. mag. <i>Tage Kaarsted</i>	98
Viborg Stiftsmuseum 1956—58	117
Viborg Byhistoriske Arkiv	120
Samfundet siden sidst	122
Hugo Matthiessen. Af landsarkivar <i>Johan Hvidtfeldt</i>	124
Register	127

EN MIDDELALDERLIG TEGLOVN FRA BRUUNSHAAB

Af *M. E. Gulddal*

Den danske teglindustri er på alder med kirkebyggeriet, og den ældste kirke her i landet, der er bygget af tegl, er Skt. Bendts kirke i Ringsted. Den blev til som nordfløj i et Benediktinerkloster, som blev grundlagt af Svend Estridsen; men først 7-8 år efter hans død 1074 færdigbygget af biskop Svend Nordbagge i Roskilde.

En smule ældre er Skt. Laurentii kirke i Roskilde, men den blev nedbrudt 1537. Tilbage af den er kun tårnet, som findes sammenbygget med rådhuset.

Skt. Bendts kirke eksisterer endnu, og det er en meget smuk og statelig bygning, som det er en fryd at betragte. Den er ikke bygget af fuskere i faget. De hænder, som her har lagt sten på sten, har været fortrolige med at behandle tegl. Da tegl ikke var brugt før her i landet, må murerne være kommet udefra. Sandsynligvis er bygmesteren hentet i Lombardiet, og han har så haft murerne med derfra tillige med de teglbrændere, der lavede murstenene.

Efterhånden anvendtes det brændte tegl til andre større byggerier. Det var dog lidt tøvende, man gik i lag med det nye byggemateriale. Man ser således, at Asser Rig, da han byggede sin bekendte kirke i Fjenneslev omkring 1150, begyndte med kampesten, inden han bestemte sig for mursten. Men næste slægtled tog ved storbyggeriet teglet i brug i fuldt mål. Således anvendte Valdemar den Store det blandt

andet til Vordingborg, til tårnet på Sprogø og til Danevirkemuren. Den ene af Asser Rigs sønner, Esbern Snare, byggede Kalundborg kirke med de fem tårne, og den anden, ærkebiskop Absalon, byggede »borg ved Havn« og klosteret i Sorø.

Lidt efter lidt brugtes rundt om i landet tegl ved rejsningen af kirker, klostre og borge. Ofte var årsagen til, at man tog det nye byggemateriale i brug, dog at man ikke uden for store vanskeligheder kunde skaffe kamp nok.

Med hensyn til småbyggeriet tvang brandfaren teglet frem i købstæderne. Men ude på landet holdt man sig til de gammelkendte byggemåder. Der nøjedes man med »vændredøre og flagreled«, som det hedder i Bengerd-visen. Det var bindingsværket med de flettede og lerklinede tavler, en byggemåde, der var taget i arv fra oldtiden, og som i forskellige former har været i brug så nær op mod vor egen tid, at der vel eksisterer rester af den endnu.

De brændte mursten fik altså ikke lov til med brask og bram at holde deres indtog overalt og på samme tid. Det skyldtes ikke blot det jævne folks vedhængen ved det kendte. Men mursten var ikke noget billigt byggemateriale. Lettest havde de naturligt nok ved at vinde frem i de træfattige egne. Tidligst og talrigst optræder murstenshusene derfor i Vestjylland. Men det er dog først ved slutningen af det 18. århundrede, at de begynder at præge landskabet.

*

Danskerne lærte selvfølgelig hurtigt både fremstillingen og indmuringen af mursten. Men når det gjaldt om at producere ud over eget forbrug, så var det, ligesom man havde mere tillid til de fremmede teglbrændere. Man fortsatte dog ikke med at hente dem fra Italien, men tog dem nærmere ved. Hvert forår kom der tyskere hertil for at blive sæsonen over, og deres tal voksede med antallet af teglværkerne.

Gennem disse indkaldte fulgte vi med i den udvikling i fabrikationen, som foregik syd på.

En del af de fremmede voksede fast her i landet. Flere af vore dygtige teglværksfolk bærer navne, som røber deres afstamning fra sydligere himmelstrøg.

Teglværksindustrien hører til verdens ældste. Men det er måske den gren af industrien, som har udviklet sig langsomst. I virkeligheden skal vi ikke så forfærdelig langt tilbage i tiden, før vi må nøjes med at tale om håndværk. Man lavede sten på primitiv vis og brændte dem i ovne, som ikke havde ret meget tilfælles med det, vi sædvanligvis forstår ved ovne.

Det forholdt sig nemlig i de fleste tilfælde sådan, at man lavede stenene, hvor de skulde bruges. De var jo tunge at fragte med. Man begyndte derfor byggeriet med at lave et teglværk. Og var det et mindre byggeri, som for eksempel en bondegård, kom man så let om ved det, at man ikke engang kan tillade sig at tale om »ovne«. Ofte nøjedes man med at stable stenene op på åben mark og dække dem med græstørv.

Hvis det derimod drejede sig om et foretagende af et sådant omfang, at det vilde strække sig over længere tid, lavede man noget mere blivende, der dog ikke var anderledes, end at vi må nøjes med at betegne det som begyndelsen til en ovn.

*

De ældste fundne rester af primitive teglovne stammer fra middelalderen, og kun få af fundene har været i en sådan tilstand, at man har kunnet opmåle og tegne dem. Et af de bedst bevarede fund er gjort ved Bruunshaab.

Da vi sidst i trediverne afrømmede overjorden ved en lergrav på Bruunshaab teglværk, stødte vi på en ovn, der lå i samme tilstand, som da man i sin tid forlod den.

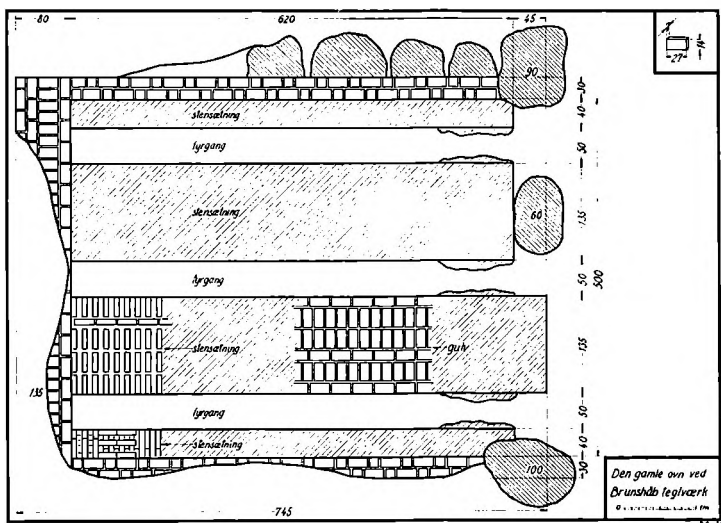
Ovnens havde en længde på 6,2 m og en bredde på 5 m indvendigt mål. Den var gravet 1 m ned i den let skrånende bakke og omgivet af mur i jordhøjde. Da den plane gulvflade faldt sammen med den ydre jordhøjde ved ovnens forreste ende, hvor indfyringen fandtes, var her fyldt jord op mod murene. På højre side var muren yderligere støttet af nogle store kampesten, og på begge sider var murene ved deres afslutning hver støttet af en stor kampesten.

Ydermurene bestod af brændte sten hvilende på en sokkel af kamp. De var, som hosstående tegning viser, på ydersiderne mere eller mindre forvitrede. Det gælder dog ikke højre side, hvor der tydeligt nok er foretaget en fornyelse.

Gulvet var belagt med mursten på fladen undtagen i fyrgangene. På tegningen er givet en prøve både på gulvet og på stensætningen i ovnen. Mellem de tre fyrgange stod nemlig brændte sten ranket op i murhøjde. De stod så uforstyrret, som man i sin tid havde forladt dem. Såvel stensætningsernes som fyrgangenes bredde fremgår af tegningen. Mellem stenene var fyldt op med jord, og det hele var jævnet sådan efter, at ingen kunde ane ovnens tilstedeværelse.

Desværre havde vi arbejdet os så langt ind under ovnen med en meget dyb lergrav, at den til min store sorg ikke kunde bevares. Min søn, nuværende civilingeniør Bent Gulddal, foretog en meget nøjagtig opmåling af ovnen, og hans her gengivne tegning viser i detaljer, hvordan det hele har set ud.

Ved et uheld findes derimod ikke noget fotografi af den afdækkede ovn. Hugo Matthiessen, som på Nationalmuseets vegne så på den, tog et billede af den. Men da han kom hjem, lagde han fotografiapparatet fra sig på museet uden at tage pladen ud. En anden tog apparatet og anbragte et andet billede oven på. Så var det sket. Da jeg fik det at vide, kunde et nyt billede ikke tages. Ovnens var borte.

Det kan synes mærkeligt, at man efterlader så mange velbrændte og fejlfri sten i en ovn, som man jævner med jorden. Men det har sin forklaring. En ovn af denne størrelse og type var bestemt til at bruges år efter år. Og da den sagtens ikke har været overbygget, hvad ovnene vist forresten aldrig var på den tid, fyldte man den op med jord, for at regn og frost ikke skulde ødelægge den. Her har det tillige stillet sig sådan, at man i øjeblikket ikke har haft brug for de sidste sten. Ja, så lod man dem stå. Det har jo også vist sig, at de var godt bevaret på den måde. Stenene i den gamle ovn var så gode som ny, da de blev draget frem i lyset.

*

Gemt er ikke glemt, siger et gammelt ord. Men her kunde det dog se ud til at være anderledes. Hvad der er skyld i, at ovnen ganske er gået i glemme, er en af de gåder, man aldrig får en løsning på. Men der er to ting, som på afgørende

måde har grebet forstyrrende ind i befolkningens liv og ikke mindst på Viborg-egnen. Det er krig og pest. Et slægtled kan være slettet ud, og senere slægter har regnet med, at ovnen også er blevet det.

For glemt var det ikke, at der havde ligget en ovn på marken. Jeg har et udskiftningskort, som landinspektør O. Nauntofte i sin tid forærede mig, og som jeg stadig er ham meget taknemlig for. På dette kort, der stammer fra 1793, kaldes marken med den gamle ovn for Teglovnsagre. De mange større og mindre teglstensbrokker, som fandtes på marken, talte også for, at her engang havde været teglværksvirksomhed.

Det er naturligvis umuligt med 100 pct.s sikkerhed at afgøre, fra hvilken tid denne teglovn stammer. Men så vidt man kan skønne, må den høre middelalderen til. Ved Lindeballe, vest for Vejle, findes en ovn mage til den, nu overbygget og fredet. De to ovne er jævnaлдrende og kan med god sikkerhed henføres til 13. århundrede.

Bruunshaab-ovnen er ikke blevet til i anledning af storbyggeri på selve stedet. Den har produceret med salg for øje, og Viborg er jo en nærliggende kunde. Ovnen har måske været leverandør, da blandt andet de mange sognekirker blev til, som nedbrødes kort før reformationen. Samtidig med den har de ovne været i virksomhed, som vi véd har ligget både syd og nord for Viborg.

Jævnsides med disse mere industrielt prægede teglovne har i sognene omkring Viborg ligget mange mindre ovne, som i deres døgnfluetid har bestridt det lokale forbrug. Sådanne små ovne fandtes landet over.

*

I det store og hele er fremstillingen af sten de forskellige steder sket på samme måde.

Var der ikke ler ved byggepladsen, blev det hentet fra de grave eller bakker, hvor egnet materiale fandtes. Det

arbejde måtte studene nok for det meste tage sig af. Leret blev kastet ned i en cirkelrund fordybning med en kant af ret store kampesten og brolagt med mindre sten. Fordybningen eller kulen, som den mange steder kaldtes, var mellem 4 og 5 m i diameter og c. $\frac{1}{2}$ m dyb. Her blev leret overhældt med vand, og oftest var det så fedt, at man måtte tilsætte et magringsmiddel, for at stenene ikke skulde revne under tørringen. Israels børn måtte i Ægypten samle halm til at blande i leret, da de trællede dér som teglstrygere. Bruger man brændbart materiale til at blande i leret, fortæres dette jo imidlertid under brændingen, og stenene bliver porøse. Porøse sten er udmærkede til isolering, men de egner sig ikke til ydermure i vort fugtige klima. Facadestenen må derfor her magres med sand.

Når kulen var fyldt, begyndte studene deres trælsomme gang rundt og rundt i det fede ler. Det var strengt at være stud. Leret klæbede ved benene, så det var sejt at trække dem op. Og aldrig såsnart var de oppe, før de måtte ned igen. Gik benene i stå, så var pisken over dem. Knægten eller konen, som vandrede rundt om kulen, havde jo til opgave at holde studene i gang. Selv havde de fast bund under fødderne på den fasttrampede jord, og ofte manglede de vel forståelse af, hvor svært det var, det arbejde man bød studene. Derfor kunde det vel hænde, at de somme tider lidt for ubarmhjertigt røgtede den opgave, der var betroet dem.

I stedet for studene måtte af og til en hest holde for. Den var lettere at dirigere omkring, så leret blev æltet overalt. Det var jo gerne en af dem, der havde set sine bedste dage, som måtte lægge sine sidste kræfter i denne trædemølle.

Noget mindre træls blev det at være stud eller hest, efter at man havde opfundet trossen. Da fik de lov til at gå på land og trække en bom. Bommens ene ende kunde drejes om en tap på en pæl, der var rammet ned midt i kulen. På den anden ende var træktøjet anbragt. Til bommen var

fastgjort en vogn med et eller to hjul, som skulde ælte leret. Det var lavet så sindrigt, at vognen ganske jævnt flyttede sig sidevis, først til den ene side og så til den anden, mens bommen drejedes.

Trossen havde også den fordel, at her ikke behøvedes nogen kusk til at dirigere. En tynd stang fra bommen til trækdyrets hovedtøj bestemte dets bane. Det var bare fremad uden mulighed for svinkeærinder. Her var hesten at foretrække. Når det gamle øg kom i sving, så daskede det uden standsning tungsindigt afsted med ludende hoved. Blev tempoet for langsomt, kunde et tilråb få bedre gang i bentøjet. En stud reagerer ikke for tilråb.

Når leret var æltet, blev det mændenes tur. Disktrilleren bragte på sin trillebør leret til strygeren, som stod ved sin disk og tog imod det. Han smækkede med næverne passende klumper i en form, der havde plads til 2 sten. Et let tryk, så formens hjørner fyldtes, en spån hen over formen til at fjerne det overflødige ler, formen med et rask tag vendt på kant, så leret ikke kunde falde ud, i trav hen på strygepladsen, formen til jorden og atter vendt med et rask tag, og 2 nye mursten lå og ventede på sol og vind.

Hvor meget kunde nu sådan en stryger daglig præstere? Hys, det snakker vi ikke højt om. For hvor mange kunde i vor tid gøre den tur 2000 gange i løbet af en dag med 2 sten i munkestens format?

De nystrøgne sten lå altså på den bare jord udsat for sol og vind og for det, som kunde være endnu værre, regn. Tørrede det for skrap, hjalp det at strente en smule sand hen over de våde sten, men regnen var der ikke noget at gøre ved. Det var ikke morsomt at være teglbrænder en fugtig sommer.

Det gjaldt om at få stenene tørret, så hurtigt det kunde ske, uden at de blev krumme eller slog revner. Derfor var kvinderne parat til at rejse dem på kant snarest gørligt, så

de kunde få tørring fra alle sider. Det var også kvindernes arbejde at pudse dem af i kanterne og krydssætte dem i rækker. Når de var helt tørre, kørted de i hus, hvis man rådede over et spærhus til det samme. Ofte kørted de også direkte i ovnen, hvor de krydssattes mellem fyrgangene og i passende højde rykkedes sammen, så fyrgangene lukkedes. Lag på lag fyldtes i ovnen, til man var nået så højt op, som det kunde gå an. Hele tiden måtte man sørge for, at der var luft mellem stenene.

I de små ovne af mere privat karakter kunde der brændes op til 6000 sten ad gangen. En ovn som den i Bruunshaab rummede det dobbelte. Men selv med et sådant antal var det begrænset, hvad man kunde få gennem en ovn en sommer. Man forstår, at det kunde tage år at bygge en større kirke eller borg, selv om man naturligvis havde flere ovne i virksomhed ved sådan lejlighed.

Det forklarer også, hvorfor man slæbte sten fra nedbrudte bygninger langvejs ad elendige veje. Og at man gjorde det, har vi mangfoldige eksempler på. For at holde os til det hjemlige, kan anføres, at mange af stenene fra de nedbrudte kirker i Viborg kom til Vinderslevgård. Kristian den Tredie befalede 1551 i et kongebrev til lensmanden Otto Krumpen på Hald, »at alle kongens tjenere i Lysgaard, Fjends, Nørlyng og Rinds herreder skulde køre ham hver et læs mursten fra Viborg til Vinderslevgård«.

Det var altså en hær af vogne, det drejede sig om. Men der måtte mange til, hvis det skulde batte noget. Vejene var spor over bar mark, og de træakslede vogne havde ringe bæreevne. De sneglede sig afsted med deres læs på 50 mursten. Det lyder ikke af meget, men det svarer til 3 tønder rug, og det havde et par heste nok at gøre med på de uvejssomme veje. Tjærekanthen hang under vognen, thi der måtte smøres tit, hvis ikke hjulene skulde løbe varme.

For selskabs skyld og for at kunne hjælpe hinanden, hvis der skete uheld, kørte man gerne flere i følge. Det er sandsynligt, at også kalkmændene fra Daugbjerg har sluttet sig til. Hvor der brugtes mursten, var der jo også gerne et behov for kalk.

Som et andet eksempel fra Viborg-egnen kan nævnes, at man brugte sten fra Skovsgaard, da Taarupgaard opførtes. »Taarupgaard den røde lagde Skovsgaard øde«, hedder det jo. Men det skal altså ikke forstås sådan, at Skovsgaard blev revet ned, for at Taarupgaard kunde bygges op. Man benyttede blot her som så mange andre steder lejligheden til at skaffe sig sten, når en anden bygning blev revet ned samtidig med, at man selv byggede.

*

Murene om ovnen i Bruunshaab var 1 m høje, og den højde var almindelig. Derfra og oven ud dækkedes stenene med græstørv, idet man dog måtte sørge for, at der var god lejlighed for røgen til at slippe ud. Når ovnen var sat, kom den del af arbejdet, som altid har interesseret både teglbrænderen og de omboende mest: brændingen.

Brændselet var træ eller tørv. Var der lyng til rådighed, tog man også den til hjælp. Teglværkerne har deres store andel i skovenes undergang. To tørv til at brænde en mursten var taksten, hvis det var gode tørv.

Ilden skulde jo holdes vedlige dag og nat, og den uge, det tog at brænde en ovnfuld, fik de to teglbrændere, der skiftedes til at passe ovnen, ikke megen søvn og hvile. De skulde ikke blot holde fyret vedlige, men også passe på, at ilden ikke slog igennem på siderne, og at røgåbningen for oven ikke blev for stor. Der skulde så stærk varme på, at så mange som muligt af stenene blev fuldbændt, men man måtte heller ikke sætte så høj hets på, at de smeltede.

Hele indsætningen kunde brændes i en klump, hvis tegl-

brænderen havde vilje til det. Det hørte jo ikke til hverdagsbegivenhederne, at man gjorde det. Men det hændte dog en gang på Hald. Den gale Schinkel var blevet uenig med en teglbrænder, han havde, og da teglbrænderen mente, at han blev uretfærdigt behandlet, svor han, »at han skulde sætte Schinkel en sådan kage i ovnen, at den skulde blive der én lidt«. Han smeltede hele indsætningen i en sammenhængende blok, og så sørgede han naturligvis for at komme uden for rækkevidde.

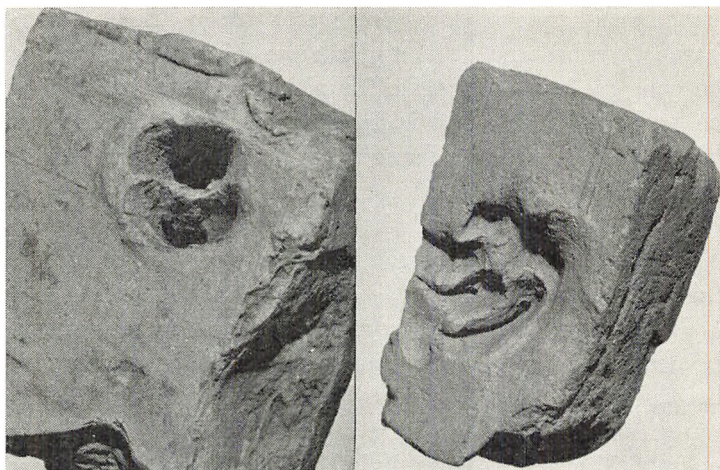
Ja, det kunde nok lade sig gøre at smelte stenene sammen, og det var almindeligt, at man i bunden af ovnen fik mindre sammensmeltede klumper. Hunde kaldte man dem. Det var jo vanskeligt, eller rettere sagt umuligt, at få ens varme overalt. Man var tilfreds, hvis halvdelen blev fuldblændte facadesten.

Når ovnen som i Bruunshaab lå højt, kunde ilden ved aften og nat ses viden om. Og så kom folk til. Ilden har en sælsom magt. Bålet har fra urtiden draget menneskene som en magnet.

Selve ovnen var ikke overbygget. Ilden kunde jo let slå igennem og få det hele til at futte af. Men der var gerne foran indfyringen et skur med tag og sider til at give læ for den kølige nattevind. Her var godt at være. Her var varme, her var mennesker, man kunde få en snak med, her var ofte viser og historier at lytte til. Om disse aftener ved teglovn har jo flere fortalt.

*

Efter at brændingen var sluttet, stod ovnen til afkøling nogle dage. Hvis man i øjeblikket ikke havde brug for stenene og heller ikke skulde have nyt hold under brænding, kunde det ske, at man lod hele ovnen stå til ved lejlighed. Men det almindelige var, at man tog fat på at dække ovnen af, når den var tilstrækkelig afkølet, og derefter tømte den.

Allerede ved indsætningen var foretaget en sortering. De sten, der under tørringen var blevet for medtagne af vejr og vind eller havde anden skavank, gik i æltekulen igen. Det med anden skavank kunde undertiden være mere omfattende end ønskeligt. Tørringspladsen var sjælden indhegnet, og derfor kunde det hændte, at en flok kreaturer eller en fåreflok jog hen over de nystrøgne sten. Det var noget af en katastrofe, hvis det hændte.

Enkelte fodaftryk tog man det ikke så nøje med. Stenene lå jo på fladen, og aftryk på bredsiden blev altså ikke synlige, når stenene var indmuret.

Det var forresten ganske morsomt omkring den gamle ovn at finde sten, som afslørede besøg af uindbudne gæster på strygebanen. Jeg har derved kunnet konstatere, at ulv og lam har »græsset« side om side. Begge har efterladt deres »fingeraftryk«, som gengives på hosstående billeder. Der er også fundet fodspor af en hund. Og der er stor forskel på dens aftryk og ulvens. Ulvens klør er meget længere, skarpere og mere krumme end hundens.

Jeg var slet ikke overrasket ved at finde sten med ulvefod. Fra det foran omtalte udskiftningskort fra 1793 vidste jeg, at ulvene havde færdedes i egnen. Nabomarken til Teglovnsagre hed Ulvegravagre. Og ved foden af den stejle skrænt, hvor nu vejen til Vinkel går, stod angivet, at der var ulvegrave. At gravene var der, da kortet blev tegnet, er der ingen tvivl om, thi rester af dem kan ses den dag i dag mellem de høje træer ved enden af haven, skønt det faldende løv efterhånden sletter dem ud. Der er dog ikke større sandsynlighed for, at gravene på dette tidspunkt har været i brugbar stand. Den sidste ulv blev ganske vist først skudt 1813, men det var ved Estvadgaard, og vi skal tilbage til første halvdel af 18. århundrede for at træffe ulve i større tal i egnen omkring Viborg.

*

Det har allerede i forbigående været nævnt, at det var munkesten, man lavede i Bruunshaab. Det var den slags, man brugte, for eksempel når man byggede munkeklostre. Deraf navnet. Munkesten har ikke alle samme mål; de findes og laves i forskellige størrelser. Men fælles for dem er, at de er større end de mursten, der almindeligt bruges i tiden.

Nutidens mursten måler $23 \times 10 \times 5$ cm og vejer c. 2,5 kg. Målene på stenene fra Bruunshaabs gamle ovn er $27 \times 14 \times 7$ cm, og de vejer 5,6 kg. Det er altså nogle tunge svende at arbejde med, men de virker godt i mur og navnlig i større murflader. De fredede huse i Mogensgade er bygget af munkesten.

Munkestenen fra Bruunshaab er ret normal af størrelse, men der er lavet sten, som afviger meget fra den. Den største, jeg ved af, blev lavet af den meget omtalte og ansete Niels Hurtigkarl, der var præst og provst i Grønbæk fra

1729 til 1766. Han byggede 1756 nyt stuehus til præstegården og var selv arkitekt. Han tegnede og beregnede selv alt vedrørende byggeriet, og han anlagde et teglværk, hvor han lavede de sten, der skulde bruges. Der var figursten og sten af flere størrelser. De største sten var så lange, at de nåede gennem de tre fjerdedele af de alentykke mure. Det vil sige, at de målte 47 cm. Det er sikkert de længste sten, der er lavet her i landet. Skønt der brugtes mange forskellige størrelser og former af sten, så havde Hurtigkarl regnet så nøjagtigt, at murerne ingen hammer behøvede for at tilpasse dem. Og så nøje var tallet beregnet, at der ikke var én sten til rest, da huset var færdigt. Sådan fortæller man i hvert fald.

*

Uden større ændringer er ovntypen fra Bruunshaab brugt op gennem tiderne. Et fremskridt var det, da man førte ydermurene helt op, skønt overdækning stadig manglede. Da man så også byggede et hus op omkring ovnen, var man nået frem til den slags, som er kaldt højovne, og hvis undergang vi selv har oplevet. De kunde ikke klare sig for ringovnen.

Med hensyn til fabrikationen i Bruunshaab skal lige nævnes, at der også blev lavet gulvfliser. Og der er fundet stenstumper, som viser, at man endog har forsøgt sig med glacering.

Og lad mig slutte med at omtale, at jeg har fundet flere sten med stempelmærke. Mærket er, som billedet viser, ret primitivt, men må

nok alligevel betragtes som værkets »fabriksmærke«. Jeg har kigget efter mærket i Viborg, når lejlighed bød sig. Men da det jo er præget på stenens bredside, er der kun muligheder for at finde det ved nedbrydning. Og heldigvis er Viborgs gamle munkestenshuse jo ved fredning reddet fra undergang.

Ja, husene er reddet, men den middelalderlige teglovn ved Bruunshaab kunde desværre ikke reddes.

VIBORG-VÆGTERE GENNEM 300 AAR

Af O. von Spreckelsen

I den kendte Aalborg-bisp Jens Bircherods dagbog staar der at læse under datoen 18. april 1667: »Om aftenen optændtes i Viborg en ulykkelig ildebrand, der varede den ganske nat til anden dags morgen og lagde 40 gaarde, store og smaa, fast af de bedste, i aske.«

Denne for byen katastrofale brand foraarsagede, at der 4. maj 1672 vedtoges en brandordning for Viborg. En afskrift af denne blev givet til kirkeværgen for Graabrødre Kirke, der skulle lade den gaa videre til sine efterfølgere. En af disse har da, for bedre at sikre sig dens tilstedeværelse, ladet den indføre i kirkens regnskabsbog, hvor den endnu er at læse paa Landsarkivet.

Heri er for første gang i byens historie en slags instruks for vægterne. Den lyder: »Vægterne skal hver nat fra kl. 9 til 4 om morgenen om vinteren, og om sommeren fra kl. 10 til 3, raabe klokkeslet i gaderne, hvorved tyveri desbedre kan forhindres, og om ildebrand paakommer, en god redning des snarere er tilstede.«

Vi ved alle, at vægternes arbejde bestod i at vandre gennem Viborgs gader, naar nattens mørke havde sænket sig over byen; de skulle sørge for ro og orden og tillige bekendtgøre klokkeslettene gennem sang eller raab. For den tjeneste blev de usselt lønnede; saaledes fik de i Viborg i 1715 kun 4 rdl. om aaret, i 1726, da der var 3 vægtere, var

lønnen steget til 6 rdl., og i 1730 fik fire vægtere hver 10 rdl. om aaret.

Det var ofte en haard tårn, de var ude paa; regn, sne og frost maatte de døje, og magistraten var altid karrig med at give dem nye huer, frakker og støvler.

*

Her skal paa grundlag af byfogdens justitsprotokol, der findes paa Landsarkivet, gengives en langt fra hyggelig beretning om, hvor slemt det kunne gaa til i det lille Viborg, naar vægterne vandrede rundt i byen en frostklar, bidende kold martsnat.

Det er karakteristisk for denne sørgelige begivenhed, at den begyndte i Brændevinsgade; saaledes hed i gamle dage den nuværende Vestergade. Her sad en lørdag aften midt i marts maaned i 1730 tre udenlandske kreaturhandlere fra Hamborg og Bremen i mademoiselle Maren Harchs vinstue. Det var deres sidste aften i byen inden bortrejsen, og ved deres aarligt tilbagevendende besøg plejede de paa denne aften, naar vægterne gik deres runde i de kolde gader, at byde dem indenfor og traktere paa dem.

Ved nitiden kom *Niels Kiølsen Vægter* ind i vinstuen og fik da 8 glas brændevin samt nogle penge af de tyske købmænd. Han gik kort efter videre paa sin tur, men afpassede denne saa godt, at han sammen med *Christen Mikkelsen Vægter* kom til at raabe 10-klokkeslettet lige uden for samme ejendom. Det gik som beregnet; de blev begge kaldt ind og trakteret med brændevin. Ved midnatstid kom de igen og var nu ledsaget af byens tredie vægter, *Peder Skiødt*. Vægterne, der til daglig var ret sobre borgere, fik al den brændevin, de kunne bælge i sig, ja, mere til. Sagde de nej, tilbød købmændene dem straks penge for at drikke ud, og vægterne, der, som nævnt, kun fik 10 rdl. om aaret for deres besværlige hverv, kunne naturligvis ikke staa for fristelsen.

Følgen var, at de ved ettiden alle tre var stangdrukne, ja, den ene af dem, Christen Vægter, var saa tilredt, at han faldt bevidstløs om paa gulvet.

Der blev straks sendt bud efter noget mælk, som man forsøgte at hælde i ham, men da han hverken kunne sanse eller samle, besluttede man, at kælderkarlen, Peder Pedersen, og en af gæsterne, Poul Smed, skulle bære ham hjem, og at den døddrukne Niels Vægter skulle ledsage dem.

Det var meget stærk frost, og det første lille stykke vej gik det godt nok, men ved hjørnet af Brændevinsgade og Gravene var Niels Vægter, der skulle vise vej, imidlertid pludselig forsvundet. Kælderkarlen skulle nu blive staaende og bære paa den bevidstløse Christen Vægter, mens Poul Smed løb for at finde Niels Vægter; han fandt ham da ogsaa staaende uden for Jacob Schaltz' vinduer, men paa Poul Smeds anmodning om at vise dem, hvor den bevidstløse vægter boede, svarede han: »Gaa med ham til hans kone.« Poul Smed forsøgte at forklare ham, at ingen af dem vidste, hvor huset var, men nu blev Niels Vægter stædig, løftede sin morgenstjerne i vejret og udbrød med patos: »Hvad vil I mig, jeg gaar paa min post«, hvorpaa han, omend med stort besvær, forsvandt op ad Gravene.

Poul Smed løb nu tilbage til kælderkarlen, og de blev enige om, at de hellere maatte bringe den bevidstløse vægter hen, hvor Niels Vægter boede, thi det vidste de, hvor var. Ankommet hertil bankede de paa døren, og smedemester

Peder Kollerups svend lukkede dem ind, idet han troede, det var Niels Vægter, de kom bærende med. Den bevidstløse blev saa lagt paa Niels Vægters seng. I det samme kammer laa der i en anden seng en logerende kvinde, Karen Larsdatter, som søvndrukkent forklarede dem, at de skulle passe paa, hvor de lagde den syge, for i samme seng laa der flere børn og sov. De fik ham godt anbragt og forsvandt hurtigst muligt. Den logerende kvinde kunne imidlertid ikke sove for den drukne vægters lydelige snorken, og efterhaanden blev stanken af brændevin i kammeret saa stærk, at hun maatte fortrække og banke værten op. Han lukkede hende ind til sig, og resten af natten tilbragte hun siddende i dennes stue.

Men om morgenen vækkedes hele huset, ved at Niels Vægter kom løbende med Christen Vægters kone for at høre, om Christen var der. De gik alle ind i Niels Vægters kammer og fandt til deres sorg og forskrækkelse Christen Vægter liggende død i sengen mellem de endnu sovende børn.

Det var desværre ikke den eneste ulykke, der indtraf den nat, idet den tredie vægter, Peder Skiødt, der havde været med i det ulyksalige drikkegilde, ogsaa kom elendigt af dage. Ingen i mademoiselle Harchs vinstue havde bemærket, hvad tid paa natten han var gaaet derfra, men om morgenen fandtes han død i Sct. Hansgade. Fuld, som han var, var han sikkert faldet omkuld, og den stærke frost havde gjort resten.

Efterspillet var en retssag, og her blev den ene af de tyske købmænd dømt til at betale hver af de to enker 40 lod sølv; ogsaa de to andre udlændinge saavel som Maren Harch og Niels Vægter maatte betale store bøder til fattigkassen til-ligemed processens omkostninger.

De to vægteres lig maatte ikke straks begraves; det ene blev anbragt i kalkhuset paa Nørresøgn's kirkegaard og det

andet i en kiste over jorden paa Sortebrødre kirkegaard. Først tre maaneder efter blev Christen Vægter begravet, dog uden jordpaakastelse. Den andens begravelse er ikke indført i kirkebogen, saa liget er sikkert blevet helt opløst under opholdet i Nørresøgn kalkhus.

Saaledes endte dette natlige drama, og saa kalder man endda brændevin for »livets vand«!

*

Den 26. november 1737 vedtog magistraten en ny instruks for vægterne, og den 24. marts aaret efter blev den godkendt af stiftamtmand Gyldenkrone. Instruksen er meget lang og vil her kun blive gengivet i smaa uddrag, men den indeholder opgaver for vægterne, som de fleste i nutiden intet kender til.

De skulle »kaste grave paa kirkegaardene, men ikke før-end kirkeværgerne havde faaet besked herom, og gravene skulde gøres lige ved hverandre og alle lige høje i opkastningen«. De skulle naturligvis fjerne alle de sten, de gravede op, og i det hele taget holde kirkegaardene rene. Ligbaarerne skulle de efter begravelser »hensætte skikkelige i ligbørhuset«. Den ældste vægter i hvert sogn skulle altid træde bælgene til orgelværket, og naar præsten gik paa prædikestolen, skulle vægteren stille sig inden for vaabenhuset, og saafremt »han fornam, at der kom galne folk i kirke eller nogen, der led af den onde syge, skulle han tilligemed kirkebetjenten og den anden vægter, der havde sin plads uden for kirken, føre dem ud af kirken, hvilket han og skulle gøre ved hunde, som gør eller rives«. Ingen af vægterne »maatte springe eller klyve over kirkegaardenes mure eller diger«, og naar der kom svin og rodede i gravene, skulle vægterne genne dem væk og bagefter udbedre skaderne.

Der følger nu i instruksen de sædvanlige regler for vægternes ture rundt i byen om natten, men nyt er det, at de,

inden de gik ud, alle skulle stille ved den øverste borgmesters dør eller port, et kvarter før de gik paa vagt.

For deres »flid og troskab« skulle de seks vægtene — thi saa stort var antallet nu — have hver 12 rigsdaler om aaret, men hertil kom ekstra indtægter ved »gravenes opkastning og ligbaarerne at henbære«.

Desuden ansattes en taarnvægter, som fra aften til morgen skulle opholde sig i domkirkens nordligste taarn. Han skulle straks klemte med stormklokken, naar »han fornam ildebrand i byen, og derefter anbringe sin lille haandlygte med lys til den side, hvor ilden var opstaaet«. Ligeledes skulle »han igennem det ham leverede sprechrør raabe ud over byen, hver gang klokken slog halve eller hele time-slag«. Han fik ligesom de andre vægtene hvert tredie aar en ny kjortel med grønt opslag og en kabuds.

Den nye ordning gjorde ikke lykke hos de Viborg-borgere. De fandt den alt for dyr for byen. Den 12. december 1741 sendte 27 kendte borgere til borgmestre og raad en skrivelse, hvori de udtaler ønske om at faa den gamle ordning med fire vægtene tilbage. De angav som grund, at

»byens kræfter i disse tider det ikke vil tillade, da alt hvad indbyggerne skal købe til underholdning er udi en temmelig dyr pris, foruden at der er mange usædvanlige udgifter paa byen, baade indkvarteringspenge, delinkventskatter o. l., og des beklageligere er det, at en stor del af borgerskabet, baade haandværkere og andre, geraader udi saa slet tilstand, at de ej kan contribuere noget til hjælp til udgifterne«.

Magistraten maa have givet sig,

thi faa aar efter er antallet af vægtere atter fire og taarnvægteren faldet væk, forhaabentlig ikke ned.

I de følgende aar hører vi kun noget til vægterne, naar de ansøger om nye støvler og støvlefødder, eller naar deres kjortler og kabudser er udslidte, men det er ogsaa ofte. Som regel anbefales deres andragender af kæmneren, da »de er med saa ringe løn aflagte«, men glemt blev de stakkels folk ofte.

*

En mørk augustnat i 1795 blev mange borgere vækket af et grufuldt spektakel paa Hjultorvet; der lød hyl og raaben, saa man fik den opfattelse, at nogen var oppe at slaas; de omkringboende søvnige viborgensere tænkte naturligvis straks, at det var nogle natteravne, der var kommet i klammeri, og at vægterne snart skulle ordne det. Men næste morgen rygtedes det hurtigt rundt i den lille by, at det var to af byens ordenshaandhævere, vægtere, hvis pligt det var at holde ro og orden i byens smaa, mørke gader, der indbyrdes havde været i slagsmaal.

Allerede tidligt om morgenen havde vægter *Jens Knot* fremstillet sig hos brandinspektør *Becker*, under hvem vægtervæsenet sorterede, og vist ham sin morgenstjerne, der ligesom han selv havde tabt hovedet om natten; han forklarede, at han paa Hjultorvet var kommet i slagsmaal med sin vægterkammerat *Mads Lyngsøe*, og at morgenstjernen var blevet slaaet i stykker, da han ville afbøde et kraftigt slag fra Mads' morgenstjerne mod sit hovede.

Efter denne forklaring blev alle fire vægtere kaldt sammen hos brandinspektøren, der først spurgte de to andre vægtere, om de havde hørt noget til bataillen; naturligvis kunne de intet fortælle, da de havde deres nattetur helt andre steder i byen. Mads Lyngsøe selv tilstod rent ud, at det var ham, der havde slaaet Jens Vægters morgenstjerne i stykker, men de nærmere omstændigheder ved slagsmaalet

ville han ikke ud med. Jens Vægter uddybede sin første forklaring og sagde, at Mads Lyngsøe bemeldte nat var meget beruset, og at saavel han som hans to kolleger havde hørt, at Mads' vægterraab var helt uforstaaelige, og at han endvidere havde glemt at raabe baade klokken 12 og klokken 1. Endvidere fortalte han, at Mads' kone ofte fulgte med Mads rundt om natten for at passe paa, at han ikke fik saa meget at drikke, at han skulle falde om paa gaden.

Brandinspektør Becker skrev straks en lang indberetning til magistraten om hele sagen og foreslog, at vægterne skulle i politiforhør, da det var tydeligt nok, at Mads ikke egnede sig til at være vægter; hvis magistraten gik ind for hans afskedigelse, havde inspektøren allerede en anden person i sigte. — Man ligesom mærker i hele inspektørens skrivelse, at han i forvejen havde et horn i siden paa Mads og ikke var ham venligsindet.

Den 28. marts blev politiforhøret afholdt paa raadhuset. Først fremstod Jens Knot og aflagde følgende beretning:

Den gang klokken manglede et kvarter i tre natten mellem torsdag og fredag, havde han og Mads Vægter sat sig ned i en kælderhals paa Hjultorvet. Her blev Mads pludselig vred, raabte op og skældte ham ud. Da Jens hertil bemærkede: »Hvad siger du, Skidtmads?«, blev Mads først rigtig gal i hovedet, og da Jens lidt efter ville gaa hen over torvet, fulgte Mads efter ham og raabte, at han ville slaa sin morgenstjerne i hovedet paa Jens. For at værge sig holdt Jens sin morgenstjerne op for sig, mens Mads slog til ham, og resultatet blev, at morgenstjernen tabte hovedet. Da Jens paa sit tilbagetog var naaet hen til vinhandler Abildschous, raabte Mads til ham, at den onde skulle gale i hans hals, Mads skulle slaa ham, saa han skulle falde til jorden, hvilket han dog ikke gjorde; derefter var det, at Jens begyndte at raabe og skrike for at slippe fri fra Mads, saa han i ro og fred kunne forrette sin tjeneste.

Saa fremstod Mads Lyngsøe i retten og forklarede, at hele postyret kom af, at han var blevet godt gal paa sine kolleger, der »optog mange penge«, mens han ingen fik. Hvad det var for penge, sagde Mads ikke noget om, men det har sikkert drejet sig om smaa paaskønnelser, som vægterne i det stille fik enten for hjælpsomhed eller for at holde øjnene lukkede ved visse lejligheder. Vi ved ikke, om disse penge gik i en fælles kasse for senere at blive delt, og om Mads saa skulle være blevet snydt af de tre andre vægttere, eller om Mads var forfulgt af uheld og f. eks. sjældent var saa heldig at møde en af byens matadorer i let paavirket tilstand, følge ham hjem og holde lygten for ham, saa han kunne finde nøglehullet, for i saadanne tilfælde faldt der sikkert en god drikkeskilling af.

Angaaende klammeriet paa Hjultorvet forklarede han, at det ikke var ham, der ville slaa Jens, men omvendt, og da han ville værge for sig, faldt hovedet af Jens' morgenstjerne og gik i stykker. Desværre maatte Mads indrømme, at han dagen efter til de to andre vægttere havde pralet af, at det var ham, der havde slaaet Jens Knot.

Da de to andre vægttere blev spurgt, om Mads var drikfældig og ikke passede sin tjeneste, svarede de begge, at fortrukken kunne man ikke kalde ham, men naar han fik brændevin, blev han gerne noget ævlevorn og stridig, og de forklarede ogsaa, »at han nu og da ej kom til den akkurate tid at ringe med klokken«.

I retten blev fremlagt en erklæring fra mange af byens ansete borgere, der oplyste, at de syntes, at Mads passede sin vægtergerning paa betryggende maade. Ogsaa en skrivelse fra ham selv blev fremlagt i retten; den lød: »Da rygter siger, at jeg stakkels fattige mand skal afskediges fra den tjeneste, som jeg staar udi, hvorvidt det kan være sandt, ved jeg ikke, dog er jeg bange for, at det skal forholde sig saaledes, hvorfor jeg tager mig den frihed at bønfalde for

Deres velædelighed at mage det saa for mig, at jeg kunne forblive i tjenesten. Saalænge jeg staar derudi, kan jeg uden at være byen til byrde nogenlunde bjerge brødet, men skal jeg blive udsat derfra, nødes jeg til at tage betlerstaven. Jeg forsikrer at skal forrette tjenesten lovlig og reel og skal aldrig forsømme min pligt for eftertiden, ligesaavel som jeg og haver mine ting hidindtil.«

Fra brandinspektøren forelaa et brev, der kort og godt gik ud paa, at byen ikke kunne være tjent med at have en mand i sin tjeneste, som vitterlig var drikfældig og tilmed ikke passede sin post. Han fralagde sig alt ansvar, hvis Mads vedblev med at være vægter, og indstillede ham til afskedigelse med det samme.

Der blev holdt endnu et retsmøde, og stiftamtmanden blev raadspurgt, men hvad sagen endte med, kan ikke ses noget steds. Nogen særlig lang suspension kan Mads Vægter ikke have haft, thi to aar senere optræder han atter som vægter i byen.

Denne lille episode er hentet fra politiprotokollen 1784—1805, der findes paa Landsarkivet.

*

Omkring aarhundredskiftet var der atter ønske fremme om at faa vægtervæsenet forbedret. Anledningen var en ansøgning af 18. februar 1799 fra vægterne om at faa mere i løn. Bølgerne gik højt i den lille by, og der blev holdt flere borgermøder paa raadhuset om sagen. Endelig vedtoges det i 1801, at der nu atter skulle være seks vægtere foruden en taarnvægter. I den anledning bestemte kirkeinspektionen i forbindelse med magistraten, at der i Søndre Sogns kirketaarn skulle opsættes en vægtergang til brug for natvægteren. Arbejdet bortliciteredes i 1802 til smedemester *Dollerup* og murermester *Gullev*, mod hvem der i 1803 rejstes søgmaal, »fordi de havde gjort for stor vidde mel-

lem jernrækværket, hvorved taarnvægteren, naar det blæste eller islag var falden, risikerede at nedfalde«. Af synsmændene fik de imidlertid medhold i at have lavet gitteret forsvareligt efter det i november gjorde tilbud og overslag.

Peder Mortensen blev antaget som taarnvægter og fik paalagt flg. pligter: »1) Skal han i vintermaanederne indfinde sig i Søndre sogns taarn aftenen kl. 7 indtil 7 morgenen, samt i sommermaanederne aften kl. 10 til kl. 5 morgen. 2) Skal han fornævnte tider, hver time og hvert kvarter, raabe ud til alle taarnets sider og tilligemed timerne raabe, hvad vinden er. 3) Udi ildebrandstilfælde skal han straks raabe brand, udhænge en antændt lygte til den side af byen, hvor ilden er opkommet, samt klemte med klokken derimellem, indtil dette brandsignal gives fra stormklokken i domkirken.«

Taarnvægteren blev aldrig populær i Viborg, idet beboerne syntes, han kostede kommunen for meget i forhold til sikringen mod ildsvaade; det var ikke lønnen, der var for høj, nej, det var de store udgifter til opvarmning i taarnet og til lys. Rent galt blev det i 1818, da der udbrød skorstensild i tugthuset, uden at Mortensen opdagede det.

Af Viborg brandretsprotokol for dette aar fremgaar, at Peder Mortensen »tilstod, at han denne nat havde sovet paa sin post i taarnet, og saaledes intet havde set eller vidst om den i tugthusets skorsten udbrudte ild, langt mindre iagttaget sin pligt med at give signal fra taarnet og udhænge lygten«; han tilstod fremdeles, at han intet lys havde i taarnet, da dette var gaaet ud for ham. Til sin undskyldning anførte han, at han i længere tid havde været plaget af koliksmærter og under disse var faldet i søvn. Om ilden fik han intet at vide, før de eligerede borgeres formand, Edvardt Handberg, i følge med prokurator Møllers karl, efter at stormklokken havde hørt op at lyde, kom op for at se til ham i taarnet og kaldte ham op af hans søvn.

Handberg forklarede, at »da de ankom i Søndre sogns taarn, antraf de Mortensen liggende paa ryggen og sove paa gulvet«. Han oplyste, at Mortensen ved andre lejligheder havde forsømt at raabe fra taarnet efter klokkeslagene, men tilføjede dog, at i stormende vejr var det svært fra Søndre sogns taarn at høre domkirkens klokke slaa.

Mortensen idømtes 6 gange 5 dages fængsel paa vand og brød og mistede desuden sin stilling.

Denne lille begivenhed gav yderligere næring til ønsket om stillingens nedlæggelse, og 30. juli 1824 afholdtes paa raadhuset en borger-samling, hvor taarnvægterstillingen ophævedes.

*

Gennemgaar man paa Landsarkivet en pakke fra Viborg raadstuearkiv med titlen »Indkomne skrivelser til magistraten angaaende byens embeder, bestillinger og bestyrelse 1730—1838«, vil man støde paa en mængde ansøgninger fra vægterne om højere løn og nye støvler og støvlefodder. Lønforhøjelser for kommunens tjenestemænd skete naturligvis aldrig af sig selv, og de fattige vægtere var der ingen, som tænkte paa; først naar andre andragender forelaa, kom der fart i tingene. Vægternes løn var i slutningen af det 18. aarhundrede kommet op paa 28 rigsdaler aarlig, og desuden fik de i vintermaanederne ekstra 2 skilling for hver dag. I 1802 fik de endelig bevilget 32 rigsdaler 3 mark aarlig, men før og efter statsbankerotten fulgte de slet ikke med i den almindelige prisstigning. Utallige er de andragender, der indsendtes, og som nu og da resulterede i et meget lille

1808

tillæg. I 1849 fik de om sommeren 24 skilling for hver nat og om vinteren 32 skilling. I 1866 forhøjedes betalingen til henholdsvis 2 mark 4 skilling og 3 mark pr. nat.

Ogsaa de dem lovede støvler og støvlefødder udeblev regelmæssigt. I 1809 manglede vægterne i flere maaneder de lovede sko, som kommunen skulle skaffe dem til Sct. Hans dag, men de kom ikke, og vægterne truede med at gaa i træsko, hvilket var strengt forbudt. Skoene blev bestilt hos skomager Gregers Daae senior, der af magistraten havde faaet eneret paa levering af fodtøj til vægterne, og »da han er en duelig skomager«, formodede magistraten, at »arbejdet blev forsvarligt«. Han skulle have 3 rigsdaler for hvert par sko, og »efter nuværende priser« ansaa magistraten »det ikke for ubilligt«. Men det varede længe, inden skoene kom paa de rette fødder, grundet paa en lille kompetencestrid mellem de eligerede borgere og magistraten. De fleste ansøgninger fra vægterne begynder forøvrigt med en bemærkning om, at de stakkels vægtere hver nat maa gaa rundt med vaade fødder, hvorved »vores helsen tabes«.

*

I en indberetning til magistraten af 20. september 1811 klager brandinspektør *Hegelund* over vægteren *Peder Kok*. Skrivelsen lyder:

»Angaaende vægteren Peder Kok, som i denne nat mellem 19. og 20. ikke har gjort et eneste raab, og brandassistenten haver det meste af natten patrouilleret og ikke hørt Peder Kok, ligesom vægterne har erklæret for mig, at han ikke har raabt, før de fik ham til det kl. 2 i morges.

Men ved 4 slet bemærkede min genbo, Jens Rossen, og kone tummel i gaden uden for deres vinduer, hvorefter begge stod op for at se, hvad der skete, og saa hørte de, at det var Peder Kok, som skændtes med sig selv, mens han laa ved kælderhalsen; i det samme satte han sig paa sine knæ og raabte kl. 2 verset, som var ganske uden raab, og

da han ville rejse sig paa benene, faldt han ned i kælderhalsen, som er dyb. Jens Rossen, som saa dette, undersøgte hemmeligt, om han var kommet til skade, men han hørte kun, at han laa og talte med sig selv, og saa gik han forsigtigt bort for dog lidt efter atter at gaa ud og se til ham, og da fandt han ham snorksovende, og til bevis herpaa tog han vægterens morgenstjerne og bragte den med ovenstaaende beretning op til mig. Ved 6 slet kom han op af kælderhalsen uden kabuds og morgenstjerne. Jeg spurgte ham efter det manglende af en vægters tilhørende, men fik kun til svar: »Dette maatte jeg vide, og nu kunne jeg snart faa kjolen med.« Jeg svarede ham kort, at det bedste for ham var at gaa hjem at sove ud, siden kunne vi tales ved derom.

Jeg gik til min bolig, og Peder fulgte mig helt ud i køkkenet, hvor han prostituerede sig i alt, som groft kaldes, og Fanden skulle nu være vægter længere i hans sted, her var kjolen, som han begyndte at tage af; jeg tog fat i kjolen for at forhindre ham deri og sagde, at jeg ej uden magistratens ordre havde leveret ham den, og lige saa lidt tog jeg imod den uden sammes ordre. For at blive ham kvit greb jeg ham om liv og arme, saa svag som jeg er, førte ham gennem gangen og ud paa gaden, men med møje, fordi han spændte, hvor døren var; endelig fik jeg gadedøren tillukket og blev befriet for ham.

Jeg tror nu, at det er nødvendigt at gaa eksemplarisk til værks, thi den milde opførsel vil ikke hjælpe, da alle vægterne er i særdeleshed skødesløse og uefterrettelige.«

Den nidkære brandinspektør fik forhaabentlig ikke noget ud af sin forfølgelse af Peder Kok og de andre vægtere.

*

Den 29. decembre 1815 kom der en ny instruks for vægterne; de fleste af paragrafferne er velkendte, men de to sidste er nye. Paragraf 20 lyder:

»Naar gadebelysningen i Viborg maatte komme i stand, har vægterne at passe gadelygterne, at de stedse er i brand, saavel som daglig at holde dem rene, og indtil dette sker, har de imidlertid disse pligter at iagttage i henseende til de 6 offentlige lygter, som nu i byen agtes anskaffet, nemlig een ved raadhuset, een ved hovedvagten, een ved tugthuset, een paa et dertil udset sted i Nedergaden, een paa Hjultorvet uden for hr. stiftsbefalingsmandens nuværende bopæl og een uden for politimesterens bopæl, hvoraf hver vægter tildeles sin lygte at passe, ved hvilken i nødvendig tilfælde vægterne kunne tænde deres haandlygte.«

I paragraf 21 læser man:

»Hver torvedag skulle tvende af vægterne have post paa torvet, og ved markederne skulle de alle have post paa markedsstederne, og naar og hvor denne anvises dem, for at efterkomme de af politiet meddelende ordre. De to vægtere, som har post paa torvet, paaligger det, naar torvet er endt, at feje sammen og besørge det sammenfejede henført, hvor dem anvises.«

Denne sidste bestemmelse om torvets fejning blev aarsag til en retssag, idet vægterne *Peder Marquard* og *Peder Jacobsen* ikke ville rette sig efter instruksen. Den 26. februar 1816 sattes politiretten, og her fremstod først Peder Marquard, der forklarede, at han den 3. januar var til stede paa byens raadhus tilligemed andre vægtere, hvor instruksen blev læst højt. Han indrømmede gennem politibetjent Holm at have modtaget politiets ordre til at feje torvet samme dag tilligemed de andre vægtere, efter at torvedagen var endt, men han ikke blot undlod det, hvortil han ikke troede sig forpligtet, men søndag formiddag havde han i de andre vægteres overværelse med sværgeren bekræftet, at han ikke ville forrette torvets fejning, og at han derfor hverken kunne blive hængt eller brændt.

Vægteren Peder Jacobsen forklarede ligelydende; dog tilføjede han, at de dage i dette aar, hvor han havde haft torrevagt, havde han ikke fejlet, ligesom torvet heller ikke hidtil i dette aar førend i lørdags havde kunnet fejes for sne og is. Ved dommen mistede de begge deres stilling.

Vægterne fik udleveret tre nye koste hver 8. dag, men i 1817 mente magistraten, at der skulle spares, og fra da af fik de kun fire koste hver 14. dag.

*

Aaret efter, at byfoged og borgmester *Kock* havde overtaget sit embede i Viborg, udbad han sig en beretning om vægtervæsenets tilstand her i byen. Vægtervagtimester *Hansen* udarbejdede rede-gørelsen, og den 28. novbr. 1866 sendtes den til borgmesteren. Det morsomste ved beretningen er, at den omtaler de forskellige vægteres ture rundt i byen om natten:

- 1) *Edvard Petersen* (bor i Rosenstræde no. 82) begynder sit raab ved latin-skolen og ved Torvegyden, nordre side af torvet, Store og Lille Sct. Hansgade, bag Vagten, Reberbanen og hele Mogensgade tilbage til raadhuset.
- 2) *Jens Jensen Klitgaard* (bor paa Sparretoft no. 240) begynder sit raab ved »Viborg Klub« og derfra igennem Mathiasgade, over Hjultorvet og ned ad Dumpen til porten ved assessor Schmidts, herfra gennem Gravene og Baggraven op ad Vagten til, hvor han ved apotekerens have vender tilbage gennem Vestergade til torvet, paa hvis søndre side han slutter sit raab.

- 3) *Peder Andersen* (bor i Mogensgade no. 60) begynder sit raab ved Kofoeds jernstøberi, og efter at have passeret Mathiasgade til justitsraad Neckelmann gaar han igennem Leonistræde og Lille Bradepande, dernæst ad Jernbanevejen til Mikkelsgade og opad Store og Lille Mikkelsgade til torvet.
- 4) *Hans Poulsen* (bor i Rosenstræde no. 80) begynder sit raab ved telegrafstationen, gaar omkring bag bispegaarden forbi trykkeriet ud gennem Nedergade, dernæst gennem Rosenstræde og ad gyden hos Werring, hvor raabet ender.

No. 1 og 4 har station ved raadhuset, no. 2 og 3 paa Nytorvet.

*

Der har været vægttere i Viborg helt op til 1892. Efter den tid hører man ikke noget til dem. I kommunens regnskaber findes indtil dette aar vægternes kvitteringsbøger som kassebilag; vægterne har i de sidste aar været underlagt forskellige byraadsudvalg, men i raadets forhandlingsprotokol findes ikke nogen beslutning indført om vægtervæsenets ophævelse, men maaske er den sket lidt efter lidt, efterhaanden som de gamle vægttere døde.

ET »HIMMELBREV«

Af F. Elle Jensen

Jørgen Christian Nandrup, der som Indsidder boede i et Hus, tilhørende Ejeren af Gaarden Karlslund, Ungstrup i Thorning Sogn, var en Mand, der havde kendt bedre Dage.¹⁾ Han var født 1755 og blev som ung sat godt i Vej, eftersom hans Fader, Eggert Nandrup, i sin Tid Forpagter af Sdr. Teglgaard og senere (1731—81) Ejer af Herregaarden Floustrup i Thy, 1790 tilskødede ham Baadsgaard, Degnsgaard og Majgaard i Højslev Sogn med henholdsvis 17,8 og 17 Tdr. Hartkorn for 8096 Rdl.²⁾; men hvad enten det nu skyldtes forkerte Dispositioner eller for stort Privatforbrug eller maaske begge Dele, kunde han ikke blive ved dem, men maatte sælge. I Stedet købte han (1806) den af Herregaarden Strandet i Ørum Sogn udskilte Ejendom Ny Strandet (6½ Tdr. Hartkorn) for 2613 Rdl.³⁾, og her blev han til 1817, men maatte saa atter bryde op og afhænde Gaarden, som han fik 5080 Rbd. Sølv for. Køberen var Selvejerhusmand N. C. Dam fra Lundø, vistnok en af Tidens og Egnens Jordspekulanter.⁴⁾ Derefter flyttede Nandrup til N. Kærsholm i Thorning Sogn (2½ Tdr. Hartkorn), som kostede ham og hans Kompagnon, Forligskommissær Frost, 1333 Rbd. Sølv og 2150 Rbd. Sedler, og som han blev Eneejer af to Aar senere (1819). 1820erne var imidlertid som bekendt onde Aar for Landbruget, og man tør vel gaa ud fra, at dette har været i alt Fald medvirkende til, at han heller ikke kunde holde sig her, men 1827

maatte sælge Gaarden for kun 1050 Rbd. Sølv til Snedkermester, senere Hotelejer i Viborg, Preisler²⁾ og derefter tage til Takke med et Husmandsbrug — Odderhuset kaldet — i Thorning Sogn. Det var, siger han selv, da han fik det, helt ude af Drift og med elendige Bygninger; han fik dog Skik paa det i de 6 Aar, han havde det, men gammel Gæld slog ham ud, idet det Beløb, som Salget af N. Kærsholm havde indbragt, ikke var nok til at holde hans Kreditorer borte, og Følgen var, at en af dem lod hans sidste Tilflugtssted med alt, hvad han ejede, bortsælge ved Tvangsauktion.

Nandrup, der nu var 78 Aar, var ved dette bragt i en meget mislig Situation, ribbet som han var for alt. Hvordan han i den følgende Tid har skaffet Udkommet til sig og en gammel Pige paa 69, som havde tjent ham i over 20 Aar, er ikke let at forstaa, naar han oven i Købet skulde betale 20 Rbd. aarlig for Bolig og Ildebrændsel i det Hus, han fik overladt ved Gaarden Karslund; muligt har en og anden hjulpet ham noget, og maaske har han gaaet paa Arbejde, men dette maatte i alt Fald høre op, da han fik en dobbeltsidig Brok, som forhindrede ham deri. Til Fattigvæsenet vilde han imidlertid ikke gaa, da det var lidet eller intet, man kunde faa af det, og der desuden var saa mange trængende i Sognet; i Stedet henvendte han sig i sin Nød med et Bønskrift til Kong Frederik (VI), paa hvem hans Ansøgning maa have gjort et vist Indtryk, siden han nu fik bevilget en aarlig Understøttelse af Chatolkassen paa 25 Rbd. Ogsaa Christian VIII ydede ham en »Gratification«.

Alligevel var hans Stilling fortvivlet; naar Huslejen var betalt, havde han og Pigen ikke mere end 20 Rbd. tilbage at leve for, og de maatte ofte undvære det nødvendigeste. 1844 indgik han derfor med et Andragende til Direktionen for Randers Hospital, hvori han samtidig med, at han skildrede sit Levnedsløb og gjorde Rede for sine sørgelige Kaar,

bad om et Pengebidrag for den korte Tid, han havde tilbage, til sig og sin Pige, da ingen af dem kunde arbejde mere. Selv ansaa han sig for værdig til Hjælp, da han havde været virksom, sparsommelig og ædruelig, hvad han Gud ske Lov stadig var. Forsynet med en Anbefaling af Sognepræsten, Pastor Jacobsen, der bekræfter, at Nandrup er en svagelig og værdig Olding, og at hans Oplysninger er sandfærdige, vandt Ansøgningen Direktionens Øre, og den tilstod ham en aarlig Understøttelse paa 17 Rbd. 2 Mk. 4 1/4 Skilling!

Man kunde tro, at en Mand, for hvem det i den Grad var gaaet tilbage som for Nandrup, maatte føle sig mindre-værdig overfor andre, men det var, saavidt det kan ses, ingenlunde Tilfældet. Tværtimod synes han at have haft Tilbøjelighed til at slaa om sig med store og stærke Ord og til altid at ville staa paa sin Ret, naar han kom i Diskussion med nogen, saa han har næppe været helt let at omgaas. De fleste har dog vist helst ikke indladt sig i Disput med ham — maaske sad der ogsaa i en og anden en Slags Respekt for den tidligere Proprietær — men de, der gjorde det og sagde ham imod, var udsat for at falde i hans højeste Unaade og risikerede maaske ogsaa at faa en Skylle Ukvemsord over sig. Noget saadant er det vist, man kan udlæse af det Brev, hvis Indhold nedenfor vil blive meddelt.

Hvad der var kommet ham og Lærer Nielsen i Ungstrup imellem⁶⁾, ved vi ikke, men antagelig har den yngre Mand taget kraftigt til Genmæle mod nogle af Nandrups Paa-stande og er i den Anledning blevet Genstand for hans Vrede og vel ogsaa blevet overfuset af ham. I alt Fald raadede der et spændt Forhold mellem dem, som tilsidst udløste sig i en voldsom Eksplosion.

Først i Marts Maaned 1846 modtog Nandrup følgende Brev:

»Kære Jørgen Lutter Løgn!

Bør den Mand, der vil formane andre til at tro, at der er en retfærdig Gud og en Evighed, ikke selv have samme Tro? Tror du, der hist er en Gengæld? Dit Forhold viser det ikke. Har du ikke hele dit Liv igennem og søger du ikke endnu stedse ved ondskabsfuld Bagtalelse at skille dine Medmennesker ved Hæder og Ære? Og hvem er den værste, en Tyv eller en Æreskænder? Sandelig Æreskænderen! Bor Djævelen selv ikke i dit gamle Skurkehjerte? Pønser du ikke tidlig og silde, baade Nat og Dag, paa Kiv og Trætte, paa Klammeri og Skurkestreger? Findes der en større Løgner paa Jorden end du? Siger du et eneste Sandheds Ord for hver Snes Løgne, der gaar ud over dine Læber? Og dog taler du ofte om, at intet er vederstyggeligere end Løgn. — Du Øjenskalk, drag først Bjælken ud af dit eget Øje, og da kan du se til at uddrage Skæven, som er i din Broders Øje. — Er du ikke en stor Hykler, en Skinhellig? Er du ikke af dette Slags Folk, om hvem Kristus siger: De er iført Faareklæder, men indvortes er de glubende Ulve, paa deres Frugter skal man kende dem? — Altsaa hvis du visselig tror, der er en retfærdig Gud og en Gengæld, da skælv for det Øjeblik, naar Herren om kort Tid vil kræve din Sjæl af dig! Kom i Hu, at du er en gammel Mand, der gaar paa Gravens Bredde, og vend om til Herren, medens det endnu er Tid! Thi

I Dag er Naadens Tid — i Dag er Gud at finde!
 Lan ingen syndig Id — dit Øje mer forblinde!
 Kast bort al syndig Daad — og efter Jesus jag,
 men straks, det er mit Raad; nu hedder det i Dag.⁷⁾

Ja i Morgen kunde det maaske være for sildigt. Beflit dig derfor paa for Eftertiden i de faa Dage, du endnu kan have tilbage, at leve i Fred og Enighed med dine Medmennesker, bedre end hidindtil, da kan maaske endnu en salig

Evighed staa dig aaben, men omvender du dig ikke straks — da skælv!

Se ogsaa at aflægge den skændige Løgn, thi Djævelen er Løgnens Fader, og søg at dæmpe det Herresind, der bor i dig, thi at nogen vil vise stor Respekt for en Mand, der har tilsat en Del Herregaarde ved et ryggesløst Levned og derfor nu er blevet en Stodder, der maa leve af Kongens Naade, det er sikkert ikke at tænke paa.

At du vil følge disse mine velmente Formaninger, det ønsker for dit eget Gavns Skyld din sande Ven, din

Himmelland i Marts 1846.

usynlige
Gabriel.

P. s. Jørgen! Er du ikke en sand Djævel i Menneskeskikkelse? Naar saa er, da vil jeg sige til dig: Vig bag mig, Satan! Du er mig til Forargelse.

Gabriel.«⁸⁾

Skønt dette unægteligt yderst grove Brev jo var anonymt, var Nandrup ikke et Øjeblik i Tvivl om, at det var Lærer Nielsen, der havde skrevet det, og han sendte ham straks et langt Digt — skrevet med saa fast og sikker en Haand, at ingen skulde tro, det stammede fra en 90-aarig — handlende om Hævngerrighed. Første Vers lyder:

Hævngerrig Lyst er aldrig god — men føder mange Smerter;
den faar ej Lov at fæste Rod — i sande Kristnes Hjerter.
Ved den forhindres Sjælens Ro — den ej bestaar med Jesu Tro
og Kristendommens Lære. — Den er Naturens onde Drift,
for Sjælen ret en farlig Gift — en Skæbne og Vanære.⁹⁾

Med Digtet fulgte en »Erindring« til »Skolelærer Gabriel Nielsen i Himmelland«, der i saa højeste Grad nederdrægtigt og ondskabsfuldt som Æretyv skændte sine frie Medmennesker og ikke undsaa sig for som Lærer at fungere som lutter Løgner.

Nielsen svarede to Dage efter:

»Kære Hr. J. C. Nandrup!

Det er mig saare ubegribeligt, hvad der kan bringe Dem til i Deres Brev til mig af 8. ds. at give mig Navnet Skolelærer Gabriel Nielsen i Himmelland. Det er ellers et meget smukt Navn, som jeg hjerteligt ler ad. Desuden kan jeg ikke begribe, hvorfor De kalder mig en Æretyv og Lutterløgner. Disse Navne er visselig ikke smukke. Dog vil jeg efter Deres Lærdom søge at tilgive Dem denne Deres Ubehagelighed, men se til, om De ikke selv tilkommer de Navne med dette, som De ondskabsfuldt tillægger mig. Jeg skal nok lægge mig disse fortræffelige Vers paa Sinde, thi det er en herlig Vin, naar den kuns var skænket af et rent Bæger.«

Denne Afvisning dæmpede ikke Nandrups Mistanke, og han tog nu Skridt til at sagsøge Nielsen for Æresfornærmelser, idet han, efter at et Møde mellem Parterne for Forligskommissionen havde vist sig frugtesløst, henvendte sig til Prokurator Hammershøj, Kjellerupholm,¹⁰⁾ om at foretage det fornødne.

Om nu denne har anset Nielsen for skyldig og derfor ment at kunne faa ham dømt til at betale Omkostningerne — thi hos Nandrup var der absolut intet at tage — eller han har villet vise den fattige forhenværende Proprietær en Venlighed — det sidste er vel det mindst sandsynlige — faar staa hen; han gav i alt Fald sit Tilsagn, og Følgen blev, at Nielsen stævnedes til at møde paa Tinghuset i Hørup d. 29. Maj, sigtet for at have skrevet det famøse Brev.

Det Indlæg, Hammershøj ved denne Lejlighed fremlagde, var imidlertid meget lidt overbevisende, idet det efter et Referat af Injurierne mod Nandrup kun indeholdt en Paastand om, at da Nielsen hverken vilde eller kunde nægte at være Forfatteren, burde han ikendes en passende Mulkt og betale Sagens Omkostninger, mens Fornærmelserne iøvrigt mortificeredes.

Nielsen, der selv førte sin Sag, svarede i næste Retsmøde med at benægte alle Beskyldninger som opdigtede Usandheder, eftersom der ikke var leveret noget Bevis for dem. Han forlangte derfor Anklagen afvist og dens Ophavsmand dømt efter Loven for unødigt Trætte, ligesom han antydede, at Nandrup nok selv vidste, hvem Forfatteren var, da han maaske selv havde skrevet Brevet eller faaet en anden til det for at skade ham (Nielsen), fordi han ikke altid havde kunnet føje ham i hans Begæringer.

Til videre Udforskning i Sagen blev der d. 26. Juni afholdt Vidneafhøringer paa Tinghuset, hvorunder Brevet forelagdes forskellige, der antoges at kende Nielsens Haandskrift, med Spørgsmaal, om de troede, han havde skrevet det. Herpaa svarede Gaardmand Peder Vestergaard, Outrup, bestemt ja, og Proprietær Bording, Mallinggaard, og Landmaaler Schmidt, Kjellerup, var af samme Opfattelse, mens Lærer Sørensen, Kjellerup, ikke var helt sikker. Lærer Kirkegaard, Thorning, syntes ogsaa, Skriften var Nielsens, og fandt yderligere Tegn paa hans Skyld i, at der i Brevet var et Bibelcitater, som ogsaa stod i et Cirkulære, som af ham var sendt til Ungstrup Skole. Og han vidste, at Forholdet mellem Nandrup og Nielsen længe havde været daarligt.

Husmand Knud Christensen, uden for hvis Dør Brevet skulde være fundet en Aften, Nielsen var paa Besøg hos ham, oplyste, at denne, der havde været ude et Øjeblik paa Naturens Vegne, var kommet ind med det og havde læst det højt for de tilstedeværende, og at det var identisk med det i Retten fremlagte. Gaardmand Jens Nielsen, Kærsholm, der ogsaa var Gæst, forklarede, at Knud Christensen havde sagt, at Nielsen havde skrevet baade det og et andet Brev, der var blevet borte, til Nandrup. Knud Christensen erklærede dog ikke at kunne huske dette og heller ikke, hvad der stod i det andet Brev, der var undertegnet af Niel-

sen, men han syntes, at de to Skrivelser saa ud til at stamme fra samme Haand.

Ud fra disse Vidnesbyrd, der just ikke var til Nielsens Fordel, hævdede Hammershøj i et nyt Indlæg d. 17. Juli, at Nielsen var skyldig, og at han havde skrevet Brevet med fordrejet Skrift, ligesom han ydermere i sit Svar til Nandrup havde erkendt at være Gabriel. Derfor, og fordi han havde gjort Indholdet offentlig kendt, havde han kvalificeret sig til Straf. Nandrup mistænkte ingen anden.

Herpaa svarede Nielsen (d. 30. Juli), at Vidnerne efter hans Mening ikke bestemt havde genkendt hans Haandskrift, og han afviste bestemt at have haft noget at gøre med Brevet; ej heller havde han fortalt andre om dets Indhold. Han vidste ikke, hvad der laa i den Pakke, han fandt, før han kom ind med den, men da Nandrup var bekendt med, at han den Aften var hos Knud Christensen, kunde han ogsaa have lagt den foran Døren for at skade dem begge. Knud Christensen hørte nemlig heller ikke til hans Venner.

Man kan godt forstaa, at Herredsfoged Haxthausen¹¹⁾ kviede sig ved at fælde en afgjort Dom i denne Sag. Thi her stod Tegn mod Tegn. For Nielsens Skyld talte, at det var ham, der »fandt« Brevet, at dets Form og Indhold syntes at vise hen til en Mand med en vis Udvikling, Bibelcitatet, der ogsaa stod i det ham tilsendte Cirkulære, Skriften, der skulde ligne hans, og, som Baggrund for det hele, Uvenskabet mellem ham og Nandrup, der bevirkede, at Mistanken mod han vandt i Styrke.

Men paa den anden Side: Intet af dette var absolut bevisende, og ser man »Himmelbrevet«, som det i Dag ligger blandt Retsdokumenterne, er det vanskeligt at forstaa, at det skulde være skrevet med Nielsens Haand, som man kender fra hans Svar til Nandrup, og der er heller intet,

der tyder paa, at Skriften i det er fordrejet. At Nielsen førte sin Sag selv uden at søge Prokuratorhjælp, kunde ogsaa tyde paa en god Samvittighed. I denne Forbindelse kan det ligeledes nævnes, at Biskop Brammer, der midt under Processen var paa Visitats i Thorning, ikke med et Ord omtaler den i sine Visitatsoptegnelser, idet det er utænkeligt, at Præsten ikke skulde have fortalt ham om den. Man kan heraf slutte, at hverken Præsten eller Biskoppen har troet paa den Snak, der gik. Om Nielsen hedder det bare, at han katekiserede ret godt, og at han gør sig Flid.¹²⁾

Dommen faldt d. 11. September. Den siger, at Vidneafhøringerne ikke har godtgjort, hvem Forfatteren af »Himmelbrevet« er. Skriften ligner Nielsens, og at Læreren hin Aften var i Besiddelse af en Skrivelse af samme Indhold som den, Nandrup modtog, er ligeledes et betænkeligt Indicium mod ham, men ingen af Delene er dog helt afgørende mod hans Benægtelse. Derfor paalægges det ham i Overensstemmelse med Lovens Anvisning paa Fremgangsmaaden i saadanne tvivlsomme Tilfælde ved Benægtelseseed at rense sig for den imod ham rettede Sigtelse.¹³⁾ Dette skulde ske i Løbet af 15 Dage efter Dommens Forkyndelse, og Anklagen mod ham vilde da bortfalde, ligesom Procesomkostningerne ophævedes. Gjorde han det ikke, ifaldt han derimod en Bøde paa 10 Rbd. til Viborg Amts Fattigkasse og skulde betale Sagens Omkostninger med 15 Rbd.

I Henhold til denne Retskendelse mødte Lærer Nielsen d. 2. Oktober paa Tinghuset i Hørup og erklærede sig rede til at aflægge Eden. Samtidig erklærede han imidlertid, at selv om han havde en god Samvittighed, foretrak han dog at faa Sagen afgjort paa en anden Maade, da det ellers nok vilde gaa saadan, at han alligevel bagefter blev mistænkt for at have svoret falsk. Og for at undgaa dette, tilbød han at betale Nandrup 15 Rbd., hvis Mulkten saa maatte bort-

falde; i modsat Fald tog han sit Tilbud tilbage og vilde aflægge Eden.

Nandrup erklærede sig tilfreds med at faa de 15 Rbd.; hvad Mulkten angik, mente han og hans Sagfører derimod, at den skulde Nielsen søge om at faa eftergivet, saa vilde det sikkert ske, men det afslog Nielsen, thi saa vilde, sagde han, »højere vedkommende« blive bestyrket i Troen paa, at han havde aflagt falsk Forklaring; saa vilde han hellere aflægge Eden. Hertil bemærkede Hammershøj, at det var bedre at vedkende sig Brevets Indhold end udsætte sig for Mistanken om at have svoret falsk.

Resultatet af Forhandlingerne blev, at Nielsen — efter at Retten havde bevilget 14 Dages Udsættelse — den 16. Oktober atter mødte paa Tinghuset og dér aflagde Ed paa ikke at have skrevet det injurierende »Himmelbrev« til Nandrup.

Dermed endte denne mystiske Sag, som utvivlsomt, medens den stod paa, har optaget Egnens Folk stærkt, om end der vel ret hurtigt atter er faldet Ro over Sindene. Men hvem, Forfatteren har været, var og forblev et uløst Spørgsmaal.

Nandrup levede endnu i fem Aar. Den 31. Marts 1851 bevidnede Thorning Præst for sidste Gang overfor Randers Hospital hans trængende Tilstand og hans kristelige Levned, men tre Maaneder efter, d. 3. Juli, døde han, 96 Aar gammel — af Alderdom, som Kirkebogen siger.

Da Skiftet efter ham sluttede — mærkværdigvis først henvend 2 Aar senere — viste det sig, at Boets eneste Aktiver var en Pengebeholdning paa 13 Rbd. 3 Mk. 4 Sk., stammende fra Understøttelsen fra Randers Hospital, og Udbyttet af Auktionen over Indboet, 52 Rbd. 2 Mk. 6 Sk., ialt 65 Rbd. 5 Mk. 10 Sk. Deraf udbetaltes forlods 18 Rbd. 1 Mk. 10 Sk. for resterende Husleje, Begravelse o. a., saa

der kun blev 18 Rbd. tilbage til Deling mellem de øvrige Kreditorer, af hvilke nu Prokurator Hammershøj var mødt op med en Fordring paa 28 Rbd. 2 Mk. 11 Sk. for sit Sagførerskab under Processen. Hvor meget hver af dem fik, melder Historien — og Skifteprotokollen — ikke noget om.¹⁴⁾

NOTER OG HENVISNINGER

- 1) Aarhus Bispearkiv: M. I. Ansøgninger til Hospitalerne, 15/2 1844.
- 2) Trap: Danmark, 5. Udg., VI, S. 135.
- 3) Skøde- og Panteprotokol f. Fjends Herred, 30/6 1806.
- 4) do. 21/8 1832. Skøde først udstedt dette Aar.
- 5) Trap VI, S. 290 f. Preisler solgte Gaarden 2 Aar senere for kun 1700 Rbd. Sedler.
- 6) Justitsprot. f. Lysgaard Herred 1846 med Dokumenter til samme. — Jens Nielsen, f. 1796, lærer i Ungstrup 1843—60 (Ejnar Poulsen: Viborg Amts Degne- og Skolehistorie, 1957, S. 648).
- 7) Oversat fra Tysk af H. A. Brorson. Nr. 471 i Den danske Salmebog.
- 8) Forfatteren, hvem han saa har været, har ladet Brevets Form være paavirket af de saakaldte »Himmelbreve«, der gav sig ud for at være skrevet i og faldet ned fra Himmelen, og som i ældste Tid navnlig indeholdt Formaninger om at helligholde Sabbaten. Senere betragtedes de desuden som en Slags Amuletter, idet de lovede Sikkerhed for Bæreren eller Huset, hvori de blev ophængt. De har været optrykt helt ned mod vor Tid. (Kirkeleksikon f. Norden IV, S. 1014.)
- 9) Hvor disse Vers stammer fra, kan jeg ikke oplyse. De findes hverken i Evangelisk-kristelig Salmebog eller blandt Kingos og Brorsons Salmer. Maa-ske har de staaet i en eller anden Andagtsbog.
- 10) Joh. Pedersen Hammershøj, hvis Fader var Lærer i Hammershøj, blev 1815 examinatus juris, siden Fuldmægtig og 1831 Sagfører. Han skal have været en dygtig og venlig, men desuden meget hidsig Mand, død 1867. (Hjorth-Nielsen: Danske Prokuratorer, S. 125.)
- 11) H. C. L. Haxthausen: Herredsfoged i Lysgaard Herred 1846—60.
- 12) Aarhus Bispearkiv: Visitatsprotokol 17/7 1846.
- 13) Danske Lov 1-14-6.
- 14) Skifteprot. f. Lysgaard Herred 10/3 1853. — Alle Aktstykker i Landsarkivet (Viborg).

JOHANNES KELLERS OPTEGNELSER

Ved *Vald. Andersen*

De pfalzisk-hessiske indvandrere, som omkring 1760 tog den jydsk Alhede i besiddelse, kunne naturligvis ikke undgå at se, at der i tilgrænsende sogne, særlig de østlige, fandtes mere frugtbare egne og dermed gunstigere levevilkår, end Alheden foreløbig kunne frembyde. Tanken om at finde fodfæste og bopæl uden for Alheden lå nær, men samtidig var kolonisterne allerede fra deres ankomst blevet overbevist om, at en sådan ekspansion ud over Alhedens grænser ville møde kraftig modstand. Selv havde tyskerne, især i de første forvirrede år, ikke så sjældent givet anledning til, at omegnens beboere måtte føle sig forargede og opskræmte.

I løbet af den første menneskealder ændredes dette forhold dog lidt efter lidt. Kolonisterne fandt efterhånden en vis balance i tilværelsen, tilpassede sig hedebondens rent ydre livsform. Snart optrådte de hjemmевante på markerne vidt og bredt omkring, og der var vel også blandt kolonisterne folk, som havde så meget handelstalent, at de kunne hamle op med de jydsk bønder i en studehandel. Her var utvivlsomt et berøringspunkt af betydning — jyderne har jo altid ydet den, der forstod at handle sig frem til en fyldt pengepose, skyldig respekt.

Var handelstalentet yderligere forbundet med almen god begavelse samt evne og energi til at udnytte begavelsen i heldig retning, således som det synes at have været tilfældet med *Johannes Keller*, hvis selvbiografiske optegnelser bringes i det følgende, var vejen ud over Alhedens grænser na-

turligvis fri. Denne mand, der, som det vil ses, tilhørte 3. generation af kolonisterne, opnåede, ganske vist dansk gift, en fremtrædende position i Thorning sogn. Alene dette, at Johannes Keller gav sig tid til skriftlig syslen, placerer ham tydeligt nok et trin over den almindelige jævne almue. At han selv var klar over dette og bemærkede det i optegnelserne, er vel næppe at betragte som blot og bar selvros — den altid lurende fare i enhver selvbiografi — men lige så meget som et udtryk for, at Johannes Keller som den selvlærte mand havde betraadt vejen til bøgernes verden i ærbødighed.*)

*

»Min Fader, Johann Georg Keller, var født i Mannheim ved Rhinen 1752 af Johan Jost Keller og Ane Margrethe Hahn. I Aaret 1758 forlode disse mine Bedsteforældre tilige med min Fader og en ældre Søn deres Fædreland for at blive ansat ved en Linned-Fabrik i Odense i Fyn her i Danmark. Paa denne Tid ved Aaret 1760 blev Alheden under Frederik den 5. bebygget og min Farfader af Kongen kaldet til første Skolelærer og Kirkesanger paa Kolonien Frederikshede¹⁾, hvor han ogsaa forblev til sin Død, der, saavidt jeg erindrer, indtraf i Aaret 1795.

Bemeldte min Fader opholdt sig hjemme hos sine Forældre til sit 24. Aar, i hvilken Tid han drev nogen Handel paa Hamborg med de i Egnen forarbejdede Uldstrømper. I Aaret 1776 fæstede han sig en Kolonigaard²⁾ i Frederikshede og indlod sig i Ægteskab med Elisabeth Dorthea Jung, Datter af Johannes Jung og Ane Cathrine Katzeberger³⁾ af Kolonien Frederikshøj.⁴⁾ Min Moder var da 18 Aar gl.; disse min Morfar og Mormoder vare hidkomne med de andre Tyskere ved Indkaldelsen til Hedernes Bebyggelse. De vare fra det Hessen-Darmstadtske, hvor min Morfader havde været Schæfer⁵⁾ ved det Fyrstelige Schæferi og uden

Tvivl havde et mere indbringende Levebrød end det, der blev ham tilmaalt paa Ahlheden, skønt han ogsaa her fik sit rigelige Udkomme ved at drive Værtsskab og Slagteri.

Frugten, der først kom af mine Forældres Egteskab, var mig, Johannes Keller, der er født til Verden i Frederikshede eller Havredal, som det kaldes i daglig Tale, den 19. Juni 1777. Omtrent 3 Aar derefter flyttede mine Forældre med mig og min yngre Broder, Johan Mikael,^{5*)} fra Havredal til Stenrøgel i Thorning Sogn, hvor de levede sammen til den 30. Mai 1788, da min Fader døde af Blodstyrtning, der gik ud af baade Næse og Mund, efter at de havde avlet 6 Børn sammen, nemlig 3 Dreng og 3 Piger, hvoraf den ene Dreng og den ene Pige vare forudgangne Fader i Evigheden. Jeg, som den ældste, kun 11 Aar gl., og en Søster 2 Aar. Da vor Fader og Forsørger var død, gav det kuns mørke Fremtids-Udsigter for vor Moder og os 4 smaa Glutter, der ej kunde komme hende til Hjælp ved hendes Gaards Bedrift. Vor Moder, der den Gang troede ej at burde gifte sig igen, resolverede da at tage Afstaaelses-Penge af sin Gaard og solgte alt løst og fast ved offentlig Auktion, hvorved der tilfaldt mig i Arv 16 Rdl. dansk kurant. Min Moder satte sig da ned som Enke i Havredal hos min Farfader i sit 30. Aar. Jeg og min Broder kom da ud at tjene med at vogte Kreaturer som det eneste, vi kunde udrette, og jeg kom da til min Moster⁶⁾ i Trehuse, hvor jeg ankom i den strenge Vinter 1789. Der forblev jeg i ommeldte Egenskab til Julen samme Aar.

Det lod til, at den daværende Koloniforvalter, senere Amtsforvalter, Justitsraad Gjørup⁷⁾ vilde tage sig noget af mig ved denne Tid; jeg var og til den Ende kaldet til Viborg og blev en Herre forestillet. Hans Navn ved jeg ikke. Men nogen Tid efter blev der mig bekendtgjort, at der ej kunde blive deraf, fordi jeg var for ung. Jeg kan ikke nægte, at det jo da glædede mig, da jeg efter mit daværende

Begreb helst blev, hvor jeg var. Jeg maatte altsaa paa ny fæstes til Hyrdestokken hos en Mand Johannes Bärthel⁸⁾ i Havredal, der var gift med mit Søskendebarn.

I Sommeren 1790 indlod min Moder sig i andet Ægteskab med Knud Knudsen Smed i Knudstrup (Thorning Sogn), og da jeg skulde gaa til Konfirmation næste Vinter, kom jeg hjem til dem til Jul. Jeg blev da og konfirmeret i det tyske Sprog Fastelavns Søndag 1791 af den daværende Præst i Frederiks Hans Munk⁹⁾, ved hvilken Handling jeg af ham fik bedste Karakter med Udmærkelse.

I Foraaret 1791, efter at min Stedfader havde fæstet en Gaard i Stenrøgel, kom jeg da og med disse mine Forældre atter til det Sted, hvor jeg som Barn havde bortdrømt mine skyldfri Dage. Jeg var da fjorten Aar og gik mine Forældre til Haande ved Markarbejde og af og til stod i Smedien hos min Stedfader, der havde bestemt at lære mig Smedehaandværket, som jeg da ogsaa for det meste lærte, og blev da saaledes hjemme til mit 20. Aar.

Jeg erklærede da, at jeg ej havde Lyst at afgive mig mere med Smedehaandværket. Derimod fattede jeg Lyst til Handelen; men hvormed skulde jeg begynde? Penge havde jeg ingen af, og uden saadanne lader sig ikke godt drive Handel. Dog, jeg hjalp mig, saa godt jeg kunde, jeg laante mig 10 Rdl. til de 2 Rdl., jeg selv havde, altsaa med 12 Rdl. i Lommen gik jeg til Holstebro, som det Sted, der var mig anvist, for at købe Kram eller andet Snurrepiberi, der skulde fortjenes noget paa. Hvad jeg købte derfor blev omsat 2 Gange i Vinteren 97, og i Sommeren 98 drog jeg til Skaaphuset¹⁰⁾ i Slet og Høst, hvor jeg i 9 Uger fortjente 9 Rdl. og tillige blev af Manden¹¹⁾ krediteret nogle Mark Tobak at udsælge til Vinter 98.

Imidlertid fik jeg Anvisning paa en daværende Hosekræmmer Hans Lund¹²⁾ i Hammerum Herred, der indbragte fra Haderslev en stor Mængde Kramvarer, og af samme

blev jeg forsynet med saadanne af alt, hvad jeg kunde afsætte i 2 Vintre. Om Sommeren gik jeg i Tjeneste baade i Høsletten og Kornhøsten. Mit Tilhold havde jeg desuagtet hos mine Forældre om Vinteren, naar jeg engang imellem kom hjem. Jeg havde da efter 2 Aars Forløb bragt det saa vidt, at min Kassebeholdning var vokset til 100 Rdl. dansk kurant, og jeg troede mig da alt velhavende, om ikke rig.

Jeg troede nu i Aaret 1799 at turde begynde en Handel paa Ringkøbing med Huder og Skind og derfra føre Tobak og saa videre til Østerlandet igjen, da Ringkøbing i denne Tid næsten havde Jyllands Handel med disse Varer alene inde. Det blev da besluttet, at Anders Jørgensen, vor Nabos Søn, og jeg skulde være Interessenter i denne Handel, hvortil dennes Broder, Christian Jørgensen af Engesvang, som bekendt dermed skulde være vor Anfører. Heste og Vogn blev anskaffet. Jeg havde 100 Rdl. og min Kompagnon 40 Rdl. at skyde i Fælleskassen, men efter $\frac{3}{4}$ Aars Forløb var den Stads forbi. Min Kompagnon var noget yngre end jeg og dertil af en gnaven og stivsindet Karakter, saa han derved gjorde sig forhadet af vore Handelskunder, hvoraf ingen vilde befatte sig med ham, men henviste alt til min Afgørelse. Dette fortrød min Stivnakke i den Grad, at han opsagde vort Interessentskab, og jeg, der havde været indlogeret hos hans Moder paa andet Aar, blev sagt ud til Mikkelsdag. Dette kom mig saa uventet og var mig saa ubegribeligt, at jeg i Førstningen, da dette blev mig forkyndt af Moderen, ikke vilde tro mine egne Øren. Jeg resolverede da øjeblikkelig at ophæve vor Handel, hvilket og skete, og jeg fik et Værelse i Stand til mig hos mine Forældre igen, hvor jeg indflyttede den 1. Oktober 99 og fortsatte der min begyndte Handel alene og for egen Regning, som jeg med Huder, Skind og Klude til Ringkøbing og Tobak derfra tilbage drev temmelig udbredt og hvad man nu kalder for en Landpranger i det Store.

Aaret 1801 blev temmelig uheldig for mig, da jeg i Efteraaret og Vinteren til dette Aar indkøbte flere Hundrede Huder og Dæggeskind, der formedelst den imellem England og Danmark i Foraaret udbrudte Krig faldt saa dybt i Prisen, at hvad jeg forhen havde fortjent gik i Løbet. Men da min Kredit alt var befæstet, saa arbejdede jeg mig atter frem, saa jeg om et Par Aar ganske havde forvunden mit Tab.

Jeg blev saaledes hos mine Forældre i Logis til Efteraaret 1804, i hvilket Aar der opkom en Uenighed mellem mine Forældre, der lod til at ville have en Separation til Følge. Jeg flyttede da til Anders Nielsens i Thorning, hvor jeg tinglyede mig ind i Kost og Logi og der fortsatte min Handel. Mine Forældres Uenighed blev lykkeligen jævnet, hvorefter de flyttede til Kjellerup og levede godt med hverandre til 1824, da min Moder døde i Juni Maaned samme Aar.

Min Handel vedblev at lykkes temmelig godt for mig, saa jeg til Oktober 1807 havde bragt min lille Formue op til 1500 Rdl. dansk kurant foruden lidt Bohave. Paa Trods af den Frihed, Kolonisternes Børn var tilstaaet for Militærtjeneste, og skønt jeg alt var 27 Aar gammel, da det unge Mandskab blev indrulleret, blev jeg indført i Rullen samme Tid. Englands Overfald paa vort Fædreland i Aaret 1807 gjorde det nødvendigt at oprette et nyt Landeværn, hvortil ifl. Plakaten af 6. Nov. 1807 alt Mandskab under 36 Aars Alderen, naar det ellers var tjenestedygtigt, skulde ansættes, naar de ej havde Gaarde og vare bosatte.

Min Stilling var altsaa saadan, at jeg ikke kunde fritages. Jeg maatte da se at raade Bod herpaa og købte desaarsag min nuværende Gaard her i Thorning af Chresten Skovhus for 1440 Rdl. dansk kurant, fremlagde lovformelig Købekontrakt derpaa i Sessionen i Efteraaret 1807 og blev saaledes fri for Udskrivning.¹³⁾ Min Herredsfoged, Hr. Hol-

stein¹⁴⁾), begjærede mig beskikket til Lægdsmand for Thorning Sogn, der og straks skete, og da alle deputerede vare mig bevaagne, saa gik alt godt.

Jeg modtog og tilflyttede da denne Gaard, som jeg endnu bebor, i Foraaret 1808; min Søster, Ane Marie, holdt Hus for mig om Sommeren. I Efteraaret 1808 indlod jeg mig i Ægteskab med daværende Sognefoged Christen Bachs Datter, Maren Bach, og blev vort Bryllup holdt der i Gaarden 11. November 1808.

Den forommeldte Handel paa Ringkøbing blev vel endnu tildels fortsat, men formedelst Krigen med England, der skadede Danmarks Handel, kom der ej synderlig ud deraf. Jeg slog mig da i Aaret 1809 til Strømpehandelen, som jeg og hidtil har fortsat med temmelig Held, i de første Aaringer blot med hidrejsende Holstenere, men siden 1817 har jeg ogsaa været Kommissionær for nogle i Kjøbenhavn boddende Hosekræmmere, og saaledes siden den Tid afsat til begge Steder ikke ubetydeligt aarlig.

I 1810 valgtes jeg til Kirkeværge for Thorning Kirke. 1812 blev jeg beskikket tillige som Sognefoged, efter at bemeldte min Svigerfader havde frasagt sig det. Da Forordningen 1814 om Skolevæsenet paa Landet (kom), blev jeg beskikket til Sognets Skolepatron. Sognefogedbestillingen frasagde jeg mig i Foraaret 1818 og Kirkeværgeriet 1822, det sidste ved daværende Sognefogeds Chikanerier¹⁵⁾). Skolepatronatet er jeg vedbleven hidtil. Hvorvidt jeg har virket noget gavnligt ved Skolevæsenet her i Sognet eller i de andre Bestillinger, jeg har været betroet, derom vil Sognets almindelige Stemning imod mig give det bedste Vidnesbyrd; det staar derfor under samme Dom.

I sidst afvigte Maaned (Juli 1830) er jeg paany konstitueret som Sognefoged, men om jeg vedbliver som saadan beror paa Kongens Resolution, om jeg kan forundes Rettigheder tillige med de Sognefogder, der har tjent i 15 Aar.

At Sognet saavel som mine Foresatte ønsker, jeg maatte vedblive, er jeg overbevist om; det staar da for det første derved.

Jeg har nu levet med min gode Kone, Maren Bach, i noget over 22 Aar, i hvilken Tid vi ere velsignet med 8 Børn, nemlig 5 Sønner og 3 Døtre, hvorefter den ældste født i Juni 1809 og den yngste den 2. April 1822, alle levende og raske, og de 7 hjemme. Kun vor anden Søn, Christen, er fraværende ved Handelen i Kjøbenhavn nu siden 1825.

Skønt min lille Ejendom ikke har været tilstrækkelig til at underholde min talrige Familie, da jeg vilde give mine Børn en bedre Opdragelse og Dannelse end andre Almuebørn, saa kan jeg dog ikke klage, thi jeg har jo haft ved min Handel en aarlig Hjælp, der stedse har befriet mig for alle Næringsсорger, og hvorved jeg undertiden har kunnet understøtte Andre og tillige levnet noget til uskyldige Fornøjelser eller og til at tilfredsstille min Videbegærlighed ved Læsning.

Da Læsning fra allerførst af stedse har været min kæreste Syssel, naar jeg havde mindste Lejlighed dertil, vil jeg her fremsætte, hvorledes jeg har begyndt og fortsat samme til denne Tid.

I mine Drengaar havde jeg ej anden Læsning end den, jeg kunde faa i Bibelen, da mine Forældre ej havde andre (Bøger) end denne og et Par andre gudelige Bøger, saa som Ahrentz: Sande Christendom¹⁶), Müllers Huspostil¹⁷) o. s. v. De to sidste smagte mig ikke, men derimod fandt jeg Behag i Bibelen som historisk Bog. Jeg læste den derfor og saa flittig, at jeg, da jeg skulde konfirmeres, saa at sige kunde den ganske udenad. Vel var jeg, som jeg dengang troede, temmelig overbevist om den guddommelige Sandhed, og (om) at alt, hvad deri stod, var kommen fra Gud selv. Vel opstod undertiden det Spørgsmaal hos mig: Men hvor kunde Gud eller Jehova nænne at befale hele Familiers Ud-

slettelse af Jorden, men disse og lignende Spørgsmaal blev for det meste afviste, skønt de herefter talte yderligere om større Drøftelse.

Jeg kom nu til den Tid, jeg begyndte at handle noget, hvorved jeg fortjente nogle Skillinger og derved blev i Stand til at forskaffe mig noget andet Læsning, dels ved Bøgernes Indkøb ved Auktion og dels ved Laan af saadanne, hvor jeg kom over dem. Aviserne maatte jeg ogsaa have, og derfor ved 1. Januar 1800 abonnerede jeg paa »Viborg Samler«¹⁶⁾, som jeg nu har holdt i 31 Aar; desuden havde jeg af min fordums Ven og Præst Gundorf¹⁹⁾ Iversens Fynske Avis²⁰⁾. Jeg læste saaledes to Aviser uden at forstaa alt, hvad jeg læste. Der gik saaledes nogle Aar hen, hvori jeg udvidede mine faa Kundskaber og uddannede mine Begreber det bedste, jeg kunde, til Efteraaret 1804, da jeg kom til Thorning og da tillige bemeldte min Præst og Ven med sjælden Godhed underrettede og oplyste mig i Alt, hvad jeg ej forstod. Ikke alene hans Bøger stod til min Tjeneste, og som jeg nød godt af, men ved næsten daglig Omgang, thi om Vinteren var jeg i det mindste hver anden Aften hos ham, fik jeg mere og mere en anden Dannelse og de plumpe og grove Kanter, der hænger ved Almuen, mere og mere afslebne. Ved 1805 blev der oprettet et Læseselskab her i Herredet, hvori jeg tog Del og derved fik mig mange gode Skrifter at læse.²¹⁾ Selv anskaffede jeg mig efterhaanden nogle Bøger; da min Videbegærlighed var til Alt, saa maatte jeg først have Lovbøger: Mandixes Landvæsens Ret²²⁾, Den danske og norske Lovkyndighed for Lovkyndige Borgere²³⁾ osv. Den kirkelige saavel som Verdens Historie med Geografien og Kort maatte og holde for. Kort jeg skulde vide alt, om det var muligt.

Førommeldte Læseselskab gik overstyr efter nogle Aars Forløb og dermed min daglige Læsning noget formindsket. Imidlertid fik jeg Adgang til daværende Herredsfoged, Hr.

Kancelliraad Holsteins betydelige Bogsamling, hvor jeg fik mangt et godt Skrift at læse. Min Omgang i Hr. Gundorphs Hus vedblev uafbrudt til hans Død i 1819. Velsignet være hans Minde og Fred over hans Aske.

Den ham efterfølgende Præst var Steen Steensen Blicher, siden Nov. 1825 nu Præst i Spentrup ved Randers, med hvem og inderligste Venskab blev knyttet imellem ham og vort hele Hus og Familie, der stedse endnu efter hans Forflyttelse fortsætter; at jeg og profiterede ved Omgang med denne lærde og liberale Mand, skylder jeg Sandheden at bemærke.²⁴⁾

Min Læsning blev imidlertid fortsat ved, at jeg 1823 indgik i et Læseselskab, der oprettedes af Hr. Boghandler Dons i Viborg, men nu i et Par Aarstid ophørt, saa jeg nu ej har noget ordentlig, men maa laane snart hist snart her at læse, hvad der kan faas fat i af før ej læste Skrifter.²⁵⁾

Man vil således skønne, hvorledes jeg som simpel Bondesøn, der ingen Undervisning har faaet, har erhvervet mig de Kundskaber og den Dannelse, jeg besidder frem for Andre i Almindelighed af mine Lige, og vil det af dette korte Omrids indses, at kun egen Stræben, egen Flid og Lyst til Kundskab og Aandsdannelse har været min Læremester og stadfæstet mit Valgsprog: »Mennesket kan alt, hvad det alvorligt vil, i hver moralsk Henseende.«

Med Hensyn til mine Medmennesker, da kan jeg glæde mig ved at besidde Thorning Sognemænds Tillid og Kjærlighed i den Grad, der blev kuns faa til Del, mine Foresattes Velvillie og Agtelse og Bevaagenhed for mig. I de fleste Familier uden for Bondestanden har jeg og vunden Adgang, og Alle forekommer os med megen Godhed og Velvilje. Af virkelige Uvenner har jeg aldrig havt nogen, naar jeg ej vil nævne et Par Sognemænd, hvis slette og egennyttige Handlinger mod deres Medmennesker jeg undertiden har afsløret og derfor paadraget mig deres Had, der dog hverken er

ænset af eller har havt nogen videre Følger for mig. Stedse har jeg været fornøjet med min Stilling og hidtil havt et muntert og tilfreds Sind med et frisk og sundt Legeme. Jeg har, nu jeg er næsten 54 Aar gammel, i min Levetid kuns 2 Gange været syg, nemlig af Skarlagensfeber i mit 17. Aar og i denne Vinter af en stærk Forkølelses-Sygdom, hvoraf jeg dog nu, da jeg nedskriver dette i Marts 1831, ganske er kommen mig, saa jeg igen har paataget mig min gamle Dont.

Dette fortsættes maaske herefter, men maa for det første lægges tilside.

TILLÆG

I Aaret 1831 blev jeg angreben af Koldfeber, der tumlede mig stærk fra 22. April til Juni Maanedes Udgang, saa alt Kødet var pillet af mig, og jeg saa at sige saa ud som et Skelet, men kom mig dog ganske igen og har siden ej havt nogen Men deraf.

I Efteraaret 1832 blev vor ældste Datter, Lise, gift med A. Levring af Risbak (Sjørslev Sogn), og stod deres Bryllup her d. 16. Nov. samme Aar.

I Maj 1833 kom vor Søn, Knud Christian, i Handelslære til Kjøbenhavn. I Juni samme Aar frasagde jeg mig Skolepatronatet, foranlediget af Uoverensstemmelse mellem vor Præst, Pastor Jakobsen²⁶), og Skolekommissionen om Skolevæsenets Tarv.

1834 blev jeg ansat som Vejopsynsmand for Vestre Landevej her i Jurisdiktionen.

1835 forlod ovenbemeldte Søn, K. Christian, Handelen og gav sig paa Veterinærskolen.

Den 1. Maj 1836 forpagtede vor ældste Søn, Johan Georg, Donsborg²⁷) paa 10 Aar, skønt der nok vil komme lidet eller intet ud deraf andet end Tab. Dette blev opfyldt, thi i Efteraaret 1838 flyttede han derfra igen med Tab til en Gaard i Elsborg, jeg købte ved Auktion tæt før Høsten.

I 1842 blev jeg ved mine Medborgeres Tillid valgt som Medlem af Viborg Amdsraad, hvorfra jeg udtraadte den 1. Maj 1845 efter Begæring forlods.

I Oktober 1849 blev jeg benaadet med Dannebrogsmændenes Hæderstegn.

OPTEGNELSER

over hvad mærkværdigt, der har tildraget sig med mig og min Familie fra Nytaarsdagen 1808 saavel som Fødselsdages Antegnelser.

Jeg, Johannes Keller, er født til Verden d. 19de Juni 1777. Min Kone, Maren Christensdatter Bach, er født den 14de Juli 1779.

Den 1ste Maj 1808 modtog jeg Gaarden Kauergaard. Gaarden var forfalden i alle Dele, saa jeg samme Aar maatte omtække den for det meste overalt.

1808 først i Oktober fik jeg min Kone Maren Bach af Thorning til mig og blev celebreret vor Bryllupsfest 11. Nov. s. a.

1809, den 18. Juni om Aftenen Kl. 9, blev os født vor ældste Søn og fik i Daaben Navnet *Johan Georg*.

1810 opbyggede jeg det søndre Hus. Samme Aar blev min Kone angreben af en svær Sygdom, som lod til at hun ikke vilde have levet, men som dog Gud, til min og vor Søns Glæde, lod ske, saa hun fuldkommen kom sig.

1811, 1. Febr. om Morgenens Kl. 4, blev vi atter velsignet med en Søn, som i Daaben fik Navnet *Christen Bach*.

I Sommeren 1811 ombyggede jeg det østre eller Fæhuset. 1812 om Sommeren fik jeg en Del brændte Sten fra Kjærsholm, hvorfra jeg murede for det meste alle Vegne paa Gaarden, som forhen ej var andet end som klinede, samt blev lagt Fjælgulv i østre Hus og Gavlen muret.

1813, 31. Jan., Morgenens Kl. 6, velsignede Gud os med en Datter, *Mette Elisabeth Dorthea*.

I Sommeren 1813 byggede jeg Tørvehus og Svinesti her i Gaarden. 1814 i Sommeren lod jeg min Mark indgrøfte ved den søndre Side og begyndte at indhegne fra den nordre Side.

1814, den 2den Novb. om Natten Kl. 11^{1/2}, blev os født en Søn, *Johan Peter*.

1816, 15. Juni om Aftenen, blev os født en Datter, *Ane Marie Christine*.

1817 i Sommeren byggede jeg 3 Fag til den vestre Ende af Stuehuset til Bryggers og Pulterkammer samt Kælder under. Endvidere en Kvist ud i Østlængen til Spisekammer med flere Indretninger i Huset.

I Efteraaret 1817 var jeg en Handelsrejse i Kjøbenhavn; i den Tid indtraf Reformations-Jubelfesten, hvilken Højtidelighed jeg da fik at se.

1818, den 16. April om Natten mellem 12 og 1, blev os født til Verden en Søn, *Knud Christian*.

1819 var jeg i Kjøbenhavn i Sept.

1820, den 14. April om Eftermiddagen Kl. 9^{1/2}, blev os født en Datter, *Cathrine Marie*.

1822, den 2. April om Morgenens Kl. 1, blev os født en Søn, *Christian Frederik*.

I Juli var jeg i Kjøbenhavn.

1824, 27. Juni, døde min Moder, E. D. Jung, i Kjellerup, 65^{1/4} Aar gl. 25. April s. a. Johan Georg konfirmeret.

1825, 17. April, blev vor anden Søn, Christian, konfirmeret (af St. St. Blicher) og samme Aar kom han hjemmefra til Hr. C. L. Berg i Kjøbenhavn i Handelslære, hvor han indtraf d. 28. Maj 1825. I Juli Maaned 1825 var jeg i Kjøbenhavn, dels i Handelsanliggender og dels for at se

til ovennævnte Søn. 1826 flyttede bemeldte Søn fra Berg til Silke- og Klædehandler Petersen, hvor han skulde staa i Lære i 5 Aar fra 1ste Januar 1827 til 1ste Januar 1832.

1826, 26. Dec., døde min Stedfader, Knud Smed, i Kjellerup. — 1827 var denne Søn (Christian) hjemme med sin Principals Tilladelse.

1828 i Juli Maaned paa en Rejse i Kjøbenhavn, paa hvilken var med vor ældste Søn, Johan, der i Kompagni med Hr. Fjelrad havde Strømper med til Forhandling.

1832 blev Knud Christian konfirmeret og M. E. Dorthea gift med Anders Levring til Riisbak og stod deres Bryllup her den 16-17. Novb.; hun flyttede til Riisbak den 19. Nov., dog havde hun forhen været der af og til for at pleje gamle Jens Levring i hans Sygdom.²⁸⁾

1833. Den 19. Maj kom vor Søn, Knud Christian, til Kjøbenhavn, hvor han skulde i Handelslære, han kom for det første til sin Fætter, L. Thorning. Den 1. Juni kom han i Silke- og Klædekræmmerlære hos Hr. Dede i Gothersgaden, hvor han skal staa i 5 Aar til 1ste Maj 1837 at regne. Den 28. August gjorde jeg en Rejse til Kjøbenhavn for at se til vore Sønner, hvorfra jeg igen kom hjem 12. Sept.

1834 er Cathrine Marie konfirmeret i Vium Kirke af Pastor Meldahl.

1835 forlod 1ste Aug. Knud Christian Hr. Dede og gav sig som Elev ind paa Veterinærskolen, hvor han dog først blev indskrevet den 1ste Aug. 1836. S. a.

1836 blev Christian Frederik konf. i Lysgaard af Pastor Jacobsen.

1836 blev Johan Forpagter af Donsborg. 1837 blev han gift med Marie Dyhr.

1838, den 21. Marts, døde min Broder Michael i Vinderslev, 57 Aar 10 Maaneder gl. Fred være med hans Støv.

1838 købte jeg en Gaard i Elsborg for 650 Rdl. med Omkostninger, hermed fulgte Avl og Afgrøde, og hvortil jeg lod Johan flytte.²⁹⁾

1839 var C. Bach hjemme, han etablerede sig som Silke- og Klædekræmmer.

1840 1ste Okt. tog Knud Chr. den fuldstændige Veterinærsamen og blev da ansat som lønnet Kandidat ved V.-skolen. I Dec. maatte C. Bach opgive sit Bo.

1841 blev Ane Marie Christine gift med Skolelærer Jens Ravn af Rodskov ved Kalø, og stod deres Bryllup her den 19. Okt.; hun rejste da med sin Mand hjem den 22de. Gud give Lykke og Held.³⁰⁾

Christian Frederik blev antaget af Landhusholdningsselskabet som Lærling i Landvæsenet og den 1ste Novb. 1841 ansat hos Hr. Proprietær Berg paa Liselund ved Odense, hvor han ankom den 31. Okt. Knud Christian, der var hjemme til sin Søsters Bryllup, rejste tilbage til Veterinærskolen 31. Okt. Peter kørte ham til Aarhus og lagde Vejen om ad Rodskov med Tøj til Stine. C. B. tjener nu igen som Handelsbetjent i Kjøbenhavn hos A. W. Müller.

1842 i Foraaret kom Kn. Christian hjem og tog Logis paa Risbak som praktiserende Dyrlæge i Lysgaard Herred. Han blev til Novb. 1842 forflyttet til Tørslevgaard ved Næstved paa 1 Aar.

1843 mellem 12. og 20. Juli var Christen Bach hjemme en Tur at se til Frænderne. S. a. blev vor Søn Chr. Fred. som Lærling forflyttet til Lillering ved Horsens.

1844, 1. Novb. kom han (C. F.) i Tjeneste som Avlskarl hos Hr. Worm i Nørre med Løn 50 Rdl. for 1 Aar. I Foraaret 1844 rejste Kn. Christian til Birkelse i Vendsyssel, hvor han antoges som praktiserende Dyrlæge der i Egnen.³¹⁾

1845 kom C. B. til at handle igen. Gud give ham Lykke og Held. 1847, 31. Marts, holdt han Bryllup med Jfr. Christiansen.³²⁾

1846 flyttede Chr. Fred. til Lunderupgaard i Vendsyssel som Godsforvalter. Blev forlovet med Enkemadam Hastrup og stod deres Bryllup 10. Aug. 1847. Gud give dem Lykke og Held.³³⁾

1848, den 3. Novb., blev vor Datter, Dorte Marie Cathrine, gift bort til Skolelærer Rossen i Sjørslev.³⁴⁾ Gud give dem Lykke og Held. 7. Novb. næsteften blev vor Søn, Johan Peter, ægteviet til Kirstine Finderup.³⁵⁾ Ogsaa derfor nedbede vi Himlens Velsignelse. I disse Dage vare alle vore Børn samlede paa Christen Bach nær.

1849, 21. Marts, blev jeg angrebet af apoplektisk Tilfælde, hvoraf jeg blev lam i venstre Arm og tildels i venstre Side, saa jeg de første 5 Dage ikke kunde mestre Haanden. Hvoraf jeg dog kom mig nogenlunde, saa jeg kan bruge Haanden og være oppe, men om jeg ganske vil komme mig er alene Gud bekendt. Det er i Dag den 19de April, men jeg har ingen Kraft i Armen. Dog kan jeg nu nogenlunde se, at jeg kan benytte Haanden og være paa Færde, men ikke egentlig arbejde, forøvrigt ret rask.

Kongens Geburtsdag d. 6. Okt. 1849 blev jeg hædret med Dannebrogsmændenes Hæderstegn.

*

Ved Skøde af 11. Dec. 1849 er overdraget vor Søn, Johan Peter Keller, alle vore Ejendele efter vor Død med Undtagelse af vort Sølv, mine Bøger og vore Gangklæder. Vort samlede Sølv bestaar af: 1 Potageske, 1 Sukkerske, 1 Fiske-ske, 1 Flødeske, 1 Thesi, 1 Sukkertang, 12 Spiseskeer, 8 The-skeer, 1 Peberbøsse, 1 Par Skospænder, 1 Hovedvandsæg, 1 Par Sølvhager, 1 Lommeuhr, 1 sølvbeslagen Merskums-

pibe med Sølv-Kradser, 1 Sølv Medalje i Foderal. — Alle fornævnte Ting af Sølv bliver efter begge vores Død saaledes at dele mellem vore Børn og Børnebørn til en Amin-delse om os:

Johan Georg faar 2 Spiseskeer og 1 Theske; Christen Bach faar vor Potageske; Knud Christian 2 Spiseskeer, 1 Theske, 1 Par Sølvhager; Christian Frederik 1 Fiskeske, 1 Sukkerske; Mette Elisabeth Dorteia Levring 2 Spiseskeer, 1 Theske, 1 Par Skospænder; Ane Marie Christine Ravn 2 Spiseskeer, 1 Theske, 1 Flødeske; Cathrine Marie Rossen 2 Spiseskeer, 1 Theske, 1 Sukkertang; Johan Peter beholder 2 Spiseskeer, 1 ny og 2 gamle Theskeer, 1 Peberbøsse, 1 Thesi.

Børnebørn opnævnt efter os: Johannes Keller i Elsborg faar mit Søvlommeuhr; Johannes Ravn i Ugelbølle min Merskumspibe med Pung og Sølv-Kradser; den lille Marie Levring i Riisbak faar Moders Hovedvandsæg; Vilhelmine Sophie Keller, der fra Barn har været hos os, faar min Sølv-medalje i Foderal.

Hvad vore Klæder angaar, da deler vore Sønner Fade-rens og Døtrene Moderens imellem sig efter vor Død, saaledes ved Lodtrækning i Venlighed og Kærlighed. Det samme skal være Tilfældet med mine Bøger, saafremt jeg ikke skulle have disponeret derover før min Død.

Skrevet 1ste Juni 1850.«³⁶⁾

NOTER

*) Johs. Kellers selvbiografiske optegnelser er venligst stillet til forfatterens rådighed af fru *Vigersa Keller*, la Coursvej 14, Kbh. 1) Havredal. Om farfaderen jfr. Ejnar Poulsen: Viborg Amts Degne- og Skolehistorie, 1957, s. 655; han kaldes her Johan Georg Keller. En søn, Johan Michael Keller (1751—1823), var lærer i Grønhøj, jfr. sst., s. 653. Farfaderen regnes iøvrigt for at være stamfaderen til den danske slægt Keller, jfr. Personalhist. Tidsskrift 7. rk. 2. bd., 1917, s. 176, fodnoten. 2) Det var gård gl. nr. 2 i Havredal. Den overtoges 1780 af Christoffer Brauner, der udflyttede gården til Trehuse; jfr. Vald. Andersen: Alheden, 1953, s. 189, i det flg. citeret som VA. 3) Ses også anført med navnet Laier, jfr. VA, s. 238. 4) Grønhøj. 5) Fåreavler eller -hyrde. 5*) Formentlig identisk med den broder, Mikkel Keller, der i en årrække nævnes som gårdmand i Thorning, men døde 21/3 1838 som gårdmand i Vinderslev, 58 år gl., jfr. side 63. En søster, Anne Margrethe Keller, er 1814 tjenestepige i Viborg, jfr. Thorning dåbsreg. 4/11 anf. år. 6) Anna Margrethe Jung, f. 1749, gift med Philip Fr. Brauner i Trehuse, Frederiks sogn. 7) Michael Rodevald Gjølrup, landvæsenskommissær, forvalter ved Alhedens kolonier, 1810—26 tillige amtsforvalter over Viborg amt. 8) Johs. Bärthel, f. 1764, g. m. Cathrine Marg. Bitsch, f. 1767, datter af Johs. Peter Bitsch og Eva Jung, jfr. VA, s. 233. 9) Hans Munch, sognepræst i Frederiks 1781—96, jfr. VA, s. 141. 10) Skaaphus, d. v. s. fårehus, i Sunds, dengang Danmarks største bondegård med ca. 8.000 tdr. land. 11) Skaaphus ejedes 1784—1800 af Christen Hahle, jfr. Trap, bd. 8, s. 207. 12) Hans Christensen Lund i Fjederholt, Rind sogn. 13) 22/6 1808 skøde fra Christen Nielsen til Johs. Keller på en gård i Thorning, htk. 2-5-2-0, købesum 1440 rdl. 14) Johan Holstein (1774—1832), herredsfoged i Lysgaard-Hids herreder 1805—25, derefter birkedommer i Kbh. 15) Gårdmand Anders Christensen Overgaard i Ungstrup; måtte 1823 fratræde som sognefoged. 16) Johan Arndt: Sex Bøger om den sande Christendom, 1734, 5. oplag 1784. 17) Formentlig: Heinrich Müller: Aandelige Spare-Timer eller 150 Huus- oc Bord-Aand-Akter, bd. 1-3, 1667—69. 18) »Den Viborger Samler« udkom 1773—1839 og fortsattes som: Viborg Stifts-Tidende. 19) Christen Gundorph, sognepræst i Thorning 1787—1819. 20) »Fyens Stifts Journal« (Iversens fynske Avis), fra 1780 udg. af bogtrykker i Odense Chr. Iversen, H. C. Andersens velynder. 21) Oplysninger om dette læseselskab har ikke kunnet findes. 22) Jac. Mandix: Forsøg til en systematisk Haandbog over den danske Landvæsens-Ret, bd. 1-2, 1800, 2. udg. 1813. 23) Mathias Hagerup: Den dansk-norske Lovkyndighed... til juridisk Haandbog

for Lovukyndige Borgere, bd. 1-2, 1805. 24) Blicher omtaler Johs. Keller flere gange, således i sin beskrivelse af Viborg amt 1838 og i flere breve, jfr. Steen Steensen Blichers Samlede Skrifter, ved Jeppe Aakjær og Johs. Nørvig, bd. 7, 1921, s. 258, bd. 22, 1928, s. 5, 141 f., 242, og bd. 31, 1932, s. 31, 42 f. og 229 f. 25) Rasmus Poulsen Dons (1789—1838), boghandler, stiftsbogtrykker, sparekassedirektør og stempelepapirforvalter i Viborg, jfr. O. v. Spreckelsen: Viborg Bys Borgerbog, 1955, s. 251. 26) Jacob Christen Jacobsen, sognepræst i Thorning 1831—50. 27) Donsborg, gård i Sjørslev sogn. 28) Andreas Severin Levring døbt Sjørslev 19/7 1807, søn af selvejer-gmd. og hosekræmmer Jens Pedersen Levring og Marie Cathrine Krogsgaard. Han døde (på Risbak) i Sjørslev sogn 5/3 1871. 29) Johan Georg Keller, død Elsborg gamle Mølle 24/10 1895. Gift Sjørslev 15/9 1837 med Mette Marie Dyhr (24/3 1806—5/5 1876), dt. af degn i Thorning Peder Christensen Dyhr. 30) A. M. C. Keller, gift Thorning 19/10 1841 med Jens Christensen Raun, lærer i Hornslet og Mørke, fra 1850 kirkesanger og lærer i Sahl, jfr. Ejnar Poulsen: Viborg Amts Degne- og Skolehistorie, 1957, s. 713. 31) Knud Christian Keller døde 8/3 1879 på gården Vestruplund i Vendsyssel, som han ejede, og hvorfra han drev dyrlæge-praksis. Han var branddirektør og den første formand for »Jydsk Dyrlægeforening«; jfr. J. Philip Hansen og C. Grove Vejlstrup: Den danske Dyrlægeforening 1849—1949, 1949, s. 19 (portræt) og s. 146. 32) C. B. Keller, klædehandler på Købmagergade i Kbh., lånte 1846 St. St. Blicher 20 rdl.; jfr. Blichers samlede Skrifter, bd. 32, 1933, s. 181, og Nationaltidende 10/3 1941 (Hans Ellekilde: »Nye ukendte Blicher-breve«). 33) Chr. Fr. Keller blev 1847 gift med Karen Larsen Møller, enke efter proprietær Laurids Hastrup til Lundergård (!) i Jetsmark sogn, som Chr. Fr. Keller overtog og ejede til 1858. 1856—99 var han ejer af Kettrupgård, ligeledes i Vendsyssel; jfr. C. Klitgaard: Hvetbo Herred, bd. 2, 1907, s. 55 og 107. 34) Ebbe Jepsen Rossen, 1852—77 lærer og kirkesanger i Sjørslev; jfr. Ejnar Poulsen, anf. arb., s. 594. 35) Johan Peter Keller, død Thorning 12/7 1888 som gårdmand og fhv. sognefoged. Hustruen, Kirstine Finderup, hvis fader, Frederik Finderup, ejede Knudstrup kro, er født i Rindsholm 28/12 1823 og død i Thorning 18/12 1891. 36) Johs. Keller døde i Thorning 12/8 1852, hans hustru døde sammesteds 5/2 1853. Johs. Kellers død er bekendtgjort i »Viborg Stifts-Tidende« 16/8 1852.

FRA VIBORG FOR 100 AAR SIDEN

FRU JOHANNE MARIE MAGDALENE PEDERSENS

LIVSERINDRINGER

Ved O. von Spreckelsen

»I det aar 1830, der vil være bekendt som frihedsaaet i Europa og for sin ualmindelig strenge vinter, fødtes den 6. januar, Helligtrekongers dag, midt i vinterens hjerte, i lærer ved Petri skole i København *Peter Johan Lorenzen*¹⁾ og hustru *Augusta Cathrine f. Jürgensens* hjem en lille pige, der i daaben fik navnet Johanne Marie Magdalene, sine forældres fjerde barn.

En sjælden omhyggelig pleje var skyld i, at jeg, der i det første aar var saa svag som faa børn, levede og er saa stærk, som endnu færre er det. Paa Graabrødretorv 113 i Petri realskoles gaard stod min vugge, og der boede jeg med mine forældre og søskende i et venligt, solrigt og lykkeligt hjem, hvor gudsfrygt og kærlighed var til huse og skabte baade lykkelige og nøjsomme mennesker.

Akkuratesse og flid lod de beskedne indtægter forslaa rigeligt. Der voksede 7 børn op i hjemmet, hvoraf dog de 4 døde i en tidlig alder. Min tre aar ældre broder, den senere bekendte københavnske læge *Christian Gustav Lorenzen*²⁾, og min fire aar yngre søster *Vilhelmine Augusta*, kaldet

1) Peter Johan Lorenzen (1/9 1801—25/2 1855), lærer ved St. Petri Skole i Kbh. Gift 17/7 1824 m. Augusta Cathrine Jürgensen (11/4 1800—12/11 1848).

2) Christian Gustav Lorenzen (3/12 1826—6/10 1876), læge i Kbh.

*Minna*³⁾), vi tre børn voksede op i dette lykkelige hjem. Vi to søstre gik i fru *Wilders* pigeinstitut, og vor broder i Metropolitanskolen. Vi fik alt at se, hvad der i en saa stor by som København kunne være lærerigt for os, men selskabelige fornøjelser kun i en meget ringe maalestok. Jeg kan mindes, at der ofte af vore forældre blev sagt nej til indbydelser til baller og selskaber, hvad vi oftest aldrig fik at vide før bagefter, men desmere var vi ved vore bøger. Jeg kom allerede i skole den 1. oktober 1834, altsaa kun fire aar gammel.

Jeg blev konfirmeret den 30. marts 1845 i Sct. Petri kirke af sognepræsten, dr. theol. *Johannsen*⁴⁾) og var den 4. april til alters sammen med mine forældre og min broder Gustav, som samme aar blev student. Den 8. april var jeg for sidste gang til skole-eksamen i institutet hos fru Wilder og fik udmærkede karakterer, navnlig i fransk, tysk og engelsk konversation. Professor *Borgen*⁵⁾) og dr. *Johannsen* var censorer. Det var de udmærkede anbefalinger fra denne eksamen, jeg har at takke for, at jeg straks fik tilbud om at give undervisningstimer for unge piger mod at faa en den gang høj betaling af 35 øre i timen. Jeg husker tydeligt, hvor glad jeg var ved at tjene de første 5 rd.; de blev brugt til at tilfredsstille mine længslers maal, en sort silkeparaply.

I de tider var de unge pigers konfirmationsklæder meget dyrere end nu. For unge piger i mine forældres stilling skulle kjolen være af sort silke, og saa skulle man slæbe afsted i et stort fransk sjal. Mit var meget fint med kødfarvet bund og en bred bort. Det kostede den enorme pris af 28 rd., og

3) Augusta Vilhelmine Lorenzen (3/5 1834—3/4 1911). Gift 9/11 1855 med adjunkt, senere sognepræst Lauritz Bartholomæus von Spreckelsen, se note 27.

4) Joh. Chr. Gottberg Johannsen (20/6 1793—11/9 1854), 1825—54 sognepræst ved St. Petri Kirke i Kbh.

5) Vilh. Aug. Borgen (2/7 1801—27/5 1884), skoledir. i Kbh., politiker.

silkekjolen repræsenterede mindst et lignende beløb. Vor tids konfirmandinder er meget nettere klædte efter deres alder, og prisen udgør vel næppe en trediedel. Jeg anfører dette kun som bevis paa, hvor uklogt den tids i andre henseender saa strenge økonomi paa andre omraader blev gennemført i denne henseende.

En stor glæde var det for min broder og mig, da vore sparsommelige forældre i sommeren 1845 og i sommeren 1847, begge aar i august maaned, sendte os paa en rejse til vor kære moders barndomshjem i Husum, til vor moders søster tante *Lene*⁶⁾, som viste os en kærlighed, som vi aldrig fik rigtig lejlighed til at gengælde. Der havde vi lykkelige dage ved det friske Vesterhav og i det landlige hjem. Sunde og raske vendte vi hjem til hovedstadens kvalme luft og til vort lykkelige hjem. Aldrig har jeg været saa stolt, som da jeg med min broder under armen og med »student Lorenzen og søster« paa kuffertlaaget viste, at vi »var noget«.

Efter disse to rejser begyndte livets alvor. Jeg modtog en lærerindeplads hos assessor *A. Heins* paa Frisenvold som lærerinde for deres tre smaapiger *Christiane*, *Anna* og *Sophie*⁷⁾. Den 10. september rejste jeg derover med dampskibet »*Iris*«, ledsaget af *Gustav*, der blev hos mig i to dage og sejlede tilbage den 13. september 1847. Jeg var 17 aar gammel, havde aldrig paa egen haand været ude i verden, og hvor stor en tanke det end var for mig at kunne sørge for mig selv, da jeg foruden fri station fik 160 kroner aarlig, saa længtes jeg dog meget efter mine forældre og søskende; men jeg mandede mig op, passede min gerning med liv og lyst, saa den lykkedes for mig. Vi holdt gensidigt meget af hinanden, børnene lærte godt, og forældrene viste

6) Magdalene Jürgensen (død Husum 25/11 1868).

7) Adolf Hein, krigsassessor, ejer af Frisenvold i Ørum sogn, Galten herred, Randers amt.

mig deres tilfredshed paa mange maader, hvoriblandt da navnlig ved at assessoren indbød mig til at følge med sig til København den 20. marts 1848. Ganske uventet overraskede jeg mine kære med mit besøg. Jeg mindes endnu saa levende faders og moders glæde, da jeg traadte ind ad døren til dem. Der blev en omfavnelse og kyssen, som truede med aldrig at faa ende. Fader skyndte sig over til v. Westens for at hente søster Minna. Gustav kom hjem fra et møde i Casino — det var i de stormfulde martsdage, da vi af Frederik den 7. fik den frie forfatning. Vi tilbragte tre dejlige dage med hinanden, medens alle var i en meget bevæget stemning, thi den 21. marts blev samtlige ministre afskediget, og et folkeligt ministerium kom til roret. Den 24. begyndte opstanden i Slesvig og Holsten, og den 25. rejste jeg tilbage til Frisenvold. Den 10. juli besøgte jeg i sommerferien igen København, som jeg atter forlod den 5. august, efter at vi samlede havde været til alters i Petri kirke. Jeg glemmer aldrig afskeden; det var sidste gang, jeg saa min moder. Hun fik sit 3. anfald af apopleksi den 12. november, som paa faa dage gjorde ende paa hendes kærlighedsfulde liv. Hun blev kun 48 aar gammel.

Fader skrev saa til Heins paa Frisenvold og bad dem lade mig komme tilbage til hjemmet, hvad de ogsaa meget beredvilligt og elskværdigt indrømmede. Den 15. november rejste jeg da hjem i en forrygende storm. Nu var det mig, der tog husets styre i min haand, indtil Minna to aar efter blev konfirmeret. Da var det mit ønske at afløse undervisningstimerne i frk. Wilders institut, hvor jeg havde gaaet siden mit 4. aar, med en lærerindeplads.

En saadan saa vi averteret i Berlingske Tidende. Det var *Pedersen*⁸⁾, min senere ægtefælle, der i en del aar, først som

8) Rudolph Pedersen (9/12 1816—15/6 1862), adjunkt ved Viborg Katedralskole 1851—62, jfr. side 77 ff.

huslærer og senere som ven, havde staaet i forbindelse med familien *Grønbech*⁹⁾ paa Eskjær, der ad den vej ville søge at faa en lærerinde til de tre ukonfirmerede pibebørn. Der blev indlagt 38 billetter fra ansøgere; min var den eneste, han tog hensyn til. Da jeg senere ville vide grunden, svarede han: »Billetten indeholdt i dens fire linier alt, hvad jeg ønskede at vide; der var ingen pralen, kun en redegørelse for, hvad Du kunne præstere. Da jeg saa kom og saa Dit hjem og syntes saa godt om Dig, Din fader og broder, da mente jeg, at alt passede ind i forholdene paa Eskjær.«

Jeg modtog med tak de gode vilkaar, der blev budt, 120 rdl. aarlig, og vi følte os alle saa trygge, da vi hørte, at Pedersen, der lige havde taget sin magisterkonferens i historie, selv fulgte med derover. Grønbechs voksne datter havde i en maaned været paa besøg hos Pedersens broder, den astronomiske professor; vi blev saaledes tre, der rejste sammen fra København den 11. september 1850. En dejlig rejse var det; vi drog sammen omkring i Jylland i de smukke egne paa besøg hos godsejere, mødte undervejs kammerraad Grønbech og landskabsmaleren *Rademacher*¹⁰⁾). Med dem holdt jeg en uge senere en aftenstund mit indtog paa Eskjær.

Lysekronerne var tændte, da vognen med os uventet holdt for døren, og omegnens ungdom dansede i de festlig oplyste stuer. Jeg blev elskværdigt modtaget af husets damer. Jeg skulle den næste maaned overtage undervisningen efter den smukke frøken Holck, der i to aar havde været lærerinde hos Grønbechs og nu rejste hjem til forældrene, justitsraad *Holcks* i Slagelse.

Den dejlige herredaard Eskjær, 3 mil nord for Skive, ejedes af kammerraad A. C. Grønbech. Han havde som ung

9) A. C. Grønbech (død 21/2 1858), kammerraad, ejer af Eskjær i Grinderslev sogn i Salling 1830—58.

10) Niels Grønbech Rademacher (30/4 1812—17/5 1885), maler.

været paa godsejer *Smiths*¹¹⁾ godskontor paa Østergaard i Fyn og der gjort bekendtskab med husets eneste datter, Christine, en smuk pige paa 16 aar. Der opstod et kærlighedsforhold mellem de to unge, og da forældrene opdagede dette, var det paa høje tid. Datteren blev konfirmeret den ene søndag, holdt bryllup den paafølgende og barsel den tredie søndag.

En lille ejendom under godset Rosenlund, en kvart mil fra Østergaard, blev indrettet og udstyret til det unge par, som her levede et lykkeligt samliv, paa alle maader hjulpet til rette af Smith. Men familien blev større for hvert aar; der maatte tænkes paa en større ejendom.

Det var netop i det samme aar, da regeringen overtog en mængde herregaarde for resterende skatter i den skæbnesvangre tid for landet, da det hele truedes med ruin. Man fandt saa Eskjær, der havde tilhørt justitssekretær, etatsraad *Leth*¹²⁾ i Viborg. Leth var for ærlig til at skaffe sig midler ved at hugge skoven om; han overdrog det til kongen. Da kong Frederik den 6. rejste omkring og saa paa de overtagne gaarde og kom til Eskjær og saa den dejlige tætte skov, hvis egetræer var saa gamle, at der nogle aar senere maatte fældes 14 mægtige træer, førend man fandt et, der var saa friskt, at det kunne bruges til en mølleaksel, sagde kongen: »Leth har handlet som en ærlig mand, om han end er blevet fattig derved.« Denne ejendom blev købt for den meget billige pris af 30.000 rdl. — saa lidt var ejendomme dengang i værdi — med komplet besætning, alt ind- og udbo, sengeklæder og sølvtøj m. m. I 1857, da gaardens drift var ruineret, blev den solgt for 140.000 rdl. til baron

11) Formentlig Johan Schmidt (død 1849), ejer af Østergaard i Munkebo sogn, Odense amt.

12) Henrik Johan de Leth (4/7 1761—11/10 1845), vicelandsdommer i Viborg 1790—1805, justitssekretær sst. 1805—45, ejer af Eskjær 1797—1828.

*Adler*¹³⁾). Denne mand havde faaet en stor formue med sin hustru, født *Kabell*, en slægtning af Grønbechs, men der lod ikke til at være held ved gaarden, thi efter faa aars forløb satte Adler sørste delen af sin formue til derved. Han købte derefter en anden gaard i Salling efter at være blevet gift anden gang med en rig apoteker-enke, men maatte gaa derfra som en fattig mand og flyttede saa til København, hvor han ernærede sig som rejsende for et vinfirma.

Da dette heller ikke gik, endte Adler sit liv ved selvmord, medens hans hustru var døden nær efter en nedkomst. Senere er gaarden kommet i en rig mands eje, kammeraad *Schütte*¹⁴⁾ paa Bygholm, og ser igen en god fremtid imøde.

*

Saa begyndte jeg da trøstig i oktober 1850 min gerning: at undervise hustets tre smaapiger, Amalie, Julie og Charlotte — de to sidstnævnte var tvillinger — samt at undervise den voksne datter, Laura, og svigerdatteren, Anna Feilberg fra Norge, der var forlovet med sønnen Carl, farmaceut. Det gjaldt om at bibringe dem kundskaberne paa den lettest mulige maade, da de ikke var vant til at bestille noget. Det lykkedes mig virkelig, de kom godt med. Tvillingesøstrene blev senere gift med to sønner af forpagter Olsen paa Kalø, hvem vi besøgte paa rejsen til Eskjær, den ene kaptajn, den anden senere faderens efterfølger som forvalter paa Kalø. Laura blev i 1855 gift med ejeren af Hæ-

13) Joseph Emil Baron Adeler (25/4 1830—12/6 1882), 1858—69 ejer af Eskjær og 1869 af Bustrup i Rødding herred. Gift I 31/3 1854 m. Helmikka Margrethe Kabell (4/12 1834—10/6 1866), gift II 12/3 1868 m. Caroline Voss (8/2 1841—21/8 1904), enke efter apoteker i Hobro Martin A. Helm.

14) Ludvig Theodor Schütte (1835—1915), ejer af Eskjær 1869, far til afd. dr. phil. Gudmund Schütte til Eskjær.

strupgaard, *Ad. Chrf. W. Kabell*¹⁵⁾, der var meget rig, men ung, som han var, ikke forstod at omgaas penge og i 1895 døde som ejer af en cigarforretning i København, som han havde sat sine sidste midler i.

Jeg beboede med mine smaapiger to overværelser til haven. I fritiden morede vi os, til dels i huset, hvor der gik 12 mennesker, sønnerne, af hvilke den ene altid var forvalter, svigerdøtrene, min kære Pedersen, der ventede paa et adjunktembede i Viborg, *Rademacher*, landskabsmaleren, der var søstersøn og ven af huset, — alle morede de sig, og jeg med dem i min fritid. Desuden kom der mange fremmede fra nabogaardene, provst *Møllers*¹⁶⁾, *Eckermanns*¹⁷⁾ paa Nørgaard, *Kirketerps*¹⁸⁾ paa Grinderslevkloster og dr. *Bojesens*¹⁹⁾ i Skive. Og aldrig var vært og værtinde gladere, end naar det ene læs gæster efter det andet rullede ind i gaarden. Arbejde var i det hus altid en biting. Derfor gik det vel ogsaa, som det gjorde. Efter 10 aars forløb var det hele med al dets rigdom ramlet sammen og spredt for alle vinde. Det var, som om de to, mand og kone, havde fundet hinanden for at sætte en stor formue over styr. Foruden at svigerfaderen havde købt gaarden til ham, arvede Grønbech ved hans død hele hans gods, hvis gaarde blev solgt og pengene lige saa hurtigt brugte. Jeg kom til gaarden aaret efter i 1850, og da var den presserende gæld fra de foregaaende aar blevet betalt. Dog var herskabet altid i pengemangel og

15) Adolf Christoffer Wilsbech Kabell (9/7 1837—3/1 1894), 1857—65 ejer af Edelslund, Todbjerg sogn, 1865—72 af Linalyst ved Nibe, derefter tobaksfabrikant i Kbh. Gift 17/7 1857 med Laura Marie Grønbech (31/8 1833—28/10 1888).

16) Jens Møller (29/8 1786—12/6 1863), sognepræst til Grinderslev-Grønning-Tise 1821—63, provst, amtsrådsmdl., stænderdeputeret.

17) C. G. C. O. Eckermann, ejer af Nørgaard i Grinderslev sogn.

18) R. J. Kirketerp (død 23/6 1866), ejer af Grinderslevkloster 1851.

19) Boe Bojesen (14/4 1804—12/2 1885), læge i Skive.

laante stadig af mig, hvis hele beholdning var 15 rdl. De var stadig paa fremmede hænder, men kom altid hjem igen. Der blev hugget stærkt i skoven; heldigvis var det blød skov, hvor nye træer skød frem, der atter om nogle aar kunne give indtægt. Ved alle fødselsdage var der middags-selskaber, til hvilke man gerne sørgede for taffelmusik af omrejsende »Hannoveranere«, der om aftenen spillede op til dans. Mens disse Hannoveranere fik 50 rdl. for een saa-dan dag, kørte tyvagtige bønder ind i skoven, fældede træer og kørte dem bort. Det opdagedes i regelen først næste dag. Forvalteren, der skulle passe gaarden o. s. v., var jo altid en af sønnerne, der var iblandt gæsterne;gaardens karle svi-rede paa kroen, og saaledes var der fred og ingen fare. Jeg har hørt, at der paa en nat blev stjålet for 60 rdl. — et godt tillæg til middagsselskabets udgifter.

Det var imidlertid en lykkelig tid for mig i den venlige og gæstfri familiekreds. Jeg lærte da ogsaa her at kende og skatte min elskede mand.

Efter min hjemkomst fra sommerferien det næste aar var Pedersen blevet udnævnt til adjunkt i Viborg, det sted, hvor han helst ville hen, som lærer i historie. Han var en søn af den afdøde skibskaptajn *Peder Kromes Pedersen* og hustru *Anna Cathrine Skade*; han var født paa Romø, hun i København²⁰⁾. De havde tre sønner og en datter, som alle fik en udmærket opdragelse. *Peder*²¹⁾, den ældste af dem, havde faderen bestemt til at skulle være præst; det var hans ærger-rige planers toppunkt at se ham som præst paa Romø. Men faderens tanker var ikke Peders tanker. Han studerede teo-logi og gik saa med sit laud fra eksamensbordet lige op til

20) Peder Kromes Pedersen (1795—1847), koffardikaptajn i Kbh. Gift med Anna Cathrine Schade (ca. 1783—1837).

21) Peder Pedersen (27/11 1806—23/9 1861), astronom, titulær profes-sor. Gift 29/6 1850 med Tadea Richardine Brasch (1/10 1811—4/7 1903).

faderen og forklarede ham, at nu havde han faaet sin vilje, nu ville han selv have sin. Saa studerede han astronomi, blev observator og levede sammen med min mand, der dengang var 15 aar gammel og ansat som økonomiforvalter hos broderen under deres ophold paa Runde Taarn. Der boede de nemlig i to værelser, møblerede med Chr. IV's møbler under den runde platform, indtil Peder blev professor og nogen tid efter, i 1842, i forening med professor *Jørgensen*²²⁾ oprettede Det kgl. Livrenteselskab under statens garanti og udnævnte dem selv med kgl. stadfæstelse til direktører. I denne ansete stilling giftede han sig i 1852 med sin ungdomsveninde, *Thadea Brask*, der nu har overlevet ham i 36 aar. Før sin død i 1861 havde han haft den glæde at se sin broder, der i 20 aar havde boet i Sibirien og drev en større forretning i Nicolajewsk ved den sibiriske grænse. Denne broder hed *Christian* og var to aar yngre end professoren; min kære mand var den yngste.

Forældrene havde stedse sagt, at Rudolf duede kun til at studere, og han gjorde ikke disse ord til skamme. Hans magisterkonferens — om handelsforholdene i Norden — var saa god, at han blev tilbudt et rejsestipendium til et aars ophold i udlandet. Han afslog det imidlertid; han ville hellere, sagde han til rektoren, for sine egne penge rejse til Jylland og blive der, til der blev en adjunktplads ledig ved Viborg skole; det var den by, hvor jeg og han helst ville fæste bo. Det var i det aar, jeg sammen med ham og Laura Grønbech, der i en maanedes tid havde været gæst i København hos professor Pedersen, rejste til Jylland.

Vi savnede alle Pedersen efter hans bortrejse til Viborg, savnede hans fornøjelige og interessante selskab, ikke mindst jeg, men jeg var saa optaget af min lærerindegerning, at

22) Chr. Jürgensen (19/5 1805—15/12 1860), professor i matematik ved Københavns Universitet.

Fru Johanne Marie Magdalene Pedersen (1830—99) og adjunkt, borgerrepræsentant Rudolph Pedersen (1816—62). Byhist. Arkiv.

den ikke gav mig tid til at tænke nærmere over savnet af ham. I hver af skolens ferier kom han til Eskjær, og hver gang havde han tænkt paa at tale med mig om fremtiden, men venlig, som jeg altid var imod ham, var det rigtigt, at han ikke kunne mærke noget til dybere interesse for ham hos mig, og saa rejste han atter med det faste forsæt at ville tale næste gang. Men i april 1852 skrev han saa et kærligt brev til mig, et brev, der straks gjorde mig det klart, hvilken glæde jeg følte derved. To uger senere blev det pinse, der bragte min kære ven til Eskjær, og første pinsedag blev vi forlovede, det var den 29. maj, en dag, der bragte mig saa megen lykke. Han lovede kammerraadens, at han ikke ville have mig derfra før om et aar, og saaledes blev det ogsaa. Da det nye skoleaar i 1853 begyndte, sad jeg som en lykkelig kone i mit nye hjem paa Viborg torv og min søster Minna som min efterfølgerske paa Eskjær. Hun var da 19 aar gammel.

Jeg forlod Eskjær den 1. juli for at tilbringe den sidste maaned før vort bryllup hos min fader og broder, men alle-

rede tre dage efter min ankomst til København holdt den skrækkelige kolera sit indtog med først 3 à 4 døde, men antallet steg med en uhyggelig hurtighed. Forfærdelsen bragte folk til at flygte fra byen, men jeg ængstedes ikke nær saa meget som min kære ven ovre i Viborg. Men, Gud være lovet, alt gik godt. Min kære broder rejste efter en overstaaet brystsygdom over til Eskjær, hvorhen han var indbudt til at tilbringe sin rekonvalescenstid og samle gode kræfter. Og da koleraen viste sig med megen styrke i Aalborg, hvor der savnedes læger, rejste han straks dertil for at tilbyde sin tjeneste som koleralæge, som han før sin sygdom havde behandlet i København. Han blev modtaget med aabne arme som en ven i nøden af stiftsfysikus *Speyer*²³⁾ og etatsraad *Lund*²⁴⁾. Koleraen rasede den ene dag værre den anden, men han arbejdede ufortrødent, taknemmeligt paaskønnet af baade raske og syge.

I København udbredte sygdommen sig fra dag til dag. Læger gik omkring og inspicerede ejendomme, og det var en stor tilfredshed, naar de kom til faders embedsbolig paa hjørnet af Nørregade og St. Pederstræde, at høre, at i en saa sund og god bolig kom der næppe koleratilfælde. Vi var naaet langt hen i maaneden, og vor bryllupsdag var bestemt til den 28. juli; saa skulle Pedersen komme til København. I Viborg blev han selvfølgelig fraraadet at begive sig til den pestbefængte by, men han svarede tappert, at havde hans forlovede kunnet være der en maaned, kunne han vel være der een dag. Og derved blev det. Den 27. stod han i mit hjem, og efter aftensmaaltidet gik vi hen til gamle dr. *Seiferts* enke for at bede hende til bryllup næste dag. Vi blev viede i St. Petri kirke. Fader var min, professor Peder-

23) Carl Ludvig Speyer (22/5 1798—23/11 1860), stiftsfysikus i Aalborg 1842.

24) Peter Lund (24/3 1808—20/6 1894), læge i Aalborg og Nr. Sundby fra 1834.

sen sin broders forlover. Dr. Johannsen viede os, derpaa spiste vi til middag hos professorens, og om aftenen rejste vi saa til Roskilde, hvortil der gik jernbane, derefter med posten til Kalundborg og saa med dampskib derfra til Jylland.

Torsdag aften rejste vi fra København, og lørdag formiddag kl. 10 kom vi til vort hjem i Viborg, hvor Gustav og søster Minna var arriverede for at ordne vort hus og modtage os. Vor fader var fredag morgen rejst til Husum til tante Lene for at tilbringe sin ferie der; næste sommerferie skulle efter aftale tilbringes hos os i Viborg. Det skete da ogsaa til vor store glæde. Det var den eneste gang, fader besøgte os. Det næste aar, i februar 1855, døde den kære fader i løbet af 5 dage af en lungebetændelse og blev begravet den 1. marts. Det var det aar en saa stærk kulde med istransport, at dødsbudskabet først naaede os gennem Gustav, da fader var blevet begravet. Han var en kærlig og opofrende fader, og jeg takker nu dobbelt Gud for den brave og elskværdige mand, jeg havde.

I vor gaard ved domkirken levede vi vore første fem aar som ægtefæller. I en menneskealder havde justitiarius, konferensraad *Jespersen* ejet og beboet gaarden, fru Jespersen som enke i 25 aar²⁵⁾). Faa dage før sin død i 1852 havde hun overladt byen den til kongebolig i 6 dage. Det var til Frederik VII og grevinde Danner, hvem *Bretton*²⁶⁾ ikke ville modtage i stiftamtmandsgaarden. De rejste bort, da besøget blev anmeldt, men fru Jespersen indsaa fordelene: hun havde to sønner, der skulle have embede, og hun ville have

25) Jesper Jespersen (25/10 1767—29/3 1829), justitiarius i Landsoverretten i Viborg 1806—29. Giftt III 23/6 1800 med Mette Marie Bang (17/3 1783—4/10 1852). Gaarden er afbildet i Viborg Købstads Historie bd. 1, s. 83 og 274, jfr. ogsaa bd. 2, s. 527.

26) Lucas Peter v. Bretton (31/5 1797—22/1 1880), stiftamtmand i Viborg 1843—66.

sin gaard malet og restaureret, hvilket hun vidste, at de 200 rdl., som kongen gav i drikkepenge, kunne dække. Hendes folk skulle kun have de 50 af de 200 rdl. til deling. Hun skyede ikke al den uro, besøget ville medføre, og resultatet blev da ogsaa, at hun, da kongen endelig kom, maatte ligge paa sin sofa og modtage ham der, han siddende med sin lange pibe og hørende paa hendes Viborg krøniker. Hun havde laant mange smukke, gammeldags møbler til de dage, blandt andet en gammel tronseng, som en nat strakte alle fire ben fra sig med sin kongelige byrde, saa majestæten blev fundet paa gulvet, blidelig slumrende paa madrassen, der ganske stille med ham var gledet ned paa gulvet. Kongen og grevinden rejste saa. Sønnerne fik kort efter embeder, den gamle frue en diamantbrosche paa emaillegrund og de 200 rdl. En maaned efter døde hun, og hendes børn solgte bohavet ved auktion. Gaarden havde min mand købt for 2000 rdl. Det var en god handel, selv i de tider. Der var dog store reparationer udvendig; sidefløjen maatte ombygges, men alle pengene kom tilbage, da jeg 15 aar senere solgte gaarden til by og domkirke i forening til nedbrydning, da den stod for nær til den nye domkirke, der blev indviet i september 1876, faa dage før min broder Gustav døde.

Det var en herlig følelse at sætte foden under sit eget bord. Vi havde fire ugers ferie at glæde os over, men ved det nye skoleaars begyndelse var freden forbi, thi saa skulle vi modtage 6 disciple som pensionærer i vort hus. Gaarden havde 18 værelser, de 10 forneden beboede vi selv, en rigtig pragtøjelighed. Overværelserne ud til torvet var til disciplene. De følte sig snart hjemme hos os, og vi holdt af dem, hvad forældrene snart mærkede og viste os ved at forhøje aarspengene fra 120 rdl., hvad ingen andre fik, til 150 rdl. Saa var vort udkomme betrygget, ogsaa fordi jeg straks

begyndte med at undervise i sprog. I de tre timer, som min mand daglig tilbragte paa skolen, underviste jeg hjemme i tysk, fransk og engelsk, og jeg havde dem altid besat og fik een krone for timen, en meget behagelig tilvækst til min mands gage, der dengang var 800 kroner. Dermed begyndte adjunkterne og i den tid ogsaa assessorerne.

Saa flyttede de 6 latinere, vi skulle have som pensionærer, ind den 28. august, og adjunkt *Spreckelsen*²⁷⁾, som havde spist sammen med min mand, spiste saa til middag hos os, og hans 14 kroner var mine lommepenge. Vi førte et solidt og godt hus uden al overdrivelse, styret af den sparsommelige jomfru *Gustavesen*, som i 6 aar havde tjent hos konferensraad *Tang*²⁸⁾, og som nu bor i København, hvor hun er gift med en rentier *Gerlach*.

Min første elev var konferensraad Tangs niece, professor *Peder Hjorths*²⁹⁾ datter, som skulle til en onkel i New York; derefter den gamle frøken *Zahrtmann*, der ville indføre engelsk i sit institut, og hendes søster *Henriette*, der skulle rejse til Frankrig med grev Holstein.³⁰⁾ Saaledes kom vi snart paa den grønne gren, og samtidig med, at de andre lærere sad i smaa kaar, sad vi i god velstand og kunne nyde livet og hjælpe, hvem der trængte, og det var stedse vor glæde og er vedblevet at være det for mig.

27) Lauritz Bartholomæus von Spreckelsen (31/10 1818—21/9 1862), adjunkt ved Viborg Katedralskole 1847, sognepræst i Uggerslev 1858, jfr. note 3.

28) Christian Noe Tang (23/5 1801—12/3 1886), landsoverretsassessor i Viborg 1839—59, justitiarius 1859—78. Gift med Nanna Pauline Amalie Hjort (1805—76), søster til prof. Peder Hjort, jfr. note 29.

29) Peder Hjort (19/7 1793—11/11 1871), kritiker og skolemand.

30) Bodil Annanie Zahrtmann (død 27/3 1882) og Petra Henriette Z. (død 9/3 1864), døtre af sognepræst ved Søndresogns Kirke 1791—1826, provst Henrik Christian Zahrtmann. Den førstnævnte datter drev i mange aar byens fornemste pigeskole.

Pedersen var glad for sin skolegerning. Han var en sjælden nidkær lærer, agtet og afholdt af baade rektor, medlærere og disciple. Vore pensionærer hang ved ham med kærlighed, og vi gjorde vort til, at de kunne finde et rigtigt hjem hos os og ikke finde deres glæde ude, saaledes som det desværre dengang var meget skik og brug. De store disciple gik paa værtshus, medens vore sad hjemme og morede sig hos os. Jeg spillede fortepiano, hvoraf min mand havde megen glæde og drengene med, thi kom der nogle smaapiger hos os, havde vi straks et lille bal i gang. Jeg sørgede altid for, at der var lidt traktement til dem om aftenen. Havde de store disciple whist paa deres værelser, fik de et glas punsch. Saa hændte det stundom, at deres glæde gav sig luft i en eller anden poetisk udgydelse til os. Jeg kan saaledes huske, at nuværende provst *Brahm*³¹⁾ fandt paa følgende strofer:

»Hr. Pedersen og frue vi
vor tak vil hermed bringe,
og førend gildet er forbi
vort hurra skal sig svinge
fra musasønners hæse lunger,
men dog med kraft det runger,
thi skaalen velment er.«

Og de smaa, ja, de glædede sig hele dagen til aften timerne, naar Pedersen, efter at vi havde drukket te, fortalte dem historier, og jeg kom med kager. Hver især troede, at Pedersen holdt mest af ham, en saadan evne havde han til at vinde ungdommen.

Det var ogsaa Pedersen, der jævnedes mangen uenighed mellem rektor og disciple, thi hvor elskværdig professor

31) Peter Georg Emil Brahm (2/7 1838—22/8 1912), student Viborg 1856, sognepræst i Seden-Aasum fra 1886 til sin død.

*Olsen*³²⁾ end var af karakter, saa lod han sig ofte lede af stemninger og luner, og den, der gør dette, dømmer ikke altid retfærdigt. Min kære mand og rektor kom særdeles godt ud af det med hinanden, og da hans hustru var død og døtrene anbragte i en pension i en præstegaard, følte han sig ensom i sit hjem og søgte glæde i andres lykkelige familieliv. Og saaledes var det, at han ofte indbød sig til gæst hos os, og vi morede os altid godt i hans selskab. Hans præcision kunne man ikke berømme; naar han lovede at ville komme og drikke te med os kl. 7, kom han først kl. 9, saa vi dækkede for anden gang vort tebord, da latinerne ikke kunne vente saa længe. Men saa varede hans besøg ogsaa til langt ud paa natten, og hvor morsom samtale end var, saa kæmpede jeg ofte med søvnen.

Med de andre lærere harmonerede rektor ikke godt; han gjorde sig ofte til nar ved sin fremtræden. Jeg mindes grant en dag, da Pedersen kom hjem og fortalte mig en saadan episode. I frikvartererne, naar disciplene legede i skolegaarden, i hvis midte 4 smukke linde knejsede omkring skolens pumpe, blev alle vinduerne i læseværelserne lukkede op, hvilket afstedkom en skrækkelig træk. Professor *Wesenberg*³³⁾ gik gennem de tomme værelser med hat paa hovedet og mødte rektor, der sagde: »Tag din hat af, naar Du gaar gennem skolen.« *Wesenberg* svarede skarpt: »Pas dig selv, Olsen, og gør dig ikke til nar for dine disciple. Du er i høj

32) Frederik Chr. Olsen (23/4 1802—24/10 1874), rektor for Viborg Katedralskole 1844—66. Gift I 10/4 1827 med Marthe Helena Andrea Schütte (14/1 1803—30/1 1853). Gift II 16/10 1866 med Margrethe Christiane Eulalia Frisenberg (13/11 1839—3/10 1914). Jfr. ogsaa side 93.

33) Albert Sadolin Wesenberg (19/3 1804—10/5 1876), lærer, senere adjunkt og overlærer ved Viborg Katedralskole 1827—74, titulær professor, kendt filolog, jfr. side 93.

grad uforskammet mod Dine medlærere.« *Reisz*³⁴⁾ og *Spreckelsen* kom til i det samme og udbød: »Ja, vi er af samme mening!« Herefter fandt rektor det rigtigst at forsvinde, men han stævnedes de tre lærere for eforatet, der bestod af biskop og amtmand. Da disse havde læst rektors klage, inviterede biskop *Laub*³⁵⁾ de 4 herrer til te. Da de ville gaa, sagde biskoppen paa sin milde og rolige maade: »Jeg kan mærke paa de herrer, at de er blevet enige, og det er vist med deres vilje, at vi foranstalter en lille autodafé.« Og inden de 3 skolemænd havde sundet sig, havde han kastet klagen i kakkelovnen.

Da rektor Olsen ved 65 aars alderen gik af, begik han den dumhed at gifte sig med en ung dame, *Margrethe Friesen*³⁶⁾. Hun var smuk og lærd og meget forelsket i den gamle apoplektiske mand. Pension kunne hun ikke faa, og han kunne som afgaaet embedsmand ikke sikre hende noget, men gifte blev de i Borbjerg præstegaard. Deres bryllupsrejse skulle gælde Italien, men der kom en mand med en slæde i vejen; de maatte blive i København, da der snart ventedes en lille. Det blev en søn, der nu er juridisk kandidat. To aar senere arriverede en datter, der nu er stiftsdame i Støvringgaard. Fru Olsen blev efter rektors død sindssvag og led af højhedsvanvid. Hendes fader og moder var begge af adel; han, der var kaptajn, nedstammede fra Leszinsky i Polen, og moderen var en Hauch. Fattige var de; faderen havde ødet alt, saa moderen efter hans død i krigen maatte ty til sine slægtninge med sine 3 smaa døtre. Vi kendte dem i en del aar som elskværdige mennesker; døtrene var smukke og dannede, men faldt ikke i herrernes

34) Jacob Fr. Reisz (27/5 1791—13/11 1860), lærer ved Viborg Katedralskole 1815—60.

35) Hardenach Otto Conrad Laub (6/8 1805—27/5 1882), biskop i Viborg 1854—78.

36. jfr. note 32.

smag. De to forblev ugifte, og det havde vist været bedst for den ældste, Margrethe, om hun ikke havde indladt sig i ægteskab. Rektor Olsen blev aldeles lam efter faa aars forløb. Kom man under et besøg i København for at ville se til ham, kunne man gaa med uforrettet sag, ligegyldigt hvem det saa end var. Fruen havde opdaget, at han i al fortrolighed engang havde fortalt, at hans kone behandlede ham slet. Havde Olsen ikke været god mod sin første kone, saa gik det med den anden i en anden tone. Jeg opnaaede aldrig at faa ham i tale i København.

Gamle professor Wesenberg og adjunkt *Wolle*³⁷⁾ var de to kolleger, som Pedersen sluttede sig mest til. Adjunkt *Dohn*³⁸⁾ var han meget venlig og hjælpsom imod. Det var altid galt med Dohns finanser, saa han stedse trængte til en formynder i pengesager, og min mand svigtede ham aldrig. Han var skolens finansraad. Adjunkt Spreckelsen var min mands bedste ven, han spiste til middag hos os og blev altid siddende til kaffe, rygende paa sin lange pibe.

Blandt de disciple, der boede hos os, var *Johannes Valeur*³⁹⁾ fra Aalborg, hvis fader havde ejet postgaarden ved Aalborg, men var død som ølbrygger i denne by. Johannes var som vor egen dreng. Naar kammeraterne spurgte den lille, kønne og gemytlige fyr, der var alles yndling: »Hvad er din fader?« lød svaret: »Min fader er død, og min moder er ølbrygger.« Hans kælenavn var selvfølgelig »den lille ølbrygger«.

Saa var der to sønner af *Buchwaldt*⁴⁰⁾ paa Nandrup, to

37) Emil Wolle (22/4 1808—15/2 1874), lærer ved Viborg Katedral-skole 1841—70. Jfr. ogsaa side 93.

38) Carl Ludvig Peter Dohn (6/4 1813—27/1 1880), lærer ved katedralskolen 1851—74.

39) Søn af bryggeriejer i Aalborg Christian Valeur (1801—50).

40) Niels Bredahl Buchwaldt (død 1852), 1830 ejer af Nandrup paa Mors.

raske, jyske knægte, der var saa uciviliserede, som nogen herregaardssøn kan være. Moderen syntes, at de havde modtaget megen civilisation i vort hus, men vi var ikke helt af samme mening. Naar Pedersen bebrejdede dem deres dovenskab, svarede de ganske gemytligt: »Ja, hr. Pedersen, det gør ingenting, at vi intet lærer, »for er Du stam, er Du lam, har Du penge, saa gaar Du fram«¹⁾, og det ved De jo nok, at vi har.« »Naa, min dreng«, var svaret, »det er en god lærdom at sende Dig med til en latinskole.« Med alle deres lyder var de rektors yndlinge; de fik aldrig de klø, de ærlig havde fortjent. Olsen morede sig altfor godt over dem. Kort efter, at biskop Laub havde tiltraadt sit embede, ville han, som den ene af skolens eforer, gøre os en visit, og da han mellem 5 og 6 traadte ind i gangen — Pedersen var tilfældigvis ikke hjemme — var den første, han traf, netop *Ludvig Buchwaldt*. »Er adjunkt Pedersen eller fruén hjemme?« »A ved et it, nu kan æ mand staa der, mens a gaar ind aa sejer, at han er her.« Her fandt jeg saa biskoppen staaende lige indenfor gadedøren, smilende over hele sit milde ansigt. »A ved it, a tror te de er bispen.« Det var Ludvigs svar paa min forespørgsel. Nu syntes Ludvig, at han kendte Laub meget godt, og da han næste dag saa ham paa torvet, gik han hen til ham, trak ham i ærmet og betroede ham, at der var kommet en flok Muhamedanere til byen. Han mente Hannoveranere, der med deres musik i flokke paa 10 à 12 mand drog rundt i landet og spillede i smaabyer og paa herregaarde.

Mange aar senere besøgte Ludvig Buchwaldt mig i Nergade. Han var da 50 aar gammel, enkemand for anden gang og havde voksne børn. Han havde arvet en stor formue, satte den til, og var nu handelsrejsende i vin og cigarer.

41) Gammelt ordspog.

*Jakob Holm*⁴²⁾ — af en gammel præsteslægt — hvis moder boede i Viborg, blev juridisk kandidat, overretssagfører, blev gift efter at forlovelsen var hævet og atter bragt i stand 4 gange. Han var en original, havde formue, men efter hustruens død granskede han i sin sorg i opfindelser saa længe, indtil hans forstand tog skade, og han maatte anbringes paa en sindssygeanstalt. Han blev dog senere udskrevet derfra og giftede sig igen, blev fuldmægtig i Sorø hos byfoged Kattrup, men da hans søn blev student, fik han et tilbagefald. Han var et meget dygtigt menneske.

En bedre karriere gjorde *Evaldsen*⁴³⁾, en søn af en murerhaandlanger Loldrup. Han endte som juridisk professor i København, hvor jeg ofte besøgte ham under mine vinterophold der.

Efter min faders død den 25. februar 1855 købte Pedersen min kære rede i Nergade nr. 32. Den var bygget i 1848 og var 6 aar gammel, da han købte den. Min fader havde under sit besøg hos os yttret lyst til at bo i det hyggelige hus, omgivet af den smukke natur, naar han trak sig tilbage fra sit embede. Til erindring om fader købte Pedersen huset til et enkesæde for mig, om jeg skulle leve længst af os.

Et halvt aar efter blev søster Minna forlovet med adjunkt Spreckelsen, og de lejede saa nr. 32 for 200 kroner aarligt. Den 9. november drog de herind som unge ægtefolk og levede her deres hvedebrødsdage. Deres bryllup stod hos os i al stilhed. I 1858 søgte og fik Spreckelsen sognekald paa Fyn, i Uggerslev og Nørre Hørup, og derhen rejste de saa i november maaned. Deres søn, *Thomas*⁴⁴⁾, var da et halvt

42) Jacob Holm (14/5 1844—12/1 1902), student Viborg 1862, overretssagfører i Kbh. 1872—95, senere by- og birkefuldmægtig i Sorø.

43) Anders Chr. Evaldsen (2/6 1841—18/11 1912), student Viborg 1861, 1872 professor i Kbh., 1893 højesteretsdommer.

44) Th. v. Spreckelsen (25/11 1857—30/5 1932), fabrikant i Viborg.

aar gammel, en dejlig dreng, som nu selv har en søn, Otto⁴⁵⁾, der ligner sin fader i den alder paa en prik. Endnu i dag, da Otto er over 2 aar gammel, synes jeg, at drengen godt kunne bilde mig ind, at det var hans fader, jeg som lille saa spanke omkring. Han er ogsaa sød og venlig imod mig, vi er fortrinlige venner. Den kære Spreckelsen rejste saa til Fyn; vi, min mand og jeg, mistede vor bedste ven. Da i juni 1862 min elskede mand døde, tilskrev Spreckelsen mig saa smukt, at med Pedersens død var det baand bristet, der havde bundet ham saa fast til Viborg. Det fandt genklang hos mig, der havde haft den lykke at kunne danne ham et hjem, der var ham kært. Der har ogsaa blomstret mange roser for mig, da savnets og sorgens første tid var overstaaet, thi Vor Herre gav mig i min søsters 3 børn, ved at hjælpe dem frem i livet og glæde dem allerede i den lykkelige barndomsalder, en smuk opgave, thi deres fader døde kun 3 maaneder efter min mand, og jeg har holdt det løfte, jeg gav mig selv ved deres faders død. Jeg ved, at de er glade for mig og paaskønner, hvad jeg har gjort for dem og deres moder. Der finder jeg min bedste løn, og andet trænger jeg ikke til i mine lykkelige kaar.

I Uggerslev levede Spreckelsens nogle lykkelige aar. Det var en gammel, hyggelig præstegaard og en flink menighed, der mere og mere sluttede op om deres kære præst. To børn fødtes der: Cathrine⁴⁶⁾ og Johannes⁴⁷⁾, den sidste næppe et halvt aar gammel, da deres fader døde. Mig var den glæde forundt i 1861 at tilbringe en rar sommerferie i det gode hjem. Det var sidste gang, jeg saa Spreckelsen. Der var sorg ved Spreckelsens død, som indtraf i september 1862. Han

45) Otto v. Spreckelsen (født 3/9 1895), revisor i Viborg.

46) Cathrine v. Spreckelsen (28/1 1860—19/4 1903), gift med Jens Chr. Christensen (25/12 1860—4/12 1932), provst i Odder.

47) Johannes v. Spreckelsen (22/4 1862—9/5 1921), kæmner i Nykøbing F.

og min mand døde begge i deres bedste alder, Pedersen 45 aar og Spreckelsen 42 aar gammel. Da jeg igen i september 1863 kom til Uggerslev, havde søster Minna været enke et aar og drog saa efter naadensaarets udløb til Odense, hvor hun havde været saa lykkelig at opnaa en fribolig paa 4 værelser, egen gaard og en lille have i Eilschous stiftelse, bolig for præsteenker og præstedøtre. Nu havde søster Minna et godt hjem der i 36 aar og har opdraget sine 3 børn til brave og dygtige mennesker, der har gjort hende og mig stor glæde.

Saa flyttede da Pedersen og jeg i november 1858 ned i Spreckelsens lejlighed i Nedergade, ind i det hus, der skulle blive min bolig i saa mange aar og deraf 4 aar sammen med min mand. Gaarden ved domkirken lejede vi ud til Borger- og Haandværkerforeningen.

Vi gik ind til vort hjem med glæde i sindet og viljen til at gøre hinanden saa lykkelige som muligt. Det lykkedes for os. Det var de sidste ord, Pedersen talte til mig lige før sin død, borgen for. Han sagde til mig: »Ja, det staar i Guds haand, om det bliver liv eller død, men selv om Gud skulle skille os ad og det lykkelige samliv blive afsluttet, saa maa Du være glad, saa længe Du lever, thi Du har altid kun glædet mig, og jeg har følt mig saa lykkelig, som jeg ikke troede, mennesker kunne blive her paa jorden.« Det var dejlige ord og den bedste trøst i skilsmissen. Min elskede mand døde den 15. januar 1862. Det var en heftig feber, som i løbet af 5 dage lagde den store og kraftige mand i graven, kun 45 aar gammel.«

*

Her har fru Pedersen sluttet sine erindringer, der er nedskrevet i aarene 1897—1898. Men de er tilstrækkelige til at karakterisere hende som det livfulde, hjertevarme og altid interesserede menneske, hun var, og de vidner om det fond af ubrugt kærlighed — hendes ægteskab var barnløst — hun

bar paa, og som hun kastede over paa sine 3 søsterbørn. Hun var næsten 70 aar gammel, da hun gik bort den 4. december 1899. Hun havde i nogle dage været utilpas, og uden at mine forældre anede noget alvorligt, gik de en aftenstund derned og kom tidsnok til at se hende dø. Hun blev begravet paa Viborg kirkegaard ved sin mands side en frostklar vinterdag, og alle domkirkens klokker sendte deres festlige klang ind over hendes grav.

I Viborg Stiftstidende kan den 5. december 1899 læses følgende: »Enhver i byen kendte fru Pedersen, der var lidt af en original, men kun faa var vidende om den store virksomhed i velgørenhedens tjeneste, den afdøde saa at sige havde viet sit liv til. Tidligt og silde var hun paa færde for at opsøge nøden i de mest afsides kroge, og mange er de, hun har bragt trøst og rakt en hjælpende haand baade privat og i sin egenskab som besøgende dame i Plejeforeningen, som hun har været med til at stifte. Budskabet om hendes død vil derfor blive modtaget med deltagelse i mange fattige hjem her i byen, for hvem hun har været en trofast hjælper og trøsterinde. At afdøde ogsaa ud over sin død har tænkt paa de nødlidende i vort lille samfund, vil ses deraf, at hun allerede i 1872 ved testamente har stiftet 5 legater, hvert paa 2000 kroner, bærende navnet »Adjunkt Rudolph Pedersens og hustrus legater«, og som nu efter hendes død vil træde i kraft.

Det ene af disse legater er bestemt til Viborg domkirkes indre udsmykning eller »til et formaal udenfor det, synsloven kan fordre«. Men de øvrige 4 legater er alle beregnede til at bringe lidt lys og solskin ind i de fattiges hjem, saaledes som det var afdødes eneste livsopgave, medens hun færdedes blandt os. »Velgørenhedsselskabet«, »De fattiges kasse«, »Den kvindelige plejeforening« og »Haandværkerforeningens stiftelse« er saaledes hver især tillagt renten af 2000 kroner.«

Til fuldstændiggørelse af fru Pedersens optegnelser skal jeg tilføje, hvad sagfører *Viggo Hindberg*, der døde i Viborg den 11. februar 1901, har fortalt om nogle af de personer, der omtales i hendes erindringer.

»„Alfader” — epitheton ornans for rektor — var professor *F. C. Olsen*, bekendt som digteren Poul Møllers aandelige biograf. Han var en i høj grad kundskabsrig mand; man kan ikke sige, at hans undervisning førte til heldige eksamensresultater, men han havde en sjælden gave til at sætte eleverne ind i den klassiske oldtids aand og liv. Som menneske kunne han nærmest betegnes som et lunefuldt barn. Rector scholæ var i hine tider en ansvarsløs enevoldshersker, og hans lunefulde sind gjorde ham ikke sjælden til en despot. I hele september maaned havde skolen paa grund af et koldt og fugtigt vejr ikke haft svømmeøvelser, men i begyndelsen af oktober kom rektor pludselig i tanker om, at dette var forkert, hvorfor han trods svømmeinspektørens protest beordrede eleverne ud i det kolde vand, der vel næppe oversteg 8 grader R., idet han for at vaage over, at hans befaling blev strengt overholdt, i en tyk og varm vinterfrakke i højstegen person indfandt sig paa svømmeflaaden. Til andre tider var han den personificerede godhed og elskværdighed.

Overlærer, professor *Wesenberg* havde et stort navn som filolog, men man kunne iøvrigt gerne sige, at han var bidt af en gal politiker, eftersom han aldrig talte om andet end politik og benyttede en del af undervisningstimerne til avislæsning.

En stor original var overlærer *Emil Wolle*. Han søgte overalt at finde det dæmoniske i tilværelsen og skrev blandt andet under pseudonymet »Doktor X« en ganske vel modtaget roman, i hvilken han parterede sin egen person i tvende interessante, aandeligt syge, hypokondre individer, med tilsnit af det dæmoniske. Iøvrigt var der ikke en eneste

dæmonisk blodsdraabe i ham, og naar han var uden for de ekstaser, hvori hans fantasi hensatte ham, var intet ham kærere end en lækker gaasesteg og en kraftig toddy. Han var barytonsanger af fremragende rang og havde i sine unge dage faaet et smigrende tilbud ved vor opera, og det var en sand nydelse at lytte til hans stærke klangfulde røst. Dertil var hans sang besjælet af dramatisk foredrag, og han søgte særlig sin lige hele landet over som Bellmannfortolker. Paa grund af sin vældige stemme og lille personlighed kaldtes han i skolen »Viel Geschrei und wenig Wolle«.

En fuldstændig modsætning til Wolle var adjunkt *Pedersen*. Var Wolle drømmer og fantast, saa havde Pedersen kun respekt for virkeligheden. Han kunne være tør og skematisk i sin historieundervisning. En mærkelighed ved manden var det store ry, hvori han stod hos det fede Sallinglands proprietærer og prangere for sit indgaaende kendskab til kreaturhandelen. Man skulle altsaa tro, at han var den fuldstændige materialist, og det morede ham ogsaa at drille den æstetiske Wolle med spørgsmaal som for eksempel, om der ikke engang havde været en person, som hed Goethe, der skrev vers og saadant noget klingklang, men hvad enten han nu var sig det bevidst eller ikke, saa slumrede der en digter i ham. Det fornåm man, naar han fortalte en eller anden episode af verdenshistorien. Saa sprang digteren ud, og der var da en betagende lyrisk og dramatisk flugt i hans fremstilling af begivenhederne, en forunderlig psykologisk, stundom halvt humoristisk forstaaelse af de optrædende personligheder, saa at hans tilhørere lyttede til i stor spænding og med tilbageholdt aandedræt.«

*

Endelig skal anføres, hvad Viborg Stiftstidende skrev om adjunkt Pedersen dagen efter hans begravelse (21/6 1862):

»Rudolph Pedersen, som stedtes til jorden i gaar, var en skarpt afpræget personlighed, en karakter i dette ords egent-

ligste forstand. Af nogle ansaas han for et slags særling, af andre for en elskværdig original; men ingenlunde alle havde opfattet hans væsens dybere gehalt, der ofte laa skjult netop bag det, som for den overfladiske betragtning syntes sært og besynderligt. Dette var ikke noget paataget, ingen affek-tation; men saadan var han nu engang ifølge sin natur og hele udvikling, og som saadan maatte man tage ham og holde af ham.

Han havde en tilbøjelighed til at bruge paradoksens form, naar han fremsatte sine tanker og yndlingsmeninger, men det maatte da ikke forstaas alt for bogstaveligt. For at nævne et eksempel: Hans overordentlige sans og virksomme interesse for det praktisk nyttige, for hvad der betinger menneskets timelige velvære, kunne saaledes ofte ytre sig som en art opposition mod livets æstetiske krav, mod poesi o. s. v.; men han udtalte da saadanne tilsyneladende spidsborgerligheder paa en saa ejendommelig godmodig og original-humoristisk maade, at han derved i grunden mangelang viste et slags poetisk begavelse i langt højere grad end mangelangen en, der i antifilistrøs velbehagelighed tror at sværme for poesi og kunst som det eneste saliggørende.

Fremdeles: Endskønt han i politisk henseende var teoretisk absolutist og med stor uforbeholdenhed udtalte sin forkærlighed for suverænitæt og en ældre tids mere aristokratiske former, saa kunne ingen nok saa sangvinsk demokrat omfatte borger, bonde og almuesmand med hjerteligere velvilje end han, en velvilje, der ikke aabenbarede sig blot i ord, men i gerning og i hans hele forhold og hans daglige liv udadtil.

Og omvendt: Omendskønt han syntes at sætte den driftige borgers og bondes betydning for samfundet højere end videnskab, kundskab og intelligens (bestandig som sagt i paradoksens originaleste form, som ingen, der kendte ham nøjere, kunne falde paa at tage ham ilde op), var han dog

selv en mand med en overordentlig kundskabsfylde. Intet menneskeligt, kunne man næsten sige, var ham fremmed; men specielt i hans hovedfag, verdenshistorien, er her vistnok kun faa i landet, der kunne maale sig med ham i omfattende kundskabsdetailler, hvilke han havde en ganske særegen gave til at popularisere og fremsætte i underholdende fortællinger. I denne henseende var han uudtømmelig, naar man kunne faa ham paa gled, og mange, baade unge og gamle, baade dannede og udannede, baade i skolen og udenfor samme, har med levende interesse lyttet til hans ord, naar han paa sin ligesaa jævne, gemytlige og almenfattelige som belærende og klart orienterende maade fortalte »historie«. Som fortæller (ogsaa i andre sfærer end rent »historiske«) havde han et afgjort talent, som man paa grund af den ham aldeles ejendommelige og højst tiltrækkende form gerne kunne kalde et poetisk, skønt han maaske selv ville have frabedt sig at høre det benævnes saaledes. —

Han var en slave af pligten, af orden og præcision i forretninger og betænksomt overlæg i alt, hvad han foretog sig; — han er vist aldrig i sit liv kommet et minut forsilde til noget, som officielt paalaa ham, eller som han havde lovet eller endog blot ved sig selv besluttet. Men han gjorde sig ingen fortjenstlighed deraf, fordi han, som han selv med elskværdig selvironi sagde, »handlede saaledes efter en ren naturdrift, fordi hans væsens maskinmæssige konstruktion gjorde det umuligt for ham at handle anderledes, førend urværket af sig selv gik af lave«. Og derfor saa han de tilsvarende mangler, unøjagtigheder og forsømmelser hos dem, »hvis natur og pligtinstinkt var anderledes konstrueret«, i et mildt og undskyldende lys, idet en godmodig, omend psykologisk træffende, spøg var det eneste, hvormed han kunne gaa i rette med sligt.

Overhovedet: Han havde et ualmindeligt skarpt blik til at opdage menneskelige daarskaber i alle retninger, og dog

kunne ingen være humanere i sin dom om de samme daarskaber, som ingen kunne være fjernere fra at hengive sig selv til, end han. Just fordi han psykologisk kunne forfølge daarskaben til sin første grund og, gennem alle udviklingstrin, tilbunds gennemskue den og menneskeligt forstaa den, just derfor dømte han mildt og human, — og mennesker, hvem andre brød staven over, var han altid rede til at hjælpe med raad og daad paa den uegennyttigste maade. Han besad nemlig en ligesaa mærkværdig praktisk klogskab i alle timelige forhold som opofrende beredvillighed til at lade andre nyde godt deraf. Saare mange af forskellige stænder henvendte sig til ham i højst forskellige anliggender, og saare mange vil længe savne ham, der næsten aldrig syntes at mangle ressourcer, hvor det kom an paa at se og finde den bedste udvej i et vanskeligt tilfælde.

Han ville ethvert sted, ligesom han naturligvis var det her, snart være bleven selvfølgeligt medlem af en kommunalbestyrelse. Derfor — uagtet han ikke stod i mange selskabelige berøringer og i denne henseende helst holdt sig indenfor en ganske snæver kreds — kan man med sandhed sige, at han var en af Viborgs populæreste mænd, hvorom ogsaa det talrige følge af alle stænder, der i gaar gjorde den sidste vandring med ham, gav et talende vidnesbyrd. At han savnes og længe vil savnes i skolen af kolleger og disciple, vil ikke kunne staa tvivlsomt for nogen, der med opmærksomhed har læst denne lille karakteristik.«

EN PROVSTERETSSAG FRA 1863

—
Af Tage Kaarsted

— Vær ej for tryg, du ved ej,
hvad der er bag din ryg.

Der skal her berettes om en skolelærer, hvis adfærd satte de gode Vinderslev-beboeres sind i bevægelse, og som harmede dem — og myndighederne — i en sådan grad, at det fik højst ubehagelige følger for læreren. Hændelserne kaster lys over forrige århundredes moralopfattelse, og da alle akterne er bevaret, får vi tillige et indblik i sagens menneskelige momenter.

*

Johan Christoffer Stoye blev født den 10. maj 1816 i Randbøl. Hans far, Johan Erdmann Stoye (1782—1835), var tysker af fødsel, men nu papirmager på Engelholm papirfabrik ved Vejle; moderen, Ane Lise Lermstadter (1798—1844), var datter af en papirmager fra samme fabrik. I den smukke Randbøldal, hvis sociale og økonomiske forhold helt var præget af papirfabrikken, tilbragte Johan sine barneår. Hjemmet var langt fra velsitueret, men drengens forstand var der intet i vejen med. Ved konfirmationen var hans kundskaber udmærket gode og hans opførsel — sædelig.¹⁾ Snart efter kom han til at forestå en biskole, og da han havde både evner og lyst til lærergerningen, skrev han selv 17 år gammel til Det kgl. Skolelærerseminarium i Lyngby på Djursland og anmodede om optagelse til 1. oktober 1834, hvilket bevilgedes.²⁾

Det første år var ingen dans på roser. Hans karakterer

var ret ringe, enten det nu skyldtes taktik fra seminariets side eller vanskeligheder med at tilpasse sig det nye. Ved eksamen i april 1835 lå hans gennemsnit på g², og ingen af karaktererne var over g. Det var den rene bedrøvelighed, især da klassens gennemsnit lå noget højere. Men den følgende tid rettede han sig ganske betydeligt, og ved afgangseksamen i september 1836 fik han med en nydelig 1. karakter en af de bedste eksaminer, der blev givet dette år. Sang og musik var dog stedse hans svage sider; mens han lige akkurat fik prædikatet »sang i kirken kan han som forsanger forestå«, var der med et tg i faget instrumental musik intet at gøre som organist. Til gengæld fik han ug i skønskrift, hvilket har lettet nærværende undersøgelse betydeligt. Hans forhold iøvrigt havde været rosværdige, og der var grund til at tro, at det gejstligt styrede seminarium havde sendt en lovende ung pædagog ud. Det gik unægtelig anderledes.³⁾

Det har ikke været muligt at kortlægge hans færden de næste 10 år. I begyndelsen af 1847 opholdt han sig imidlertid i Hinge, velsagtens som hjælpelærer, og mens han var her, blev han 1. maj kaldet til kirkesanger og skolelærer i Vinderslev (kollats 7. juli⁴⁾). Det var et godt embede, Stoye havde fået. Skolen havde over 100 børn, og lønnen var 464 rd. årlig foruden 20 rd. for kirketjeneste og 160 rd. i offer og accidens, ialt 644 rd. Hertil kom fourage og brændsel samt 6 tdr. rug og 37 tdr. byg i naturalier og 3½ trave skaftehavre i nannest, endvidere fribolig med over 5 tdr. land agerjord (5½ sk. hartkorn) og med et kreaturhold på 4 køer og 5 får. Således aflagt behøvede Stoye ikke at frygte økonomien.⁵⁾

*

Den nye lærer fik ikke alt for god en start. Hans tjenestepige fejrede grundlovens givelse med at skænke ham en dat-ter! Først den 20. oktober 1849 blev Stoye gift med pigen,

der var 22 år, hed Maren Jensen og var datter af gårdmand Jens Pedersen i Elkjær. Rygtet ville vide, at hårde trusler måtte til, før Stoye gik ind på ægteskab. Dagen efter døbtess datteren, som da i henhold til tidens lovgivning var for ægtefødt at regne.

Sognet faldt nu til ro en stund. I løbet af en halv snes år kom der yderligere syv børn til verden i skolen. Men døden skånede heller ikke lærerhjemmet. I løbet af et års tid døde tre af børnene og den 19. november 1861 Stoyes hustru — alle af tæring.⁶⁾ Nu sad Stoye ene tilbage med fem børn, det ældste på 12, det yngste på 1 år.

Men også på anden vis trak skyerne sammen over den hårdt ramte mand. Den 1. november 1861, altså kort tid før hustruens død, indsendte 73 beboere fra Vinderslev sogn til biskoppen over Århus stift, den myndige og konservative G. P. Brammer, et andragende om Stoyes afskedigelse. Han havde forsømt klokkeringningen, uden tilladelse taget kirkegårdens græs til hø, ladet børnene vente udenfor skolen, og han havde forladt skolen hele timer i undervisningstiden, hed det i klagen. Men det var biting; værst var »de slette rygter, vi idelig må høre om ham«. Han skulle igen have besvangret sin tjenestepige og betalt flere hundrede daler for at slippe for faderværdigheden. Endelig skulle han »nu for tiden have utilladelig omgang med en anden mands kone, hvilket forårsager megen ulykke og skændsel i et hus, hvor der forhen har hersket huslig fred og kærlighed«. Juridisk kunne rygterne måske ikke bevises, men klagerne troede på dem. Stoye var derfor »uværdig til at undervise skikkelige folks børn i den kristelige religion« og måtte fjernes.⁷⁾

Inden sagens videre forløb følges, må vi præsentere et par af de implicerede. Den omtalte tjenestepige hed *Anne Margrethe (Grethe) Jung* og havde tjent hos Stoye 1854—56. I juni 1857 havde hun fået et barn, og det var ganske

*Johan Chr. Stoye med fire af de overlevende børn
i ægteskabet med Maren Jensen.*

fot. (Silkeborg) ca. 1880.

rigtigt galt med paterniteten. Pigen udlagde en »Henrik Jensen fra Sverrig«, hvilket afgjort ikke var egnet til at neddæmpe de hårdnakkede rygter om Stoye som barnets far.⁸⁾ Den »anden mands kone« var *Ane Johanne (Hanne) Lysdal*. Hun var født 1833 som datter af den ansete gård-ejer og sogneforstander i Vinderslev *Chresten Jacobsen Hede* (1809—91) og hustru Ane Henriette Pedersdatter (1809—88). Hun var i 1852 blevet gift med husmand og skræder *Jens Pedersen Lysdal*, f. 1824. En slægtstradition vil, at Jens Lysdal havde friet til Hannes søster, men fået forældrenes afslag, da hun var »lovet hen«. I stedet var han blevet henvist til Hanne. Om det er rigtigt, ved vi ikke, men vi vil nok helst tro det, for det kaster ligesom et forsonende skær over hendes senere handlemåde. I ægteskabet var der tre børn, og et fjerde fødtes den 14. december 1861, altså kort efter at Stoye-sagen var blevet rejst.⁹⁾

Stoye fik klagen, som sognepræsten *A. H. Stibolt* havde tilsluttet sig, til udtalelse. Han gjorde indledningsvis rede for sine personlige forhold de sidste par år. »Trende børn er døde efter langvarig sygdom, min kone har været syg og sengeliggende hele tiden, og for få dage siden kaldte Gud hende bort fra mig og fem små børn. Jeg har i disse tvende år ikke haft én rolig nat«, skrev han. Hans sind og tanker havde været henvendt til andet »end vellystige begærligheds tilfredsstillelse«. Den manglende klokkeeringning var det eneste af klagepunkterne, der rummede nogen sandhed. Det havde ikke været mulig for ham at ringe solen op, men nu havde han lejet en mand dertil. Kirkegårdsgræsset havde han skriftlig tilladelse fra patronen til at anvende. Han måtte også afvise ikke at have lukket børnene ind til tiden. Nok var det sket, at han havde forladt klassen, men, sagde han, det var kun »for at se til mine kære syge, for at tale et trøstende og beroligende ord til dem, række dem et lindrende lægemiddel eller for at lukke et bristet øje, og det

må vel kaldes umenneskeligt, dersom jeg ikke havde gjort det«. Stoye var ikke bange for at appellere til myndighedernes medlidenhed, iøvrigt uden resultat. Han benægtede pure at have besvangret Grethe Jung, og hvad det sidste og alvorligste klagepunkt angik, måtte han også melde hus forbi. Hanne Lysdal havde kun ydet ham bistand i husholdningen under hustruens sygdom; alt andet var bagvaskelse. Han stod ikke i andet forhold til hende, end at han kunne forsvare det både for Gud og mennesker. Endelig gjorde han opmærksom på, at kun 9 af de 73 klagere boede i hans skoledistrikt, og af disse 9 havde kun tre skole-søgende børn!

Men hvad var da grunden til klagen? Det afgørende motiv var efter Stoyes mening oprettelsen af et nyt skoledistrikt, hvortil en del af hans embedes løn skulle overføres, når han gik af. Indtil da måtte beboerne yde ekstra støtte til den nye skole i Mausing, og de var derfor ivrige for at fremkalde Stoyes afgang. Yderligere havde han pådraget sig folks uvilje ved at søge »en enrageret (d. v. s. rasende) bondeven«s valg til folketingsmand forhindret, og han havde påtalt det urigtige i, at sogneforstanderen, der var ophavsmand til klagen, drev ulovlig høker-, kro- og bissekramvirksomhed. Denne mand var Chresten J. Hede, far til Hanne Lysdal! »For om muligt at fortrædige mig ... har han, foruden sine øvrige falske beskyldninger, end ikke taget i betænkning at ofre sin egen uskyldige datters gode navn og rygte.« Herved havde han »vist en ravnefaders ufølsomme hjerte og hensynsløse grumhed«. På dette sidste punkt skød Stoye i hvert fald over målet.¹⁰⁾

Biskop Brammer sendte klagen og Stoyes afvisning til udtalelse hos skoledirektionen for Lysgaard herred, som bestod af amtmand *L. P. van Bretton* og provst *Peter Jessen* i Grønbæk. Stoye havde hidtil været anset for en af de dygtigste lærere i provstiet, skrev de; men det var dog

usandsynligt, at 73 mænd kom med en falsk klage. De lærde herrers argument lød: »Vel er det ingenlunde vanskeligt blandt bønder at kunne samle underskrifter på andragender, men dertil hører to meget væsentlige betingelser, at underskriften ikke medfører udgift eller ansvar.« Om Hedes rolle hed det, at han næppe havde set anden udvej til at skaffe Stoye bort, og således rive sin datter ud af et »usædeligt forhold«. Rygterne havde efter skoledirektionens mening væsentlig hæmmet Stoyes virksomhed; han måtte derfor enten fjernes, eller der måtte skaffes ham oprejsning, hvis klagen var ubegrundet.

*

Få dage efter, 16. januar 1862, indsendte 63 beboere fra Stoyes skoledistrikt en tillidsadresse til biskoppen. Det hed heri, at Stoye var en fortræffelig lærer, som man kun havde grund til at være tilfreds med. Beskyldningerne var ubeviselige, og underskriverne af tillidserklæringen troede tillige, at de var usande. Mange af klagerne havde haft uvedkommende motiver, hævdedes det.

Havde sagen været vanskelig for myndighederne, blev den det ikke mindre efter denne erklæring. Hvem skulle man tro på af parterne? — Sognepræsten ved Vor Frue Kirke i Århus, *P. V. Bendix*, der indtil 1. juli 1861 havde været provst for Lysgaard herred, og som fik sagen til høring, troede ikke på klagerne. I hele hans embedstid havde Stoye ikke givet anledning til klage. At der kunne opstå noget problem i forbindelse med klokkeringsningen, kunne efter Bendix' mening kun skyldes, at præst og sogneforstanderskab havde undladt at gøre brug af deres påtalepligt, og klagen over kirkegårdsgræsset havde han selv i sin tid afvist som ubegrundet. Derimod var Bendix klar over, at det havde vakt misnøje i sognet, at Stoyes løn ikke var blevet nedsat, da den nye skole skulle oprettes og en del børn overføres hertil fra Vinderslev skole. Et andragende

var ligefrem blevet indgivet om at få Stoyes løn reduceret; hvorfor havde beboerne da ikke ved denne lejlighed klaget over Stoyes forsømmelighed og umoralske vandel? Og hvorfor havde de i en halv snes år vist Stoye den »tillid« at lade deres børn gå i skole hos ham, når de hele tiden havde »vidst«, at han var far til Grethe Jungs barn? Det påståede forhold til Hanne Lysdal måtte nærmere klarlægges, før der vedtoges nogen for den anklagede beskæmmende forholdsregel, skrev Bendix.

Biskop Brammer var ikke glad for sagen. Han lod »sorteper« gå tilbage til skoledirektionen. Klagerne over klokke-ringningen, græsset og skolegerningen var dels grundløse, dels bagateller, som ikke burde skade en dygtig lærer, skrev han. Påstandene om umoral var penible; men klagerne skrev jo selv, at de ikke troede at kunne bevise dem juridisk, og forsvarerne, der boede i skolens nærhed, erklærede dem for ubevislige og usande. Ville det derfor ikke være ubilligt, navnlig imod Stoye, om der nedsattes »en provsteret om Stoyes forhold navnlig til en gift kone, hvis mand ikke antages at have hende mistænkt for utroskab«, spurgte Brammer. Hvad mente skoledirektionen?

Den delte sig i to mindretal. Jessen ønskede provsteret, thi rygterne havde vundet en sådan tiltro i den kres, hvor Stoye skulle virke, at hans virksomhed var væsentlig hæmmet. Der måtte derfor skaffes ham oprejsning, hvis klagen var ugrundet, eller han måtte afskediges. Om forsvarsskrivelsen hed det i Jessens brev: »Der kunne være en ikke ringe tilskyndelse til at underskrive en anbefalende erklæring for en mand, til hvem forældrene efter de tilstedeværende forhold er nødtvungen til at sende deres børn i skole.« Af hensyn til Stoyes behandling af børnene turde de næppe lade være at skrive under. »At de tilstedeværende rygter er udbredt blandt børnene i skolen, er der grund til at antage; thi dels kan man ikke vente, at bønderne i deres

indbyrdes samtaler om sådanne ting ville iagttage den fornødne diskretion, dels medfører de indskrænkede huslige forhold, idet hele familien som oftest er samlet i én stue, en ikke ringe vanskelighed i at holde sådan tale borte fra børnenes øren, og at dette ikke er uvæsentligt m. h. t. at hæmme Stoyes virksomhed, kan vel antages for utvivlsomt.«

Skoledirektionens verdslige medlem, amtmand Bretton, havde en mindre snæversynet indstilling og kunne ikke tiltræde Jessens svar. Men da Stoye var religionslærer, måtte de to spørgsmål afvejes overfor hinanden: Var det rigtigt efter angivelse uden mindste bevis at tiltale Stoye og kaste varig plet på ham, måske blot med det resultat, at han forblev i sit embede? Eller var det rigtigst ikke at handle efter angiveri, førend angiverne havde bevist rigtigheden af deres påstande? Bretton var imod provsteret, og han sluttede: »Hvert menneskes rygte og fred er udsat for største fare, når ubeviste beskyldninger kan influere på deres eksistens og ære. Er der sandhed og bevislig sandhed i beskyldningen, så kommer den nok for en dag, og så må der ikke være tale om at skåne.« I en senere skrivelse præciserede han, at angiveri ikke var bevis; kunne 73 mand underskrive en så graverende anklage, så måtte de også selv angive beviserne.

Brammer var stadig ikke meget for at resolve i sagen. Han lod den gå videre til kultusministeriet, som 24. april pålagde Stoye uopholdelig at fralægge sig beskyldningerne ved dom.¹¹⁾

*

8. august 1862 blev Lysgaard herreds ret sat. Stoyes sagsfører var den 71-årige prokurator *J. Hammershøj*, Kellerrupholm. Han var en hjertens god mand, men for en halv snes år tilbage havde han i hidsighed pryglet sin modpart i retten. Nu var han ret svagelig og næppe helt skikket til at redde sagen i land for Stoye. Modpartens advokat var

den 31-årige prøveprokurator, senere justitsråd *P. Kjær*, der indtil for et års tid siden havde været fuldmægtig ved Lysgaard herred, men som nu havde nedsat sig som jurisdiktionsens anden sagfører.¹²⁾

Inden afhøringen af vidnerne begyndte, førte de to sagførere en længere disput om de spørgsmål, der skulde stilles. Hammershøj protesterede mod de fleste af dem; men dommeren, *N. C. Herholdt*¹³⁾, kunne ikke tage protesterne til følge. Fire af vidnerne havde kun hørt rygter, og da det femte, *Jens Lysdal*, skulle afhøres, modsatte Hammershøj sig det, hvorfor mødet blev udsat. En senere kendelse gik ham imod, men han fik nu drejet diskussionen hen på spørgsmålet om det berettigede i at afhøre *Grethe Jung*, og da retten også underkendte ham her, erklærede Hammershøj dommeren for inhabil. Herholdt afsagde da kendelse om, at han veg sit sæde, og derpå benægtede Hammershøj så at have pligt til at besørge en sættemommer beskikket.¹⁴⁾ Det var ganske åbenbart, at Stoye og hans sagførers eneste formål var at trække sagen i langdrag; men det var højt spil.

Straks efter sidste retsmøde 29. august skrev klagerne til ministeriet gennem sognepræst, skoledirektion og biskop. De krævede Stoye suspenderet og hævdede, at en provsteret var det eneste middel til at få sagen opklaret, eftersom Hammershøj gjorde alt, hvad han kunne for at forplumre sagen og gøre den besværligere og mere bekostelig for klagerne. Under et privat søgsmål kunne de heller ikke selv føres som vidner. Det ville derfor have været langt lettere for dem, om kun en enkelt havde underskrevet besværingen og de andre var optrådt som vidner; men ved en provsteret havde de pligt til at udtale sig. I pastor Stibolts erklæring hed det, at der var så mange »skidne rygter« i omløb, og at der fortæltes så mange »væmmelige historier«, at dersom kun en ringe del deraf var sandt, kunne ingen være bekendt at tjene

kirken og skolen ved Stoyes side. »Stor er forargelsen, stor foragten, stor misstemningen, stor forvirringen«, skrev præsten. Også han ønskede en provsteret nedsat, og hertil sluttede skoledirektionen sig nu enstemmigt. Et hovedpunkt for den var, at Stoyes forsøg på at trække sagen i langdrag indicerede, at rygterne ikke var grundløse. Sært, at Stoye ikke har kunnet indse, at dette ræsonnement måtte blive en logisk følge af hans taktik. Han handlede øjensynligt uoverlagt ved ikke at forsøge at møde anklagerne under den private injurieproces, hvis vilkår var langt mere fordelagtige for ham.

Som sagen stod, måtte også biskop Brammer gå ind for provsteret og suspension, og hertil sluttede ministeriet sig 7. november 1862. Datidens retsforhold kendte ingen klar adskillelse mellem anklager og dommer, og hvor uheldigt, ja urimeligt det end må forekomme os, var der ud fra datidens forudsætninger intet formelt angribeligt i, at provst Jessen og herredsfoged Herholdt beskikkedes som rettens medlemmer. Jessen var med sine embedserklæringer, der hver gang var blevet skærpet i Stoyes disfavør, i høj grad forud engageret, og Herholdt havde efter krav fra Stoyes sagfører med en inhabilitetserklæring været dommersædet under injurieprocessen; han var næppe heller helt uvildig.¹⁵⁾

*

Provsterettens forhør stod på fra 15. december 1862 til 11. februar 1863. Klagerne om forsømmelighed og misbrug af kirkegårdsgræsset blev endevendt endnu en gang, uden at der kom noget frem, som ret beset gjorde dem til andet end petitesser. Forholdet til Grethe Jung lykkedes det ikke at bevise. De fleste vidner kendte kun til rygter, og Hede, enken Maren Keller og Dorthea Marie Jensen, som hævdede, at Grethe Jung overfor dem havde omtalt Stoye som barnefader, afvistes energisk af både Stoye og Grethe Jung. Sidstnævnte, der overhovedet ikke var sigtet i denne sag,

blev også slæbt for retten og måtte se provst og herredsfoged ribbe op i sit seks år gamle, intimeste privatliv, skønt hun nu var gift, og alle menneskelige forhold derfor måtte tale for, at hendes person lodes i fred.

Derimod tog sagen vedrørende Hanne Lysdal en alvorlig vending for Stoye. Ja, den var vel på forhånd tabt, thi i september måned havde Hanne ladet sig separere og var kort efter flyttet sammen med Stoye. Skønt denne omstændighed formelt ikke behøvede at bekræfte rygterne, måtte den i meget høj grad svække troværdigheden af deres forklaring i retten. Stoye kunne ikke erkende sig skyldig i noget lastværdigt. Samstemmende forklarede han og Hanne Lysdal, at det nok var rigtigt, at han ofte havde været hos Lysdal, men det var dels, fordi denne var skræder, og dels, fordi vejen til skolens lod gik gennem Lysdals gård. Det var også rigtigt, at Stoye i september 1861 havde været i huset kl. 10 om aftenen, men han kom kun for at bede Hanne om at mægle forlig mellem ham og hans tjenestepige, der truede med at rejse til november, og han havde ikke vidst, at manden var borte. Mens han opholdt sig hos Jens Lysdals hustru, havde hun afklædt lagt sig til sengs på grund af et ondt i benene, og han havde da siddet på et skrin og talt med hende også efter, at lyset var brændt ned. Når samtalen var trukket ud, skyldtes det, at husets logerende, Severin Østrup, var stået op og gået udenfor. Hanne havde da bedt Stoye om at blive, til Severin atter var kommet i seng, for at denne ikke skulle se Stoye og udsprede rygter. Af samme årsag havde Stoye forsøgt at forlade huset gennem bagdøren, da Jens Lysdal uventet var kommet hjem ved midnatstid. Denne dør var imidlertid aflåst, og han var da i køkkenet blevet antruffet af Lysdal. Hanne Lysdal kunne ikke se noget anstødeligt i alt dette, ej heller i, at hun nu var flyttet hen til Stoye. Det skyldte hun hans børn, sagde hun.

Selv om man mobiliserer al mulig sympati for de to, kan man ikke sige, at deres forklaring lød troværdig. Men hvad sagde vidnerne? Jens Lysdal forklarede, at han havde været på vej til marked i Ølstvad i september 1861, men var vendt om — velsagtens af mistanke. Ved hjemkomsten var lyset slukket, dørene låst, og inde i huset havde Stoye først forsøgt at skjule sig og siden at flygte efterladende sine træsko i soveværelset. Da det var mislykkedes, havde han forsøgt at holde døren til køkkenet, men Lysdal havde presset den op og havde da fået fat på ham. En ordveksling opstod, idet Lysdal havde ytret, »at det var en skam for en lærd mand, der skulle foregå andre med et godt eksempel, at opføre sig således, som Stoye havde gjort ved denne lejlighed«. Hertil havde Stoye svaret, »at sådan opførsel var hverken pæn af en lærd eller ulærd mand, men at der gaves letsindige timer, som ikke måtte være«. I et par timer talte man derpå frem og tilbage, men til sidst lod Lysdal Stoye gå, da han og Hanne havde lovet ikke mere at ses. Lysdal havde allerede i nogen tid haft hustruen under mistanke, idet han flere gange havde set hende i Stoyes selskab. Deres ægteskab havde tidligere været harmonisk, men efter hendes forbindelse med Stoye var der opstået uenighed, og hun havde nu bestemt begæret skilsmisse og var flyttet hen til Stoye. — Den loggerende, Severin Østrup, bekræftede Lysdals fremstilling.

Hermed var de personer afhørt, som *vidste* noget. Men nu fremstod på rad og række en lang række »vidner«, som intet andet havde at holde sig til end rygter. I retsreferaterne forekommer ustandseligt udtryk som »ved selv intet derom«, »har hørt«, »rygte«, »kan ej give nærmere oplysning« o. s. v. Sognefoged Niels Jørgensen Moeslund føjede til, at rygterne nok var sande, thi det forlød jo, at Stoye i sin tid var blevet tvunget til at ægte sin nu afdøde kone! Den brave sognefoged havde derfor sidste efterår taget sine

børn ud af Vinderslev skole. Mere graverende var det, at murer Peder Christensen gentagne gange bestemt erklærede, at han Salten markedsdag 1861 havde set Stoye forlade den bortrejste Jens Lysdals hus ved solopgangstid. Det faldt mat ud, at Stoye afviste med den motivering, at han ikke vidste, hvornår der havde været marked i Salten. Trods hans bestemte benægtelse var det heller ikke godt, at gårdmændene Anders Bechs og Jens Andersens hustruer samt syerske Johanne Pedersen under eds tilbud forklarede, at Stoye havde gjort meget uanstændige tilnærmelser til dem.

Det indtryk, man får ved at læse provsterettens forhørsprotokol, er ikke opmuntrende. Stoyes færden må have været under idelig observation af selvbestaltede moralforkæmpere, og hele sognet må have summet af rygter og sladder, som med selvgod forargelse bragtes videre. »Når én hund gør, så begynder de alle og vide ej hvorfor«, siger ordsproget. Men skønt de fleste af vidnerne kunne skydes ud som rygtesmede, var kronvidnernes udtalelser fældende. Ud fra en nutidig opfattelse vil vi måske være tilbøjelige til at mene, at sagen var et privat mellemværende mellem familien Lysdal og Stoye; men set med datidens øjne måtte de fremkomne oplysninger fremkalde en reaktion fra myndighedernes side. Som sagen stod, kunne Stoye, der havde optrådt med selvsikkerhed og selvfølelse, ikke vente pardon. Han har nok angret, at han ikke lod injuriprocessen gå sin gang.

19. marts 1863 beklagede han sig til kultusministeriet over, at han ikke var blevet gjort bekendt med *alle* beskyldningerne. Han bad ministeriet henvise sagen til påkendelse ved dom, hvorved, som han skrev, »det vil blive mig muligt at bevise det upålidelige i og usandheden af de mod mig fremkomne *ubeedigede* fornærmelige vidnesbyrd, som desuden kun *ene* og *alene* er afgivet af *klagerne selv* og deres hustruer og kun grundet på, hvad de har »fundet

på«, som de bevisligen selv har yttret.« Det var nok rigtigt, at provsteretten udelukkende havde afhørt klagerne, og dette var næppe korrekt, i hvert fald uklogt, men på den anden side var Stoye blevet konfronteret med alle beskyldningerne således, at han kunne have imødegået dem.

Stoyes henvendelse var en desperat manøvre. Klokken var faldet i slag. Tre dage forinden havde provst Jessen sammen med en tjenstlig erklæring indsendt forhørsprotokollen til biskop Brammer. Jessen mente, at der, trods Stoyes benægtelse, var grund til at antage, at han havde vist nogen forsømmelighed i sin lærergerning. Det var småligt af Jessen at medtage disse ubetydeligheder; men nu *skulle* Stoye væk. Man bestyrkes i denne opfattelse, da Jessen m. h. t. paterniteten til Grethe Jungs barn uden videre fejede hendes og Stoyes forklaringer af bordet som usande og konkluderede, at der måtte »være mindst en grundet formodning om, at de havde stået i usædeligt forhold sammen«. Juridisk set var Jessen her på gyngende grund. Man giver ham derimod ret, når han om Lysdal-sagen udtalte, at der var en ikke ringe sandsynlighed for, at Stoye havde stået i et »utilladeligt forhold« til Jens Lysdals kone. Men Jessen kom straks igen over i det moralske, når han fortsatte: »Navnlig har det været til ikke liden forargelse for menigheden, at han (Stoye) under disse forhold, mens han er under tiltale som mistænkt for at stå i et utilladeligt forhold til hende, har taget hende til sig i sit hus«. Hvad vedkom menighedens forargelse skyldsspørgsmålet?

Jessens konklusion var, at der var en så almindelig udbredt tro på rygterne, at Stoye, selv om de var ubegrundede, var således hæmmet »i at kunne virke til velsignelse i den kres, hvor han nu er, at det må anses for tilrådeligst, at han fjernes.«

Biskop Brammer ekspederede straks sagen videre til ministeriet. Beskyldningerne for tjenesteforsømmelse »kunne

kun lidet komme i betragtning«, skrev han. Værre var »de mange og betydelige indicier« for løssagtighed. Det hedder videre: »Men da han ikke er grebet in flagranti (d. v. s. på fersk gerning), og da indicierne formentlig ikke indeholder noget fuldgyldigt, juridisk bevis, forekommer det mig tvivlsomt, at han ad rettens vej vil kunne blive afskediget.« Det havde biskoppen sikkert ret i; nu skulle Stoye jo imidlertid væk, og man kunne da have forventet en egentlig motive-ring for hans fjernelse, men bispen fortsatte kun: »Derimod er jeg enig med provsten i, at han bør fjernes, og det ikke blot fra den kres, hvor forargelige rygter er udbredt om ham og antaget for sandhed, men fra lærerstandens og kirkesangerens embede.« Med dette sidste krav gik Brammer endnu videre end Jessen, og det kan forekomme ubilligt, at man ikke lod den mulighed stå åben at lade Stoye prøve i en anden landsdel, når han var blevet afskediget i Vinderslev. At man ville have ham fjernet derfra, var der vel næppe noget at sige til, som forholdene tegnede sig. Det havde knebet for Brammer at finde den juridiske baggrund; det overlod han til ministeriet.

Kultusministeriet lagde alene vægt på, at Stoye den omtalte aften under graverende omstændigheder havde været hos Hanne Lysdal, mens manden var væk. Rygtet havde vundet stor udbredelse — især under provsteretssagen; at dette sidste skulle lægges Stoye til last, var uretfærdigt; thi det var jo ikke ham, der havde ønsket den. Men konklusionen var, at Stoye i den grad havde forspildt den agtelse, »som ene kan give en skolelærers undervisning den sande virksomhed og kraft (anordning af 29. juli 1814, bilag A 2)«, at han måtte fjernes. 24. april 1863 blev han derfor afskediget uden pension. Ministeriet henstillede dog til Viborg amts skoleråd, at Stoye af skolefonden fik udbetalt et årligt beløb svarende til halv pension. Afgørelsen i Stoyesagen var truffet af ministeren, D. G. Monrad, selv.¹⁶⁾

Skolerådet var dog ingenlunde tilbøjelig til uden videre at følge henstillingen. Sagen var tvivlsom, hævdede rådet, men det kunne til nød gå med til at yde Stoye 50 rd. for et år ad gangen således, at han hvert år måtte ansøge om pengene og give oplysning om sine økonomiske og moralske forhold. Denne ordning tiltrådte ministeriet 28. september 1863.¹⁷⁾ Den halve pension var nu blevet reduceret til en ydmygende almisse, og Stoye ses ikke at have krævet den udbetalt.

*

For Stoye var Vinderslev-tiden nu definitiv afsluttet. Han pakkede sine ejendele sammen og agede med sine fem børn i alderen fra 3 til 14 år på en skumplende vogn til nybyggerstedet Silkeborg, få år i forvejen ophøjet til handelsplads og en by i udvikling. 21. december 1863 tilbød han i en annonce undervisning i egen skole, for børn om dagen og for voksne om aftenen. Denne skole drev han til sin død 31. marts 1883.¹⁸⁾ Af skattelisterne fremgår det, at Stoye ikke spandt guld på sin virksomhed i Silkeborg. Han hørte til de lavest beskattede, stod opført sammen med håndværkssvende og arbejdsmænd og betalte aldrig over 2 rd. om året i skat; ved sin død efterlod han sig kun til begravelsen.¹⁹⁾ Men øjensynlig vandt han sine bysbørns tilid. Da han i 1866 averterede, kunne han tilføje, at sognepræsten i Silkeborg, H. R. Panduro, anbefalede ham, og nogle år efter valgtes og genvalgtes han til revisor i Håndværkerforeningen.²⁰⁾

*

Hanne Lysdals skæbne frembyder flere dunkle punkter. Hun blev separeret og senere skilt fra sin mand, og under provsterettens forhør boede hun, som nævnt, hos Stoye, men derefter flyttede hun hjem til sine forældre. Det har ikke været muligt at efterforske, om hun tog med Stoye til Silkeborg. Forbindelsen ophørte imidlertid ikke, for det er en

kendsgerning, at hun i Vinderslev fødte to piger (jan. 1865 og juni 1868), som Stoye var far til.²¹⁾ Men derpå skiltes deres veje for stedse, og ved folketællingen i februar 1870 boede hun til leje hos en træskomager i Vinderslev og havde de to mindste børn hos sig. Hun ernærede sig som syerske. Den datter, der var født under Stoye-sagen, opholdt sig hos sin morfar i Hauge, og Jens Lysdal boede sammen med de tre ældste børn i Vinderslev.

Men beretningen rummer en overraskelse til: en happy-end i bedste Morten Korch-stil. Hele familien blev genforenet, idet Hanne og Jens Lysdal atter blev gift med hinanden! Jens Lysdal tilgav sin kone, og de levede lykkeligt til deres dages ende, som det hedder, og fik endnu to børn. Jens Lysdal døde i 1893, Hanne så sent som i 1918²²⁾

*

Det ydre hændelsesforløb i Stoye-sagen ligger således klart oplyst, men sagen rummer alligevel en del uoplyste problemer af psykologisk karakter, specielt vedrørende Hanne Lysdal. Hun var et stilfærdigt og blidt gemyt, havde aldrig vist tegn på vidtløftighed og levede tilsyneladende i et lykkeligt ægteskab. Det forbliver stedse en gåde, hvilke motiver der fik hende til at forlade en tryk tilværelse, at vende mand og børn ryggen for at friste en eksistens, som var yderst usikker, og som påkaldte alles, især familiens, fordømmelse. Og hvorfor blev hun og Stoye ikke gift med hinanden, hvorfor gik forholdet i stykker? Intet brev, ingen dagbogsoptegnelse, intet menneskeligt dokument er efterladt, som giver os oplysning herom. Vi kan kun gisne og formode. Under alle omstændigheder må det have været et tungt sjæleligt pres for Hanne Lysdal. For alle de implicerede var det en svær tid, og det kunne kun vække tilfredshed og glæde, at Jens Lysdal viste sig i besiddelse af så gode menneskelige egenskaber, at han 10 år efter sagens opkomst lod den få en lykkelig slutning.

KILDER

Rigsarkivet (RA): Kultusministeriets arkiv; skoledepartementet. Folketællingslister.

Landsarkivet for Nørrejylland (LA): Århus bispearkiv; Lysgaard herreds justitsprotokol; Lyngby seminariums arkiv; Randbøl, Vinderslev, Frederiks og Silkeborg sognes ministerialbøger (Kb.); Silkeborg birks skifteprotokol.

Viborg amts skoleråds arkiv, Viborg stiftamt: Forhandlingsprotokol 1856—69; indkomne skrivelser fra kultusministeriet.

Trykte kilder: Silkeborg Avis.

NOTER

1) Randbøl Kb. 1815—29, 1830—49. LA. 2) Lyngby Sem. arkiv. Journal og fortegnelse over anmeldte 1/2 1834, jfr. fortegnelse over antagne 1/10 1834. LA. 3) Ibid. Examensprotokol 1832—60, konduiteprotokol 1830—38. LA. 4) Århus bispearkiv, kaldsbreve 1840—57, fol. 81 b. LA. 5) J. Bering: Beskrivelse over Landsbyskolens off. Lærereembeder. II. 1859. 6) Vinderslev Kb. 1848—67. LA. 7) Kultusmin. arkiv, skoledep., sag nr. 727/1861. RA. 8) Folketælling, Vinderslev, 1855. RA. Frederiks Kb. 1857. LA. 9) Vinderslev Kb. 1848—67. LA. 10) Skrivelsen til Brammer 4/12 1861, se iøvrigt note 7, RA. 11) Kultusmin. arkiv, skoledep., sag nr. 685/1862. RA. 12) Hammershøj 1791—1867. Kjær 1831—1920. Hjorth-Nielsen: Danske Prokuratorer 1660—1869. 1935. 13) 1815—95, udnævnt 3/5 1861, jfr. Hjorth-Nielsen. 14) Tingsvidnesag nr. 40/1862, Lysgaard herreds justitsprotokol. LA. 15) Kultusmin. arkiv, skoledep., nr. 685/1862. RA. Århus bispearkiv, j. nr. 758/1862. LA. 16) Ibid. nr. 50/1863. RA. Viborg amts skoleråd, j. nr. 15/1863. Den pågældende paragraf i anordningen lyder: »Han (læreren) bør stedse foregå ungdommen med eksempel af et kristeligt og sædeligt levnet, samt ved beskeden opførsel, lærerig omgang og nyttig vejledning, søge at forskaffe sig den agtelse, som ene kan give undervisningen den sande virksomhed og kraft.« 17) Viborg amts skoleråds forhandlingsprot. 1856—69, fol. 53 f. 18) Silkeborg Avis 4/1 1864, 31/3 1883, jfr. Silkeborg sogns Kb. 1883. LA. 19) Ibid. 15/2 1867, 28/3 1870, 8/1 1873, 10/1 1874, jfr. Silkeborg birks skifteprot. 1875—87, fol. 500. LA. 20) Ibid. 17/8 1866 og 19/4 1877. 21) Vinderslev Kb. 1865 og 1868. LA. 22) Ibid. 1871 og 1875. LA.

VIBORG STIFTSMUSEUM 1956—58

Nærværende beretning spænder over de 3 kalenderår 1956, 1957 og 1958, idet der ikke i denne periode er offentliggjort nogen beretning om museets drift.

Forskellige forhold, manglende tid og sygdom har bevirket, at bestyrelsen har måttet skifte formand ikke mindre end 3 gange siden sidste beretning.

Den 1. december 1956 trak landsarkivar Hvidtfeldt sig tilbage fra formandsposten og efterfulgtes af adjunkt Henning Paulsen.

I efteråret 1957 meddelte adjunkt Paulsen, at han på grund af sygdom så sig nødsaget til at frasige sig hvervet, og museet var da atter uden formand.

Landsretssagfører Georg Morville trådte nu til og påtog sig arbejdet som formand indtil den 1. april 1958. Herved besattes denne plads for 3. gang i lige linie af slægten Morville.

Fra 1. april 1958 valgtes den nuværende formand, konsulent Th. Th. Hove, og samtidig valgtes en ny kasserer, sygekasseassistent S. E. Poulsen.

I 1957 døde museets mangeårige kustode, M. Møller, der i en lang årrække samvittighedsfuldt udførte et interesseret og dygtigt arbejde i museets tjeneste. M. Møller afløstes af Aksel Carlsen.

De mange omskiftelser indenfor bestyrelsen kom naturligvis i nogen grad til at påvirke museets daglige arbejde.

Ved den store omgruppering i 1955 overførtes en betydelig del af samlingerne til magasinet, der efterhånden blev overbelastet og trængte til en grundig, systematisk gennemgang. Dette arbejde er taget op og vil blive fortsat.

Museet lider stadig under en beklagelig pladsmangel, og bedre er det ikke blevet, efter at Viborg Turistforening er flyttet ind i den røde museumsbygning, hvor museet efter indtrængende henstilling fra byrådet har måttet afgive 2 værelser til turistforeningen.

Det skal dog med det samme siges, at museet kun har haft glæde af sin lejer. Kontor og facade har et tiltalende og hyggeligt udseende, og der er kommet mere liv over dette hjørne af Domkirkepladsen.

Med afståelsen af de to værelser kom Laubs og Christensens samlinger imidlertid ud for en brutal sammenstuvning, som det vil være vanskeligt at råde bod på under de nuværende pladsforhold.

Museets samling af danske mønter er blevet ordnet på en smuk og overskuelig måde af gymnasieelev Rønning-Bæk, der har udført et både dygtigt og påskønnelsesværdigt arbejde.

NYERHVERVELSER

Et betydeligt fund blev gjort i maj måned 1957, hvor man under tørvegravning i Tougård mose ved Mønsted stødte på en gammel træplov af Døstrup-typen. Ploven var velbevaret, og den blev straks sendt til Nationalmuseet til konservering. Efter endt behandling vil den blive opstillet i Viborg Stiftsmuseum, hvor den nok skal vække interesse. Den må betragtes som en stor sjældenhed.

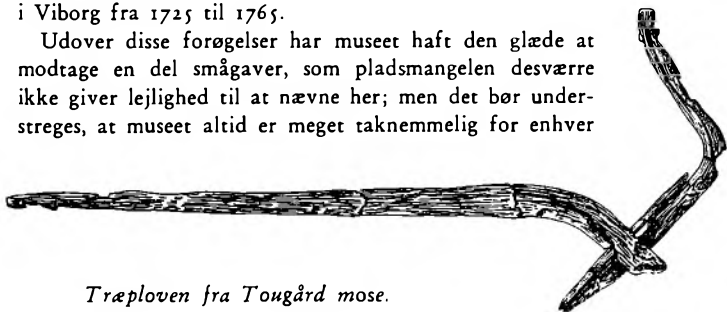
Fra boghandler Viktor Christensen har man modtaget en kakkelovn. Den stammer fra tiden omkring 1870 og har stået i Christensens hjem på St. Torv.

Aalborg Museum har skænket et gammelt pengeskab, fremstillet i Viborg af fabrikant Brems 1850. Skabet var i en meget dårlig stand, da vi modtog det, men takket være låseeksperten K. Winther fungerer det nu som i fordums tid med rosetter, der skydes i forskellige retninger, hvorefter en figur springer til side og afslører nøglehullet. Det er et gedigent og morsomt stykke Viborg-håndværk, der efter en omrumlet skæbne er vendt tilbage til ophavsstedet.

De beskedne midler, der er afsat til nyerhvervelser, har man anvendt til køb af sølvtøj, fremstillet af gamle Viborg-mestre.

Der er således erhvervet 3 sølvskeer fra 1713, 1727 og 1748, et hovedvandsæg fra 1815 og endnu et hovedvandsæg, et prægtigt stykke håndværk, formet som en fisk, af mesteren Johan Mehl, der virkede i Viborg fra 1725 til 1765.

Udover disse forøgelse har museet haft den glæde at modtage en del smågaver, som pladsmangelen desværre ikke giver lejlighed til at nævne her; men det bør understreges, at museet altid er meget taknemmelig for enhver

Træploven fra Tougård mose.

lille ting fra by eller opland, der er medvirkende til at levendegøre egnens historie.

Viborg kommune har været museet meget venligsindet, og de årlige tilskud er nu kommet ind i mere faste rammer, der sikrer den daglige drift.

Fra amtet har man fortsat ydet museet en meget kærkommen økonomisk støtte; også Viborg Byes og Omegns Sparekasse har vist museet sin interesse.

Med den nye lov om kulturhistoriske lokalmuseer er der skabt mulighed for at opnå større statstilskud til museet og derigennem også mulighed for ydelsen af en større arbejdsindsats fra museets side. Ved denne beretnings afslutning foreligger imidlertid intet om, hvad det vil komme til at betyde for Viborg Stiftsmuseums vedkommende. Vi håber på et godt resultat.

Viborg, den 1. oktober 1958.

Th. Th. Hove.

VIBORG BYHISTORISKE ARKIV

På Viborg Byhistoriske Arkivs årsmøde den 28. maj 1958 bød formanden, revisor *Otto von Spreckelsen*, de nye bestyrelsesmedlemmer velkommen, nemlig borgmester Th. Wellejus, der har afløst fhv. borgmester Egon Lauritzen, museets nye formand, konsulent Th. Hove, og den nye overbibliotekar, Aage Bonde. Han takkede samtidig de tre gamle medlemmer af bestyrelsen, sparekassebogholder Ballund Jensen, sygekasserer P. Aarestrup og landsarkivar Hvidtfeldt, for deres varme interesse for arkivet og omtalte den gode støtte, arkivet altid havde haft i folketingsmand, grosserer Egon Lauritzen, som arkivet bringer ham sin hjerteligste tak for.

Om arbejdet i det forløbne år udtalte formanden, at foruden den daglige registrering af Viborg-avisernes indhold og den udkomne trykte litteratur, registrering og anbringelse af nye gaver og de mange undersøgelser og besvarelser af henvendelser til arkivet, var oberstløjtnant Chr. Bokkenheusers store samlinger, som i årets løb er blevet yderligere forøget med arkivalier, der er kommet arkivet i hænde efter oberstløjtnantens død, blevet ordnet og registreret. Ligeledes er avissamlingens småklip blevet ordnet, og arkivet er nu helt færdig med den store registrering af »Folkebladet«, »Stiftstidende« og »Socialdemokraten«s indhold af Viborg-stof. Der mangler nu kun ganske få årgange at gennemgå af »Aftenposten« for oplysninger vedrørende arbejderbevægelsen og lign.

I tiden efter 1. april er den store samling af originale avisartikler vedrørende Viborg blevet ordnet, for manges vedkommende opklæbet og alle registrerede.

Hvert andet år udsender arkivet mange henvendelser til byens borgere om indsendelse af deres fotografi og biografiske data, og dette arbejde vil snart blive påbegyndt. Arkivet henstiller venligst til modtagerne at vise forståelse for vor henvendelse og straks reagere, således at yderligere arbejde og portoudgifter spares; mange har måske tidligere fået henvendelse fra arkivet og ikke besvaret dem, men bliv ikke fornærmet af den grund; arkivet arbejder kun i byens og fremtidens interesse.

Det burde iøvrigt næsten være en pligt for enhver større institution, virksomhed eller forening, at den, hver gang den lod bygninger, lokaler, ledelse eller arbejdere fotografere, lod ekstra aftryk lave og forære dem til Byhistorisk Arkiv.

Formanden omtalte den store pladsmangel, der bevirker, at mange arkivalier midlertidigt må opmagasineres på Landsarkivet, og som gør, at arkivet ikke mere kan skaffe plads til nødvendige kartoteksskabe, reoler og lign. Arkivets kassebeholdning må derfor stige, men dette er også en nødvendighed, hvis vi skal kunne opfylde et af dets mange formål, nemlig at udgive specielle trykkearbejder vedrørende byen.

Formanden takkede tilsidst byrådet og sparekassen for deres årlige tilskud, der betinger arkivets virke, og de mange landet over, der i det forløbne år har sendt arkivet gaver. I denne forbindelse omtalte han, hvor stor glæde han havde haft af de to radioudsendelser om og fra Viborg, som han havde medvirket i; økonomisk gav de intet, men mange breve fra gamle viborgensere rundt om i landet vidnede om en aldrig svigtende kærlighed til deres fødeby, og yderligere korrespondance efterfulgtes altid af gaver til arkivet.

Arkivet har i det forløbne år modtaget gaver fra flg.: Århus Kommunes Biblioteker, læge Arthur Bang, fru oberstløjtnant Bokkenheuser, Kbh., installatør Niels Bruun, landinspektør E. Gleerup Christensen, boghandler Victor Christensen, Faaborg Byhistoriske Arkiv, sparekasse-assistent Niels Hansen, kontorchef Johs. Haxthausen, Kbh., sparekasse-bogholder Ballund Jensen, gæstgiver Jørgensens enke, De Gamles Hjem, kustode John Jørgensen, Kbh., fru Ebba Knudsen, Kbh., direktør Laursen, Rindsholm Mølle, redaktionssekretær Arne Lilholt, Midtjydsk Reklametrykkeri, blikkenslagermester Nordmann Pedersen, materielforvalter Helmuth S. Pedersen, fuldmægtig P. Ditlev Petersen, revisionschef Strange Petersen, skovrider Sabroe, Boller, dyrlæge O. Schram, Struer, revisor Otto von Spreckelsen, kaptajn P. M. Troels-Smith, Kbh., Olaf Welding, Stade i Tyskland, Viborg byråd, Viborg Stifts Folkeblad og overlæge H. Videbech.

Kassereren, sparekassebogholder Ballund Jensen, aflagde regnskabet, der balancerede med kr. 8.283,19 og sluttede med en kassebeholdning på kr. 4.122,09.

Arkivets bestyrelse består af: Revisor O. von Spreckelsen (formand), landsarkivar J. Hvidtfeldt (næstformand), sparekassebogholder H. Ballund Jensen (kasserer), overbibliotekar Aage Bonde, konsulent Th. Hove, borgmester, redaktør Th. Wellejus og byrådsmedlem, sygekasse-kasserer P. Aarestrup.

SAMFUNDET SIDEN SIDST

Historisk Samfund for Viborg Amt afholdt Generalforsamling den 18. Juni 1958 paa Preislers Hotel i Viborg.

Formanden bød velkommen og aflagde Beretning for Aaret 1957. Det oplystes, at Medlemstallet er nogenlunde uforandret, henved 650, et Tal, man imidlertid gerne ser forhøjet — ikke mindst fordi det aarlige Tilskud fra Undervisningsministeriet for en Del afhænger af Medlemstallet. Der havde i Aarets Løb været Lejlighed for Medlemmerne til at deltage i to Sammenkomster, Generalforsamlingen i April, hvor Bankdirektør Himmer venligst fremviste sine Farvelysbilleder fra Egnens romanske Landsbykirker, og Udflugten til Græthe Hede med Foredrag af Overofficiant N. P. Munk og Besøg i Kongenshus Mindepark under Vejledning af Direktør N. Basse, Hedeselskabet.

For de forskellige Bidrag, som Historisk Samfund har modtaget, fra Undervisningsministeriet, fra Viborg Amt, Viborg Kommune og mange Sognekommuner og Institutioner, udtalte Formanden en oprigtig Tak, ligesom han rettede en Tak til Pressen for Velvilje og venlig Omtale. Formanden omtalte endvidere en Skrivelse, Dansk Historisk Fællesforening har udsendt, hvori enhver, der beskæftiger sig med Hjemstavnsforskning eller lignende, tilbydes Hjælp og Vejledning. Skrivelsen findes indlagt i dette Bind af Aarbogen.

Der blev paa Generalforsamlingen oplæst en Resolution med Opfordring til Historisk Samfund om at rette Henvendelse til Viborg Byraad om Rejsning af en Kongehyldningssten. Dette Problem er allerede kendt gennem Pressen, og det skal blot her anføres, at Andragendet derom af Historisk Samfund er indsendt til Byraadet og er blevet vel modtaget.

Under Diskussionen paa Generalforsamlingen blev det nævnt, at der maaske laa en Opgave i paa passende Maade at markere, hvor Byens forlængst nedrevne Kirker og Klostre har ligget, og at man i nær Fremtid bør have Opmærksomheden henvendt paa Lille Sct. Mikkelsgade 34, der staar for Nedrivning og muligvis til sin Tid vil afsløre Sokkel og Grundplan for Sct. Mikkel's Kirke.

Til Bestyrelsen genvalgtes Formanden og Kr. Pedersen, Rogenstrup. Nyvalgt blev Overbibliotekar Bonde.

Kassereren, Overofficiant N. P. Munk, oplæste Regnskabet, der balancerede med 6.584 Kr. Det godkendtes.

Derefter fremvistes de meget smukke Farvefilm »Vore Kongegrave« (fra Gorm den Gamle til Chr. X) og »Mit Livs Eventyr« om H. C. Andersen. Efter Mødet var der fælles Kaffebord.

Sommerudflugten fandt Sted den 14. September og havde god Tilslutning. Først besøgte man den store Kirkeruin til Vitskøl Kloster, det nuværende Bjørnsholm. Leder var Museumsinspektør P. Riismøller, Aalborg, der viste rundt og skildrede Kirkens Historie. Klosteret, der tilhørte Cistercienser-Ordenen, blev stiftet af Valdemar den Store i 1158, men Kirken, der efter Grundplanen kunde være blevet Nordens næststørste, blev aldrig fuldført. Efter Frokost i Ranum Kro kørtes til Skarpsalling Kirke, der ligeledes blev fremvist ved Museumsinspektør Riismøller, og endelig gik Turen til Borremose ved Aars, Cimbrerborgen fra kort før Kristi Fødsel, hvor Nationalmuseet har afdækket en hel Bebyggelse med Hustomter, Gader m. m. og Vold omkring hele Øen ude i Mosen. Der afsluttedes med fælles Kaffebord i »Hvide Kro« i Aalestrup.

O. Løye.

HUGO MATTHIESSEN

1881 — 1957

Da museumsinspektør Hugo Matthiessen sidste år slap pennen for at give sig ud på den store vandring mod det ukendte, mistede Viborg by en af sine bedste venner — ja mere end det — en mand, der elskede den gamle by af hele sit rige sind.

Hugo Matthiessen var jyde af fødsel, og kærligheden til Jylland var for ham en stærk og intens følelse, der inspirerede og befrugtede hele hans arbejde, hans forskning og de bøger, mange i tal, værdifulde af indhold, som vil bevare hans navn til sene tider. Fredericia var hans fødeby, og dens historie skildrede han i to betydelige værker, men det blev dog — derom kan der næppe være tvivl — Viborg, der blev den by, som han tabte sit hjerte til. I mange af sine bøger kredser han om Jyllands gamle hovedstad. Hærvejen — vel

hans mest kendte bog — begynder her, i Viborg-Veje er byen det selvfølgelige midtpunkt, hvor alle trådene samles. Og den strålende bog om Snapstinget vidner om hans indgående kendskab til Viborg-mennesker og til de begivenheder, der blev udspillet her, ikke mindst når folk fra nær og fjern samledes i Viborg for at købslå, låne penge eller møde godtfolk.

Troels-Lund var uden tvivl hans forbillede. I kritisk sans, vel også i kendskabet til det historiske materiale, er han mesterens overmand, i sprogets skønhed og intensitet og i den optagethed — ja betagethed — der lyser ud af hver side i hans bøger, mesterens ligemand. Troels-Lund arbejdede efter en nøje fastlagt plan, derfor blev hans værk så helstøbt, så betagende. Hugo Matthiessen har vel næppe nogensinde haft en bestemt plan for sit litterære arbejde. Måske kan det have været tilfældet ved hans ældre arbejder, der har byernes historie som emne, ikke mindst deres kulturhistorie. Bogen Middelalderlige Byer blev hovedværket i denne del af hans forskning — og samtidig et hovedværk i moderne dansk historieforskning. Men ved hans senere arbejder var det så afgjort hans egen, stærkt personlige forkærlighed for visse egne, vel også for visse typer af mennesker, der bestemte emnet. Lykkelige fund i arkiverne kunne dog også være afgørende. Det gælder i hvert fald for den strålende bog om grev Scheel.

Emnernes mangfoldighed giver en rig facettering i denne mærkelige forskergerning, vidner ikke blot om hans store viden, men også om hans vidtspændende interesser. Og hvor forskellige end emnerne er, så er det dog, ligesom hans værker udgør en enhed, alle er de præget af hans mærkeligt levende sprog, hans evne til at tale til læserens fantasi, så de rives med, selv oplever fortiden med en egen intensitet.

Det er en historikers værker, der bevarer hans navn til sene tider. Men vi, der har kendt Hugo Matthiessen, vil

mindes ham ikke blot som forsker, også som menneske. Særpræget var han, han kunne lide at være kontrær i sine meninger, koketterede med sin konservatisme, sin kærlighed til det gamle, sin uvilje mod det nye. Han var sikkert fuldt oprigtig, når han påstod, at han ikke havde læst dansk litteratur efter Herman Bang, og hans uvilje mod Hedeselskabet kunne synes overdrevet, men bundede i hans dybe kærlighed til det jyske hedelandskab, som han skildrede i den fine bog om Den sorte Jyde.

De, der så Hugo Matthiessen med bowlerhat og det noget martialske overskæg og Napoleon-lok, eller som hørte ham fremsætte sine chokerende, tilsyneladende reaktionære meninger, kunne måske fristes til at tro, at han var en mærkelig, ældre særling, støvet til i sin årelange museumsgerning. Dette er så forkert som noget. Han var alt andet end sær, han var et levende menneske, dybt optaget af de problemer, som havde hans interesse, med en særlig evne til at komme i kontakt med mennesker fra alle samfundslag.

Skulle man helt forstå mennesket Hugo Matthiessen, måtte man have vandret med ham gennem det jyske landskab. Der er næppe mange nulevende, der som han elskede dette landskab, var fortrolig med det i al dets mangeartede forskellighed, og som forstod at aflokke landskabet dets hemmeligheder, som næsten kunne lytte sig til, hvad det fortalte om fortidens mennesker, deres liv og gerning.

Med Hugo Matthiessen har Danmark mistet en af sine betydeligste historikere — stor både som forsker og som historieskriver — men også et rigt og særpræget menneske, der vil blive savnet, ikke blot af fagfæller, men også af de mange venner, han havde over det ganske land. Og i Viborg vil vi mindes den mand, der har fortalt om byens mærkelige fortid, har gjort det med en kærlighed, der altid var brændende, og som altid kunne øse af en viden, der var udtømmelig.

Johan Hvidtfeldt.

REGISTER)

*Personer og lokaliteter, der kun er nævnt i forbigående,
er ikke medtaget*

A

Adeler, J. E., baron, til Eskjær 75
Andersen, Peder, vægter
i Viborg 38

B

Bach, Christen, sognefoged
i Thorning 56
— Maren Christensdatter, 56f, 61
Bang, Mette Marie 81f
Becker, J. F., brandinspektør
i Viborg 28f, 31
Bendix, P. V., provst 104
Blicher, Steen Steensen 59, 62
Brahm, P. G. E., provst 84
Brammer, G. P., biskop 47, 100ff
Brasch, Tadea R. 77f
Bretton, L. P. van
stiftamtmand 81, 103, 106
Bruunshaab 9—21
Buchwaldt, Ludvig 88
— Niels Bredahl, til Nandrup 87
Bärthel, Johs., gmd. i Havredal 53

D

Dam, N. C., til Ny Strandet 39
Dohn, C. L. P., adjunkt
i Viborg 87
Dollerup, V. N., smedemester
i Viborg 31
Dons, R. P., boghandler
i Viborg 59
Donsborg, Sjørlev sogn 60, 63
Dyhr, Marie 63
Daae, Gregers, skomager
i Viborg 34

E

Elsborg 60, 64
Eskjær 73ff
Evaldsen, A. C., professor 89

F

Finderup, Kirstine 65
Frederik den Syvende 81f
Frederikshede, se: Havredal
Frederikshøj, se: Grønhøj
Frisenberg, Margrethe, 86f
Frost, forligskommissær 39

G

Gjørup, Michael R., koloni-
forvalter 52
Grønbech, A. C., til Eskjær 73ff
Grønbæk præstegård 20
Grønhøj, Frederiks sogn 51
Gullev, muremester i Viborg 31
Gundorph, Christen, præst
i Thorning 58f

H

Hald 17
Hammershøj, J. P.,
prokurator 44ff, 106f
Harch, Maren, gæstgiverske
i Viborg 23, 25
Hastrup, Karen 65
Havredal, Frederiks sogn 51f
Haxthausen, H. C. L.,
herredsfoged 46
Hede, Chresten J., gmd.
i Vinderslev 102f

*) Registret omfatter ikke beretningerne s. 117ff.

Hegelund, brandinspektør
i Viborg 34f
Hein, Ad., til Frisenvold 71f
Herholdt, N. C., dommer 107f
Hindberg, Viggo, sagfører 93
Hinge 99
Holm, Jacob, sagfører 89
Holstebro 53
Holstein, Johan, herreds-
foged 56, 59
Hurtigkarl, Niels, sognepræst
i Grønbæk 19f

J

Jacobsen, J. C., præst
i Thorning 60
— Peder, vægter i Viborg 36f
Jensen, Maren, tjenestepige
i Vinderslev 100
Jespersen, Jesper, justitiarius 81
Jessen, Peter, provst
103, 105f, 108, 112
Jung, Anne Margrethe,
100ff, 107f, 112
— Elisabeth Dorthea 51ff, 55, 62
— Johs., kolonist i Grønhøj 51
Jürgensen, Augusta Cathrine 69ff
— Magdalene, Husum 71, 81
Jørgensen, Anders, Stenrøgel 54
— Chr., Engesvang 54

K

Kabell, Ad. Chrf. W.,
til Edelslund 76
Karlslund, Thorning sogn 39f
Katzeberger, Ane Cathrine 51
Kauergård, Thorning sogn 61
Keller, Ane Marie 56
— Ane Marie Christine 62, 64, 66
— Christen Bach, klæde-
handler i Kbh. 57, 61ff
— Christian Fr.,
til Kettrupgård 62ff, 66
— Dorthea Marie Cathrine
62f, 65f
— Johan Georg, land-
mand 60ff, 66
— Johann Georg, gmd.
i Havredal og Stenrøgel 51f
— Johan Jost (Georg),
lærer i Havredal 51

Keller, Johan Mikael, gmd.
i Thorning og
Vinderslev 52, 63
— Johan Peter, sognefoged
i Thorning 62, 64ff
— Johs., sognefoged
i Thorning 50—66
— Knud Chr., dyrlæge
60, 62ff, 66
— Mette Elisabeth Dorthea
60, 62f, 66
Kiølsen, Niels, vægter
i Viborg 23ff
Klitgaard, Jens Jensen,
vægter i Viborg 37
Knot, Jens, vægter i Viborg 28ff
Knudsen, Knud, gmd.
i Stenrøgel 53ff, 63
Kok, Peder, vægter i Viborg 34f
Kærsholm, Neder, Thorning
sogn 39f
København 80

L

Laub, H. O. C., biskop 86, 88
Lermisdatter, Ane Lise 98
Leth, Henrik J. de, til Eskjær 74
Levring, A. S., til Risbak 60, 63
— Jens, til Risbak 63
Lindeballe 12
Lorenzen, Chr. Gustav,
læge 69ff, 80f
— Peter Johan, lærer
i København 69ff, 80f
Lund, Hans, hosekræmmer 53
Lyngby seminarium 98f
Lyngsøe, Mads, vægter
i Viborg 28ff
Lysdal, Ane Johanne 102—115
— Jens Pedersen, skrædder i
Vinderslev 102, 109f, 112, 115
Lysgaard herred, læseselskab i 58

M

Marquard, Peder, vægter
i Viborg 36
Mikkelsen, Christen, vægter
i Viborg 23ff
Monrad, D. G. 113

Mortensen, Peder, vægter
i Viborg 32f
Munch, Hans, præst
i Frederiks 53

N

Nandrup, Eggert, til Floustrup 39
— Jørgen Chr., proprietær, sen.
indsidder i Ungstrup 39—49
Nielsen, Jens, lærer
i Ungstrup 41—48
Ny Strandet, Ørum sogn 39

O

Odderhuset, Thorning sogn 40
Olsen, Fr. Chr., rektor
i Viborg 85ff, 93

P

Pedersen, Chr., forretnings-
mand 78
— Johanne Marie Magdalene
69—92
— Peder, astronom 77f
— Peder Kromes, kaptajn 77
— Rudolph, adjunkt i Viborg
72f, 76—92, 94—97
Petersen, Edvard, vægter
i Viborg 37
Poulsen, Hans, vægter i Viborg 38
Preisler, Fr. Chr., hotelejer
i Viborg 40

R

Rademacher, N. G., maler 73, 76
Raun, J. C., lærer i Sahl 64
Reisz, Jacob Fr., adjunkt
i Viborg 86
Ringkøbing 54, 56
Risbak, Sjørslev sogn 60, 63
Rossen, E. J., lærer i Sjørslev 65

S

Schade, Anna Cathrine 77
Schinkel, Fr., landsdommer 17
Schmidt, Johan, til Østergård
på Fyn 74
Schütte, Ludvig Th., til Eskjær 75
Silkeborg 114

Skiødt, Peder, vægter
i Viborg 23, 25
Skovhus, Christen Nielsen,
gmd. i Thorning 55
Skovsgård 16
Skåphus, Sunds sogn 53
Smed, Knud Knudsen,
se: Knudsen, Knud
Spreckelsen, Augusta Vilhel-
mine von, født Jürgensen
69f, 72, 79, 81, 89ff
— Cathrine von 90
— Johs. von, kæmner 90
— Lauritz B. von, adjunkt,
sen. sognepr. 70, 83, 86f, 89ff
— Otto von, revisor 90
— Th. von, fabrikant 89
Stenrøgel, Thorning sogn 52f
Stibolt, A. H., præst
i Vinderslev 102, 107
Stoye, Johan Christoffer,
lærer i Vinderslev 98—115
— Johan Erdmann, papirmager 98

T

Thorning sogn 56f, 59
Tårupgård 16

V - W

Valeur, Johs. 87
Wesenberg, A. S., professor,
overlærer i Viborg 85ff, 93
Viborg 12, 15, 22—38, 81—97
Vinderslev 99—114
Vinderslevgård 15
Wolle, Emil, adjunkt
i Viborg 87, 93f

Z

Zahrtmann, Bodil A. 83
— Petra H. 83

Å

Ålborg 80

SAMFUNDETS STYRELSE

Apoteker O. Løye, Sct. Mathias Apotek, Viborg, formand

Adjunkt Henning Paulsen, Overlund, næstformand

Overbibliotekar Aage Bonde, Viborg

Stiftsprovst, dr. theol. H. Høirup, Viborg

Proprietær L. K. Laursen, Hvorslev pr. Ulstrup

Ingeniør Johs. Madsen, Viborg

Gårdejer Søren Offersen, Vammen

Fhv. amtsrådsmedlem Kr. Pedersen, Røgenstrup

Samfundets kasserer er overofficiant N. P. Munk,
Nørremøllevej 14, Viborg